

JOACHIM VON KÜRENBERG

SCHRATT KATALIN

-A CSÁSZÁRVÁROS REGÉNYE-

FORDÍTOTTA
Ifj. VAJDA JÁNOS

III. KIADÁS

BÉTA IRODALMI RT. KIADÁSA

Felelős kiadó: Juhász Vilmos

424804. Athenacum, Budapest.

Felelős: Kárpáti Antal igazgató.

BEVEZETÉS

Schratt Katalinnak, a sokat emlegetett udvari színésznőnek ez az első életrajza számos eredeti levél, távirat, feljegyzés és napló alapján készült.

Mindennek az anyagnak a megszerzése rendkívül nehéz volt, mert Schratt asszony feljegyzéseinek és levelezésének nagyrészt kevéssel halála előtt megsemmisítette; kiderült azonban, hogy megbízható másolatok állanak rendelkezésre, balamint hogy nagyszámú eredeti dokumentumot őriznek varátok és rokonok, úgy hogy a könyv anyagához adalékok egész tömegét szolgáltatathatják. Kiegészítik még mindezt Schratt Katalin legnagyobbbrészt még életben lévő ismerőseinek közlései. Nevüket a források jegyzékében találja az olvasó. Ugyanitt található az együttműködésre megnyert levéltári igazgatóságok, színházak, múzeumok felsorolása is, valamint a felhasznált könyvek és folyóiratok jegyzéke.

Mindehhez a terjedelmes anyaghoz járul még Schratt asszonnyal való személyes ismeretségem. Schratt Katalinnal 1915-ben ismerkedtem meg Bécsben és utoljára 1938-ban látogattam meg kárntnerringi házában. Ez időközben szerzett személyes benyomásaim kiegészítették ezt a képet

és Schratt Katalin jelen életrajzának megírására buzdítottak.

Goethe ezt mondja az életrajzírásról szóló fejtegetéseiben: »Mind az életrajznak, mind a portrénak valami egész különös érdekessége van: a jelentékeny ember, akit környezet nélkül el sem képzelhetünk, — önmagában elkülönülve kilép és elénk áll, mint egy tükör elé; különleges figyelemmel fordulunk feléje és csak vele akarunk foglalkozni. Ha ezt a goethei tanácsot — »egyedül a jelentékeny emberrel foglalkozni« — az elkövetkező életrajzban nem fogadhattuk meg egészen, abban leli magyarázatát, hogy Schratt Katalin körül jelentékeny emberek egész köre állott, akikre nézve külön-külön ránkmaradt észrevételeket tett, amelyeknek összefüggése mind az illető személy, mind pedig a tett észrevételek szempontjából szükségképpen magyarázatra szorult. Mindamellett arra törekedtem, hogy a főalak megmaradjon az előtérben, hogy »minden különös figyelmünket« a goethei értelemben feléje fordíthassuk.

Az anyag áttekintésénél bőséges ellentmondásokra bukkantam, így például mindjárt Schratt Katalin apjának személyi adatainál, aki egyes közlések szerint orvos, más feltevés szerint pékmester és egy újabb forrás szerint pedig szatócs volt Weidlingben. Egyik adat sem helyes. Így hát minden egyes adatot a legnagyobb gonddal kellett megvizsgálnom és minden egyes alkalommal újra meg újra kérdezősködnöm, érdeklődnöm.

A Schratt-név felforgatásával a »Tratsch« szót kapjuk. Egy ilyen híres színésznő életrajzánál fennforog tehát a veszély, hogy »traccs« vegyül az ábrázolásba. De erős maradt bennem a vágy, hogy minden traccsot, minden pletykát, az anyag-adta minden ármányt kikerüljek s ne írjak a régi kettős monarchiáról, a császárról és Bécsről, a »haldokló mesevárosról« holmi búbanatos, könnyesnevető, szívrepesztő szerelmi történetet.

Schratt Katalin élete inkább egy nagy, vibráló háromnegyedütemhez hasonlít: egy császárvalcerhez, amint azt Johann Strauss szerzetté és neki ajánlotta.

Ez a lebbenő élet egészen különleges asszonyt mutat, egy nem is különösen tehetséges színésznőt, aki azonban hála jellemszilárdságának, természetességének és nyíltszívűségének, Európa egyik leghatalmasabb urának bizalmasává lesz, anélkül, hogy e helyzetében akármiféle különös becsvagyat táplálna, anélkül, hogy pompadouri ambíciói lennének vagy olyan igényei, mint Lichtenau grófnőnek, vagy akár olyan különiségei, mint Lola Montez-nek. Hitzing-ben egyszerűen csak »*gnadige Frau*«-nak nevezték ezt az asszonyt és ekként tisztelték-becsülték. A pályatársai és ami ritkább eset, a pályatársnői a *Burgtheater*-nél nagyrabecsülték egyenességet és szolgálatkészségét, jóllehet különleges helyzete folytán éppen velük szemben nem volt könnyű dolga. Volt idő, hogy az udvari körök nem voltak iránta jóindulattal. De nem merték nyíltan tanújelét adni ellenséges érzületüknek, mert híjával voltak mindazoknak az eszközöknek, amelyekkel sikeresen felléphettek volna ellene.

A bécsi udvar egész Európában a legelőkelőbbnek számított, de egyben a legszigorúbbnak is az ősi spanyol házitörvények és az udvari etikett betartásában. Hogy mindezeket a törvényeket a legpontosabban betartsák, ezt I. Ferenc József legfőbb kötelességének tekintette. Inkább levétette néhány főherceggel az egyenruhát és engedte, hogy külföldre távozzanak, semhogy bármit is, ami az ősi ház törvényeivel ellenkezett, megtúrt volna. Udvarában egyetlen egy legfőbb törvény uralkodott: a hagyományé és legitimitásé.

Ha maga Ferenc József soha nem is gondolt arra, hogy udvarában magasabb szerepet ruházzon rá, mint magános életének bizalmas barátjáné, ez az asszony mégis különleges, nem egyenrangú voltában is szokatlan kivételes jelenségévé lett a habsburgi udvarnak: »egy andalgó kivétellé Schön-

brunnban«, mint azt Montenuovo herceg többször megjegyezte.

Az, hogy a császár túltette magát az egyébként betartott habsburgi házitörvényeken, azért történt csupán, mert felismerte és annyira nagyrabecsülte ennek az előkelő gondolkodású asszonynak kivételes egyéniségét, hogy engedélyezte magának a törvények e kivételes áthágását. És ez volt az egyetlen önmagának tett engedmény egész életében.

Így hát Schratt Katalin számára nem a két Burg-színház deszkái jelentették a világot. A Látszat világából császárja hívását követve, ennek oldalára és ezzel az Élet színpadára lépett. Az Élet színpada pedig a színházénál fontosabb szerepet szánt neki.

Ferenc Józsefre gyakorolt befolyása kétségtelenül jelentékeny és áldásos volt. Áll ez különösen politikai kérdésekre. Joggal mondja Heinrich Koch drezdai történetíró: »A történetírás, amely az 1866—1916 közötti osztrák politikával akar foglalkozni, nem nézhet el Schratt Katalin alakja felett.«

Venezia, 1941 nyarán.

Joachim von Kürenberg

I.
KATI

1

ANTON SCHRATT

— Hát akkor írja fel, Franz: Az új landauer-kocsit holnap reggel kilenc órakor Renngasse 27, szám alá, Rohan Victor herceghez ... Megvan? Azután: a kis landauert Grillparzer úrnak ...

— Tudom, már, Schratt úr, új díszpolgárunknak, Franz von Grillparzer úrnak a *Herzoghof-ban* ...

— Ne beszéljen bele mindig! Camillo Grillparzer cs. k. hivatalnok úrnak a *Haus Gutenbrunn-ban*. Dél felé aztán visszajön.

— Von Grillparzer úr?

— Dehogy is! A landauer... Írja tovább! Ez azután elhajt a *Goldener Löwe-hez* Artaria úrért,... August Artaria kohlmarki műkereskedőért... Hiszen tudja ... Na most a társaskocsi. Nos, ezt holnap reggel gróf Goluchowski Agenorhoz ... összesen tizenkét személy ... Megvan?

— Megvan. A társaskocsit a galíciai helytartó őexcellenciájához a *Blumenstock-ba*..

— Ki beszélt a *Blumenstock-ről*? Éppen ellenkezőleg! A társaskocsi a Renngasse sarkán megáll... Tóni a fullajtár .., pon-to-san hét órakor. Marad még a break. Franz, kinek ígértem a break-et?

— Nem Apponyi grófnak? ... Ez ám azután a fess úriember«, Hogy' megadta ez Kossuthnak ... szavamra ...

— Nna, eszembejutott. A break-et gróf Dietrichstein Móric kamarásnak a Redoute-ban ... Befogni Tomot és Bethet. Rugóknak utánaézni és megkenni, hogy ne nyikorogjanak, mint legutóbb és azután kapjuk a panaszokat, mint Pospischil udvari tanácsosnétól... És még valamit... — mielőtt elfelejtem — a hosszú ostort a társaskocsira tegyék. Tudod, a magasrangú uraságok szeretik, ha a kocsisok pattogatnak.

Halkan zörög az öreg falióra és elüti a délután ötöt. Mialatt Franz elteszi jegyzeteit és gyors meghajlással halkán elhagyja a szobát, Anton Schratt fuvaros az ablakhoz lép.

Ösztövé, sovány ember, már elmúlt hatvanéves. Még sötét haját simára fésülve hordja és ez valami külföldies vonást ad arcának a csendes bécskörnyéki üdülőhely, Baden kispolgári világában.

Schratt mégegyszer végiggondolja az intézkedéseket, amelyek szerint kocsijai holnap felvonulnak: Dietrichstein grófnak a break. — Éppen tegnap volt, hogy meglátta az utcán a hajlott járású, botjára támaszkodó, megöszült Móric grófot, a régmúlt idők tanuját, az egykoron a badeni Bäcker-gasseben rezideáló ifjú reichstadti herceg nevelőjét. Azok voltak a szép évei ennek a fürdőhelynek, Baden fürdővárosnak, amelynek kénes forrásait már a rómaiak is jól ismerték és amelyek néhány magas látogató révén lassan újra divatba jöttek. Mozart itt komponálta *Ave Verum-át* a szomszédban, Bäcker-gasse 4. szám alatt és Beethoven is gyakran volt fürdővendég Badenben. Itt volt azután az a híres találkozása I. Ferenc császárral a Stadtparkban, amikor a makacs ember elhaladt a sétáló császári család tagjai között, anélkül, hogy a kalapját megemelte volna. Ez készítette azután a jó Ferenc császárt a kijelentésre, hogy »az ilyen népséget előbb meg kell szoknia az embernek«. Igen, Ferenc császár is hűséges fürdővendége volt Badennek. Rendszerint az Ágoston-rendi kolostorban szállott meg. Egynémely herceg követte példáját, sőt néhány híres művész is, mint Czerny József,

a zongorista, aki különösen kedves ügyfele volt a Schratt-féle fuvarozási vállalatnak. Jó néhány forintot keresett Anton Schratt általa és más fürdővendégek által.

Könyvelő-asztalán ott fekszik vastag pénztárkönyve, amely bizonyíthatja, hogy hogyan gyarapodott évről-évre Anton Schratt vagyona s hogy hogyan lett ezáltal Baden egyik jómódú és megbecsült polgárává. Hogy minden versenytársát leverje, egy igazi ú. n. *Mail Coach-t* hozatott Londonból, amely most mint »társaskocsi« a mindennapos helenenthali kirándulások céljait szolgálja. Az asztal fölött ott függ a négy 16 vontatta kocsit ábrázoló rézmetszet. Az angol mintaképpel ellentétben egy fullajtárt is kitalált magának a kocsihoz és ez is rajta van a képen. Lovai, kocsisai, szerszámai oly jók, hogy vállalata még mindig tartja a rekordot. A lovacskáknak mindössze ötvennyolc percre van szükségük, hogy megtegyék az utat Badentől Matzleinsdorfig, Bécs határáig. Mindenki csodálja ezt a teljesítményt.

Mialatt Anton Schratt mindezt csendes megelégedéssel emlékezetébe idézi, elhalt feleségének immár megsárgult képére esik a tekintete; ő már nem érte meg az üzlet fellendülését, sem a renngassei ház terjeszkedését, tovább épülését, amely most Baden legtekintélyesebb épületei közé tartozik.

A képkeret sarkában egy kis sziluett-kép lapul bedugva. Piszeorrú kislányt ábrázol. Az ő kis Katija ez a lány, aki tizenkét évvel ezelőtt született ebben a házban, akit mintha kivágtak volna az édesanyja arcából és aki mindennap a halottra emlékezteti. Ennek a gyermeknek a nevelése élete legfőbb feladatává vált most. És ez nem könnyű feladat, mert Kati élénk gyermek, makacs, de jóindulatú és ragaszkodó, gyakran kissé különös, amikor élénk fantáziájával mesélni kezd és olyan kérdésekkel áll apja elé, amelyekre ez nem tud válaszolni. Mit is mondott neki néhány nappal ezelőtt Johann Brandl karmester a törzsasztalnál? — Tudja, Schratt uram, a Maga Katijának olyan temperamentuma van, amilyet keveset láttam a badeni kislányoknál... és ahogy jár és

beszél... és az a helyes arcocskája... azt hiszem, egyszer még nagy színésznő válik belőle.

Nem, erről szó sem lehet. És mint, aki elhatározásának mintegy a helybenhagyását várja, egy pillantást vet az el-sárgult képre a falon és lassan mormogva elismétli magában: — Soha. Inkább kolostorba dugom!

Halkan kopognak az ajtón: — Én vagyok Apám uram, a Kati. Szabad bemennem?

2

A DOLGOZAT

Ott áll előtte tizenkétéves kislánya, Kati, egészségesen és erősen, de korához mérten kissé túlfej letten; huncutul, hamiskásan mosolyog rá, hogy az apának el kell fojtania nevetését: — Na Kati, hogy állunk ma a leckével?

— Készen van, Apám uram, — a dolgozat kivételével. Aztán koravén sóhajtással mondja: — Igazán nem tudom, mit akar tőlünk Reisinger úr; itt aztán már Apám uramnak kell segítenie ... — és ezzel felüti a vonalazott füzetet, amelynek csupán első oldala van félig teleírva. Az apa felveszi pápaszemét és elolvassa a címet: »Nevem és elődeim.« Azután következik az első mondat: »Én Schratt Katalin, 1855 szeptember 11-én születtem Badenben, Alsó-Ausztriában. A Schratt név...

— Nos, ez ugyan nem sok, Kati, amit itt írtál. Segíteni szívesen segítek és megmondom, amit a dolgozathoz tudnod kell, de leírnod magadnak kell ám ...

— És ha jól megcsinálom, Apám uram, akkor szabad kívánnom valamit magamnak, ugye? — és közben oly mulat-

ságosan, lopva néz rá alulról, hogy az öreg Schrattnak megint mosolyognia kell.

— Majd meglátjuk, gyermekem. Ha jól megcsináltad a feladatodat, vasárnap kísétálunk Helenenthalba a Hauswiese-re, vagy elutazunk Schlumberger Róbert bácsihoz Goldeckbe. De most figyelj jól ide, mit mesélek a dolgozathoz. A *Razel-ek* sok-sok száz év előtt Olaszországból és Svájcból jöttek Allgauba. »Velencei emberkek«nek nevezték őket itt, meg *Razel-eknek*, *Schrazel-eknek*, ami annyit jelent, mint csármás, zajcsináló. Ez ó-germán eredetű szó és a *Schratt* szóban, ami erdei démont jelent, még ma is szerepel. Egész mesék alakultak ki körülöttük, akik aranyosók voltak és üres kézzel jöttek ide, hogy kis idő múltán nehéz zsákokkal megrakodva újból eltűnjenek. Akkoriban az a monda járta Allgauban, hogy aki valamivel megbántja a *Schrazel-eket*, szerencsétlenség éri. Allgauból származik a mi családjunk, a Schrattnak család is.

Fátyolos hangján tovább mesél, miközben Kati lúdtollat rágva figyelmesen hallgatja: — Anyádat és engem csak egészen röviden kell megemlítened, mert rólunk nem sok a mondani-való. Egész életünkben dolgoztunk, de semmi különösét nem értünk el, legalábbis semmi említésre méltót. Nagyapáddal, Johann Chrysostomus Schrattnal már más a helyzet. Híres orvos volt és Konstanzból, a bodeni tó partján elterülő, akkor sváb-osztrák kisvárosból származott, amelyet nemsokára szűknek talált, úgy hogy elvándorolt a breisgauer Freiburgba. Itt az egyetemre járt, de itt sem talált megfelelő munkaterületre és továbbment Bécsbe ...

Az öreg Jozefin lép a szobába, meggyújtja a petróleumlámpát, leereszti a függönyöket és amilyen halkán bejött, kimegy a szobából.

— Itt, Bécs városában nagyapád folytatta orvosi tanulmányait és mindössze kétesztendő gyakorlat után, 1799-ben fürdőorvos és sebész-körorvos lett Badenben, ahol nemsokára olyan jól érezte már magát, hogy nem is gondolt többé a szülő-

városába, Konstanzba való visszatérésre. Nézz csak ide... — és ezzel feláll az apa és egy disznóbőrbe kötött vastag könyvet emel le a polcra — ez Baden város régi krónikája, benne feljegyezve áll, milyen nagy érdemeket szerzett Badenben Johann Chrysostomus Schratt. »Neki köszönhető, — így szól a krónika, — hogy Baden az ország legtisztább városává lett és ez megalapozta a fürdőhely jóhírét.« Megemlítheted még aztán, hogy nagyapád a napóleoni háborúk sebesültjeinek ápolásában kitüntette magát, ugyanígy az akkoriban kitört különböző járványok leküzdésében is. Mintaszerű volt az akkori fogalmak szerint kórház- és szegényügyi tervezete is, mint ahogy minden tekintetben áldásosán működött Badenünk érdekében. Egy röpiratot is kiadott. Ha majd nagyobb leszel, elolvashatod, itt van ... — és ezzel egy kis füzetet emel le a polcra, amely ezt a címet viseli: »A badeni meleg kénes források gyógyhatásáról — ez a röpirat polgártársai háláját és az arany érdemrendet szerezte meg apámnak. Itt láthatod üveg alatt, Johann Chrysostomus képe alatt, aki négy évvel a születésed előtt halt meg ebben a házban, 78 éves korában.

A kis Kati ismeri a nagyapa képmását. Mindig félt tőle, mert az öreg Chrysostomus feje olyan rajta, mint egy szétporladt, fogatlan szájú asszonyfej. Mint egy halálfej.

— Dédnagyapádat — folytatja az öreg Schratt, — Andreasnak hívták. Tekintélyes kereskedőként és boldog házasságban élt konstanzi házában feleségével, Elisabeth Bräggel. Minthogy korán meghalt, nem ismertem már. Ennek a Schratt Andrásnak volt egy fivére, Johann Ferdinándnak hívták. Ezt megint jól meg kell jegyezned magadnak, mert ugyanolyan ismert ember volt, mint a nagyapád. Híres szobrász volt és kőfaragó. Még ma is láthatod egy művét Konstanzban a felső vásárcsútnál, egy Jupiter-figurát ábrázol. És a Szent Család sokszor megcsodált csoportozatát, amelyet a *Hofhaldenmauer-nek* tervezett.

Mire Kati mindezeket a neveket nagy gondosan papírra veti tollával, az öreg Schratt e két ősenek apjáról kezd beszélni:

— Déd-dédnagyapádat, valamiként ennek apját, ugyancsak Andreasnak hívták. Az előbbi takács volt, róla nem sokat tudunk, a másik szobrász volt és fiatalkorában Rubi falujában élt Allgauban. 1680-ban elhagyta szülőhelyét és Konstanzba költözött, ahol tizenkilenc évvel később polgárjogot nyert és nőül vette a konstanzi Elisabeth Spieglerint... Nos, ennyi nyilván elég lesz Reisinger tanító úrnak ...

Lassan szórja Kati a porzót a nedves betűkre, majd amikor az apa a krónikát visszahelyezi és semmiféle hajlandóságot nem mutat a további beszélgetésre, újra kezdi a műveletet, jóllehet a betűk már egészen szárazak.

— Nos, Kati, azt hiszem, még ma elkezdheted a dolgozat-írást. Hogy is hangzik csak a közmondás? »Amit ma megtehetsz, ne halaszd holnapra ...«

Vizsgálódva néz apjára nagy szemével, mintha meg akarna győződni, hogy vájjon figyel-e rá.

— Ugye, Apám uram, ha a dolgozat elkészült, kívánhatok magamnak valamit?

— Ha megígérek valamit, meg is szoktam tartani. Már előbb mondtam, hogy jövő vasárnap kimegyünk a Hauswiese-re vagy Goldeckbe.

Amikor észreveszi, hogy ez a kilátásba helyezett kirándulás kevés hatással van a kislányra, még valami jut az eszébe, ami máskor a legnagyobb elragadtatást szokta kiváltani Katiból:

— Vagy meséljem el újra Pouce Tom admirális, a törpe történetét, hogy hogyan mutatta be tudományát tizenhat éves korában a Badeni Színházban?

— Oh, nem, Apám uram. Pouce Tom történetét már nagyon jól ismerem és a vöslai Hauswiesen is elég gyakran voltam már, de én tudom már, mit kívánnék, ha szabad lenne ... — Feszültséggel és várakozással teli, alázatos tekintettel néz fel apjára. — Kérem szépen, Apám uram, legyen olyan jó, vigyen egyszer, csak egyetlen egyszer vigyen magával a Kratschky-Batschky-ba ...

3

KRATSCHKY-BATSCHKY

Csak törzsasztalához intézett körkérdés után sikerül Schratt úrnak — aki csak ritkán kerül el Bécsbe és még ritkábban a Práterbe — megtudnia, hogy mi is tulajdonképpen az a Kratschky-Batschky. Egy praterbeli »varázsszínházról« van szó, amely állítólag igen jól vezetett vállalat és inkább gyerekek és egyszerű emberek, semmint finomabb igények kielégítésére szolgál. Tulajdonosa állítólag bizonyos Kratky-Baschik, akinek szlovén-török hangzású nevét a bécsi nép szája a kényelmesebben kiejthető Kratschky-Batschky-ra változtatta. Kratky-Baschik már jelentős sikerek után tért vissza színházával Angliából Bécsbe 1862-ben, ahol azután a Práterben a *Szép Juhászához* címzett vendéglővel szemközt, az egykori Tűzijáték-Réten megnyitotta »állandó varázsszínházát«.

Katinak egy iskolatársnője mesélt a Kratschky-Batschky csodavilágáról, amely a Práterben tárul az ember szeme elé: tündérsziklák eleven hercegekkel, a pokol lángokban és a Sátán a maga testi valóságában és még mindehhez egy szép Paprika Jancsi-színház nagymamával, csendőrrel és Vitéz Lászlóval.

Az apát semmikép sem lelkesíti Kati e kívánsága. Asztaltársának, Brandlnak szavaira kell gondolnia, aki már megjósolta Katijának színésznői hajlandóságait, amelyeket az apa nemhogy támogatni nem akar, de tudni sem kíván róluk.

Minthogy azonban Kati nem hagyja nyugton, az apa, látva, hogy állhatatos leánya — miként Herodesé, — ragaszkodik az adott ígéret beváltásához, útrakerekedik a Práter felé.

Minthogy nem is sejtett kalandok felé vannak készülőkben, még délelőtt felszállnak az új vonatra, amely Baden-

bőii Bécsbe visz, mar csak *azért* is, hogy Schratt úr megismerkedjék a verseny társ-vállalattal, amely immár komoly ellenfele a fuvarozási vállalkozásnak. De Kati pompásnak találja az utazást, elragadtatottan tapsol, mert a táj sokkal gyorsabban fut tova, mint amikor lovaskocsiban ül az ember. A házak, az utcák, a kertek elmaradnak és egy új világ tárul fel helyettük: a császárváros nagy házaival, templomaival, tornyaival és hídjaival, amelyek fölött dübörögve száguld tova a kisvasút.

A Südbahnhofról azonnal a bástyasétányra mennek, ahonnan széles kilátás nyílik az újonnan épült külvárosokra, amelyek egészen a Duna ezüst szalagjáig és a wienerwaldi lejtőkig elnyúlnak majd.

A »Paradicsomkert«-hez címzett tejivóba térnek be ezután, ahol Kati megkapja a maga haboskávét. Apja ura ezután egy feketekávét rendel a *Wasserglaci*-ban, amelynek itt különösen jó híre van. Innen a tejivóból jól látni a Glacist, ahol katonák gyakorlatoznak és gyerekek eregetik sárkányaikat. Aztán a Schottenfeld-re mennek, a »gyémántmezőre«, ahogy a nép a gazdag emberek e városrészét elnevezte. Új paloták állanak itt gyönyörű homlokzatokkal, amelyeket meztelen kőalakok vagy görög oszlopok tartanak, Tudor-stílusban épült házak előreugró oromzattal, amelyek — mint az apa mondja — nem is illenek ide, a régi városba.

A császári lovarda mellett egy fiakert bérelnek, mert itt állanak Bécs legjobb kocsijai. Szakértő tekintettel állapítja meg Schratt úr, hogy otthoni lószerszámja semmiben sem marad el a nagyvárosiak mögött.

A Kártnertornál most épülnek ki a széles körutak és most nő ki szinte a földből az udvari operaépület. A kritikusok már most kifogásolják, hogy csak kávéházakból lehet majd az új operára látni és hogy egyetlenegy út nem vezet majd egyenesen az új színháznak. Úgy találják továbbá, hogy az épület nagyon mélyen süppedt a homokba, ami néhány évvel később annyira elkeseríti az építést, Van der Null-t, hogy dühében átvágja a tulajdon torkát. Aztán a magas »Steffl« következik,

a Szent István templom tornya, a Graben márványfelhős pestis-
emlékoszlopával, a Kohlmarkt és a Burg Michael-traktusa,
mellette a Burg-színház öt magas ablakával, egy babéragat
karmaiban tartó sastól koronázottan.

Ezek mögött az ablakok mögött van tehát a híres színház,
amelyben Grillparzer úr tragédiáit játsszák. Azét a Grill-
parzer úrét, akit séta közben gyakran megnézett Kati a badeni
gyógyparkban. A tudásra szomjas kislány mindent hallani
akar, amit az apa erről a színházról tud. Mikor és honnan
megy át termeiből a páholyába a császár, hogyan szalad fel
belépése pillanatában a függöny és hogyan folyik le az előadás.
Egyetlen szót sem mulaszt el, miközben nem veszi le tekint-
tetét a sűrűn lefüggönyözött ablakokról, amelyek mögött ezt a
csodavilágot sejtí.

Mínthogy itt az ebéd ideje, újra kocsiba szállnak és kihajta-
nak a Práterbe az *Eisvogel-vendéglőbe*. Az apa asztalt választ
a kertben, ahonnan a napsütésben üldögélve a faszor életét is
látni lehet. Itt minden olyan, mint a brigittenauai búcsún:
egy kintornás játszik hangszerén, a cselédlányok büszkén húz-
nak fel-alá rövid szoknyájukban, tarka mellénykájukban,
művésziesen fejük köré csavart kendőkkel, oldalukon ligeti
lovagjaikkal, akiknek ferdén áll fejükön a sapka, kezük a
zsebükben: Ottakring és Favoritén semmirekellő, mihaszna
népének képviselőivel. Mindehhez idehallani a tekepálya
golyóinak dübörgését, ahol a Práter tekebajnokai déli játszma-
jukat bonyolítják le. Lovascsoportok jönnek a Nobelallee-
ből, hintók és fiakerek gördülnek tova és a kerítésnél ott áll
a kucséber déligyümölcseivel és cukorkáival, a Figurini-
ember gipszöntvényeivel, Salamucci is itt van kolbászaival és
sajtjaival és a sarkon a gesztenyesütő, akinél éppen egy zacskó
gesztenyét vásárol egy cilinderes, Virginia szivart szívó — egy
szemtelen suszterinas füttyörészése miatt mérges — úriember.

Már ez az élet, így ahogy az *Bisvogel* előtt lejátszódik,
önmagában is valóságos színjáték, de ez még mind semmi
ahhoz, amit Schrott Kati a Kratschky-Batschkynál lát majd.

Már a varázs-színház bejárata minden kívánság teljesülését ígéri. A bejárat hatalmas magas ívén ott látni Paprikajancsit amint éppen elviszi az ördög. A pénztár fölött pedig egy szép képes ábrázolat látható, Genovéva egy özzel. Az öznek mindenestre csak három lába van, míg Genovéva maga nyilván anatómiai csoda. Mert ha ez a nőalak felállana, hatalmas felsőtestét csak a csípőin hordozhatná s mozgathatná tova, mert kígyószerű lába és karja ehhez nagyon rövid és vékony.

De mindez kevéssé zavarja csak a kis látogatót. Figyelme most egy igazi szerecsen felé fordul, aki vigyorogva emeli fel előtte a nézőtéri bejárat vörös bársonyfüggönyét. Itt aztán mindjárt új meglepetés várja: egy hatalmas medve, amelynek szeme ijesztő zöld fényben villan fel. De csak kitömött medve ez és egy tányért tart mancsában, amelyen az előadás műsorának példányai fekszenek. Gyors mozdulattal szerez magának Kati egyet a becses papírlapokból. Ezen a papírlapon olvasható, mi mindent szándékszik nyújtani Kratschky-Batschky úr látogatóinak. Első szám Dolores, a tündér, amint a szegény Jonathánt kiszabadítja bilincseiből és a hatalmas, már a tűz fölött függő üst mellől, amely körül csemcseggve ülnek már az emberevők, megszökteti; azután következik Paprika Jancsi nászútja és Ninive pusztulása bengáli fényben. És mint a nap külön ráadása, Ali baba és a negyven rabló.

A műsor ezúttal a bátor Bogislaw lovagnak és imádott jának, Kunigunda grófkisasszonynak szomorújátékát ígéri. Ez a bábjáték különösen tetszik Katinak: amint a lovag a holdfényben megjelenik a kisasszony ablaka alatt, lantját előveszi és énekelni kezd kedvesének. Ez mélyen meghatva a lovag hangjától, megjelenik az erkélyen és megindult szavakban mond neki köszönetet a szerenádért. Amit mond, Kati oly meghatónak találja, hogy lopva kis zsebkendőjéhez kell nyúlania, hogy kifújja az orrát. De nem soká adhatja át magát megilletődött hangulatának, mert máris megjelenik a színen Kunigunda zordon apja, aki megragadja az erkélyen álló lányát és behurcolja a szobába, hogy ott megverje. Azután a várudvarba ront

a szörnyeteg apa, hogy megbüntesse merészségéért Bogislaw lovagot és megölje. De ez otthon hagyta a kardját és csak a lantot hozta magával, amelyet a feldühödött apa egyetlen kardcsapással összetör. A szörny már éppen keresztül akarja szűrni Bogislaw lovagot, amikor rózsaszínű ködben megjelenik Miranda tündér és fátylainak védelme alatt eltünteti az üldözöttet a süllyesztőben. Így azután Kunigunda gonosz apja hasztalan keresi Bogislawot. Végül a kutat is meg akarja vizsgálni, eközben — Kati nagy elégtételére — elveszíti az egyensúlyt és belezuhan.

Ez után a szomorú történet után Kratschky-Batschky még néhány «panorámát» is ad. Itt látható, hogyan ostromolják meg az osztrákok a düppeli sáncokat, hogyan hajtják vízbe a dánokat, miközben sokan megfulladnak; minden papírból van kivágva, úgyhogy az ide-oda úszkáló hullák a nemkevésbé szögletes hullámokon himbálóznak.

Befejezésül a trautenauai csatát mutatják be zenekísérettel. Generálisok vágatnak tova és azután a zenegép hirtelen elhallgat, majd játszani kezdi a Gotterhaltet. Sugárzóan fényes világításban, lóháton, fehér tábornoki egyenruhájában, zöld tollas kalappal a fején megjelenik Ferenc József. Lassan, egész lassan, rángó léptekkel lovagol át a színpadon, miközben állandóan bólogat a fejével, mintha csak meglepődését akarná kifejezni Kratschky-Batschky előtt.

Az apa csak nagy fáradsággal tudja kivezetni kislányát a varázsszínházból. Amilyen gyorsan csak lehet, távozni igyekszik az esti Práterből. Vadul kalimpálnak és harsognak a vurstli zenegépei, kurjongatnak a hullámvasút utasai, csenget a körhinta Calafattinál, középen az óriás kinaival, akinek állítólag egyedül a copfja két méter hosszú. Vágyakozóan vet Kati még egy pillantást e paradicsom felé és ezzel vége első színházi látogatásának.

Ahogy a vurstli körhintája forgott, úgy forog még az este is a kislány fejében minden, amit ezen az eseményekben gazdag napon látott és hallott. Sokáig kell még apjának a

gyermek ágya mellett ülnie. Az apa haragszik magára, hogy engedett a gyermek kérésének. Még most is olyan izgatott és lázas, hogy már-már elhívná Greisinger doktort.

De végül is fáradtan e naptól elalszik Kati és álomittasan mosolyog újraélésében mindannak, amit éberén megélt és érzékelt: a Steflinek és a Grabennek, Ali babának és Kuni-gunda kisasszonynak, a Burgtheater elfüggönyözött ablakainak és Kratschky-Batschky mágikus, túlvilági Ferenc Józsefének újra-átélésében.

4

A JAMMERPEPINÉL

A fuvarozási vállalat és a hozzá megszerzett szállítmányozási üzlet annyira igénybe veszik az öreg Schrattot, hogy nem sokat törődhet Katijával. Mindenesetre szilárd azonban az elhatározása, hogy nevelési elveit a jövőben megváltoztatja, szigorúbb lesz és színházlátogatást vagy más efélet semmiképpen sem fog tűrni. Számára ez a prateri kirándulás eredménye.

De Kati továbbra is a Kratschky-Batschky-nál töltött délután emlékének él. Titokban kis színpadot épít magának papírlemezről a szekrényében, olyat, amelyet a varázsszínházban látott. De nincs senki, akivel titkáról beszélhetne, senki, akit megkérdezhetne, hogy ezt vagy azt hogyan csinálja s hogy egyáltalában mit is adjon elő színházában.

Eközben a véletlen jön segítségére. Egyik vasárnap Anton Schratt régi szokásához híven Helenenthalba indul délutáni sétára. Az út, amelyen Katinak el kell kísérnie, mindig ugyanaz; a Hauswiese, a Schwechat-völgyén át — amely tavasszal és ősszel zúduló folyam, de nyáron egyszerű kis patakocska csupán, — és végül is a Hochwiesen keresztül

a vadászlakhoz. Itt szoktak találkozni a badeni előkelőségek; a törzsasztalt a nyári hónapokra a városból, a dohányfüstös vendéglői szobából az előkert egyik lugasába helyezték át, ahol az urak szürke vagy barna cilinderben, sétabottal a térdek között a nap nagy kérdéseiről vitatkoznak: politikáról, adókról, a borárakról és mindenről, ami az utóbbi napokban a városban történt.

Miközben az öreg Schratt megfontolt mozdulattal fény felé tartja vöslai borral telt poharát és beszívja a bor illatát, hogy aztán kényelmes, lassú kortyokkal egészen kiélvezze, Kati a kertben szaladgál és a maga módján elszórakozik. Eközben egy fiatalembert pillant meg, aki egyedül ül egy padon és álmodozva bámul maga elé. Középmagas, ösztövé ember, bajuszt nem visel és kampós orra van. Ruházata egyszerű, majdnem szegényes. Hamarosan beszélgetésbe elegyednek, miközben a férfi elmondja a kislánynak, hogy már kilenc éve játszik a színházban, de mindeddig megmaradt jelentéktelen kis színésznek. Kati felfigyel. Amire annyira vágyott, íme egyszeribe valóra vált. Tanácsadóra talált a színházához. Neki azután mesélhet a Kratschky-Batschky-ról és a maga színpadáról, kérdéseket intézhet hozzá, amelyekre íme szakszerű válaszokat kap most egy igazi színésztől.

Amikor az apja hívja, nagy sebtiben és asszonyos fontoskodással találkat beszél meg másnapra, amelynek azonban, mint magyarázza, a városhoz közelebb és mégis egy félreesebb ponton kell megtörténnie. Így állapotodnak meg a »Jammerpeppi«-hez címzett tejsarnokban.

Ez az intézmény a szökőkút mögött terül el és tulajdonosnőjéről, a jómódú Peppi Schaderről nyerte nevét, aki minden vendégének el szokta sírni vigasztalan sorsát, a nehéz és drága időkre panaszkodva, noha vagyonos asszony és elég jól megy sora. Nála találkoznak tehát titokban Schratt Kati és a fiatal színész, akit — mint állítja — Ludwig Grubernek hívnak és öreg édesanyjánál a Breyerstrassen, a Floragebäude mellett lakik, — Ez nyilván nagyon előkelő környék volt valamikor, —

mondja száraz humorral — állítólag még Mária Lujza császárné is ott lakott, de ma már nem sok maradt a Breyerstrasse régi fényéből. Düledező kis házban lakom az édesanyámmal, nagyon szerényen, olyannyira, hogy meg sem kockáztathatom, hogy vendégeket hívjak házunkba. — E szavakkal mindenesetre elő akarja készíteni a gazdag Schratt úr lányát házatájának szegényes mivoltára.

Ezután nem múlik el nap, hogy Schratt Kati ne találkoznék Ludwigjával. Nem győzi eleget hallgatni színházi élményeit, pályakezdését, amikor még mint egész fiatal fiú fellépett Marburgban és Bruckban, majd később Pettauban és most Badenben, ahol Kottaun igazgató megígérte neki, hogy nemsokára eljátszhat ja majd egy klasszikus darab ifjú hősének szerepét. Ez a Kottaun nemcsak igazgatója és rendezője a színházának, hanem színpadmestere és pénztárosa is egy személyben.

Este, mielőtt Grubernek el kell indulnia öltözőjébe, gyakran ülnek együtt a gyógypark *egy rejtett* padján, fölöttük a badeni Gyógycsarnok oromzatán ott díszlik a város címere: egy apró kis emberke és egy kicsi asszony *együtt* ülnek egy fürdőkádban. Fölötte a különös felirat olvasható: »*Der leidenden Menschheit gewidmete Wohltat der Natur*«. Kati és a fiatal színész mindenesetre jótéteménynek tekintik, hogy itt a bokrok mögötti rejtekben zavartalanul üldögélhetnek. Csak messzi távolból hallatszik ide a zenekar játéka, amely minden délután az idősebb Johann Strauss valcerével a »*Souvenir de Bader*«-nel kezdi meg műsorát.

Időnként keresztülhajt járművével az elhagyott úton az öntözőkocsis és megértő mosolygással kiált »Hóó vigyázat«-ot az üldögélő pár felé, hogy jól felhúzzák lábukat és vizesek ne legyenek. Aztán megint rájuk hull az este csendje és szorosan egymás mellé húzódva festegetik rózsás színeken közös felléptük álomképét, hogy mint híres színészek fognak a közönség elé lépni. Mert Schratt Katiban is teljes már a bizonyosság, hogy színésznő akar lenni.

Az öreg Schratt mit sem sejt erről a barátságáról, még kevesebbet pedig lányának vakmerő szándékairól. Szállítmányozási vállalatának eichkogelstrassei új raktárház-építkezése annyira lefoglalja, hogy nem is ellenőrzi Katija közléseit: egy iskolai kirándulásról mesél a wagrami csatatérre, vagy pedig a süket Leopoldine néni társaságában tervezett sétáról a rauhensteini romokhoz és a Weilburghoz, ahol Ausztria legszebb rózsái virítanak. Leírja még apjának a királybarlangot. Kati csak arról feledkezik meg elbeszélésében, hogy Leopoldine néni a valóságban egy fiatalember volt s hogy vele sétálgatott ama bizonyos rózsák között s hogy vele rejtőzött el a királybarlangba.

Egy ízben maga az apa rendezi meg, hogy kislánya találkozhassék barátjával. Egy napon azt a megbízást adja Katinak, hogy kocsizzon el jóismerősehez, Nest úrhoz Gumpoldskirchenbe s hogy hozzon onnan egy hordó auningit, vagy ha ez kifogyott volna, egy hordó jóféle kalvarienbergit. Ez az alkalom túlságosan is szép ahhoz, hogy barátjával közös kirándulásra fel ne használja s hogy egy vidám napot ne töltsön vele a gumpoldskirchenei szőlőhegyek közt. A szőlő nedvétől felbuzdulva elhatározza itt Kati, hogy nem vár tovább a színészettel: fiatalsága ellenére máris a színpadra akar lépni, legalább is mint statiszta és éppen itt Badenben.

Mielőtt azonban ezt az elhatározását, amelynek következményeit körülbelül elképzei, valóra váltaná, fel akarja keresni Gruber öreg édesanyját és be akarja avatni tervébe. Tudja, hogy az öregasszony minden színészi útjára elkísérte fiát és ezért úgy néz rá, mint mértékadó tekintélyre.

Amikor a két fiatal a keskeny falépcsőn felér a breyerstrassei ház második emeletére, Schratt Kati megpillantja a porcellán névtáblát a lakás ajtaján. De ez a név másképp hangzik, mint ahogy barátja neki bemutatkozott. Mielőtt a fiú megszólaltatná a húzós csengőt, megmagyarázza a dolgot: — Csak a színházban hívnak Grubernek — ez a művésznevem — egyébként Anzengrubernek hívnak... Ludwig Anzengruber-nek!

5

»EGY ELŐKELŐ HÖLGY MESSINABÓL«

Mindaz, amit az öreg Anzenruberné az utolsó tíz esztendőben fia oldalán megélt s aminek ez idő alatt részese volt, igen tapasztalt asszonnyá tette. Tudja, mit jelent a színházban és a színházból élni és az életért megküzdeni. Még élénk tekintete könnyen felismeri, hogy mi megy végbe a fiatal és otthonában elkényeztetett leányka lelkében s hogy sejtelve sincs e gyermeknek a rá váró csalódásokról és nehézségekről. Tudja, milyen szomorú az, ha a tehetség szerény méretű s az embernek végig kell néznie, hogy az igazán tehetségesek hogyan futják be útjukat, anélkül, hogy részt lehetne venni e diadalmenetben. Ilyenkor azután csak azt lehet játszani, amit ezek a kevésbé tehetségeseknek meghagytak. Éppen ezért igyekeznek az öregasszony minél józanabb képet festeni a színésznők tövises útjáról, hogy ezzel a tizennégy esztendő Schrott Katalin lelkesedését lelohassza és terveinek keresztülvitelében legalább is késleltesse.

Kati mindezt meghallgatja és hálás is az öregasszony tanácsaiért, de éppen mert erősen hisz tehetségében és a színésznői pályára való hivatottságában, még inkább megerősödik benne az elhatározás, hogy a színi pályára lép. Hogy mindez nem megy majd könnyen, jól tudja ő is, hiszen csupán az első akadályra kell gondolnia: az ellenállásra, amelyre majd tulajdon édesapjánál talál.

A tizennégyesztendő kislány eddig úgy tekintette Badent, mint csendeske szülővárosát. Ez a helyzet most megváltozik. Ludwig Anzenruber felvilágosítja, minő nagyszerű ugródeszkája volt Baden mindenkori a fiatal színészeknek, így alapította meg már száz évvel ezelőtt Kari La Roche, a híres színész a *Badeni Színjátszó Társaságot*, azután itt

lépett fel 1837-ben Elsler Fanny, a híres táncosnő, akinek már néhány évvel ennek előtte villát rendezett itt be barátja, Gentz báró. Különös nyomatékkal emlegeti még Anzengruber a két hírneves színészt, Karl Fichtnert és Karl Adolf Frieset, aki legutóbb 1859-ben lépett fel a badeni színházban Wallenstein és Teli feledhetetlen alakításában. Hogy a színipályára Badenből sikeresen lehet elindulni, legutóbb három évvel ezelőtt bizonyította be az ifjú, mindössze tizen-nyolc esztendőes Adolf Klein, aki jelenleg már Rómeót játszatja Bécsben a Burgtheaterben.

Hogy a badeni színház ifjú tehetségek ily kiinduló állomásává lehetett, — mint Anzengruber magyarázza — első-sorban a neves drámaírók érdeklődésének, kézírataik díjmentes átengedésének köszönhető, amellyel és a színház illetén támogatásával ezek az emberek Baden gyógyfürdője iránt érzett hálájuknak akartak kifejezést adni. Franz Grillparzer is közéjük tartozott; ebben az évben, 1868-ban Friedrich Hebbel is, aki mint fürdővendég ismét megérkezett és barátjánál és orvosánál, Frommer doktornál szállott meg.

Előnyösen járult mindehhez, hogy a Badenben üdülő bécsi kritikusok gyakran küldtek tudósításokat a badeni színiévről lapjaiknak a bécsi redakciókba, ami által a közönség és a színigazgatók figyelme a badeni együttes felé fordult. Jelenleg éppen az uborkazöld nadrágjáról híressé lett — egyébként borsos és keserűszavú — kritikus, dr. Schelle küldözget lapjának a császárvárosba a friss hegyilevegőtől és a gyógyerejű források jóízétől megenyhülten barátságos és derűshangú beszámolókat. A badeni operaelőadások felett gyakran ül ítélőszéket dr. Eduárd Hanslick, az ismert zenekritikus, aki mindig a Herzoghof Hotel-ben szokott megszállni és innen intézi változatlanul éles támadásait Wagner Richárd ellen, aki viszont ezért a mekegő Beckmesser figurájával örökíti meg *Mesterdálnokai-ban*.

Ebben az évben nyári színházat is kap Baden, amelyet az eddigi »Aréna«-ba építenek be. Ez az »Aréna« próbamentes

napokon ettőlfogva Kati első színészi kísérleteinek színhelyévé lesz. Anzengruber első szerepként Beatricet kereste ki a számára a *Sok hűhó semmiért-ből*, amelynél ő mint Leonato alakítója adhatja fel a végszavakat. Így látni *azután* Beatricet és Leonatót az »Aréna« csipkebokrai között, kézírásos szerepkönyveikkel a kezükben fel és alá jární, miközben Kati úgy elmerül, hogy észre sem veszi, mint kell mesterének nevetését elfojtania a lány szavai hallatán:

Mit kezdjek véle, hogyha bajsza nincs?
Több már, mint ifjú, ki bajsuzt visel,
És aki nem hord, nem férfi egészen.
Ki több, mint ifjú, nem való nekem már
S nem kellek annak, ki nem férfi még.

Mindezt annyi természetességgel mondja és amellet oly hetykén és mulatságosan, hogy be kell vallania: még soha nem hallott ilyen Beatricet. Mennél többet foglalokozik vele, annál tisztábban látja, milyen tehetséges is ez a kis Kati, ha csak egy bizonyos és körülhatárolt szerepkörre is, — a nyersebbfajta naiva, a parasztlány, a hegyekből jött gyermek szerepére. Ily szerepekben minden mesterkélttség nélkül megtalálja az igazi hangot, anélkül, hogy bármiféle ösztönzésre lenne szüksége; amellet szavai oly emberien csengenek, oly természetesen és vidáman, hogy felfogása akárhányszor magát Anzengrubert is megragadja.

Bármennyire is el van azonban ragadtatva növendékétől és bármennyit is rajong Kottaun igazgatónak felfedezéséről, ez mit sem akar tudni róla, hogy a fiatalokú lány fellépjen, ha csak az apa beleegyezését nem adja és le nem mond mindenemű felléptidíjról. Csupán hosszú, állhatatos és ismételt kérésre hajlandó Kottaun Schratt Katit, »mint statisztanőt a második sorban, ellenszolgáltatás nélkül« felléptetni.

Az öreg Schratt még mindig nem vesz észre semmit lánya mesterkedéseiből, míg *azután* egy este kitör a vihar,

ő maga — abban a hiszemben, hogy lánykája már régen ágyában fekszik és alszik, — szokásához híven a *Löws-be* megy törzsasztalához, hogy megigya mindennapi pohár borát. De mielőtt a pincér hozná a vöslaut, *asztalához* lép a gyógyszerész, aki a színházból jön, ahol éppen a *Sok hűhó semmiért-et* játszották. Félreismerhetetlenül felfedezte látcsövével a statiszták között Schratt Katit hosszú, gyönyörű bársonyruhájában »egy előkelő messinai hölgy« szerepében. Abban a hiszemben, hogy Schratt papának örömet szerez, elmeséli, mily méltóságosan vonult keresztül lánya a színpadon, miként köszöngetett nagy kecsesen mindenfelé. Közben nem is figyel az öreg Schrattra, aki először nem is hisz a fülének, aztán egészen elsápad, felugrik, megragadja botját és kalapját és mielőtt a többiek észrevennék távozását, már el is hagyja a szobát.

Hosszú léptekkel siet lefelé a Renngassen háza felé. Gyors léptekkel fut fel a lépcsőkön és megáll lánya szobája előtt. Egyetlen kis fénysugár sem szűrődik ki, a hálószoba sötét. Meggyújtja a gyertyát és bevilágít Kati ágyába. A gyermek az ágyban fekszik és alszik. Tévedett volna a patikus? Mélyebben tartja a gyertyát. Hah, mit lát? Festéket pillant meg a szeme körül és most azt is észreveszi, hogy a lány még le sem vetkőzött, hanem csakúgy magára dobta a takarót.

— Színésznő, — mondja megvetéssel — de nekem nem leszel színésznő, nekem nem. Kelj fel, komédiásné, beszélni akarok veled!

És ezzel kitör a zivatar, ahogy Kati még soha sem hallotta egyébként oly hallgatag apja szájából. Sokkal-sokkal később, még mint öregasszony is, emlékszik erre az atyai büntető-prédikációra.

Dühösen tépi fel az apa a lány fiókjait, abban a hiszemben, hogy majd színházi limlomot lel bennük. Kinyitja a szekrényt, ott látja a papírszínpadot. Egyetlen rúgással romba dönti. Kati sírva nézi felizgatott apja cselekedetét, aki most

azoknak nevét követeli tőle, akik a színpadra segítették. Ha hallgat, maga megy el Kottaun igazgatóhoz, megfenyegeti a rendőrséggel, hiszen kiskorú még és atyja engedelmé nélkül fel sem léphet nyilvánosan — s még hozzá színházban! Kati zokogva nevezi meg Anzengruberéket, akik oly jók voltak hozzá és kéri apját, ne haragudjék rájuk ezért. Ez azonban, noha máskor maga a megtestesült jóindulat, — keményen elhatározza, hogy nem engedi magát megtéveszteni s hogy közbelép, hogy egyszer s mindenkorra elvegye lánya kedvét attól, hogy »csavargóvá legyen és komédiát játsszék«. Már pedig ez az ő szemében egyet jelent az állhatatlansággal, a bűnnel és a csalással.

Holnap már jókor reggel elmegy özvegy Anzengrubernéhez és megmondja neki a véleményét, a fiának pedig megtiltja, hogy a jövőben akár egyetlen szót is szóljon félrevezetett lányához. Sok alkalma e tilalom áthágásához úgysem igen lesz Anzengrubernek, mert hiszen azzal már tisztában van a felháborodott apa, hogy lányának el kell távoznia a városból s hogy kolostorba kell mennie,

6

AZ Ő S A N Y A

Az apa úgy véli, hogy lányának Badenből és a színháztól való eltávolításával a leggyorsabban átalakíthatja megtévedt Katija életét. Hogy további nevelésére csak egy kolostor lehet alkalmas, minden kétségen felül tisztán áll előtte. Közben eszébe jut, hogy feleségének volt valahol Dürenben, a Rajna-vidéken egy rokona, aki ott a szürke nővérek egyik kolostorának a főnöknője.

Levelt ír tehát Ermelinda főnöknőnek Dürenbe és megkérdi, hajlandó lenne-e tizennégyéves Kati lányát a kolostorba nevelésre felvenni. A válasz igenlő, de azt a megjegyzést is tartalmazza, hogy a kolostori regula rendkívül szigorú, hogy minden egyes lányt e zárdai szabályok legteljesebb betartásában nevelnek és minden engedetlenséget a leghigorúbban megtorolnak. De ez éppen nagyon tetszik az apának. Nem lehet eléggé szigorú lánya jövődöbeli nevelése. Mennél inkább igyekszik tiltakozni Kati ez ellen az utazás ellen, annál jobban megérlelődik Schratt úrban a meggyöződés, hogy helyesen választott. És nemcsak, hogy törzszakasztalbeli társai jóhiszemű közbelépésének nem enged és nem hagyja magát befolyásolni, de nem hallgat magára Katira sem.

Mínhogy Leopoldine néni magas koránál fogva mint úti-kísérőnő nem jöhet szóba és mínhogy Schratt papa senki másra a kíséretet nem bízza, kénytelen minden üzleti elfoglaltsága ellenére is lányával utazni, amit annál is inkább előnyösnek talál, mert akkor Dürenben személyesen és négy-szemközt beszélhet majd a főnöknővel, Ermelindával.

Ez a düreni utazás élete végéig mint *via dolorosa* él Schratt Katalin emlékében. Annyira elgyötört, hogy az apa néhány bátorító szót szól hozzá, de Kati csak megmarad a zokogó, megnemértett gyermeknek, akinek ezenfelül honvágya van Baden és Anzengruber után, aki — mint most rájön — ifjú életének első igazi barátja volt, aki megértette és hitt színészi tehetségében.

A napsugaras, mosolygó Rajnavidék nem tudja jobb kedvre vidítani, még akkor sem, amikor az apa Mainznál hajóra száll és Kölnig leutazik vele. Vidám hangulat uralkodik a fedélzeten, rajnai dalok csendülnek fel s velük csengenek az aranyos borral teli poharak. De Kati érzéketlen, elgyötört és zárkózott. Neki most minden mindegy.

Düren előtt már a vonatból láthatják a városnál valamivel magasabban álló kolostor épületét, amely most hosszú időre az ifjú Schratt Kati otthonává lesz.

Viasz, almák, a mosott vászon és az állott tömjén friss de kissé nehéz illata fogadja az érkezőket. Egy apáca vezeti őket, végig a tükörsima folyosókon, szentek szobrai és tarka falfestmények alatt egy keresztfolyosóra, ahol is egy magas kovácsolt vasajtó előtt megáll és meghúz egy csengőt. Úgy szól, mint a lélekharang. Hogy azután miféle beszélgetés folyt is le az apa és a főnöknő között, mindezt Kati csak rettegve sejtheti. Mindenesetre mindketten igen komoly tekintettel lépnek ki a folyosóra, mintha csak egy halálos ítéletet hirdettek volna ki.

Ismeretlen, komor világ az, ami most az új növendéket a szürke nővérek kolostorában körülveszi. Annyira más, mint az a régi, meghitt világ odahaza Badenben, ahol jókedv és vidám életfelfogás honolt. Komor, elgyötört apácák közé került itt és még magukat a növendékeket is, akiket e nővérekre bízta, idegennek, zárkózottnak és hidegnek találja, mint az egész vidéket itt a Rajna alsó folyásánál, esőfelhőivel, szeles zivatarjaival, amelyek szünni nem akarón öntözik a már amúgy is nedves síkságot.

Ilyen magányosnak, mint itt a kolostori elkülönültségben, még soha nem érezte magát. Egyedül önmagára utalva jön rá, hogyan menekülhet abba a világba, amelyet Ludwig Anzengruber nyitott meg előtte. Amikor a többi lányok a reggeli misén elmerülnek imakönyveikbe, ő is így cselekszik, csak éppen egy kis szerep-füzetet rejtett el az imakönyvben, hogy az ének és az orgonaszó ellenére egy új részletet tanuljon meg belőle kívülről.

A főnöknő első jelentései, amelyeket Schratt úrnak küld, rövidek és tartózkodók. A jóakarát kétségtelen megvan, — úgymond — de még nem lehet tudni, elég erős lesz-e vájjon bizonyos kísértések legyőzésére. Meg kell várni, hogyan fejlődik tovább Schratt Katalin Dürenben.

Mennél hosszabb időt tölt a kolostorban, annál jobban távolodik bensejében környezetétől: túlságosan is becsületes ahhoz, hogy azt a látszatot keltse, hogy kedvét leli a vallásos

gyakorlatokban. Társnőinek meg is vallja, hogy egész más feladatokat lát maga előtt, hogy még mindig színész nő akar lenni, ha ez mindjárt az apja és a főnöknő akarata ellenére történik is. S hogy a csodálkozó és hitetlen lányoknak bebizonyítsa, hogy nem kezdő többé, eljátssza előttük, amit a badeni nyári arénában Anzengrubertől tanult. Így adja egyik este vecsernye után tudtul, hogy Grillparzer »*Ahnfrau*«, című darabjából mutat majd be egy jelenetet, még pedig a Borotin-ház női fejének szerepét. Színpadul a keresztfolyosót választja, jelmezül pedig egy lepedőt, amelyet maga köré csavarva, a kápolnából a színre lép, pontosan úgy, ahogy Ludwig barátja odahaza megtanította: »Lépve, de mégis lebegve. Földi lényként, de mégis úgy, mint aki már elérte a Földöntúlit«. És így lebeg tova Schratt Kati Grillparzer verseit szavalva a düreni kolostor keresztfolyosóján, megcsodálva barátnőitől, akik még soha életükben nem láttak ilyesmit. De hirtelen nyílik a kápolna ajtaja és egy második »családfő« is megjelenik: Ermelinda, a főnöknő. Rezdületlen arcának tekintete semmi kétséget nem hagy afelől, hogy mit tart erről a »komédiásjelenésről«. Nyolc napi kolostoráristom kenyéren és vizen. Ez Kati büntetése.

Schratt Katinak most bőven van tehát ideje, hogy gondolkozzék, érdemes-e hűnek maradni a világot jelentő deszkákhoz. A színház eddig csak izgalmak és csalódások sorozatát jelentette a számára, amint ezt Anzengruber édesanyja megjósolta. Birch-Pfeiffer szavai jutnak eszébe a *Falu és város* című darabból, amelyből Lorle szerepét a kolostorban kívülről megtanulta és amely később még sorsdöntő jelentőségűvé válik életében:

»Mindent tudok már!
Rombadólt az oltár,
Melynél imádkoztam.
Vége, vége van.

ALEXANDER STRAKOSCH

Ermelinda főnöknőben megingathatatlaná érett a bizonyosság, hogy a bécsi Schratt Katalin nem maradhat tovább a szürke nővérek kolostorában. »Magatartása alkalmas arra, hogy kolostorunk tekintélyét és fegyelmét aláássa és intézetünk növendékeit a tisztesség megszokott útjáról eltérítse«. Ezzel indokolja meg a főnöknő rövid levele az elhatározást, amelynek folytán kéri az apát, hogy lányát amilyen gyorsan csak lehet, vigye el a kolostorból.

Anton Schratt túlságosan is jól ismeri lányát ahhoz, hogy az ilyen vádak jogosságában ne kételkedjék. Ehhez járul még, hogy magányossága e napjaiban szemrehányásokkal illeti magát, hogy téves vagy engedékeny nevelési módszerénél fogva maga is részese és oka annak, hogy a dolgok idáig fejlődtek. Szótlatlan veszi át tehát gyermekét és már útközben megmagyarázza neki, hogy immár nem ellenzi színésznői vágyait, feltéve, ha további útmutatásait megfogadja és követi. Először is követelőleg kijelenti, hogy a bécsi Kirschner-féle színiakadémián kívül — az Egnovagasseben — semmiféle más iskolát nem látogathat. Ennek az iskolának igen szolid híre van és neki ezt ajánlották.

Így oldódik fel lassanként az ellentét apa és lánya közt, jóllehet marad köztük valami feszültség és ezt soká-soká nem lehet majd még kiküszöbölni.

A Kirschner-féle akadémia azonban már rövid idő multán meg nem felelőnek bizonyul a gyorsan tanuló Schratt Kati számára. Új tanintézetet kell tehát keresni. Anton Schratt választása Heinrich Laube igazgató barátjára és előadóművésze, Anton Strakoschra esik. Strakosch jómaga is *színész* volt, később azonban színdarabok rendezésével és

operák hangszerelésével kezdett foglalkozni, míg végül Laube igazgató elvonta e »strakoschizálás«-tól és színházánál alkalmazta.

Strakosch zsémbes, krumpliorrú, harcsabajuszú ember, Nanking-nadrágot, virágos mellényt és hosszú kabátot hord, kissé már vedlett kürtőkalapja ferdén áll öszfűrtű fején, kezében elefántcsontgombos sétabotot tart. Általában igen szorgalmasnak és leleményesnek ismerik az új tehetségek felfedezésében. Ha mestere, Laube úr egyáltalában találhat rajta valami kifogásolni valót, ez annyi csupán, hogy nagyon szereti a nőket, akiknek — mint ezt a rossz nyelvek Bécsben mesélik — először karjaiban kell feküdniök, mielőtt rá és ajánlására a színháznál számíthatnának.

Amikor a tizenhatéves Schratt Katalin elébe áll, egy serdülő gyermeket lát maga előtt, aki eléggé fejlett már és egész lénye egy kisvárosi lányra emlékezteti: ártatlanság, gyermekség és kópéság keverékére.

Strakosch tudja, hogy Laube *ilyen* naivát keres és rögtön meg is hallgatja a lányt. Mennél tovább hallgatja, annál jobban megerősödik benne a meggyőződés, hogy egészen rendkívüli tehetséggel áll szemben: egy szikrázóan fiatal színésznővel abból a nyers-parasztos fajtából, amellyel eddig még alig találkozott Bécsben. Az ifjú növendék tehetsége annyira vonzza és megragadja, hogy teljesíti az öreg Schratt kívánságát és a nyári hónapokra Badenbe költözik, hogy a fiatal színésznő további fejlődését szemmel tarthassa.

Itt a Pálffy-gasse 31. szám alatt tanítja, sőt még fel is lépteti a Gyógycsarnokban előadóestjei egyikén, ahol is néhány jelenet elrecitálásával első sikerét aratja.

Strakosch lelkesült szavakkal igyekszik meggyőzni az apát, hogy lánya helyes úton jár, hogy szorgalmával és tehetségével egykor minden bizonnyal nagy színésznővé válik, ha csak mostani tétovázása és csüggettsége nem zavarják meg fejlődésében. Amikor Schratt megkérdi, hogyan képzei Strakosch lánya legközelebbi jövőjét, ez habozás nélkül

elmondja, hogy már a legközelebbi napokban beszél Laubevel, aki bizonyosan kap majd az alkalmon és a rendkívül tehetséges színésznőt megnyeri nemsokára megnyíló színháza, a *Wiener Stadttheater* számára.

Amikor a bizalmatlan, immár nem könnyen meggyőzhető apa tovább érdeklődik, mi történik, ha Laube mégsem szerződteti lányát, Strakosch a győzelem biztos tudatában mosolyogva válaszol: — Nyugodjék meg, Schratt úr, Laube odaveszi a színházhoz, nagy színésznőt csinál belőle és ezzel egy napon az ön neve is híres név lesz.

STOSS IM HIMMEL

Mielőtt Schratt Kati Bécs mindenható színházkirályának bemutatkoznék, Strakosch egy-két felvilágosítást ad neki Laubevel kapcsolatban:

— Azt, hogy Laube igazgató sziléziai, — Sprottauból származik — kiejtéséről rögtön észreveszi majd. Eredetileg teológusnak készült, de diákkorában belekeveredett mindenféle politikai ügybe, Szászországból kiutasították és politikai cselekmények miatt kilenc hónapra a berlini helytartóság börtönébe került. De ezután is folytatta politikai tevékenységét, röpiratokat szerkesztett a kormány ellen, aminek folytán újabb szabadságvesztést kellett elszednie Muskauban. Ezt a dacos, támadó szellemet és harckészséget öregkoráig megtartotta: sok tekintetben még ma is forradalmár, ha immár csupán színpadi kérdésekben is. A muskai fogság után rövid időt töltött Franciaországban, ahol megismerkedett a francia színházzal és megtanulta — túlbecsülni.

1848-ban, a forradalmi évben bevásztották a nemzetgyűlésbe, de Frankfurtban a császárkérdésben súlyos összeütközései támadtak, mire lemondott mandátumáról és teljesen a színháznak szentelte magát, amely már kora ifjúsága óta vonzotta.

Elmeséli neki még Strakosch, hogyan lett Laube a *Hofburgtheater* művészeti igazgatójává, ahol teljes tizennyolc esztendőn át működött, míg aztán a maga makacs módján nézeteltérést provokált a főintendánssal, Münch-Bellinghaus báróval, akinek utasításait nem volt hajlandó követni. Ennekutána a lipcsei városi színház igazgatója volt, amelyet rövid idő alatt Németország legjelentősebb színházává fejlesztett.

De a Bécs utáni vágy megint csak a császárvárosba vonzotta a sziléziait. Itt azután sikerült egy részvénytársaságot szerveznie, amely nemsokára üzembehelyezi a Seilerstätten lévő *Wiener Stadttheater-t*.

1872 szeptember 15-én szándékszik megnyitni az új színházat. De jóllehet január van már, Laube-nek nincs még teljes együttese. Még nem döntött véglegesen a különböző erők szerződteséről. Ezzel szemben tisztában van már vele, mit játszik majd új színházában: csakis értékes darabokat, német klasszikusokat, különös kedvvel pedig francia vígjátékokat, amelyeket szerinte Dingelstedt, a *Burgtheater* igazgatója nagyon is elhanyagol.

Laube lakása egy eldugott kis utcában van, amelyet *Stoss im Himmel-nek* hívnak. Amikor Schratt Kati tétova mozdulattal meghúzza a csengőt, rögtön pokoli lárma keletkezik. Kutyaugatás hallatszik, hangos dobogás a lépcsőn, majd a ház kapuja egy mechanizmus révén magától kinyílik. A látogató két hatalmas házőrző kutyával találja szemben magát, amelyek kíváncsian körülszimatolják. Strakoschtól tudja, hogy Laube ezeket a kutyákat nagyon szereti s hogy jó lesz jóban lenni velük, ha nem akarja, hogy rögtön kegyvesztetté válják és bemutatkozása rosszul sikerüljön. Megindul felfelé a meredek, nyikorgó falépcsőn, amelyet

mindkét oldalról vadásztrófeák díszítenek. Fölrékezve egy plüssfüggöny elé ér: óvatosan félrehúzza. Tarkaüvegű várlámpástól csak gyengén megvilágított, csaknem teljesen sötét helyiségbe lép.

— Na . . ., jöjjön csak közelebb — szólal meg egy kissé nyers hang. Egyablakos kis szobába lát be a nyitott ajtón keresztül. A szobában egy csontos, alacsony emberke ül mélyöblű székében és orrcsiptetőjét kezében tartva int neki.

Tárgyilagosan, nyugodtan, itt-ott kissé nyers, enyhén goromba modorban beszél vele. Minél több kérdést intéz hozzá, annál inkább felenged Kati elfogódottsága és nagybátran válaszolgat, amikor látja, hogy a férfi néhányszor elneveti magát és helyeslőleg bólogat. Amikor arra kéri, adjon elő valamit, Beatrice szerepét választja a *Sok hűhó semmiért-ből*, amelyet Strakosch-sal együtt újra átvett. Laube hallgat. Kati, abban a hiszemben, hogy Laube nincs vele megelégedve, bocsánatot akar kérni, amiért kissé izgatott s nem teljesen ura magának, de Laube elhallgattatja:

— Gyermekem, a színművészet anyaga az ember, aki hangulatoknak van alávetve és nincs sem ércből, sem márványból.

Ezzel feláll. Látogatója azt hiszi, hogy ez a bukást jelenti, de Laube, aki egyébként igazán nem vendégszerető természet, egy másik szobába tessékeli a fiatal lányt. Itt már kávé mellett ül Iduna Laube asszony és éppen a kuglófot szeleteli. Amint Laube helyet foglal, lába elé fekszenek a kutyák, akikkel gyermekeként bánik. A ház ura nem kap kávé. Ehelyett egy üveg Selters-vizet tesznek eléje. Kuglófot sem szabad ennie: megtiltotta az orvos. Ezzel szemben alaposan nekilát Kati, oly kedvesen kínálja Iduna asszony, aki ragyogó barna szemével, jóindulatot sugárzó kerek arcával, elválasztott hajával máris megnyerte a fiatal lány vonzalmát. Csaknem otthon érzi magát a látogató ennek az édesanyás asszonynak oltalmában és vendéglátásában, aki apja iránt érdeklődik, hogy vannak otthon s hogy

vájjon tetszik-e neki Bécs városa? Laube önmagával van elfoglalva. Lassan kortyol poharából, amelyet azután körül-ményesen visszahelyez az asztalra és újra elmerül gondolataiba. Amikor az öreg Konrád jelenti, hogy a kocsi előállott, — esti próba lesz még a Seilstätten — Laube feláll, barátságosan megveregeti a kutyákat és amúgy morcosan, mintha csak magának beszélne, ezt mondja:

— A német színházat az utánpótlás viszi előre. De csak akkor, ha ennek jó a nevelése, megfelelő a felkészültsége. Csak így élhet tovább a német színészet, a német színház, csak így menthető meg mindenfajta bukástól.

— Gyermekem, engedje el, hogy ma kötelező választ adjak magának. Mindent meg kell gondolnom még, de valamit már most meg kell mondanom, — és én nem szoktam locsogni — maga érdekel engem és továbbra is érdeklődöm maga iránt.

Amikor Strakosch az uzsonnameghívásról értesül, nagyon örül. Nagyon is jól ismeri goromba mesterét, hogy sejttesse ebből, mily jó benyomást tett rá a kis Schratt-lány.

— Több volt ez, — mondja — mint egyszerű látogatás a »Stoss im Himmel«-utcában, ez maga volt az ugrás az égbe!

9

DÜNKELTETS

Hetek múlnak el, anélkül, hogy Schratt Kati akár Laubétól, akár a *Wiener Stadttheater-től* szerződtéséről hallana valamit. Barátainak be is vallja az öreg Schratt, hogy nem is várt egyebet. Véleménye szerint Kati csupán ifjúságát vitte magával, de hát ilyesmije végre más lánynak is van,

sőt vannak még csinosabb fiatal lányok is a világon, mint az ő kissé darabos Katija.

E várakozási idő alatt egy másik előadóművész látogatja meg Katit: Strakosch vetélytársa, Leopold Aschner ez az ember, a Hofburgtheater tagja és amolyan adjutánsféle szerepet tölt be Dingelstedt oldalán. Azt ajánlja az ifjú növendéknek, tegyen látogatást minden kötelezettség nélkül a *Burgtheater*-ben. Akkor még mindig azt teheti, amit jónak lát és előnyben részesítheti Laubet, ha ez egyáltalában igényt tart még személyére.

Franz Dingelstedt, miként Laube, szintén Németországból származik. Apja kurhesseni őrmester volt, ő maga a tanítói hivatásra készült, de később az újságírói pályára lépett, majd a württembergi király könyvtárosa lett Stuttgartban, ahol sikerült Miksa bajor király figyelmét felkeltenie. Ez azután udvari tanácsossá nevezte ki és meghívta intendánsnak a müncheni udvari nemzeti színházhoz. Ebben az állásában kihívta maga ellen az ultramontán elemek ellenszenvét, akik nem nyugodtak addig, míg bukását keresztül nem vitték. Dingelstedt ezután tíz éven át volt főintendáns Weimarban majd végül is felcserélte ezt az állást a bécsi udvari opera intendánsi állásával. 1869-ben beköltözött a Ringen épült új házba, amelynek ünnepélyes megnyitása neki jutott osztályrészül. Az Operától azután kinevezték a Burgtheater művészeti igazgatójává.

Ebben az esztendőben, 1872-ben Dingelstedt ötvennyolc-éves. Sem a színészek körében, sem a főudvarmesteri hivatalban nem kedvelik. Zsarnokoskodó, fennhéjázó, elbizakodott, felfuvalkodott, »*dünkelhaft*« híre van: így kapja a Burgban a »Dünkelstets« gúnynevet. Minthogy kritikája gyakran sértő, sok elkeseredett ellensége van, akik nem akarják tűrni ironikus, maró modorát. Ez az ironia jellemző vonása Dingelstedtnek, aki már tizennyolcesztendő korában paródiát írt Schiller *Die Glocke* című költeményére és még számos éles travesztia szerzőjeként volt ismeretes.

Hangos, harsogó, katonás hanghordozása ellenére igazi úr benyomását kelti középen elválasztott hajával és gondosan festett császárszakállával. Igazi úrnak hat ez a tekintélyes külsejű férfi, aki mintegy parancsolón felséges nyugalmat áraszt maga körül. Az asszonyok, akiket egyébként keresett udvariassággal kezel, dicsérik zengő orgánumát, sziporkázó humorát, fantáziagazdag elbeszéléseit, amelyek révén pompás és kedvelt társalgó hírében áll. A hozzá közelállók azt tartják, hogy csak kívül és csak álarcként hordott hiúságai mögött egy belsőleg szétzilált, hasadt lelkű ember bújjik meg, aki soha meg nem lelheti az igaz elégedettség állapotát és aki soha nem fogja magát Bécsben igazán otthon érezni.

Franz Dingelstedt így teljes ellentéte Laubenak, aki mellette, a grandseigneur mellett valósággal úgy hat, mint holmi koszos kis paraszt. Valóban, még művészi kérdésekben is teljesen ellentétes felfogást vallanak. Míg Dingelstedt »dekoratív felfogásával« a Makart-korszak tipikus képviselője, a színpompát, a ragyogást és a gazdagságot hangsúlyozni kívánó polgári művészeti szemlélet szóvivője, addig Laube ellensége minden külsőségnek, szívesen lemond a ragyogó kiállításról és a fényes »tálalás«-ról és minden törekvése az csupán, hogy a kimondott szó kerüljön előtérbe. Laube maga mondja: — Mily gyakran gúnyolódnak barátaim, amiért egyszerű a színházam és nem is sejtik, hogy az egyszerűség felbecsülhetetlen a darab lényege szempontjából. Nézzétek csak, — folytatja — nézzétek csak meg a másik színházat, — a *Burg-ra* gondol — ahol csupán a külsőségeket tartják fontosnak s eközben szétműlják a darab értelmét és valósággal eltüntetik a magvát«.

Mindebből szükségszerűen következik, hogy a Dingelstedt vezetése alatt álló *Hofburgtheater* és a Laube által igazgatott, nemsokára megnyíló *Stadttheater* a legélesebb versenytársai lesznek egymásnak, ami végül is a bécsi közönségnek válik majd hasznára, mert mindkét igazgatónak össze kell

szednie minden erejét, hogy megmutassák, kicsoda közülük az igazi zseniális rendező és játékmester.

Miként Laube, Dingelstedt is arra törekszik, hogy együttesét a legtökéletesebben kiegészítse és művészileg kikerekítse. Ő is híjával van egy jó naivának, olyannyira, hogy Aschner jelentését különös figyelemmel hallgatja és máris kész a badeni Schrott kisasszony azonnali fogadására.

Csaknem teljességgel olvashatatlan kézírásával személyesen szólítja fel, hogy 1872 január tizenkettedikének délelőttjén a *Burgtheater* próbaszínpadán nála jelentkezzék. Erre a sorsdöntő útjára, a Michaelerplatzra Aschner kíséri el, aki — mint Strakosch is — meg van győződve sikeréről.

Így lép be Kati életében először az öt elfüggönyözött ablakú épületbe, amely annak idején, amikor éppen úton volt a Kratschky-Batschky felé, oly titokzatos hatással volt rá. Szűk folyosókon, alacsony irodahelyiségeken mennek keresztül, amelyekben nappal is petróleumlámpa ég. Vasajtókon mennek át, csigalépcsőkön haladnak felfelé, csigaszerkezetek és kellékek maradnak el mellettük úton a színpad felé. Aschner egy számot vesz át védenca részére és már meg is kezdődik a bemutatkozás. Egy szék és egy asztal a színpad minden kelléke, amelyek körül a különböző orleansi szüzek, Júliák, Hamletek és Mortimerek monológjaikat mondják. Amikor is végre Schrott Kati számát szólítják, első pillanatban úgy elvakítják a rivalda fényei, hogy a nézőtérből semmit sem tud megkülönböztetni. Aztán egy kinyújtott kart vél látni, majd látja már a kinyújtott kar gazdáját, a feketeszakállas igazgatót és nagy megnyugvására megpillantja mellette Laube sápadt arcát is.

Kissé elfogódottan kezd bele Klärchen jelenetébe az *Egmont-ből*, majd a *Sok hűhó semmiért* ama részlete következik, amelyet Laubenek már előadott. Alighogy befejezte, már a következő számot szólítják. Hasztalan vár értesítésre, végre is odaszól neki az ügyelő, hogy hazamehet, majd írnak neki, ha szükség lesz rá.

A bemutatkozások után Dingelstedt az át nem húzott nevekre mutat a kezében lévő jegyzékben és így szól Aschnerhez: — Ami ezt a kis Schrattot illeti, nem is rossz. Minden bizonnyal tehetséges. De kedves barátom, mit csinálok ezzel a gyerekekkel a színháznál, hiszen ezt talán még csak meg sem bérálták. Mindamellettt nem zárkózom el a szerződtetésétől, feltéve, ha apja ehhez írásos beleegyezését adja. Mérget, bosszúságot nem akarok, — hanem egy jó naivát. Azt igen. Ha már a másik Katit, — a Schillert a *Theater an der Wien*-ből meg nem kaphatom, hát nem bánom, legyen ez a Schratt... de csak az apa beleegyezésével.

Azután már a lépcsőn, úton irodája felé mondja: — Állíttassa ki tehát a Schratt-féle szerződést: legkisebb gázi..., egy év ... tizennégy nap fizetés nélküli szabadság ..., statisztálási kötelezettség és ... részemről bármikor felmondható.

10

A HARMADIK ÚR BERLINBŐL

Kara Musztafa elvonuló csapatai számos zsák kávé-t hagytak hátra Bécs falainál: ezzel elvetették a bécsi kávéházak magvát.

Egyikük ebben az évben — 1872-ben — különösen népszerű. A *Griensteidl-kávéház* ez a herrengassei Herberstein palotában. 1847-ben alapította Heinrich Griensteidl. Mint egykori gyógyszerésznek rengeteg ugratást kellett el-tűrnie az általa kiszolgált barna lé keveréséről, ez azonban semmiben sem befolyásolta kávéháza közkedveltségét. Nagy szeretettel keresik fel e helyet Bécs szellemi előkelőségei: írók, színészek, festők, újságírók, akikhez a színigazgatók és

a színházi ügynökök csatlakoznak. Ezeknek mind törzsasztaluk van Griensteidlnél.

Laube és Strakosch a főhajó közepén lévő hosszú asztalt kedvelik, míg Dingelstedt egy fülkébe vetette be magát, ahol Aschnerrel és kísérete többi tagjaival plüssfüggönyöktől félig eltakartan tartja megbeszéléseit. Mindenben, ami a művészekkel kapcsolatos, élénk részt vesz a kávéház személyzete, amelyet még szabadj egyekkel is támogatnak, úgyhogy a kaszirnő és a kávéfőző, a markor és a pincérek maguk is nagyon jól ismerik az egyes művészek teljesítményeit és így hitelképességükről is megfelelő fogalmaik vannak.

A *Griensteidl*-kávéházban hamar elterjed a hír, hogy Laube szerződtette a kis Schratt-lányt: mint annyiszor, ezúttal is tényként emlegetik a szándékot. De maga Aschner is meséli már bizalmasan, — asztról-asztrára járva — hogy sikerült neki egy rendkívül tehetséges naivat a Burgszínház részére megnyernie, noha Laube eget-földet megmozgatott, hogy ezt a Schratt Katit a *Stadttheater*-nek megszerezze.

Mint ahogy a tóba dobott kő minden irányban gyűrűket vet, úgy gyűrűzik szét ez a hír is gyorsan és mindenfelé; eljut a kávéház páholypamlagaihoz is, Laube és Dingelstedt füléhez. Mindegyik abban a hiszemben van, hogy a másik megelőzte s közben döntő fontosságú lesz további magatartásuk, mert hiszen egyik sem akarja, hogy őt higgyék lemaradtnak, elkésettnek.

Míg Laube szemrehányásokat tesz Strakoschnak, hogy elmulasztotta a nagy alkalmat és ezzel a *Burg* kezére adta Schrattot, Dingelstedt elhatározza a szerződés visszavonását és megsemmisítését, mielőtt még az udvarmesteri hivatalban az elkövetett hibára rájönnének.

Ugyanekkor észrevétlenül egy harmadik igazgató érkezik a *Hotel Sacher*-be. Botho von Hülsen, a berlini udvari színházak főintendánsa. Poroszország három sikeres háborúja után, a vállalkozások nagy korszakában a berlini színházak is hatalmasan fellendültek és így most olyan tartalékaik

vannak, amilyenek a korábbi intendánsok, mint például Iffland korában valósággal álomszerűnek tűnhettek volna. Hülsen is ki akarja egészíteni együttesét és minthogy Berlinben nem talált alkalmas anyagra, Bécsbe jött, hogy itt nézzen szét új szerződések irányában.

Sikerül is a *Theater an der Wien* impresszáriójával, Joseph Fichnaval, Strakoschnak és Aschnernek egyképpen versenytársával, feltűnés nélkül összeköttetésbe lépnie. Ez többek közt Schratt Katit is ajánlja neki és közben ama meggyőződésének ad kifejezést, hogy minden a Schratt-lány szerződésével kapcsolatos híresztelés, már csak azért sem lehet valóság, mert sem Laube, sem Dingelstedt nem nyilatkoztak ez irányban félreérthetetlenül.

Hülsen főintendánsnak elég annyi, hogy Laube és Dingelstedt szerződtetni akarják a Schratt-lányt. Ha így van, kell hogy tudjon valamit. Ez elég neki és el is küldi egy szolgálával a kész szerződést, amely a berlini *Königliches Schauspielhaus-hoz* naivaként kötelezi. Ehhez a szerződéshez rövid levelet csatol, amelyhez az udvarias Hülsen ezt a záradékot fűzi: Minthogy már annyit hallottam Önről és művészi tehetségéről, azt hiszem lemondhatok róla, hogy egy próba keretében művészetének bemutatására kérjem«.

A *Hotel Sacher-hen* a szerződés aláírásánál a főintendáns gratulál Katinak és megmondja neki, hogy' képzeli a közeljövőben Berlinben való foglalkoztatását:

— Egy Siegmund Schlesinger nevű úrtól egy elég szép kilátásokkal biztató darabot vettem át s fogadtam el. A szerző így nevezi: drámai anekdota. Ezzel szeretném Önt Berlinben debütáltatni, még pedig a címszerepben, »Gustl von Blasewitz« szerepében.

Laubet is, Dingelstedtet is módfelett bosszantja berlini kollégájuk huszáros bravúrja, de barátságos arcot kell vágniok a játékhoz. Dingelstedt e szavakkal vigasztalja magát: »Berlin dominálhat állami és háborús ügyekben és ezen a téren felül is múlhat bennünket, de színház dolgában bizony jócs-

kán mögöttünk áll és Bécs az első helyen marad ... És ez a helyzet most sem fog megváltozni. . . Egyébként a kis Schrott egyáltalában nem aggaszt. Bécsi nő, visszajön hozzánk. Ebben bizonyos vagyok.

11

GUSTL VON BLASEWITZ

Az utolsó félesztendőben a Schwarzspergasseban volt Schrott Katinak egyszobás lakása. Az apának ebbe bele kellett egyeznie, mert Badenből a városba való beutazás körülményessé vált. Így a tizenhétéztendős lány kikerült szigorú felügyelete alól. Csak napközben vigyázhat rá, amikor is az apa Bécsben felkeresi lányát. Ilyenkor morcos és mérgelődik, mert eszébe jut, hogy mennyire jogosan tanúsított ellenállást lánya színpadi pályafutásával szemben és hogy Strakoschtól rossz tanácsot kapott. Semmi kézzelfogható eredményt, semmi sikert nem mutatott még fel, miért is újra meg újra felszólítja lányát a szülői házba való visszatérésre, hogy ott-hon a háztartás vezetését átvegye és valamennyi iskolatársnőjéhez hasonlóan férjhez menjen és családot alapítson. De Kati erről mit sem akar tudni. Kitart amellett, hogy színésznő lesz, ha egyelőre nincs is biztos kilátása arra, hogy valamely színpadon felléphessen. A Berlinnel kötött szerződést nagybölcsen elhallgatja apja előtt, mert nagyon jól tudja, hogy ehhez soha nem adná beleegyezését.

Hülsen megfélekedezett arról, hogy a tizenhétéves lánynak egyáltalában nem volt joga egy ilyen szerződést apja beleegyezése vagy a vele való együttes aláírás nélkül elfogadni és aláírni. Ez a felismerés kétszeresen óvatossá teszi a lányt és egyelőre egyetlen szót sem ejt a berlini szerződésről.

Anton Schratt február 25-én meglátogatja lányát Bécsben. Ugyanezen estén Kati titokban elhagyja a várost, hogy Berlinbe utazzék. Útközben van ideje hozzá, hogy Gustl von Blasewitz szerepét memorizálja.

Prágából levelet ír apjának és kéri, ne tegyen semmit, ami Berlinben hivatásának árthatna. Hiszen bizonyára megelégedéssel tölti majd el a tény, hogy végül mégis szerződtek.

De az öreg Schratt magán kívül van és rögtön von Hülsen főintendánshoz fordul és kurta mondatokban közli vele, hogy ellene van a szerződésnek, amely »semmiképpen sem jogérvényes«.

A főintendáns megbeszéli az ügyet az udvari színház ügyvédjével, aki azt a tanácsot adja, hogy tartsák érvényben a szerződést. Ha ugyanis az apa valóban személyesen jön el Berlinbe, akkor még mindig lesz idejük a dolgot békésen elintézni, vagy valami mást határozni.

1872 március 16-án kezdődik Schratt Kati szerződése a berlini *Königliches Schauspiel'aus-ban*. Április 2-án mutatkozik be Gustl von Blasewitz szerepében. »Schratt kisasszony, Bécsből« mindenkinek rendkívüli módon tetszik. Még a *Vossische Zeitung* kritikusa is dicséri az ifjú debütáns egyszerű és természetes játékát és megjegyzi, hogy szeretné mielőbb mint Kätchen von Heilbronn az udvari színpadon viszontlátni.

Mielőtt ezt a szerepet megkapná, Mariannet játssza még *A testvérek-ben*, Goethe darabjában és Hedwiget Müller von Königswinter »*Sie hat ihr Herz entdeckta* című színjátékában. Május 12-én: *Ne játssz a tűzzel*, — Pulitztól — majd május 26-án Mai de Louisont alakítja *Az orleansi sz#z-ből* és egy nappal később Adelheidet Wilbrandt *Jugendliebe-')ében*.

Azután a nyári szünet következik, amelyet a Kelet-tenger partján tölt el. Itt tanulja Kätchen von Heilbronn szerepét, amelyet rögtön a szünet után kell majd eljátszania. De a darab ifjú hősénekből megbetegedése miatt el kell halasztani

az előadást és így lehetővé válik Kati számára, hogy Gutzkow *Uriel Acosta-jában* megkapja az ifjú Spinoza Baruch szerepét. Csak ezután lép fel mint Käthe von Heilbronn. A darabot a Laube-féle átdolgozásban játsszák. Minden jegy elkelt az előadásra. Az intendánsi páholyban ott ül Hülsen, a földszinten ott van Dingelstedt, a karzaton pedig Laube foglal helyet, aki szeretné meghallgatni a saját átdolgozásában előadott Kleist-drámát és a szökevény Schrott Katit.

Előadás után meg kell állapítania, hogy a siker legfőbb részese a főszerep alakítója. Megerősödik benne tehát a szándék, hogy a kis Schrottot mindenképpen visszaviszi Bécsbe színházához, a *Theater an der Wien-hez*. De egyelőre vár, mert úgy érzi, hogy ezzel hamarabb eléri célját.

Dingelstedt is el van ragadtatva a lány teljesítményétől. Levelet ír neki, üdvözli nagy fáradtsággal elért megérdemelt sikere alkalmából és még hozzáfűzi: »Maga sem járhat másként, mint én jártam ifjúságomban. Fáradtságos, de nemkevésbé tiszteletreméltó dolog azt, ami másoknak a születés vagy a vagyon révén az ölébe hullik, egyedül az energia és a szellem eszközeivel meghódítania

Hülsen felkeresi az öltözőjében és üdvözli sikere alkalmából. Kati sugárzó arccal fogadja üdvözlését és örvend első sikerének, amelynek — nagy fájdalmára — nem lehetett tanuja az édesapja. És mit szólt volna Ludwig Anzengruber, ha ott lett volna a színházban és hallotta volna, mint szólítják újra meg újra a függöny elé, mindaddig míg a színház lassanként kiürült.

Azután mikor újra künn áll a nagyváros józan életének közepette, egész egyedül, ahol senki sem várja, aki egy jó szót szólna hozzá, aki leülne vele, hogy ifjúsága legboldogabb napját megünnepeljék, akkor érzi csak igazán, mennyire idegen néki Berlin, mily közömbösek szívének a poroszok, s hogy mennyire vágyik szülőföldje után.

Egy hónappal a *Käthen von Heilbronn* bemutatója után új szerződéssel kínálja meg a főintendáns. Ez a szerződés

magasabb felléptidóját biztosít a számára, de semmiféle biztosítékot nem nyújt bizonyos szerepekre. Kezdőknél az ilyesmi nem is szokásos. Ez a körülmény arra készteti Katit, hogy a szerződést »a pályatársnők intrikáira« való hivatkozással aláíratlanul visszaküldje.

Bármennyire is nevetségesnek találja Hülsen a tizenhétéves lány e megállapítását, mérgelődik is egyben, amiért elveszíti. Minthogy nem áll más eszköz a rendelkezésére, hogy a Berlinben oly kedvelt művésznőt megtarthassa, Badenbe fordul az apához és közbelépését kéri arra való hivatkozással, hogy Schratt kisasszonynak egy udvari színház olyan védelmet nyújt, amelyet más színpadon többé soha nem élvezhetne. Anton Schratt egész röviden válaszol: ő ehhez a szerződéshez soha nem adta beleegyezését és így nem óhajt a dolgok további alakulásába sem beleszólni. Lánya azt teheti immár, amit akar.

És azt is teszi. 1872 december 4-én Schratt Kati megírja felmondólevelét a főintendanturának és kéri, hogy a Királyi Színpadok kötelékéből bocsássák el. Jóllehet szerződése 1873 március 16-áig »fut« még, novembertől kezdve nem lép már fel a királyi színházban és még karácsony előtt elhagyja »Porosz-Berlint«, hogy anélkül, hogy szerződése volna, Bécsbe utazzék. Ifjúi optimizmusával hisz benne, hogy vár ott rá valaki: Heinrich Laube.

12

NÉGYSZER KATHARINA

Heinrich Laube eközben 1872 szeptember 15-én megnyitja seilerstätti színházát. Amit e napon színpadára kiállva a közönségnek mond, jellemző a színház feladatáról vallott

felfogására: »A színművészet a bécsi élet középpontja, a bécsi ember büszkesége, vágya és szórakozása. Ausztria a színművészet meseországa. Ha a színházat még nem találták volna fel, az osztrákok feltalálnák.« Felfogásához híven a *Wiener Stadthetater-ben* is uralkodik az arany szabály, hogy a kimondott szó: minden, a kiállítás: semmi. »A kiállítás heverője csupán a gondolkodásra rest közönségnek, a szemérmes, poétikus világnak pedig halálos ellenségei

Korát messze megelőzve jelszavául választja Laube e tételt: »A fontosat az előtérbe helyezzük, a kevésbé fontosat jelezzük csupán és a közömbösét árnyékban hagyjuk.« Rendezései természetes, egészséges ötletekről tanúskodnak, amelyek távol állanak minden negélyeskedéstől és amelyek ellenfeleit arra a megállapításra készítetik, hogy Laube híjával van minden lágyságnak és finomságnak, vagyis Victor Hugó szavával szólva, nincs meg benne »*le talent de la grâce.*«

Becsvágát, amellyel a *Wiener Stadttheater-t* a kettős monarchia vezető *színházává* akarja tenni, még az is fokozza, hogy az 1873-as esztendőben két esemény is számos idegent vonz a császárvárosba. Az egyik a világkiállítás, amelyet éppen építeni kezdenek a Práter ligeteiben, a másik pedig Ferenc József császár uralkodásának 25 éves jubileuma, amelynek során az ünnepi felvonulásokon és díszszemléken kívül a *Stadttheater-ben* is díszelőadást tartanak.

Laube választása a *Käthen von Heilbronn-ra* esik, saját feldolgozásában. Minthogy kevés a reménye hogy Schrattot, a berlini Käthent megszerezhesse, Kathi Schillerhez, a *Theater an der Wien* művésznőjéhez fordul, hogy erre a szerepre megnyerje, de Kathi Schiller lemond.

Ebben a kedvező órában állít be Schratt Kati. Találkozásukkor kevés szó esik. Ez nem is szokása Laubenak. Ugyanolyan feltételekkel kínálja meg szerződéssel, mint amilyeneket Berlinben kapott volna. De ő sem hajlandó szerepekre nézve határozott ígéretet tenni. Nem szólva arról, hogy a lányt egyelőre csak növendéknek tekinti, először is

szerepkörére és felhasználására nézve akar dönteni, mert e tekintetben még semmit sem határozott.

Laube nem engedi magát »Kätchen«-je hangos berlini sikerétől befolyásolni. Újra, teljesen előlről átveszi vele a szerepét és már az első próbák után meg kell állapítania, hogy jóllehet a tizennyolcesztendő lány mindent megtesz, hogy Kleist verseit hatásosan adja elő, Kächen szerepe tulajdonképpen mégsem nekivaló. Laube maga mondja: »Katharina Schratt, csinos fiatal lány, *Kächen von Heilbronn*-ban megcsinálta a szerencséjét. Más érzelmes szerep eljátszását mégsem bízám már rá, minthogy felfedeztem, hogy hatalmas tehetség rejtőzik benne más, realisabb feladatok megoldására. Naiv, komikus szerepekre gondolok, amit a franciák »une ingénue«-nek neveznek. Ebben a szerepkörben egész rövid idő alatt csaknem az elsők közé emelkedhetik.«

»Ha érzelmes szerepet játszik, meg kell keresnie a hangot és nehezen találja meg. A vidám hangot csaknem magától meglesi.« — Később, amikor tulajdonképpeni szerepkörébe bevezeti, megelégedéssel állapítja meg: »E szép fiatal színésznőnek feladatai vannak és hála a komikus genreből megnyilvánuló meglepő megjelenítési képességének, végre is hajtja e feladatokat.«

Így hát eljátszatja vele Kächen szerepét és nincs is meglepve, amikor az 1873 március 24-én megtartott bécsi bemutató előadáson nagy közönség előtt sikert arat. Mindamellett lemond a tervről, hogy a díszelőadáson a *Käthe von Heilbronn-t* mutassa be Schratt Kátival.

Minthogy azonban mindenképpen nekivaló szerepben akarja a díszelőadáson színpadra állítani, Shakespeare *Makrancos hölgyét* választja Schratt Kátival, mint makrancos, veszekedős Bösz Katával. Nevetve mondja Laube: Először Schiller Katira lett volna szükségem, aztán megkaptam Schratt Katit és *Kätchen von Heilbronn-t* akartam vele kihozni. És most megint egy Katit próbálunk Kátival, ki sem jövőnk

már a Katikból. Négyyszer Katharina, sok is már egy kicsit!«

Laube választása rendkívül szerencsésnek bizonyul, mert Kati oly kitűnően játssza szerepét, hogy Laube a próbákon nem szűnik meg kacagni és csodálkozni. Ő, a régi színházi szakember, aki még soha életében nem látott és nem hallott német színpadon egy ilyen fura, féltékeny, hetyke, szemtelenke. elbizakodott és örökké sértődött, irigy és makrancos teremtést.

Leginkább akkor csodálja meg játékát, amikor a gonosz Katából bárányszelíd teremtés válik, amikor csaknem siránkozva mondja Petrucchio házában a verseket:

Azért vett el, hogy éhenhaljak itt?
 Koldus ha jött atyámnak ajtajához,
 A kért segílyt azonnal megnyeré.
 Avagy ha nem, másutt talált könyört.
 S ím' én, ki a kérést nem ismerem,
 Ki kérelemre még sohsem szorultam,
 Éhen veszek: álmatlanság gyötör,
 Átok riaszt fel, láрма üdvözöl.
 S mi rám ezeknél még keservesebb,
 Mindezt szerelem színe alatt teszi,
 Mintha azt hinné, hogy aludnom, ennem
 Súlyos betegség lesz, vagy gyors halál.*

Ennél a részletnél a makrancos Kata hangos nyíltszíni tapsot kap. Az udvari páholyban megjelent felségek, a császár és a császárné is kifejezést adnak tetszésüknek. Szünetben páholyukba hivatják Laubet, hogy megköszönjék neki a kiváló előadást. De egyetlen szót nem ejt a legfelségesebb ajak Schratt Katiról, akit a császár most lát először életében. Még csak az ifjú színésznő nevét sem kegyeskedik meg-

* Lévay József fordítása.

jegyezni magának, legalább is kevéssel utóbb nem is emlékszik már erre a Schrott kisasszonyra.

— Úgy látszik, Öfelségére nem volt különösebb hatással, — mondja neki Laube, amikor előadás után az egész társulat együtt ül a *Klomser-ben* — de ezzel ne törődjünk. Miként eddig, ezután is dolgozunk tovább.

Laube terveit ezután mindenféle színházi intrikák keresztetik, amelyekben még a császár édesapja, a hetvenéves Károly Ferenc főherceg is részt vesz. Amikor egy délelőtt hat szürke ló vontatta hintóján keresztül hajtja a Prateren, megpillantja Laubet és megállítja a kocsit. Szemrehányásokkal árasztja el az igazgatót, amiért a főherceg pártfogoltjai, egy Wewerka nevű színésznőt elhanyagolja és a csinos nőre nem azokat a szerepeket osztja, amelyeket eddig játszott. Ezzel szemben bizonyos Schrott Katalint — mint értesül — veszedelmesen előnyben részesít. Laube, aki az ilyen beavatkozásokat nem tűri és azonnal pipacsvörös lesz, teljesen elfelejti, hogy ki áll előtte és anélkül, hogy egyetlen szóra is méltatná, hátatfordít az agg főhercegnek. De a császár apja nem akarja egy egyszerű színházi embernek ilyen viselkedését szó nélkül tudomásul venni. A rendőrfőnökhöz fordul és Laube megbüntetését kéri. De Laube a rendőrség előtt sem inog meg és kijelenti, hogy »ő császári fensége téved, ha azt hiszi, hogy a színház egyedül csak női bájok muto-gatását és az Ő személyét szolgálja.«

De Laube egyébként is erélyes fellépése ellenére sem tarthatja fenn tovább színházát. Ő és színháza — mint a fellendülés képviselői — a bécsi világkiállítás során még egyszer a császárváros szellemi életének középpontjába kerülnek. Ezekben a hetekben jobbra osztrák költők darabjait játsszák: az előző éven elhunyt Grillparzerét, továbbá Eduárd von Bauernfeld, Ferdinánd von Saar, Marié von Ebner Eschenbach és Ludwig Anzengruber darabjait. Schrott Kati ifjúkori barátja ugyanis felfedezte magában az igazi tehetséget és kis színészből nagynak induló nép drámáiróvá

és táj nyelv-költővé küzdötte fel magát. Az új zenét Johannes Brahms és Johann Strauss képviselik, az új festőművészetet Hans Makart, az operastílust Amalie Materna és a színművészetet Gallmayer, Geistinger és a már híressé váló Charlotte Wolter.

A világiállítás hihetetlenül nagy költségei azonban nem akarnak megtérülni. A kiállítás, amelyet május elsején nyitott meg ünnepélyes külsőségek között a császár a *Rotütidéban*, úgy látszik nem áll szerencsés csillagzat jegyében. Bécsben még mindig dúl a kolera és sok embert visszariaszt a városba jöveteltől. Az idegeneket azonban, akik betévednek a vállalkozások e korszakának Bécsébe, mérhetetlen pénzvággyal és túlzott követelésekkel irgalmatlanul kizsákmányolják és utolsó fillérükig kifosztják a spekuláció lázában.

A régi Bécs ezzel szemben nem tudja keresztülverekedni magát. Bécs polgári köreiből még a régi bécsi kedélyesség uralkodik ugyan, a valcerok háromnegyed ütemének csapongó jókedve, amelyet Johann Strauss a világiállítás alkalmából komponált új valcerével — *Bei uns z' Haus* a címe — gazdagított. Ez a vidám muzsika már csak a külvárosokban csendül fel, a Heurigerekben. A városban már más gondjuk van az embereknek. Május 8-án, a »fekete pénteken« irtózatossá válik a tőzsdekrach következik be Bécsben. Számos existencia tönkremegy, bankok és gyárak zárnak be és bezár a *Wiener Stadttheater* is. Laube lemond az igazgatásról, minthogy a felügyelőbizottság úgy nyilatkozott, hogy a színháznak nem áll módjában további fizetéseket teljesíteni. Laube nem tehet egyebet, mint hogy néhány tag kivételével elbocsátja együttesét. Köztük van Schratt Kati is. Megtartott társaival Bécs környékén vendégszereplésre szándékszik indulni.

13

ÚT A M E R I K Á B A

A bécsi tőzsdekrach következtében beállott körülmények arra készítetik Laubet, hogy Bécset, Ausztriát és Európát elhagyva, eleget tegyen Josef Kafka színházi ügynök Amerikába szóló meghívásának.

Egy vendégszereplésről van szó, amelyet Laube vezetése alatt Észak-Amerika keleti államainak városaiba terveznek. A sietség, amellyel Laube ezt a szerződést megköti, nemsokára megbosszulja magát. A megállapodás értelmében ingyen hajóútra van joga New Yorkba és vissza, valamint nyereség-részesedésre az esti pénztárak mindenkori bevételéből. Más garanciákat azonban nem újít a szerződés.

Laube tizennégy tagú együttesével, — a tizennyolcéves Schrott Kati is köztük van — Kafka kíséretében elhagyja Bécset. Hogy mily hiányosan tették meg az előkészületeket, már útközben, Zürichben, Bernben és Genfben megmutatkozik. Itt ugyanis nem kerülhet sor a tervezett vendéjátékra, mert — mint azt az érdekelt színigazgatók kijelentik — a társulat a jelzett időpontnál korábban érkezett meg. Ezekkel az első csalódásokkal utaznak tovább Párizsba.

De Párizsban sem kerül sor előadásra. Kafka a *Gymnase-Színház* igazgatójának, Lebrunnek levélileg adott ígéretére hivatkozik, de elébe sem sikerül jutniok, hogy adott ígéretének beváltására bírják.

Lebrun visszautasításának az oka abban az aggodalomban rejlik, hogy kevéssel a nemrég Franciaországban megkötött és Franciaországra nézve oly szerencsétlen béke után németnyelvű előadások esetleg botrányokra vezethetnek.

Ilyen balesetektől és kellemetlenségektől lehangoltan érkezik meg Laube csoportjával Southamptonba, ahol a

City of London nevű kerekas gőzös az idegen világrészbe való indulásra készen áll.

Az óceánon vihar van. Alig van nyugodalmas órájuk alig egy élvezhető ebédjük a táncoló asztalok mellett, az ideoda ingó lámpák alatt a rögzített székeken, amelyek, miként a Práter hajóhintái, fel-le himbálóznak. A tengeri betegségnek nemcsak az utasok, hanem a matrózok is áldozatául esnek, olyannyira, hogy a kabinjaikban nyöszörgő emberek segítség nélkül maradnak.

Meglehetősen zilált állapotban érkeznek meg New Yorkba. De nincs idő pihenésre és üdülésre. Még a megérkezés estéjén játszaniuk kell.

Laube csak olyan Shakespeare-vígjátékokat és hazai osztrák színműveket vett fel játérendjére, amelyeket odahaza heteken át telt házak előtt játszott. De hasonló siker New Yorkban csak nem akar bekövetkezni. A vendégszereplés színhelye egy eldugott helyen álló színház, valahol a Hudson táján. Az előkelő közönség így hát nem látogatja — a Kafka által megindított reklámhadjárat is sikertelen.

Hasonló sors éri Laube vendégszereplését Philadelphiában, Baltimoreben és Chicagóban.

A bécsiek pénzügyi helyzete mindinkább elviselhetetlenné válik, úgy hogy Laubenek az üres házakra való tekintettel el kell határoznia magát a körút időelőtti befejezésébe és a New Yorkba való visszatérésre.

Útközben azonban Kafka éjnek idején titokban elhagyja a társulatot, magával viszi a pénztárt, a hajójegyekkel egyetemben. Minthogy nem sikerül megállapítani, melyik állomáson szállt ki a vonatból, le kell mondaniok minden keresési kísérletről.

Kifosztva érkeznek meg New Yorkba és egy kikötői menhelyen bérelnek szállást. Mialatt Laube arról tanácskozik színészeivel, hogy hogyan verekedhetik keresztül magukat az elkövetkező heteken és hogyan juthatnak vissza lehető gyorsan Európába, váratlanul meglátogatja őket az osztrák-magyar

konzul, akinek csak nagynehezen sikerült a színészek *szállásának* címét megtudnia.

Tőle hallja Laube, hogy a részvényesek újra meg akarják nyitni a sellerstätti *színházat*, minthogy a részvények megmentésének érdekében ama tőzsdekrach után nem akarják továbbra is zárva tartani. Megnyitni azonban csak úgy van merszük, ha Laube újra átveszi az igazgatást.

A színészek ujjongva fogadják ezt a hírt, Laube is osztozik a nagy örömben, anélkül azonban, hogy a bécsi részvényeseknek vakon kiszolgáltatná magát. Hosszadalmas levelezés útján — amelyet a hamburgi postahajó bonyolít le. — Laube különféle feltételeket szab, amelyek közt persze ott a követelés, hogy a New Yorkban vendégszereplő társulatnak az új bécsi együttes magvát kell majd alkotnia.

Ez alatt a két hónapra elhúzódó várakozási idő alatt számos yankee vetekedik a szép Schratt Katiért, akik el akarják venni feleségül és amerikai asszonyt akarnak csinálni belőle. De valamennyi, még a leghízelgőbb ajánlatot is visszautasítja azzal a megokolással, hogy vissza akar térni oda, ahova tartozik, Bécs városába.

Ezekben a hetekben készül róla az az akkori idők amerikai ízlésének megfelelő Daguerrotyp, amely papírszelet-hóviharban ábrázolja és amelyet egyik amerikai tisztelője emlékül kér tőle.

A vendégjátékhoz fűzött reményeiben, de Amerikában és az amerikaiakban is csalódottan tér vissza Schratt Kati mesterének, Laubenek társaságában Európába, azzal az erős elhatározással, hogy ezzel az egyszeri kísérlettel elég volt az Újvilágból.

Később azonban mégis hűtlen lesz ehhez az elhatározásához, de nem is bánja meg e hűtlenséget, mert Schratt Katalin második amerikai vendégjátéka diadalúttá lesz. Ezt azonban Heinrich Laube már nem éri meg.

14

KATI FRANK, RICHÁRD WAGNER
ÉS LISZT FERENC

Laube Amerikából való visszatérése után kiviláglik, hogy az elmúlt év tőzsdei összeomlása okozta megrázkódtatások, ha nem is szüntek meg teljesen, mégis múltóféltben vannak. Lassanként mégiscsak megindul az élet és minden visszatér a rendes kerékvágásba. Egy-két színház is megnyitotta már kapuit és Laube is átveszi a *Wiener Stadttheater* vezetését, amelyet még majd harmadízben is megment a pusztulástól. Kedvencét, Schrott Katit azonnal szerződtesi és amerikai útjuk utáni első szerepként Puckot bízta rá a *Szentivánéji álom-ból*.

Laube bátorsága más igazgatóságokat is színházuk megnyitására buzdít. A *Hofburgtheater-en* kívül, amelyet a tőzsdei összeomlás nem érintett, a *Stramptertheater* is játszani kezd. Ennek a vállalkozásnak Josephine Gallmayer az igazgatónője, akinek a bécsi rossz nyelvek szerint ezentúl más színházakban kell majd vendégszerepelnie, ha színházi botrányokat akar majd provokálni és egy-két színigazgatót megpofozni.

Egy ilyen bécsi színházi botránynak köszönheti Laube, hogy társulata új és igen jelentős erővel gazdagodik. Ezúttal megint egy Katiról van szó. Frank Katiról, aki most »Hofburgi színésznő«. Ugyanolyan híres, mint nagy pályatársnője, Charlotte Wolter. A két nő elkeseredett ellensége egymásnak. Jól lehet Dingelstedt mindent elkövet, hogy a két szenvedélyes és érzékeny tragikát távoltartsa egymástól és megakadályozza, hogy a lépcsőházban, vagy az igazgatói iroda előszobájában találkozzanak, e találkozások nem mindig kerülhetők el. Ilyenkor a két nagy vetélytárs sírógörcsöt kap, elájul, miköz-

ben Wolter még híres velőtrázó sikolyát is hallatja. Dingelstedtnek csak a legnagyobb körültekintéssel és ravaszsággal sikerül a két nőt az együttesben megtartani és csak a legnagyobb aggodalommal kockáztathatja meg, hogy őket a színpadon egyszerre szerepeltesse. Mindehhez különös óvatossági rendszabályokra van szükség. Figyelmeztetni kell őket és felelősségérzetükre, valamint a művészettel és a Burggal szemben fennálló szép és nemes kötelességeikre kell hivatkozni. Ilyen előkészületek után merészkedik csupán Dingelstedt Frankot és Woltert 1875 április 24-én az *Ármány és szerelem*-ben felléptetni. Frank Kati Louise szerepét játssza, halálos ellensége pedig Lady Milfortot alakítja. Utóbbi nagy nyíltszíni tapsot kap, amely azonban — Frank Kati szerint — csupán a Wolter-féle klakknak köszönhető. Ez arra készteti, hogy nagy dühösen elhagyja a színpadot és a további játékot megtagadja.

Dingelstedt a felháborodott színésznőt felkeresi öltözőjében, igyekszik lecsillapítani és rábírní az előadás folytatására. Ez azonban nem sikerül neki, mire kijelenti, hogy készséggel és azonnal hajlandó a színház fekete táblájára a következő szövegű hirdetményt kifüggeszteni: »Minthogy a nézőtéren egy klakk zavartkeltő működése vált észrevehetővé, az igazgatóság kénytelen volt a rend helyreállítására a cs. k. rendqrséget igénybevenni.«

Amikor Charlotte Wolter ellenfelének e győzelméről értesül, kijelenti, hogy nem játszik tovább. Dingelstedt kétségbe van esve. »Cukroskenyérrel és korbáccsal« közeledik a felizgattott Lady Milforthoz, hogy a színpadon való újabb megjelenésre rábírra. A közönség végül is türelmetlen lesz, ő pedig eljátssza majd publikumának minden rokonszenvét, sőt — és Dingelstedt a végső eszközhöz folyamodik — még a császár is értesül majd udvari színésznőjének e fegyelemsértéséről és ő, Dingelstedt nem tehet majd többé semmit a megmentésére. De a tragika hideg marad és hajthatatlan. Hozzáfog, hogy »lefesse« magát. A szorongatott udvari tanácsos erre végső

eszközhöz folyamodik, legvégsőhöz, amelynek Wolternél hatása lehet: gázsiemeléshez. Ez ezúttal is segít. De ehhez még azt a követelést fűzi, hogy vetélytársnőjével ezentúl csak akkor léptethetik fel közösen, ha ehhez ő esetről-esetre beleegyezését adja. Ezt írásban követeli és kívánságát teljesítik is.

Ilyen vetélkedések már ennekelőtte ötven évvel is előfordultak Bécsben, a »színházi szultána«, Johanna Richard-Sacco és Cathérine Jaquet között, amikor is a színpadon egy a darabban elő nem forduló és nem várt párharcra került a sor, széklábakkal és tükrökkel, amely végül is mindkét részről súlyos sebesülésekkel végződött.

Dingelstedt — mint mondja — úgy érzi magát a két nő között, mint aki két malomkő közé került és teljesen felörlődik. Amikor is azután hasonló jelenetek megismétlődése alkalomával be kell látnia, hogy a két nő nem maradhat meg együtt ugyanannál a színháznál, elfogadja Frank Kati elbocsátási kérelmét, amire ez nincs elkészülve és ami a végsőkéig megrendíti, így tehát legalább is Wolter megmarad a Burgnak. Ez a heroikus-mimikus szerepekben kiváló tragika gyönyörű, meleg, mélyenzengő orgánumával Libussának és Hebbel Kriemhildjének egyik legjobb alakítója.

Laube tárt karokkal fogadja az elbocsátott Frank Katit, aki számára itt a *Stadttheater*-nél új és boldogabb, minden ármánykodástól mentes, művészi képességeinek kifejtésére alkalmasabb korszak kezdődik. Hála a *Stadttheater* nyugodt légkörének, jellemileg is előnyére változik. Nemsokára megbarátkozik Schrott Katival, aki idősebb kolléganőjében nemcsak tapasztaltabb és őt magát támogató mesterre, hanem őszinte és jóakarató tanácsadóra is talál. A két Kati között igazi, még évtized múlva is tartó barátság szövődik.

Frank Kati révén a már amúgy is válogatott együttes teljessé válik és ezzel egy időre eléri a *Burgtheater* színvonalát, sőt felül is múlja azt.

Bécs többi színházai is vetélkednek egymással, hogy a tökéletesség ily fokára emelkedjenek. Mindenekelőtt áll ez az

új, pompás architektúrájú, kiváló akusztikájú udvari Opera-házra. Kiváló kerete ez a színház a tökéletes előadásoknak, amelyekhez hasonlók alig hallhatók Európában. A színpadi beállítások még Dingelstedt hatását mutatják: nagyszabású kiállítások és dekorációk, fokozott színpadi hatásokkal, történetileg hű jelmezekkel, nagyarányú statisztéria és tömegkórusok alkalmazásával.

Így adják elő 1875 november 28-án *Tannhäuser-t* pazar kiállításban, minden rövidítés nélkül, »egy hattyú, több ló, egy vadászkutyafalka és valamennyi Bécsben időző wagneriánus« közreműködésével — mint azt Hanslick nagy gonoszul a *Neue Freie Presse*-ben megírja. Vele együtt a klérus is felberzenkedik az előadás ellen, amely »egy élő hattyúval és egy meztelen Lédával szemléltető mitológiai előadást tart a közönségnek. Ezekután legyen szabad feltenni a kérdést, hogy vajjon udvari színpadról van-e szó valóban?«

Schratt Kati ezúttal először tanúja egy wagneri mű előadásának, ami ezenfelül még azért különösen emlékezetes a számára, mert a költő-zeneszerző maga is jelen van az előadáson és földszinti páholyában ülve megcsodálható. A harmadik felvonás után maga is megjelenik a lámpák előtt, ahol — mint ellenségei írják — frakkszárnyait lengetve, jó szász tájszólással beszédet intéz a közönséghez és ama reményének ad kifejezést, hogy — amennyire ezt a rendelkezésre álló erők lehetővé teszik, — nemsokára egyéb művei is előadásra kerülnek majd Bécsben. Ez a beszéd arra készteti Hanslickot, a kritikust, hogy másnap felvesse lapjában, a *Neue Freie Presse*-ben a kérdést, hogy Wagner a »rendelkezésre álló erőkön« vajjon a kiváló, de Tannhäuserébe teljesen berekedő színészeket érti-e, akiknek e rendelkezésre állása« így a továbbiakban kérdéses, vagy pedig az előadáson közreműködött állatokat.

»Ha azonban mindez nem elég Wagner úrnak, ajánlatos volna már most a *Siegfried*-hez egy medvéről gondoskodni vagy egy disznót keresni az *Istenek alkonyá-hoz*«.

Katinak még egy zenei eseményt kell meghallgatnia. Ugyanis egyáltalában nem muzikális és csak nagy fáradtsággal bírható rá, hogy elmenjen egy-egy hangversenyre. Ez pedig Wagner apósának, Liszt Ferencnek fellépése a *Wiener Konzerthaus-ban*. A magas helyárák ellenére sem kapható már jegy az előadás napján. »A zongorista ötisztelendősege« — mint a nem különösen jóhiszemű bécsi sajtó emlegeti — meg lehet elégedve.

A sikertől és tiszteletnyilvánításoktól fáradtan foglal helyet a sovány férfi a fehér liliomokkal díszített pódiumon a rózsák-koszorúta zongora előtt. Papos talárjában, hosszú hajával úgy hat, mint egy vezeklő Tannhäuser, akinek sikerült a sivár zongorát kivirágoztatnia.

Büszkén tekint végig a nézők tömegén, azután megrázza ezüsthajú fejét, mint aki el akar vetni minden világi gondolatot, alázatosan a billentyűk fölé hajlik, mintha csak oltár volna a zongora. Meggondoltan, mintegy válogatósan nyúl a billentyűk után, mintha csak valami gyönyörű rózsafüzér gyöngyszemei volnának, majd vadul rájuk zuhan, mintha csontos ujjáival meg akarná semmisíteni őket. A zongora felnyög. A játéknak vége. Szünni nem akaró taps dübörög fel. Liszt mozdulatlan. Majd kérdő tekintetet vet a hölgykoszorú felé, amely tombolva követel tőle ráadást. Liszt enged és parádés számát, a *Szerelem láncái*-t játssza és ezzel a zongora megkapja a kegyelemdöfést.

Egy zenei érdeklődésű fiatalemberé az érdem, hogy sikerült Katit ama bizonyos Tannhäuser-előadásra és ide, a Liszt-koncertre elcipelnie. Ez az úr szeretné, ha honfitársának, Liszt Ferencnek, valamint Wagner Richárdnak művei megnyílnának Kati előtt. Ez a vágya nem teljesül ugyan, ezzel szemben azonban el jegyzi Katit, aki a koncert után kimondja az »igen«-t.

15

ITTEBEI KISS MIKLÓS

Kati vőlegénye magyar ember. Ittebei Kiss Miklósnak hívják. Lánya választottjáról azt hallja az öreg Schratt Badenben, hogy magyar dzsentricsaládból származik és hogy apja, Kiss Ernő, Temesvár közelében meglehetősen jólétben is élt, de politikai magatartása folytán 1848-ban elvesztette az ifjú császár kegyét, sőt még harcolt is ellene. Utóbb elfogták és 1849 október 6-án, Aradon golyó által kivégezték.

Fia, Ittebei Kiss Miklós, — mint ahogy apja birtoka után nevezi magát, — előbb honvédhuszártiszt volt, de csakhamar lemondott rangjáról, hogy mindvégig Bécsben élhessen és mint könnyelmű ifjú ember a császárváros minden örömét kiélvezze. Jó néhány női szívet meghódított már, de valamennyi bécsi nő között mégis egyetlen egy az, akit egész életére elnyerni vágyik: Schratt Kati, a kis színésznő.

Minden este, amikor Kati játszik, vőlegénye ott ül a *Stadttheater* zsöllyéjében, mindig ugyanazon a helyen, hogy a lány a függöny kémlelőnyílásán keresztül azonnal megpillanthassa. Ha ez nem sikerül neki, az öltözőjébe küldött virágcsokrok bizonyítják, hogy vőlegénye itt ül a színházban.

Laube, aki minden színésznőjével kötött szerződésbe legszívesebben belefoglalná a cölibátusról szóló záradékot, nem nagyon szívesen látja e szerelem megindulását. Amikor azonban az eljegyzésről értesül, komolyan megharagszik. Hivatja Schratt kisasszonyt, hogy meglehetősen gorombán tudtára adja, hogy nem azért áldozott rá annyi munkát és fáradságot, hogy most akárkivel házasságot kössön és családot alapítson. Nem lehet egyszerre két urat szolgálni: a színházat és a férjet is.

Schratt Katalin

*egy osztrák népszínmű szubrett szerepében
(Uchtbildwerkstatt „Alpenland“ Wien)*

Schratt Katalin 1879-ben

Laube mindezt meg is írja neki és nyomatékosan kéri hogy tegyen le házassági tervéről, mert — úgymond — »a szerelem egy napon mégis csak kirepül a kéményen és akkor nem marad más hátra, mint mindent újból előlről kezdenk.

De Schratt Kati elhatározta, hogy férjhez megy Kisshez és ki is tart elhatározása mellett. Laubehez intézett válaszában olyasmit ír, hogy úgy látszik, az igazgató nem igazi régi jóbarátja többé, mert másként nem állana útját boldogságának. Persze, ez a kijelentése igazságtalan és nem is gondol arra, hogy talán maga Laube is féltékeny egy kissé.

Nézeteltérések merülnek fel közöttük s ez a feszültség végül is arra vezet, hogy szerződésének felbontását kéri a *Stadttheater-től*. Laube némán írja a kérvény alá beleegyezését, hogy azután neheztelve fordítson hátat makrancos Kächenjének, akit nem sikerült megszelídítenie.

Az esküvőt a legnagyobb csendben Wiedenben tartják meg. Anton Schratt van csupán jelen egy barátjával és két katonatiszt, Ittebei Kiss Miklós házassági tanúi.

A fiatal házaspár kényelmes lakásba költözik a Gumpendorferstrassen, főúrián berendezkednek. A fiatalok otthonalapítása során Schratt papa nem bizonyul kicsinyesnek és badeni fogalmak szerint tekintélyes kelengyét és megfelelő zsebpénzt ad lányának.

De miként Schratt Kati soha életében nem ismeri fel a pénz igazi értékét, ifjú és könnyelmű férje is nemcsak hogy kétkézzel szórja a pénzt, hanem nagy tapasztalatlanul még mindenféle spekulációkba is bocsátkozik és kötelezettségeket vállal magára, amelyek aztán rövid idő múltán elnyelik vagyonát és feleségének hozományát is.

A kezdődő gondok e korszakában a huszonhároméves fiatalasszony egy fiúgyermeknek ad életet, aki a keresztségben az Anton nevet nyeri. A kedves, értelmes fiúcska növekedése felett érzett örömük — apja feketefürtös magyar fejét örökölte egészen, — még néhány hónapig együtt tartja a házastársakat. De azután úgy felhalmozódnak az adósságok, hogy

Kissnek uzsorások segítségéhez kell folyamodnia. Ez azután teljes pénzügyi összeomlásukat vonja maga után. Az adósságokkal a végrehajtó is bevonul házukba, aki végül még a házaspár ruhatárát is lefoglalja.

Az öreg Schrattól már nincs mit várniok. Már jelentős összegeket fizetett ki adósságok rendezésére, de most már többre nem hajlandó, »mert ugyanígy egy kútba is behajjigálhatná a pénzét,« — mint vejéhez intézett rezignált levelében írja.

Így azután tarthatatlanná válik a helyzet, amelynek felelősségét az ifjú házastársak kölcsönösen egymásra hárítják és most már csak a válás következhetik.

A későbbi bécsi német követ, majd II. Vilmos német császár tragikus pályafutású bizalmasa, Philipp zu Eulenburg gróf, aki Schratt Katalinnal is jó barátságba kerül, elmondja, mit hallott erről a házasságról Bécsben: »Schratt Kati butaságot követett el, amikor egy Kiss nevű magyar úrnak, aki neki megtetszett, a kezét nyújtotta. A viharos temperamentumú magyar úr azután mindenféle bolond spekulációba keveredett és magával rántotta feleségét is, miáltal felesége számára kényelmetlenné vált, míg végül is valahol egy tengerentúli államban konzuli állásba jutott.«

16

AZ ÜNNEPI FELVONULÁS

Így aztán Kati kénytelen — mint azt Laube megjósolta, — a színházhoz visszatérni. Arra kell törekednie, hogy pénzt keressen, mert Kiss elhagyta Bécsset és így teljesen önmagára van utalva. Mindenekelőtt azonban megfelelő nevelésben akarja részesíttetni a kis Tónit, akit később a Theresianumban helyez el,

Most azután szabad választása van, hogy Laubetól vagy Dingelstedt-től kér-e szerződést. Laube mellett dönt. Amikor névjegyét — *Ittebei Kiss Katalin*, ez áll a névjegyén — a Stadttheater szentélyébe beküldi, a szolgál a válasszal tér vissza, hogy » az igazgató úr nem ismer semmiféle Kiss úrnőt és elvből nem is fogad ismeretlen hölgyeket.« Amikor azután Schratt Katit jelentik be nála, maga jön elébe, bevezeti dolgozószobájába, és úgy bánik vele, mintha semmi nem történt volna. Újra szerződteti, ezúttal azonban három esztendőre, amely idő előtt a szerződés csak magas pönálé fizetése ellenében mondható fel.

Kevéssel e szerződés megkötése után Bécs város polgármestere azzal a kéréssel fordul az igazgatósághoz, vegye rá a Stadttheater tagjait, hogy a császári pár ezüstlakodalma alkalmából rendezett ünnepi felvonuláson zárt sorokban résztvegyenek. »Felvonulás nélkül meg sem tennék és igazuk van, mert nincs város, amely ünnepi díszében szebb lenne, mint Bécs«. Laube ezzel bele is egyezik.

E hódoló felvonulás megszervezésére művészekből álló bizottságot neveznek ki, amelynek élén Heinrich von Angeli professzor és mint felelős vezető Hans Makart áll. A bizottság Makart műtermében üti fel főhadiszállását és itt beszél meg a bécsi színészek szerepét is a felvonulásban. Így kerül Schratt Kati Hans Makartnak, a bécsi »*Ringstrassenkunst*«, a Makart-csokrok és Makart-kalapok feltalálójának ünnepelt *házába*. A császári vasöntöde gusshausstrassei épületében van a műterme, amelyről egész Bécs csodákat mesél. Sok atelier-mulatság, sok orgia színhelye volt már ez a műterem, amint azt a jó polgárok titokzatosan suttojják. Ezek az ünnepélyek és orgiák azonban nyilván nagyon ártalmatlanul folytak le. Ezen az orgiákon ugyanis verseket szavaltak, így többek közt Adolf Sonnenthal verseit *A sáckingeni trombitás-ból*.

Mindenesetre már a lépcsőház falán aktképek függenek. Akttanulmányok ezek »elcserélt fejekkel«. A *hozzájuk* tartozó testeknek társaságbeli hölgyek a tulajdonosai, míg az arcot

fizetett modellek adták kölcsön. E sok meztelen figura miatt amelyek képeit benépesítik, — *V. Károly bevonulása Antwerpenbe* című képe éppen elkészült, — igen sűrűn illetik a sikamlósság vádjával festőjüket. A műterem maga mérhetetlenül zsúfolt. A falak, sőt maga a mennyezet is tele van szőnyegekkel, gobelinekkel. Közöttük kész festmények függenek, — Charlotte Wolter mint Messalina és mellette »Ariadne diadala«. Régi brokátok és drága velencei kristályok, indus bálványok elefántcsontból, türkizzel kirakott perzsa fegyverek, gumipálmák japán vázákban, borostyánedényekben papírvirágok, tarka, exotikus gyümölcsök toszkánai agyagtálakon, toledói tőr egy aranyhímzésű oltárterítőn; egy mindenféle nippekkel megrakott renaissance-szekrény előtt gótikus Madonna áll. Mindez válogatás nélkül szétszórva áll és hever a műteremben. Közöttük tátottszájú jegesmedvebőrökön álló gyöngyháztaburettek, plüssbútorok, az ajtók felett pedig lángbetűkkel írt feliratok. Ami pedig a mindennapi használatban szükséges, minden elképzelhető módon rejtve van. Így például a tintatartó egy vértessisakban áll, a hamutartót egy olasz lant rejtje el a világ elől. A varrókosár egy Gutenberg-bibliában hever. Hogy fény és levegő ne hatolhasson a helyiségbe, az ablakokat spaléták borítják és bársonyfüggönyök, amelyeknek alabárdok a tartórúdjaik és amelyeket beléjük szúrt csilagformájú tűk és láncok fognak össze.

E színpadias világ közepette ott áll lovaglócsizmájában a koromfekete bajuszú sápadt emberke, mindig izgatottan és mozgékonyan, mintha csak tudná, hogy nem él már soká és éppen ezért sietősen ki akarná használni a hátralévő időt.

Makart mindegyre új meg új terveket készít a felvonulásban résztvevő kocsik feldíszítéséhez. Így kocsikat tervez, amelyek az egyes tartományokat képviselik és jelképezik majd, továbbá a Kereskedelmet, az Ipart, a Művészetet és a Tudományokat, nem feledkezve meg a városok és folyók jelképes ábrázolásáról sem. Így kapja meg a maga Külön kocsiját a bécskörnyéki üdülöhely, Baden is, amelyben mint benn-

szülöttnek, Schratt Katinak kell ülnie. Makart e kocsit egy hegységszerű megoldás formájában tervezi meg, amelyből valóságos forrás vize buzog elő és amely fölött a sziklák szédítő magasságában ott trónol majd Kati egy nimfa jelmezében. A jelmezt is maga Makart tervezi meg és ötletétől, de magától a nimfától is annyira el van ragadtatva, hogy le is festi ebben a jelmezben. (A kép elveszett. Csak egy tanulmány maradt reánk.)

Amikor Laube ezekről a Makartnál tartott ülésekről értesül, nevetve figyelmezteti Katit: »Makart Salzburgból származik. Onnan hozta magával ezt a gyalázatos szürke színt. Asszony-alakjai olyanok, mintha minden reggel abszinttel öblögetnék a szájukat. Kebleik is olyanok, hogy az embernek attól kell tartania, hogy ha hullámszába kezdenek, felrobban az aszfaltszürke szín és szürke hamu száll szét belőlük.«

Április 24-én, az ezüstitakodalmom előtti napon az egykori Schottenbastei helyén, ahol valamikor egy Libény nevű kovácslegény sikertelen merényletet követett el a császár ellen, ünnepelesen felavatják a fogadalmi templomot, a Votivkirche-t, amelyben az ezüstitakodalmos párt megáldják. Utána, tündöklően szép tavaszi időben megindul a kilométer hosszú felvonulás »Bécs legszebb asszonyaival«. A menet élén hófehér paripán a sápadt fekete festő halad, mint rendezője a nagy álarcosbálnak, amelyet — nézőivel és szereplőivel — maga Bécs szolgálatat fényes nappal, szabad ég alatt: »Tünde álom és merő lehetetlenség, — mégis minden láthatóan és kézzelfoghatóan igaz és való.«

Az ezernyi felvonuló között Schratt Kati is elhalad kocsi-ján a császári pár előtt. De a badeni nimfa éppen úgy nem tűnik fel a császárnak, mint ahogy nem tűnik fel neki a Szentivánéji álom Puck szerepében a Stadttheater ugyanaznap este tartott díszelőadásán. Jóllehet ezen az estén egy erre az alkalomra írt prológot mond el a függöny előtt, a császár egyetlen szóval sem említi nevét Laubehez intézett köszönetében, úgy hogy Laubenek ezúttal is meg kell állapítania, hogy ifjú nívájának nincs sikere a császárnál.

17

AZ ELŐZETES SZERZŐDÉS

»Ausztriában nyilván nem akarnak felhagyni az ünnepekkel« — sóhajtja Dingelstedt, akinek a Burgtheater centenárius ünnepségeit, sőt a saját huszonötéves jubileumát is elő kell készítenie. A császár ezt a jubileumi alkalmat használja fel, hogy az *Eszter* díszelőadása után főhadsegéde, Grünne gróf útján szerencsekívánatait fejezze ki Dingelstedtnek és hogy egyben bárói rangra emelje. Ettől fogva Dingelstedt csak mint »báró urat« emlegetik a színháznál és jaj annak, aki egyszerűen csak »udvari tanácsos úrnak« merészeli szólítani.

Es valóban úgy tűnik, hogy a bécsi jubileumok sorozata nem akar véget érni. Mert az 1880-as esztendő megint csak alkalom az ünneplésre és a díszelőadások rendezésére. Ferenc József ötvenedik születésnapját üli ebben az évben.

Dingelstedt nehezen tud erre az alkalomra darabot választani: »Mily szegény is a repertoárunk klasszikus német darabokban, ezt csak a tapasztalt színházi ember tudja igazán. Ezzel az évek hosszú során át agyonjátszott húszegynéhány darabból álló értékes tőkével bizony nagyonis fősvény uzsorás módra kell gazdálkodnunk, ha azt akarjuk, hogy meghozza szokásos kamatait«. Laubenek bezzeg könnyebb a dolga. Ő előadja jólmenő francia darabjait, amelyekről ő — Dingelstedt — hallani sem akar. »Hiába, ha az ember szíinigazgató, mesebeli szerencséje kell, hogy legyen, olyan idegekkel kell bírnia, mint egy matróz és olyan tüdővel mint egy gőzhajód.

E repertoár-nehézségekhez járul még, hogy állandóan közbeszól a felügyeleti hatóság, amely letiltja a szerencsésen megtalált és a színháznak megszerzett darabokat és kiadja az utasítást, hogy azokat »titokban és feltűnés nélkül« eltűntessék. Wrbná Rudolf gróf, a főintendáns, szelíd és jóindulatú

ember, de mégis csak tiltakozik ellene, hogy Dingelstedt »megkínózza és tirannizálja«. Gyakran van panasza a »cinikus kíméletlen és elbizakodott« igazgató ellen, mondván, hogy »Dingelstedt báróval már egyszerűen nem lehet kibírni«. Mindezek a panaszok persze eljutnak herceg Konstantin Hohenlohe-Schillingfürst főudvarmesterhez. Az erélyes és Dingelstedt-hez hasonlóan uralkodni vágyó ember erre indítatva érzi magát, hogy az igazgatót önállóságában erősen korlátozza, főleg pedig, hogy a műsor alakulására felügyeljen.

Ami azonban az öreg Dingelstedtet a kétségbeesés szélére kergeti, az a császári ház minisztériumában működő cenzornak, Leopold von Hofmann bárónak ténykedése, aki semmit sem hajlandó az udvari színpadon eltűrni, ami a felséges ház, a nemesség és az egyház érzékenységét bármiképp is sérthetné. Így nem engedi meg, hogy olyan darabokat játsszanak, amelyekben hercegek szeretőiről, vagy akár előkelő hölgyek házasságtöréséről esik szó. Így nem hajlandó eltűrni — ha mindjárt csupán Gustav Freytag darabjában a Gräf Valdemarban is, — hogy egy valóságos osztrák gróf egy kertészlányt vegyen feleségül. Szerzetes a rend ruhájában nem léphet színpadra. Ez persze megint nehézségekkel jár Wilbrandt darabjának, a *Giordano Bruno*-nak előadásában. Amellett azonban a császár kívánságához híven a *Hofburgtheater*-nek »szórakoztató« színháznak kell lennie, pontosan úgy, ahogy azt őse, II. József kívánta, aki egyszer a *Romeo és Júlia* előadása után többek közt ezt írta Kienmayer udvari tanácsosnak: »Őfelsége a császár nem óhajt olyan darabokat látni, amelyekben temetések, temetők, kripták és hasonló szomorú jelenetek szerepelnek«.

Dingelstedtnek azonban a főudvarmesteri, cenzori és intendánsi ellenségeskedések ellenére teljesül régi-régi vágya: 1880 június 24-én ráruházzák a bécsi udvari opera művészi vezetését és a főigazgatói címet nyeri.

De kínzó betegség jelei mutatkoznak a 68 éves emberen és e betegség megfosztja attól, hogy az opera ügyeit átvehesse.

A Burgban azonban továbbra is tevékenykedik. Mint dramaturg minden befutott darabot elolvas és sokszor maró gúnnyal válaszol szerzőiknek: »Darabjai oly sűrűn követik egymást, hogy nem áll módunkban a visszaküldéssel lépést tartani«. Ugyanily gúnyos a próbákon is: »Menjen el kérem a sűgőlyuktól. Ez a hely Gabillon úré!« De gyakran megtörténik, hogy színészei visszaadják a kölcsönt. Amikor az egyik próbán a színpadon felejt egy fiatal színészekből álló »hullahegyet« és végnélküli utasításokat ad a színpadmesternek a csata díszleteiről, felemelkedik az egyik »hulla« és odakiáltja az igazgatónak: »Báró úr, már egészen bűdösek vagyunk!«

Amikor egy másik próba alkalmával Koch kisasszony, a naiva tejes csődöt mond, megszólal Dingelstedt a földszint sötétjéből: »Menjen el a *Stadttheater-be* és nézze meg Schrott kisasszonyt, hogy lássa, hogyan kell ezt csinálni.« Mire Koch kisasszony így válaszol: »Hát akkor szerződtesse talán Schrott kisasszonyt, báró úr.«— »Sohse aggódjék, majd rá kerül a sor és éppen ezért kérem, hagyja el azonnal az épületet.«

Dingelstedt és Laube között eközben még rosszabbá vált a viszony. Dingelstedt mindazonáltal reménykedik, hogy sikerül majd Schrottot megnyernie, sőt abban reménykedik, hogy már az előkészületben levő nagy Shakespeare-ciklusban felléptetheti.

Dingelstedtnek most eszébe ötlük az az első szerződés, amelyet Aschner tanácsára akart megkötni Schrott Katalinnal. Meg is kell lennie valahol. Valóban ott van a főudvarmesteri hivatal iktatójában és így nem is kell egyebet tennie, mint a heverő aktát újból útnak indítani. A feltételeket azonban teljességgel meg kell változtatnia. Körülbelül ki tudja számítani, hogy Laube mit fizet. Ehhez az összeghez csábító felárat csap hozzá kedvező szabadságotelési feltételek kíséretében, mindehhez pedig hozzászámítja azt az eszmei előnyt, amit egy Burgtheater-szerződés végül is jelent.

Amíg ez a szerződés végigmegy a szokásos fórumokon, Dingelstedt folytatja a nagy Shakespeare-ciklus próbáit.

Ezúttal először akar a nyílt színen lefolyó csatákat bemutatni ami mindeddig ismeretlen volt Németországban. De Schrott közreműködését már nem tudja kieszközölni. A ciklus nélküle folyik le. Az utolsó előadás után megható szavakban mond köszönetet színészeinek Dingelstedt. »Fáradság nem akadályozta önöket útjukban, s nem rendítette meg a vállalt kísérlet sikerében való kételkedés, a lassan jött vagy éppenséggel elvitatott siker nem ingatta meg Önöket. Hittek Shakespeareben, önmagukban és nyilván bennem is hittek egy kicsit s hogy mily helyes volt e hitük, bizonyítja, hogy ma ime itt állunk a célnál.«

Dingelstedt célnál van tehát. Még a színészeihez intézett ez utolsó köszönetében is tanújelét adja hiúságának, amit egyébként kevéssel a halála előtt nyíltan be is ismer:

»Ha a céltalan erő e tudatát, a soha el nem titkolt becsvágy érzetét, ezt a lázas sóvárgást a nagy és nemes munkakörökért, ezt a mélységes vágyakozást közönségre, ezt a törtető sietséget az élet örökké tilalmas magasságai és fényességei felé — hiúságnak hívják, akkor nevezetek csak hiúnak, — az vagyok!«

Az agg Dingelstedt körül nagy csönd támad. Megszűntek már a sokat látogatott otthonában rendezett kedélyes esték. Nem főzik többé a csaknem egész Bécsben legendás hírűvé vált puncsot. Magányosan hánykolódik betegágyán a fájdalomtól, amely még hetekig kínozza, míg megváltja szenvedéseitől a halál.

Titkárának az utolsó órában tollbamondja végrendeletét. Földi és égi végrendeletét, mert a színház a paradicsomot jelentette a számára. Utódját, akinek nevét nem ismeri, mindenféle tanácsokkal és felvilágosításokkal látja el és még arra is felhívja a figyelmét, hogy a főudvarmesteri hivatalban fekszik Schrott kisasszony szerződése. »Pompás alakítóművész ez a nő, tele kedéllyel és természetességgel. Laube nagy művésznőt formált belőle. Hasson oda, hogy ezt a nagy tehetséget a Burghoz szerződtethesse.«

Utolsó levelét berlini barátjához, Paul Lindauhoz intézi Dingelstedt és kis cédulát mellékel leveléhez a saját sírfeliratával:

»Wenn Ihr mich (möglichst spät) begrabt,
Sei dies auf meinem Stein zu lesen:
Er hat zeitlebens Glück gehabt,
Doch glücklich ist er nie gewesen.«*

Dingelstedt utolsó gondolatai messzire látó prófétára vallanak: »Hány szép és nemes ösztönzés indult ki e michaelerplatzi házból, hány szép estéje dobogtatta meg a szíveket s tette erősebbé az érzéseket, szilárdította a politikai és művészeti tudatot, a művészi hitet. Minő drága kincsnek vagyunk is birtokosai, nem, nem mi, nem Bécs egyedül, Németország I — úgy hívják, *Burgtheater*. Meg tudjuk becsülni, mert a politikus államférfiúi művészet soha nem tudta szétvágni a gordiusi csomót, amely Németországgal összeköt bennünket. Tudom, hogy a *Burgtheater* révén még kapcsolatunk lesz nagyszerű hazánkkal!«

1881 május 15-én meghal Dingelstedt: halálában megelőzte Anton Schratt (1880). Az apának nem adatott már meg, hogy lányának udvari színésznővé emelkedését megérje.

* Ha majd (lehetőleg későn) eltemettek, vessétek ezt a síromra: »életében sokszor boldogult, de boldog sohasem volt.«

II.

AZ UDVARI SZÍNÉSZNŐ

18

A HOFBURG THEATERBEN

Dingelstedt halála után, rövid időre újra szóbakerül Laube burgszínházi igazgatóságának kérdése. Színházát harmadszor is be kellett zárnia, így tehát szabad és az állást elfoglalhatná. Magas kora miatt ezt a tervet elejtik. Néhány évvel később minden idők legnagyobb rendezője, Heinrich Laube is eltávozik az élők sorából.

Ebben az igazgató nélküli időben a Hofburg két színházát herceg Hohenlohe főudvarmester közvetlen felügyelete alá helyezik, aki a cenzorral, Hofmann báróval együtt új igazgató keresésére indul.

Választásuk végül is Adolf Wilbrandtra esik és ez az első eset az udvari színház történetében, hogy költő kerül az élére.

Wilbrandt Rostockból származik. Apja egyetemi tanár. A negyvennégyéves Wilbrandt azonban nagyon jól ismeri a császárvárost, de kiváltképpen jól ismeri a felesége, Auguste Baudius-Wilbrandt asszony, »az égszínkékszemű színésznő«, aki már húsz esztendeje értékes tagja a Burgszínháznak.

Ha Laube és Dingelstedt gorombasággal kormányoztak, Wilbrandt szelídséggel igyekszik elérni azt, amire törekszik.

Így tagjaihoz intézett első beszéde is igen barátságosra sikerül. A híres színház múltjára és nagy hagyományaira hivatkozik, amelyek csak a *Comedie Francaise-ével* hasonlíthatók össze és amelyek mindkét színházat a nemzet nevelőivé emelték.

Mindaz, amit Laube ez alkalommal először elmondott, továbbra is érvényes marad: »Egy esztendő múltján csak el Bécsben és a Burgtheaterben látható lesz minden, ami klasszikusat, de mégis eleven a német irodalom a színpad számára teremt. Rájönnek majd, mit jelent számunkra Shakespeare s hogy mi telel meg lelki- és eszmevilágunknak a román népekéből. Majd megjelöli programját: Mindenekelőtt, Shakespearet, Schillert és Goethét akarom játszani, azután Lessinget, Kleistet, Gutzkowot, Ibsent. De a hazaiakról se feledkezzünk meg: Grillparzer, Bauernfeld, Saar, Anzengruber és a »Belváros költője«, Mosenthal is sorra kerülnek majd. Kotzebuera is gondolok, aki valamikor a *Burgtheater* titkára volt, továbbá Birch-Pfeifferre, Halmra, Ludwigrá, és Heysere.«

ilyen ígéretek után mindenki azt reméli, hogy a színháznál észlelhető bizonyos visszasságok is megszűnnek majd. A *Burgtheater* éppen az utolsó esztendőben mindinkább az előkelő társaság középpontjává vált, a páholyokban gyakran mutatkoztak magas udvari vendégek és ez a polgárságot is a színházba csábította. Ez a változás jelenti azután annak a kultusznak a kezdetét, amelynek következtében színészek és énekesek nemsokára ismertebb és érdekesebb személyiségekké válnak Bécsben, mint azok, akik a társasági életben, a diplomácia világában, vagy a katonaságnál szerepelnek.

De mást is várnak még Wilbrandttól. Azt várják tőle, hogy a beporosodott és gyakran bizony nagyon is unalmassá vált Burgszínházat új életre ébreszti. A szállóige, hogy: »Mit akar a Burgban? Ha szórakozni akar, menjen a *Carltheaterbe!*« — arra készíti Bauernfeldet, hogy az alábbi versikét küldje el Wilbrandt-barátjának:

»Burgtheater, mir einst so heilig,
 Weshalb warst du mir lángst langweilig?
 Ist's weil das Altér mich versteinert?
 Oder hast du dich verkleinert?«*

Gutzkow szavai is fekbukkannak az új igazgatóhoz intézett írásokban és arra intik, hogy fiatalítsa meg együttesét:

»Carlos und Romeo spielen hier silberlockige Greise
 Und bei Juliens Kuss wackeln die Zähne im Mund.«**

Wilbrandt maga is arra törekszik, hogy fiatal és tehetséges erőket nyerjen meg színházához és eközben megtalálja elődje. Dingelstedt tanácsait, köztük pedig Schrott Katalin kész» kiállított szerződését. Azonmód, ahogy Dingelstedt kidolgozta* alá is írja. Wilbrandttól csak az a záradék származik a szerződésben, hogy az öt évre szól, amely idő alatt azonban a szerződött színésznő még semmiféle címet nem kaphat.

Noha Schrott Katalin ebben az évben, 1883-ban már huszonnyolc esztendő, — az eddigi burgtheaterbeli fogalmak szerint valóságos gyerekkorban — naivának szerződöttetik.

November 10-én mutatkozik be a Burg színpadán Birch— Pfeiffer darabjában, a *Falu és város-ban*. Lorle szerepét játssza schwarzwaldi népviseletben, hosszú feketeszalagos főkötővel a fején.

Lorle, akinek szerepét alakítja, a kocsmáros lánya. A darab szerint Weissenbach falujában él és vár, hogy eljőjön érte »az igazi«. Ennek eljövételéről pedig úgy bizonyosodik meg, hogy a sors küldöttével való első találkozás alkalmával forróhideg láz rázza meg a testét. Ez meg is történik, amikor egy idegen festőművész költözik Weissenbachba. Szülőfalujától

* Burg, mit egykor imádtalak
 Mostanában miért untalak?
 Magam lettem tompább, vénebb?
 Avagy igaz kicsinységed?
 Ezüsthajú aggok játsszák a »Carlost« és Rómeót itt,
 S Júlia hogyha ölel, ingának a fogai.

való szívettépő búcsú után magával viszi Lorlet a városba. Itt még a tartomány uralkodó hercegének is bemutatják, de az igazi boldogság csak nem akar beköszönteni. Idegennek érzi magát új környezetében és ezenfelül szerencsétlennek is, mert a festő megcsalja egy igazi grófnővel. Így hát Lorle visszakivánczik falujába, ami be is következik, mire egyrészt festőre és grófnőre, másrészt az elhagyott Lorlere ráborul a függöny.

A bécsi kritika dicséri a debütáns színésznő bensőségét és természetességét. Megállapítják, hogy Lorle csakúgy felületesen odavetett alakjából egész megható módon természetű figurát formált. A mód, ahogy nevet, ahogy mérgelődik — ezt a mérgelődést különösen emlegetik a bírálók, — ahogy szalmakalapját lengetve átlibeg a színpadon, ahogy a maga bursikóz módján a herceggel bánik, ahogy énekel, mindezt osztatlan dicsérettel illeti közönség és kritika. De nagyon kevesen tudják, mily nehéz is volt ez az éneklés. Schratt Katalin — férje korábbi fáradozásai ellenére — még most is oly kevésbé muzikális, mint annak idején. Olyannyira, hogy valóságos fejtörést okoz, hogyan oldják meg énekes belépő-jelenetét. Ekkor Wilbrandtnak eszébe jut, hogy egy hegedűst rejt el az egyik fa mögé, aki játékával halkán kíséri majd a dalt.

A pályatársak már rövid idő múltán megállapíthatják, hogy az új naiva éppen olyan nyíltszívű és barátságos teremtés, mint Lorle maga, akít a színpadon megszemélyesített. Néhány hét alatt mindenki szívét megnyeri a Burgnál, annál is inkább, mert semmiféle intrikában, színházi pletykában nem vesz részt, viszont mindenkor kész bármiféle segítségre, beugrásra. E magatartása váltja ki az öreg Mitterwurzerből a véleményt: »A Schratt? Oh, a Schratt kedves, egyszerű, szerény és nagy szívjósággal megáldott kis teremtés. Burg-színházunk angyala ő.«

19

B E M U T A T K O Z Ó K I H A L L G A T Á S

Tavaszi nap ... »Kaiserwetter«... tündöklő napsütés Bécs,
Az erdőkoszorúzta világváros felett, amelyhez a környező
hegyek grinzingi, sieveringi, nussdorfi és neustifti boraikkal
és pohárcsendüléssel könnyedségükkel a bécsi élet szökellő
háromnegyed ütemét szolgáltatják:

»Mich umwohnt mit glänzendem Aug
das Volk der Pháaken
Dauernd ist's Sonntag
es dreht immer am Herd sich der Spiess«.*

Schiller e disztichonja nyilván vált zatlanul él és érvényes.

A »Steffl«, a város középpontja és a Kohlmarkt között
ott a korzó nagy látványossága, a csinos hadnagyok, a henye
grófok felvonulása, akikről odaát Berlinben a Metropolban
azt a híres kis dalt éneklik:

»Und was Gewüsses üs es,
man weis niit, was es üs,
doch was Gewüsses üs es,
das üs nu mai gewüs« .

Könnyedén gördülnek tova az aranylámpás »komfor-
táblík« gumikerekeiken, kétüléssel kocsik, amelyek különö-
sen szerelmeseknek valók és az elegáns f iá kerek ragyogótiszta
szerszámaikkal, amelyeknek kocsisai valósággal külön emberfaj-
tat képviselnek. »Mit fizetek? « — erre a kérdésre mindig ugyan-
azt a választ adják: »Uraságod úgyis tudja«, — mint ahogy
soha nem beszélnek fillérekről. A forint jobban érdeklí őköt.

*» A feákok ragyogószemű népe vesz körül, örökké vasárnap van, örökké
forog a tűzön a nyárs.«

Tisztelettudóan emelik meg szép sorjában kürtőkalapjukat a fiatal hölgy előtt, aki nyilván egy fiákert keres a Grabenen. Végül ha drága is egy kissé, mégis számoztalan kocsit választ. A Burgig úgysem túl hosszú az út és egy számoztalan kocsi olyan, mintha a sajátja volna. Ha az ember a császárhoz hajtat, adnia is kell valamit magára.

Pontosan tizenkét órára rendelte Schratt Katalint a főudvarmesteri hivatal a Burgba, a III. lépcsőház I. emeletére, a birodalmi kancellári palota épületében.

Mint ahogy Ferenc József udvarában minden a szigorúan betartott spanyol etikett előírásai szerint folyik le, a Cs. és kir. Hofburgtheaterhez vagy az udvari operához szerződtetett minden új tag bemutatkozásánál is ezeket a szabályokat követik. Az ilyen bemutatkozásokra esetenként legfeljebb öt perc szánnak.

A számoztalan kocsi befordul a Kohlmarktra, amelyen éppen a leváltó őrség vonul keresztül a Burg udvara felé. Nagy csinnadrattával kanyarodik be a banda: a legnagyobb mértékben gyanús alakok, tenyeres-talpas szakácsnők és a Graben elmaradhatatlan »nimfái« kísérik. A kocsi csak lassan haladhat előre, de amikor azután a *Michaelertrakton* át szabaddá válik az út, nagy ívben hajtva elüget a *Leopoldinischer Trakt* előtt, az *Amalienhot-ba* a kancellári palota tekintélytűsugárzó barokk épülete elé, ahol a lovak a gyeplő hirtelen rándítására megállanak.

Az audienciára rendelt hölgy előírás szerint hosszú, földig-érő sötét ruhát és hosszú fekete kesztyűt hord.

A kancelláriába vezető kaput egy altiszt őrzi a testőrség ragyogó egyenruhájában alabárrdal a kezében. Egyetlen pillantással meggyőződik a felmutatott kihallgatási-igazolvány érvényességéről. Fenn az első emeleten magas, zárt ajtók előtt az Arciére-gárda és a magyar testőrség két-két kapitánya ál kivont karddal a kezében. E tisztek leváltása éppen esedékes. Az ablakmélyedésekben őrnagyok és kapitányok beszélgetnek nagy suttozva.

A kihallgatásra való bejelentést a napos szárnysegéd veszi át, akinek az udvartartási szolgálat több hivatalnoka és egy frakkba öltözött rendőr tanácsos segédkezik. Minden lépésnek, minden kézmozdulatnak megvan itt a maga jelentősége. Minden a legnagyobb rendben, a legmegfontoltabban, legpontosabban és a legnagyobb csendben folyik le és ezáltal még ünnepélyesebbé válik a folyosók és előszobák már amúgy is nagy csendje.

A látogatók minden apróságra, minden részletre kiterjedő nyomtatásos szövegben kapják meg az előírásokat, úgy hogy semmiféle kétség nem merülhet fel és semmiféle kérdezősködére nincs szükségük. A bécsi udvar e fegyelme mintaszerű, egyedülvaló és valamennyi európai uralkodóház csodálatának tárgya.

A császár dolgozószobájának tulajdonképpen előszobája rendkívül tágas. Magas ablakai a palota belső udvarára nyílnak. Közöttük magas tükrök, bronzok állanak, alattuk faemelvényen Savoyai Jenő herceg lovasszobra. A várakozónak akaratlanul is a herceg »Lorlejére«, Strattman komteszre kell gondolnia, aki olyan nagy hatással volt a bátor hadvezérre. És nem aratott-e vajjon sikert a *Burgtheater*-ben ez a Lorle is? Nem lehet-e a császár *Burgtheater*'-jének legújabb tagjával megegyezve? És eszébe jutnak Lorle szavai, a szerepből, amikor a herceg előszobájában várakozik:

»Hisz' nem félek én a hercegtől
És egyáltalában senkitől sem félek,
Lelkiismeretem tiszta és azt mondom, amit érzek,
De szeretném, ha az egésznek
Vége volna már«.

Aztán apjára kell gondolnia. Ha ezt megérhette volna, hogy Katija audienciára hajtat a császárhoz a Burgba! Micsoda szemeket meresztett volna! Hányszor elképzelte az apa, hogy hogyan jelenik majd meg a császár előtt s hogyan mutatkozik be, ha majd egyszer kereskedelmi tanácsossá kinevezik. De erre nem került sor soha.

Hogy némileg úrrá legyen izgatottságán, a falfestményeket nézegeti. E képek a jó Ferenc császár uralkodásának idejét dicsőítik, noha ezen az időn nincs sok dicsőíteni való. De már mellé is lép a szárnysegéd és jelt ad, hogy legyen készen.

E pillanatban mégis elfogja a félelem, hiszen néhány perc multán a császár előtt áll majd. Mint minden osztrák, ő is valami legendásat, csaknem megfoghatatlant sejt a császárban, aki — akárcsak Victória angol királynő, — ritkán látható. Kratschky-Batschkyra és varázsszínházára kell gondolnia, a bengáli fényben elvonuló és bólogató császárra, aki már akkor úgy jelent meg és úgy tűnt előtte, mint egy másik, egy magasabbrendű világból való teremtmény.

Hangtalanul kinyílik az aranyveretes fehér ajtó. Hátrafelé lépegetve egy díszruhába öltözött úr távozik és az előszobában mégegyszer meghajol a már újra bezárult ajtó előtt. Aztán a szárnysegéd egy újabb jeladása következik, mintegy szellemérintésre újra kinyílik az ajtó és Schratt Katalin Badenből, életében először lép császára, I. Ferenc József, Magyarország, Csehország és Jeruzsálem királya, Toszkána nagyhercege, Lotharingia és még sok-sok más ország hercege színe elé.

Amikor a gondosan begyakorolt meghajlás, a »Hofknicks« után feltekint, előtte áll a császár. Barátságosan néz rá porcellánkéek szemével. — Tehát Ön az a ... — és egy pillantást vet a mellette álló magas asztalon fekvő névsorba, — Schratt kisasszony, a *Hofburgtheater* tagja. Örvendek. És nyájasan bólint.

Katalin most jól megnézheti a császárt. Fehér tábornoki egyenruha van rajta. Mellette kis asztalkán ott fekszik zöldtollas tábornoki kalpagja. E díszegyenruha viselésével jelezni kívánja a császár, hogy az előtte kihallgatásra megjelenő alattvalóit megbecsüli. Amellett persze a megközelíthetetlen feje ő a nemes dinasztíának, amelyet maga is a világ legelőkelőbb uralkodócsaládjának tart. A tökéletes gavallér ő, gáncstalan és lovagias, de mindig a spanyol-habsburgi dogmák megszállottja, amelyek a második Szentírást jelentik a számára.

Barna, napsütötte vadász-arcát ismét feléjefordítja a császár és egy második kérdést intéz hozzá:

— És játszott is már valamit a Burgtheaterben?

Schratt Katalin szeme nyugvópontot keres és megpihen az egyenruha gallérijából kilógó és ide-oda lengő aranygyapjas rendben:

— Igenis, felség. Lorlet a *Falu és Város-höl*. És csaknem hozzáfűzi: »Felséged látott is engem abban a darabban.«

— Úgy, úgy! — mondja a császár és barátságosan bólogat. Katalin újra meghajol és míg az ajtó felé hátrál, a császár kihúzza nevét a látogatók névsorából, mint ahogy a napi ügyek és benyomások áradatában a kis színésznő nevét is kitörli emlékezetéből.

20

S Z E N T I V Á N É J I Á L O M K R E M S I E R B E N

Háromszor látta már tehát Ferenc József császár Schratt Katalint. Legutóbb közvetlen közelből, anélkül azonban, hogy bármiféle különösebb benyomást megőrzött volna róla.

Két esztendőnek kell leperegnie, míg újra találkoznak, de ennek a találkozásnak már Bécsen kívül van a színhelye.

Ausztria-Magyarország 1878-ban kezdte meg a Berliini Kongresszus megállapodásai és Ferenc Józsefnek II. Sándor cárral kötött rendkívüli szerződése alapján Bosznia és Hercegovina okkupációját. Ez az esemény oly nagymérvű nyugtalan-ságot keltett Európában, hogy közvetlen háborús veszélytől kellett tartani, ami arra készítette Rudolf trónörökösöt, hogy Wedel grófot, a német katonai attasét magához kéretve a helyzet további kiéleződésének veszélyeire figyelmeztesse,

sőt hogy ezektől komolyan óvja. Négy évvel később azután Bismarck ösztönzésére létrejött a Hármasszövetség, amely Ausztria-Magyarországot, Németországot és Itáliát egy netáni háború esetére egybekapcsolta.

II. Sándor meggyilkolása után III. Sándor került a trónra. Kezdetől fogva elfogultan és bizalmatlanul fordult Bécs és Berlin, különösképpen pedig Eduárd Taafe gróf politikája, de még inkább Bismarck felé, akit titkon őszinteség hiányának, fortélyosságnak és alattomoságnak vádjával illetett.

A cár elhatározza, hogy a két birodalom közti feszültség legalább is ideiglenes enyhítésének utolsó kísérleteként a helyzet tisztázását célzó tárgyalást ajánl fel Ferenc Józsefnek. I. Ferenc József beleegyezik, de az a kérése, hogy e tárgyalásba a német császár is bevonassák.

A találkozás színhelyül a March melletti morva kisvárost, Kremsiert választják, időpontját pedig 1885 augusztus 25-ében jelölik meg. A császár azért választotta Kremsiert, mert itt van az olműtzi érsekség pompás nyári rezidenciája: szélesen elterülő barokk kastély, sok teremmel és előkelő bútortatú lakosztályokkal, nagy parkkal és szabadtéri színházzal. A császár semmit sem akar elmulasztani, hogy a nehezen kezelhető cárt a legkellemesebb vendéglátásban részesítse és szórakoztassa, amiért is kiadja főudvarmesterének a rendelkezést, hogy a *Burgtheater* igazgatósága a kremsieri szpadtéri színpadon való fellépésre megfelelő együttest tartson készenlétben és hogy mintaszerű előadásról gondoskodjék.

III. Sándor Prágán át utazik Hulleinba, Kremsier vasútállomására. Hangulata nem jó. Kedélye most is nyomott, mint apjának négy évvel ezelőtt történt meggyilkolása óta csaknem mindig. Szakadatlanul maga előtt látja a kitörölhetetlen képet a gyakorlótérrel és a szánkóval, amelyen atyjának szétszaggatott testét a bombamerénylet színhelyéről elszállították. III. Sándor sokat örökölt meggyilkolt apjától: a mások iránt való bizalmatlanságot, de a tulajdon Isten kegyelméből valóságának szilárd, csaknem misztikus hitét is, amelyet

apja meggyilkolására alkalmaz és e szavakba foglal össze »Egy-egy cár meghalhat, de az orosz cár halhatatlan!«

Apjához, II. Sándorhoz hasonlóan, hirtelen fellépő szorongásoktól szenved ő is. E félelemérzetek és szorongások apjánál agorafóbiává fejlődtek, ami lehetetlenné tette a számára, hogy nagy, üres térségeken keresztülhaladjon. A fiúnál e tériszony oka inkább a merényletektől való félelem, ami már a moszkvai koronázáson annyira erőt vett rajta, hogy egy kehely véletlen elejtése az oltár előtt csaknem katasztrófát okozott. E páni félelem következtében Oroszországban soha nem érték véget a letartóztatások. Különösen nihilistákat tartóztattak le, akiktől a cár annyira fél, hogy még fővárosát Szentpétervárt sem meri felkeresni. Ha kezdetben kész is volt arra, hogy a nép kívánságára az eddigi korlátlan cári hatalmi rendszer átalakításával engedékenységet tanúsítson, az újonnan tervezett merényletek hallatán tudni sem akar többé engedékenységről és atyja módjára zsarnokként akar tovább uralkodni, arra való hivatkozással, hogy őt »Isten választotta ki az önkényuralmi rendszer megmentésére.«

Pompakedvelő atyjával ellentétben III. Sándor nem barátja a díszes és ragyogó udvartartásnak. Ez kremsieri útján is kifejezésre jut, mert az eddigi ezertagú kíséret száma most negyvenre csökken. E kíséret tagjai között van Sturler, az öreg főhadsegéd, immáron három cár bizalmasa, Cserevin tábornok, a cári testőrségek feje, Nikolaj Giers miniszter, Nesselrode tanítványa, továbbá ennek buzgó munkatársa Csicskin és a három titkár: gróf Benkendorff, gróf Pahlen és báró Budberg.

Kevéssel Hullein előtt a bécsi orosz követ, a szlavofil hírében álló, eleganciájáról híres Lubanoff-Rosztowszkij herceg az orosz főkonzul társaságában beszáll a vonatba. A cárt előkészítik a hulleini fogadtatására, amelynek a kíváncsiak teljes kizárásával és távoltartásával kell majd lefolynia. Ez megnyugtatja a cárt, aki felderülve hagyja el a vonatot, hogy az állomás tornácán várakozó Ferenc

Józsefet üdvözölje. A két oldalszakállas férfi, a hatalmas termetű cár és a finomalkatú császár a vörös futószőnyegen a rájuk váró díszkocsihoz vonulnak, amely Kremsierbe viszi a két uralkodót.

A régi barokk kapun keresztül gördül tova a kocsi az őrség sorfala és csukottablakú házak között a városka üres utcáin át Szent Mór templomáig, majd a téren át az érseki palota udvarára.

Néhány órával később a német birodalom küldötte, Bismarck herceg is megérkezik, aki beteg, öreg urát képviseli Kremsierben. A birodalmi kancellár sincsen különösen jó hangulatban. II. Sándor korát kívánja vissza, akivel könnyebben lehetett tárgyalni, mint ezzel a bizalmatlan, gyanakvó emberrel, akinél hiába kísérli meg »valamennyi regiszter megszólaltatását, hogy a rátarti szépséget szirénmuzsikájával meghódítsa magának.« Bismarck tud III. Sándor kijelentéséről: »A kancellár úr első példáját szolgáltatja annak, hogyan *nem* kell a Romanovok és Hohenzollernek közti rokonságot tekintetbe venni. Követni fogom példáját, de ezt nagyon-nagyon meg fogja bánni.«

Déltájban megérkezik a *Burgtheater* tagjait, jelmezeit és kellékeit szállító különvonat. A színészeket a prelátusi épületekben helyezik el. A hölgyek az apácakolostorba kerülnek.

A reggeli után a felségek a termek során keresztül a képtáron, a könyvtáron és a kincseskamrán át a fehér terembe vonulnak, ahol 1848-ban az első osztrák birodalmi gyűlés összeült.

Minthogy a két uralkodó nem leli meg elég gyorsan az előre meghatározott téma magvát, Bismarck ragadja magához a kezdeményezést és *in medias res* kezdve a dolgot egy a három császár által megkötendő paktumot indítványoz, amely szerinte egyedül hivatott arra, hogy Európát egy új háborútól megvédje. A cár hallani sem akar erről és legteljesebb határozottsággal elutasítja ezt a feltevést. Minthogy Oroszországnak ily paktumra nincsen szüksége, fenn akarja

tartani magának a cselekvési szabadságot és ezenfelül nem is lát olyan veszélyt, amely országát háborús bonyodalmakba vonhatná. »Senkivel sem akarunk háborút, de sajnos állandóan fenyegetnek vele bennünket.« Amikor a császár halkán közbeszól, hogy a cár téved, ez izgatottan válaszol: »Nem tévedhetek, mert nem szabad tévednem.« Amikor Bismarck előlről akarja kezdeni a témát és az alapfeltételekről kezd beszélni, amelyek Európa megbékítéséhez vezethetnek, a cár élesen félbeszakítja: »A feltételek majd maguktól kialakulnak. Úgy ahogy a körülmények ezt megkívánják. Csak azt helyeselhetem, amit e körülmények meghatároznak.«

Bismarck a mennyezetre festett allegorikus képre szegezi tekintetét, mintha onnan várna feleletet a ki nem mondott kérdésre: Miért is vagyunk itt együtt?

Magának Ferenc Józsefnek a tekintete is kissé zavartan siklik végig a termen és egy nagyméretű festményen akad meg, amely Rudolf császárt ábrázolja. Eközben Grillparzernek őse és elődje szájába adott szavaira kell gondolnia: »Vannak helyzetek, amikor egy lépés előre vagy akár hátra egyképpen a romlást jelentheti. Ilyenkor az ember nyugodtan viselkedik és vár.«

A cár pedig, ha már egyszer feldühösödött, nem tűrteti magát és szabadjára engedi a benne felgyülemlett felháborodást. Hol a császár hol pedig Bismarck felé fordulva szemrehányásokkal árasztja el mindkettőjüket: »Ausztria egy második szláv birodalomról álmodozik, tudom én ezt nagyon jól. És Poroszország el akar távolítani bennünket a Keleti tengertől. Nincs ellentmondás! De ki mentette meg 1807-ben Poroszországot a pusztulástól? Ugyan kicsoda? «

Bismarck hallgat és magában azzal a csendes felismeréssel zárja be ezt a konferenciát, hogy itt nincs több nyerni való. Viszont mindent el lehet veszíteni. A császár maga is így gondolkozik, ha tanítómesterére, Metternichre és az általa elkövetett hibákra gondol: sok mindent elmulasztott és a

jövőre bízott, amit mindjárt a jelenben pozitív eredményekkel oldhatott volna meg.

A cár azonban, aki mégis csak sokkal udvariasabb, semhogy a megbeszélést ebben a kényszeredett hallgatásban engedje elsikkadni, készséges és lekötelező, de semmitmondó fordulatokkal igyekszik a hangulatot emelni. Még ide-oda társalognak, hogy később azután felálljanak és kínos zavarban elhagyják a fehértermet.

Így végződik a kremsieri találkozó, minden kézzelfogható eredmény nélkül. Nincs más hátra már, mint hogy ezt az augusztus 25-i estét a vendégre nézve kevésbé izgatott hangulatban, lehetőleg megnyugtatóan befejezzék.

A cárnak az a kívánsága, hogy a nagy hőség miatt előbb a szabadtéri előadást tartsák meg és csak azután következzen a szupé a kerti tornácon.

Wilbrandt már néhány nap óta Kremsierben van, hogy az előadás előkészületeit ellenőrizze. Shakespeare *Szentivánéji álom* c. darabját választotta, ezúttal Schratt Katalinnal Hermia szerepében.

Este a cár jobb hangulatban van. Talán azért, mert a császárnak és Bismarcknak megmondhatta őszintén a véleményét. Mindenesetre nem kínozzák annyira a nyomasztó gondolatok, tetszik neki a csodálatos régi park, amelyen a császárral és Bismarckkal kíséretétől követve áthalad. Különösen megragadja a díszkert hosszú fedett sétányaival, lugasaival, görög márványfiguráival és szökőkútjaival, mindenekfelett azonban a bokrok övezte szabadtéri színpad, amelyet mintha csak erre az előadásra teremtettek volna, igazi szentivánéji, igazi nyáréji álom.

A cár hangulata az előadás kezdetével láthatóan javul. Nyíltzini tapsokkal ad kifejezést tetszésének, a császárhoz hajol, hogy erre vagy arra felhívja a figyelmét, majd újra Bismarckhoz, akinek megjegyzéseket suttog a fülébe, amelyeket ez udvariasan a mellette ülő miniszterhez, Giershez továbbít. Sem Giers, sem a cár kíséretének többi tagjai nem emlékeznek

rá, hogy urukat valaha is ilyen jókedvben látták volna. A szárnységédei úgy vélik, hogy Kremsier elkülönültsége és az ebből következő biztonság tudata hangolja ily jókedvre és forgatja ki régi mivoltából a cárt. Amikor Priamus és Thisbe jelenetére kerül a sor, a cár — mint azt Bismarck feleségének Varzinba megírja, — »egészen kifordul önmagából«, hátradől székében, rázkódik a kacagástól, s láthatóan csalódott, amikor nemsokára vége az előadásnak.

Amikor a fáklyáktól megvilágított parkon át visszafelé haladnak, a cár vendéglátójához fordul és arra kéri, teljesítse egy különös kívánságát. Az udvarias császár azonnal kész hatalmas szomszédjának szívességet tenni és kéri, mondja csak meg, mit kíván: már előre is teljesíti. A cár kérése alapján véve könnyen teljesíthető, de Ferenc József udvara számára példátlan és eddig még soha elő nem fordult szörnyűséget jelent. III. Sándor ugyanis azt kéri, hogy a *Szentivánéji álm* közreműködői a most következő esti lakomán résztvehessenek.

Az asztalt a főudvarmester legsúlyosabb aggodalmai ellenére nagy sebtiben meghosszabítják és így az egész ültetési rend a szó szoros értelmében felborul. Senki sem tudja még, hogy a cárnak e kérésével valami különös szándéka van-e, a résztvevők egyikével való beszélgetésre keres-e ezzel alkalmat, vagy pedig éppen valamelyik színésznővel akar kikezdeni.

A lakoma résztvevői helyet foglalnak a gyönyörűen megterített, velencei üvegporhakkal, virágokkal, ezüst gyertyatartókkal, Alt-Wien porcellánokkal borított asztalnál. A kép rendkívül ünnepélyes. Ehhez járul még a kimért csend és az udvarmesterek vezényelte fehérparókás, hallgatag felszolgáló személyzet, aranyhímzéses vörös kabátban, selyem térdnadrágban és csatos fekete lakkcipőkben.

A császár széke mögött vadásza áll, akinek egyedül őt szabad csak kiszolgálnia, megannyi jelenés a barokk rég elszűlyedt világából, amikor még Olmütz érsekei itt tartották nyári ünnepélyeiket.

E mindjobban felélénkülő együttes közepén ott ül a császár tábornagyi díszegyenruhában, az orosz András-rend szalagjával a mellén, jobbján a cár osztrák tábornoki egyenruhában, balján Bismarck a halberstadti vértések mentéjében. Bármily harcias is mindhárójuk külseje, egyetlen szó nem esik politikáról. Olyan jól érzik magukat, hogy a tervezett beszédekről mindhárman lemondanak. A cár anekdoták elmesélésébe kezd, aminek a császár nem különös barátja, mint ahogy esküdt ellensége mindenfajta hangos beszédnek és adomának. De udvariasan meghallgatja a cár elbeszéléseit és történeteit. Végül az előadás közreműködői is résztvesznek a beszélgetésben. Így kezd Bismarck beszélgetést Schratt Katalinnal. Badenről folyik a szó, amelyet Bismarck jól ismert fiának, Herbertnek közléseiből. — Helyes kis szülővárost választott magának, — szól át a kancellár az asztalon. — Azt mondják nagyszerű üdülőhely, a fiam is ott gyógyult meg és azt állítja, hogy ez a badeni gyógyforrások érdeme.

Gondoskodás történt arról, hogy a legválogatottabb szüretelésű és évjáratú borok kerüljenek felszolgálására, mert mind a cár, mind pedig Bismarck híres bor-értők hírében állanak. A cár a konyakoknak, Bismarck pedig a pezsgőknek kitűnő ismerője. Ha a bécsi magas udvari méltóságok azt remélték, hogy itt a lakomán majd beigazolódnak azok a kósza hírek, amelyek a két vendég alkoholfogyasztásáról járták széltében hosszában, — mélységesen csalódtak. Különösen Bismarckról járja erősen a hír, hogy krónikus alkoholista és hogy ez az oka álmatlanságának, amelyre állandóan panasz-kodik. Állítólag a cár üldözési mániája is erre az okra vezethető vissza.

Amikor a császár jelt ad az asztalbontásra, megjelennek a tornácon a lakájok és teát és likőröket szolgálnak fel. A cár most egyenként beszélgetésbe vonja az előadás szereplőit, most is anélkül, hogy a *Burgtheater* bármely tagja iránt is különösebb érdeklődést tanúsítana. De azután magához inti

Budberg bárót és valamit súg neki. Rövid idő múlik el csupán, amíg a titkár visszatér és amennyire csak lehetséges, feltűnés nélkül, apró, orvosságos skatulyánál nem nagyobb kis dobozt nyújt át a cárnak. A jelenetet többen látják és arra gondolnak, hogy a cár nyilván valami csillapítószer, vagy gyomorerősítőt hozatott. A császárnak, aki e műveletnél jelen volt, más a véleménye.

És megkezdődik a »szegény Stuver« tűzijátéka. Azért kapta a bécsiektől ezt a jelzót a neve mellé, mert csakazértis mindig esett az eső, amikor rakétáit fel kellett bocsátania. De ezúttal szerencséje van itt Kremsierben.

A tornác lépcsőiről nézik a vendégek a tűzijátékot. Mialatt minden figyelem a tarka, felsustorgó és alázuhogó csillagzáporra, a durrogó békákra és egy hatalmas forgó napkorongra irányul, amelynek középpontjában a cár névbetűi lángolnak, az orosz urak egyike rémülten állapítja meg, hogy III. Sándor cár eltűnt. Mielőtt azonban észleletét továbbadhatná, egy házi detektív lép melléje és megnyugtató szavakat súg a fülébe.

Mire azután a díszkert is tündéri bengáli fénybe borul és a rakéták sustorgása, puffogása és sivitása után igazi, nyáréji csend terül a kremsieri park ösvényei, és meztelen márványalakok övezte útjai fölé, újra megjelenik a társaságban a cár, mintha mi sem történt volna.

Másnap reggel I. Ferenc József jelentést kér. — Nos, kedves kerületi főkapitány uram ... — ily udvarias szavakkal legkellemetlenebb közlendőit szokta bevezetni a császár. A levelei is, amelyek ily szeretetreméltó szavakkal kezdődnek: »Kedves Kuhn báró!« nem jelentenek semmi jót, hanem ebben az esetben báró Kuhn hadügyminiszter karrierjének időelőtti és csendes végét jelentik. De a kerületi főkapitánynak szerencséje van ezúttal. A császár legjobb kedvében van: »Jól csinálta a dolgát, kedves Schmidt báró, most azután ügyeljen öfelsége a cár elutazására, nehogy még a végén történjék valami. Egyébként hogy' is volt csak tegnap este

az a dolog? Hiszen őfelsége egy időre eltűnt a kertben . . . Amikor aztán nem kap mindjárt választ: — »Már gondolom hová lett az ékszerdoboz és hogy hova került ma reggel a száz szál piros rózsza . . . Meghallgatásra talált legalább a cár?

— A detektívek jelentése szerint nem, felség.

— Úgy ... úgy. És vájjon ki volt a kiválasztott?

— Egy hölgy a *Hofburgtheater-ből* felség. .. Schratt Katalin asszony.

21

MELUZINA A FŐZŐKANÁLLAL

Ezúttal már megjegyzi a császár a Schratt-nevet, mert I. Sándor cár és a bécsi kongresszus óta nem mindennap fordul elő, hogy az orosz cár beleszeret egy bécsi színésznőbe, még pedig — viszonzatlanul. Így történik azután, hogy a császár rögtön visszatérése után elmeséli a császárnénak a cár kremsieri rakétafényben lefolyt esti sétájának történetét és közben a Schratt-nevet is megemlíti.

Jóllehet a Burgtheaterben nemsokára széltében-hosszában beszélnek már, hogy a cár Schratt kolléganőnek udvarolt és egy értékes smaragd-szelencével ajándékozta meg, mégsem jár számára különös előnyökkel a hatalmas úr barátsága. Mindegyre csak ugyanazokat a régi szerepeket osztják rá, úgy hogy protekció híján, 1886 február 16-án magához Wübrandt igazgatóhoz kénytelen levelet intézni, amelyben a helyzet megváltoztatására kéri: »Két év alatt elég tanújelét adtam, hogy szívesen illeszkedem bele a Burgszínház együttesébe, mert jelenleg is csaknem mindig csupán másodrendű szerepeket játszom az új vagy újonnan betanult darabokban. Kivéte csupán Claire szerepe, amelyet azonban egy megbetegedésnek

tehát véletlennek köszönhetek. De hát végül is elsőrendű szerepkörre szerződtek és minden készségem és hajlandóságom ellenére mégis szeretnék két vagy három olyan szerepet felmutatni, amelyek hivatásomban előbbrevinnének. Tudom, mily nehéz feladat a különböző igények megfelelő kielégítése és összeegyeztetése, de ez mindeddig hátrányomra történt. Kötelességérzetem arra késztet, hogy lehetőleg minden rám osztott feladatot elvállaljak, de úgy érzem, hogy e kötelesség mellett bizonyos jogok is megilletnek ... Nem irigyelek senkitől semmit, de kérnem kell, hogy végre egyszer az én kedvemért és miattam is hozzanak már színre valamit és osszák rám a *Freund Fritz*-ből Dóra szerepét, a *Landfrieden*-ből Katharínát, továbbá a *Grille* és a *Die biedereren Landleute* szerepeit. Végül pedig nyomatékosan kérnem kell, hogy vegyék el tőlem a kadét szerepét a *Griechisches Feuer* c. darabban, mert ezt több okból nem tudom eljátszani. Szíves üdvözlettel tisztelő híve Schratt Katalin.«

Wilbrandt igazgatónak be kell látnia, hogy naivája nem alaptalanul panaszkodik és éppen ezért felírja a levél szélére: Liddy az *Ein tropfen Gift*-ben, Valeska a *Veilchenfresser*-ben és Portia a *Velencei kalmár*-ban. Azonkívül ráosztja még később Wilbrandt igazgató Nandl szerepét a *Versprechen hinterm Herd*-ből is.

Ez azután legjobb szerepeinek egyikévé lesz a *Burgtheater*-nél töltött első időben. Ebben a szerepében látja a császárné is először Schratt Katalint és el van tőle ragadtatva. Mulattatja, amikor Nandl zavarbajön a színpadon, amint gyámoltalanul körülnéz, hogy azután asszonyi fondorlattal és selmás rakoncátlansággal megmentse a helyzetet...

E napon a császárné nyilván elhatározott valamit és másnap hozzá is fog terve végrehajtásához. Angelinek, a híres festőnek műtermébe hajt, Schratt Katalinról mesél neki és sejteni engedi kívánságát, hogy szeretné, ha a művész lefestené a színésznőt Nandl szerepében. Angeli, aki az arisztokrácia és a Burg művészei körében nagyon kedvelt, bocsánatot kér és

arra hivatkozik, hogy annyira túlhalmozzák munkával és rendelésekkel, hogy nem kezdhet új kép festésébe. De a császárné nem nyugszik bele a válaszbba és ragaszkodik hozzá, hogy Angeli lefesse Schrattot. Amikor azután látja, hogy így nem ér célt, kihasználja a festő gyengéjét és elmeséli neki, hogy ez az a fiatal színésznő, aki Kremsierben felkeltette a cár élénk érdeklődését.

Erre Angeli beleegyezik. Az első ülésnél egy inkább kicsi, de nagyon csinos, majdnem harmincéves szőke nővel találja magát szemben, aki vidékiesen kerek, piros, gödrös arcocskájával csupa kedély és természetesség. Egyébként is valami bájjal, eredetiséggel és humorral párosult határozottság, tettekérség és egészség árad belőle, ami törölmetszett alsó-ausztriai és bécsi nővé teszi.

Így történik aztán, hogy a bécsi asszonyok jólesően fedezik fel benne önmagukat, a férfiak pedig a Nő eszményképét abban a tükörben, amelyet Schratt Katalin a színpadról eléjük tart.

Hermann Bahr a fiatal kritikus, aki már annak idején jól ismerte Katalint, így ír róla: »A város kegyeiben oly magasan álló Schratt Katalin titka abban rejlik, hogy a bécsi nő úgy érzi, önmagára ismer benne ... Amint a színpadon megjelenik, belekábulunk, oly kedvesen cseng ez a hang, amelyben ott leselkedik a bécsi Jókedv minden kis ördöge: agyafürtség, jóakaratóú gúny és a csipkelődés felett érzett jókedv... Aztán fölveti a szemét. . . egy Meluzina szemeit, aki úgy látszik mély vizekbe vágyik, ezeket a nem is földi, elragadtatott szemeket, amelyekhez nem is illik a nagyon is földi, világi, beszédes száj, egy polgárasszony szája. A bécsi férfinak meleg fut át a szíven ... nem trubadúr ő, ideáljának a házi tűzhely mellett a helye ... És íme, így látja maga előtt az igazi Bécsi Nőt: Meluzinát a főzőkanállal. A főzőkanállal, amely bizony ott fenyeget már dalos szavában és harcrakész járásában. Ez Schratt Katalin.«

Angeli felismeri modellje kiválóságait. Hogy a színpadon megismerhesse és tanulmányozhassa, megnézi Nandl szerepé-

ben. Nem kell megbánnia, hogy hajlott a császárné buzdító szavára. Annyira el van ragadtatva modelljétől, hogy csupán a »Nandl«-képén dolgozik, aki, mire vászonra kerül, Meluzina lesz belőle, főzőkanállal a kezében.

A hosszú üléseket a műteremben gyakran megunja a modell. Ilyenkor a *Falu és Város-ban* játszott első szerepére emlékezhetik: »Oly különös volt eleinte ..., nyugodtan ülni és tűrni, hogy mindig csak megbámuljanak ...«

Egyik ilyen ülés alkalmával megjelenik Nopcsa báró, a császárné főudvarmestere és arra kéri Angelit és Schrott Katalint is, hogy készüljenek elő Őfelsége a császárné fogadására, aki nyomban itt lesz,

22

ELSŐ TALÁLKOZÁS ERZSÉBET CSÁSZÁRNÉVAL

Nehéz, vastagtalpú cipői ellenére is könnyed, lengő léptekkel belép a császárné. Fekete selyemruhában van, amely úgy áll rajta, mintha oda lenne varrva a testéhez. Fáradtnak és kimerültnek látszik. Türelmetlenül és idegesen húzigálja ide-oda kalapja fátylát, amelyet meglenget a nyitvahagyott ajtó okozta légvonatot.

Amikor Schrott Katalin kezét akar csókolni a császárnénak, ez gyorsan visszahúzza kissé csontos kezét. Nem szereti az ilyesmit. Aztán megindul a festőállvány felé, hogy a készülő képet megtekintse. Régebben maga is festegetett, jó mesterei is voltak: Munkácsy és Makart műtermeit látogatva képezte tovább magát.

Schrott Katalinnak most van ideje, hogy megnézze a császárnét. Ime, ez hát a híres asszony, akiről egész Bécs

beszél, akiról a legbolondabb hírek keringenek, így többek közt az is, hogy karcsúságát megtartsa, naponta csupán egy likőrös pohárnyi kisajtolt húslevet iszik, s ehhez csupán egy kevés mézet, földi epret és tejet, nyáron pedig üdítő sörbeteket fogyaszt. Ugyancsak karcsúsága megőrzésére állítólag mérföldeket gyalogol vagy vágútban lovagol naponta; ezek a kirándulások úgy megerőltetik kísérőit, hogy örülnek, ha azokon nem kell résztvenniök. Nos, bizony bátor asszonynak kell lennie annak, aki Madeirából Triesztbe utaztában az orkán-szerű szélben az árbochoz köttette magát, hogy jobban láthassa a fedélzeten átcsapó házmagasságú hullámokat és közelről élvezhesse a vad és fenséges természeti színjátékot. »Úgy akarok élni, mint egy diák«, — mondotta egyszer, hangsúlyozva ezzel, hogy semmiféle korlátozást nem hajlandó tűrni. A türelem valóban nem volt jellemző tulajdonsága családjának, a Wittelsbachoknak. Unokaöccse, II. Lajos bajor király sem dicsekedhetett vele. A császárné is olyan, mint unokaöccse volt, temperamentumos, élénk, de ugyanakkor búskomor, ideges, igazságtalan és környezete számára gyakran érthetetlen.

II. Lajos néhány nappal ezelőtt belefulladt a starnbergi tóba. A császárné gyászt visel. A sorsközösség érzésével gyászolja társát a szenvedésben, akinek tragikus elvesztése mélyen megrendíti. A császárné éppen Feldafingból jön, a possenhofeni kastélyból, kedves tartózkodási helyéről, ahol született és ahol gyermekkorát töltötte. A Rózsák Szigetén, ahol mint fiatal hercegkisasszony gyakran játszott rokonával, érte pünkösd vasárnapján a szörnyű hír. Rá való emlékezésül halotti maszkjának miniatűrjét hordja a nyakában függő medaillonba rejtve. Rokona halála csak igazolta és növelte félelmét, hogy mind apai mind pedig anyai részről terhelt és hogy éppen ezért elméje elborulására és egy napon majd kitörő őrületre van ítélve. De újra meg újra védekezni igyekszik e feltámadó kísértetek ellen. Nem akar hinni a hozzá is elérő kósza hírekben, hogy Lajos király valójában elmeháborodott volt. Hall örült kíván-

ságairól, hogy szolgálai csak meztelenül és kutyák módjára csak négykézláb csúszhattak körülötte, zavaros, kusza szónoklatairól, amelyekben anyjáról állítólag, mint »elődje feleségéről« emlékezett meg. Nem akarja hinni és mindegyre ismételteti tulajdon megnyugtatóására: — Nem is volt zavart-elméjű. A környezete őrijítette meg csupán.

A császárnén meglátszik unokaöccsének, gyerekkori barátjának elvesztésén érzett fájdalma. Arca sápadt, kisírt szemeit félig arca elé húzott fátylával igyekszik eltakarni.

Testét könnyedén meghajtva fordul Schratt Katalinhoz: — Nagyon tetszett nekem Nandl szerepében, igazán nagyon tetszett... Oféliát kellene játszania egyszer ... Nagyon szeretem Shakespeare-t, különösen pedig a *Hamlet-et*... Erősen hiszem, hogy akiket az emberek örülnek tartanak, azok az igazi okosak és józanok. — Majd kis szünet után: — Most nem megyek többé a *Burgtheater-be*. Majd később egyszer . . . talán ... talán majd megint elmegyek ... de legszívesebben úgy, ha én lehetnék az egyetlen néző.

A nagy műteremablakon beáramló fény megvilágítja a császárné csodálatosan szép haját, amelyről mindenki tudja, hogy ha kibontja, valóságos köpenyként takarja be és térdéig ér. Ujjait végighúzza a halántékán és elsimít néhány előtolakodott fürtöt: — Rabszolgája vagyok a hajamnak, — mondja. Talán mégis csak levágatom egyszer.

A főudvarmester és Angeli észrevétlenül elhagyták a műtermet.

— Utazni akarok megint, — mondja a császárné halkan, mintha csak önmagát akarná megszilárdítani ebben az elhatározásában és új erőt akarna meríteni terve kiviteléhez. — De mielőtt elhagyom Bécs-et, szeretném Önt jobban megismerni. Remélem, nemsokára jól ismerjük majd egymást... sőt barátokká leszünk ... — Majd hirtelen: — Tudna bízni bennem, tudna igazán bízni bennem?

Mielőtt Schratt Katalin válaszolni tudna, a császárné folytatja:

— Nem kell majd megbánnia, hogy bizalommal volt hozzám. Hálámról mindig biztosítom.

Néhány lépést fel-alá jár a műteremben, megáll a festő-állvány előtt, nézi a képet, aztán egészen közvetlen hangon folytatja:

— Valamit még rendbe kell hoznom, aztán elmegyek, nagyon messzire, de hogy elmehessek, segítenie kell nekem. Nemsokára elhagyom Bécset. Jól tudom, hogy a bécsiek koronás csavargónőnek«neveznek, de ez nem zavar és nem is térít el attól, hogy megint utazzam ... Szeretek utazni. Az utazás célja mindig vonzó, már csak azért is, mert a cél előtt ott van az út. Nem szabad egy helyen hosszabb időt töltenünk. Csak akkor szeretem meg a helyet, ahol vagyok, ha tudom, hogy nemsokára eltávozhatok onnan. De ha úgy kellene valahol ott maradnom, hogy tudnám, nem hagyhatom el rövidesen, pokolnak érezném az otléteimet... még magában a paradicsomban is. Meghat a tudat, hogy tartózkodási helyemet nemsokára odahagyhatom, és megszeretteti velem. Valahányszor csak utazom, mindig így temetek el egy-egy tovatűnő álmot és sóhajtván vágyakozom egy másik után.

Megint csend lesz. A császárné még mindig a tervezett úttal foglalkozik:

— Szeretem a vizet, kora ifjúságom óta szeretem az alpesi tavakat... És a tenger ... ismeri a tengert? Óh, a tenger az én gyóntatóatyám ... A tengerről, hogy úgy mondjam, profilban láttam Európát. Yachtomon, a »Miramare«-n van egy kerek kis üvegpavillon, ahonnan minden oldalról láthatom a tengert. Ideális benne ülve tovasuhanni vágyak nélkül, kívánságok nélkül, anélkül, hogy az idő múlására gondolna az ember. Az idő múlásának érzete mindig fájdalmas, mert az élet elmúlásának sejtelmét rejt magában.

Amikor a festőállvány mögött feltűnik a főudvarmester és Angeli alakja, búcsút vesz a császárné Schratt Katalintól.

— Nemsokára újra találkozunk kell, Igaz is, hol tölti a nyarat?

— Karlsbadba szándékoztam utazni, Felső, háromhetes kúrát akarok tartani, azután pedig a frauensteini kastélyba, St. Wolfgang mellé, ahová meghívtak a barátaim.

— De hiszen ez nagyszerű! — mondja a császárné élénken, miközben még sűrűbbre vonja arcán a fátylat. Egy belépő lakáj átnyújtja a napernyőjét. — Eszerint Ischlben viszontlátjuk egymást, ugye ezt megígéri nekem?

Anélkül, hogy a választ és a meghajlást bevárná, sietve elhagyja a műtermet. Beszáll az udvari kocsiba és szokása szeiint erősen hátradől a párnás ülésen, hogy a kíváncsi tekinteteket elkerülje. Csak akkor érzi magát újra biztonságban és nyugodtabbnak, ha a Burg őrségét már maga mögött tudja és a lépcsőkön szélvészféleg felrohanva megint egyedül lehet termeiben.

Mint minden este, ezúttal is beírja a nap eseményeit naplójába, amely minden reggel testsúlya feljegyzésével kezdődik és ezen a napon a következő sorokat tartalmazza: »Angeli professzor műtermében megismerkedtem Kissné Schrott Katalinnal. Okos asszonynak látszik. Nagyon örülök ismeretségének, mert kevés olyan természetes és komplikálatlan ember van a világon, mint amilyen ő.«

23

ISCHLBEN

Mielőtt a *Burgtheater* évadját befejezné és tagjait vakációra bocsátaná, Schrott Katalin még Ludwig Anzengruberrel találkozik és ez a találkozás nagyon meghatja. A hírneves tájéköltő még mindig ugyanolyan szerény, félénk és félszeg, mint annak idején Badenben volt. Bámulva látja egykori

növendékét, akiből kissé elhízott hölgy lett azóta, de akinek »arccoskája a régi még«, ugyanolyan, mint akkor régen volt a vadászlakban és a *Jammerpeppi-nél*.

Rég elmúltak már az ifjúság boldog napjai, amikor színházat játszottak a nyári arénában és titkos találkákat adtak egymásnak. De sok-sok apróságra emlékeznek most. Sok-sok apróságra, amelyek most, hogy emlékeiket kölcsönösen kicserélik, újra élni kezdenek. A búcsúzásnál Anzengruber annak a reményének ad kifejezést, hogy ifjúkori barátnőjét a saját darabjaiban is láthatja majd a színpadon. De a korán betegeskedni kezdő költő vágya nem teljesülhet már és nem lehet tanuja Katalin sikereinek *A kirchfeldi pap*-ban és a *Gwissenswurm-ban* játszott ragyogó szerepeiben.

Még Karlsbadban van Katalin, amikor rövid távirat érkezik hozzá a császárnétól, aki figyelmezteti, ne feledkezzék meg megállapodásukról és menjen el feltétlenül Ischlbe. A zöld Traun előkelő fürdőhelyén pezseg az élet az idén. Az öreg I. Vilmos császár nem jött ugyan el ebben az esztendőben, de itt van helyette unokaöccse, a Hohenzollern-család másik ágából, Carol román fejedelem feleségével az excentrikus Erzsébettel, akit »Carmen Sylvának« is neveznek. A sétatéren ott látni az elegáns XVIII. Henrik Reuss herceget és Carlos portugál trónörökös, akinek társaságában gyakran látható Bonaparte Viktor herceg és Lavalette márki. Ezek azok az idegen fejedelmek, akik a nyarat Ischlben töltik és a császári udvartartás mellett az állandó érdeklődés középpontjában állanak.

E hatalmasságoktól mintegy az Ischl fürdőjét minden esztendőben felkereső nagyszámú művészhez vezető átmenetként megemlíthetjük a »kérődző grófot«. Ez nem más, mint gróf Wrba, az udvari színházak főintendánsa, aki azért nyerte e gúnynevet, mert órákat töltött minden nap szállója terraszán reggelijén kérődzve.

A művészvilágot Hans Makart, Anton Bruckner, Bernhard Auerbach és az öreg Eduárd von Bauernfeld képviselik,

aki Mannberger lakatos házában, a Kreuzplatzon ütötte fel tanyáját. Mindenható Rézijének — aki gazdaasszony és felolvasónő egyszemélyben — oltalmában itt Ischlben írta művei nagyrészét.

Ebben a tarka, könnyed ischli nyári világban mindenütt szeretettel köszöntik és szívesen látják Schratt Katalint. Különös örömmel fogadja jövetelét Paulinchen, — Puline Lucca, a híres berlini primadonna, — akit lelkes közönsége becéz e néven. Schratt Katalin már a berlini *Königliches Schauspielhaus-ban* töltött időből ismeri és jó barátságban van vele. Miként Schratt Katalin, Paula is igazi bécsi gyerek és ez nagyban közrejátszott, hogy a két bécsi nő a nagy korkülönbség ellenére is — Pauline Lucca tizennégy évvel idősebb, — jól megértette egymást »Porosz Berlin« városában.

Mielőtt a frauensteini kastélyba utaznék Schratt Katalin, Luccánál lakik a Bauer Villában, ahonnan együtt indulnak kirándulásaikra és a *Café Kaiserpark-ba*. is el-elcsatangelnek, ahol az ischli művészek haboskávét és »Lucca-szemeket« — kerek jegelt krémes süteményeket — fogyasztva dözsölnek.

Amikor azután szóba kerül a Traun és az Ischl tavaszi áradásának következtében kárt szenvedettek támogatása, Schratt Katalin is és Lucca is készséggel vállalkoznak rá, hogy a rendezett jótékony célú előadáson közreműködjenek. Amikor aztán közlik Luccával, hogy hangversenyterem nem áll rendelkezésre s hogy a koncertet az egyik szálloda éttermében tartják majd meg, Berlinben jól elsajátított nagyvárosi tájszólásával így válaszolt:

— Az nekem most Hekuba. Fő, hogy dohány legyen.

A magas helyárak ellenére is — tíz forintba kerül egy jegy, — teljesen megtelik a terem. A császár is megjelent az előadáson, de a császárné nélkül. Lucca először Leonóra áriáját énekli a *Trubadur-ból*, azután egy jelenet következik a *Kätchen von Heilbronn-ból* Schratt Katalinnal, majd újból a Primadonna, aki ezúttal Gildát énekli a *Rigoletto-ból*, majd

megint Schratt Katalin következik vidám szavalattal és befejezésül Lucca a *Mignon* Titánia-áriájával. Beyer udvari karmester, *A babatündér* komponistája kíséri zongorán.

Schratt Katalinnak még nem volt alkalma, hogy láthassa a császárnét és hogy beszélhessen vele. Azt beszélük, hogy meghült és az ágyat őrzi.

Közeledik augusztus 17-e, a császár születésnapjának előestéje. Ismét díszelőadást rendeznek, azúttal a színházban. Ennek jövedelme is az ischli ínségeseké. Az ischli színház, amely nyáron egy kis udvari színpad jellemző vonásait ölti magára, magas művészi fokon áll. Itt vendégszerepelt Johannes Nestroy és Josephine Gallmeyer, itt lépett fel Charlotte Wolter, Helene Odillon, a híres Friese és Alexander Girardi is.

Müller igazgató a császár születésnapjának előestéjére Bauernfeldnek *Das Tagebuch* című darabját tűzte műsorra Schratt Katalinnal a főszerepben. Ünnepi hangulatban várja a közönség a császárt, aki az előzetes közlések szerint egyedül jelenik meg az előadáson. De társaságában ott van a nyilvánosság előtt oly ritkán mutatkozó Erzsébet császárné is. Legkedvesebb lánya, a húszesztendőös Valéria főhercegnő is vele van, akit már férjnél lévő idősebb lányánál sokkal jobban szeret. A császárnének azonban nemsokára »Mucikájától« is meg kell majd válnia, mert legkedvesebb gyermeke már odaigérte kezét a család toszkánai ágából származó rokonának a művészetkedvelő Ferenc Szalvátor főhercegnek. A főherceg is jelen van a színházban és egy földszinti páholyban foglal helyet.

A császár általában nem tanúsít különös érdeklődést színházi előadások iránt. A szóbeszéd viszont, amely szerint csak azért megy színházba, hogy ott kényelmesen szundíthasson egyet és szunyókálásából csak a közönség tapsa téríti magához, — egyike a sok-sok ischli legendának. Ezen az estén mindenestre növekvő érdeklődéssel figyeli a császár a színpadon végbemenő eseményeket, élénken tapsol és láthatólag emelni igyekszik az este sikerét. Amikor utoljára gördül le a függöny,

a császári pár minden eddigi szokása ellenére is az udvari páholyban marad és tovább tapsol, példát adva így a közönségnek, hogy hasonlóképpen cselekedjék. A császárné, akinek arca oly ritkán barátságos, nevet és integet a hajlongó művészek felé, akiknek végül még a vassüggöny ajtajában is meg kell jelenniök.

Még az utcán és a kávéházak tornácain is arról beszélnek, mily különösen jó hangulatban volt a császár születésnapja előestéjén, hogy a legfelsőbb hadúr és felesége csaknem tüntetően tapsoltak, amiből mind arra lehet következtetni, hogy mindez a tetszés egy bizonyos személynek szólt, aki nyilván különösen kivált teljesítményével. De ki lehet ez vájjon? Ez a kérdés!

A fürdővendégek ezen az éjszakán még soká fennmaradnak bor és zene mellett. Előttük a hegyeken örömtűzek lobognak; a Jainzen felett hatalmas, égő kétfejű sas világít, amely csak éjjel felé alszik ki egészen. Aztán kiürülnek a kávéházak és az utcák, az éj ráborul a hegyekre és az alvó városra, mindent sötétségbe borít, amelyen csak a régi-régi ischli dalt éneklő éjjeli őr lámpása pislog néha keresztül,

24

A FRAUENSTEINI KASTÉLY

Augusztus 18-án, Ferenc József születésnapját a császári villában családi ünnepség keretében ülik meg. Mínthogy a császár Ischlben csak a legkritkább esetben tart kihallgatásokat, ez a nap is mindenfajta hivatalos fogadtatás és felvonulás nélkül telik el. Kora reggel csendes misén vesz részt a császár, majd családjának és Ischlben tartózkodó kyszámú kíséreté-

nek üdvözlését és szerencsekívánatait fogadja. Három óraker azután a családi ebéd következik, amelyen ezúttal az ötvennyolc éves császár veje, Lipót bajor herceg kiált éljent az ünnepekre, aki köszönő szóval emeli körbe pezsgőspoharát, hogy azután »a drága család és a kedves vendégek egészségére« üritse.

Ezen a délutánon aztán határozatba megy, hogy a befutott legszebb virágkosarakat a Bauer-Villába kell szállítani, ami persze nem marad titokban az ischliek előtt. Széleseben terjed el a hír, amellyel kapcsolatban természetesen a villa hírneves lakójának, Pauline Luccanak nevét emlegetik.

Csak az egész beavatottak tudják, hogy kicsoda a ki-tüntetett. Ezekhez tartoznak a házi detektívek is, akik már megtudták, hogy Schratt asszony a virágküldemények át-nyújtása után Frauenstein irányában elhagyta Ischlt.

Augusztus 20-án a szárnysegédi hivatal megerősített csendőri szolgálatot kér a Stróbl felé vezető országútra, mint-hogy a császár valószínűleg odakocszik. És így is történik. Nyitott landauerbe ül a császárnéval és kirándul a Wolfgang-tó partjára és tovább a frauensteini kastélyba. Ez magasan a tó felett áll sűrű fák rejtekében, amelyből csupán kis tornya emelkedik ki.

Szelíd hajlású fordulókön visz felfelé a csak ritkán járt út. Egy erdész áll kalaplevéve az úton, majd kutyaugatás hallat-szik, a kocsi nagy ívben kikerül egy virágágyat, átgördül a feljárón és megáll a frauensteini kastély kapuja előtt.

Az ötvennyolc éves császár és az immár harminchárom esztendőös Schratt Katalin először állanak szemben egymással távol minden udvari etikettől.

Az első pillanatok zavarát a császárné oszlatja el néhány barátságos, közvetlen szóval. Belépnek a kastély lakó-szobájába és egy erkélyen foglalnak helyet, ahonnan a tó egész Billothig belátható. Schratt asszony természetes, szeretetreméltó magatartása nemsokára kedélyes légkört teremt, ami a közvetlenséghez nem igen szokott császárt nagyon kellemesen érinti.

Maga is részt vesz a mindinkább élénkülő társalgásban és ez rendkívüli módon szórakoztatja és eltereli a figyelmét a fejében éppen megforduló gondoktól és gondolatoktól. Éppen ma reggel kapta a rendkívül idegesítő hírt, hogy Oroszország semmiképpen sem ért egyet a bolgár ügyek alakulásával és ha nem állanak be kielégítő változások, nem késlekedik majd Ausztria-Magyarországnak háborút üzenni. E változásokon elsősorban a Szófiában feltűnt Koburg Ferdinánd herceg visszahívását értik Szentpéterváron. Kóburg Ferdinánd herceg Bulgária trónjára pályázik és tervét állítólag a kettős monarchia támogatásával szándékszik végrehajtani. A császár maga — mint ezt már reggel megmondotta miniszterének, Kálnoky grófnak, — ellene van Bulgária ügyeibe való minden beavatkozásnak és a berlini szerződés bárminemű megsértésének. Éppen ezért rendkívül bosszantja, hogy terveit a császári ház egyik tagja, János Szalvátor főherceg keresztezi. A főherceg beleavatkozott a bolgár zűrzavarba és mint halálos ellensége, Albrecht főherceg tábornagy állítja, — csupán azért, hogy »A kóburgit eláztassa és önmagát emeltesse Bulgária fejedelmévé.«

Ilyen gondolatokkal kénytelen foglalkozni a császár az erkélyen uralkodó vidám és békés hangulat ellenére is, mert amikor tekintetét végigsiklatja a lekaszált és kazlakba rakott szénával borított tájon, így szól a császár-néhoz:

— Nemsokára itt az ősz, s mire minden a csűrökben van már, jön a *porosz hónap* és a háború.

És Schratt Katalinhoz fordulva:

— Azt beszélik, hogy Bismarck, akivel egyébként Kremserben megismerkedett, megint lovagolni próbál. A Grunewaldban látták ily kísérletei közben. Sem ő, sem Vilmos császár nem ismernek sem gyengeséget, sem öregkort, Úgy-e, Ön sem akarja, hogy megint háború legyen?

Mire Schratt Katalin nevetve válaszol.

— A viláért sem, felség.

Búcsúzásnál a császárné batyubállal egybekötött kirándulást beszélt meg Schratt Katalinnal másnapra a szabadba. De erre a kirándulásra nem került már sor. A balkáni események és a politikai láthatáron veszedelmesen tornyosuló felhők arra készítetik a császárt, hogy Ischlt a szokottnál korábban elhagyva Bécsbe térjen vissza.

Így hát a császárnének csak egyszer nyílik még alkalmja, hogy ischli tartózkodása során Schratt Katalinnal beszélhessen. Augusztus utolsó napjainak egyik estéjén folyik le ez a beszélgetés. A császárné barátnőjét és felolvasónőjét, Ferenczy Idát emlegeti, aki még mint fiatal lány került melléje Magyarországból és mindmostanáig állandó kíséretéhez tartozik.

— De én azt szeretném, ha Ön is hasonló állásban lenne a közelemben. Úgy gondolom, mint felolvasóm tanácsadóm sok-sok dologban, amelyekről sejtelmem sincs. Így például sohasem tudom, mi történik országunkban, melyek az uralkodó eszmék és hogy mit várhatunk. Eddig mindig csak meglepetéseknek voltam kitéve. Mint felolvasónőmnek, meglesz minden kényelme és csak nagyon kevés kényelmetlenségben lesz része, semmiesetre sem úgy, mint a régebbi udvari felolvasónőknek, mint például Mária Terézia hölgyeinek. Nem is olyan régen olvastam egy öreg krónikában, mi mindent kellett eltűrniök: »A felolvasónők és kísérő hölgyek szolgálata rendkívül fárasztó. Korán megöregszenek, mert rendszeretlenül élnek, állandóan befűzött és kikeményített ruhában kell járniok, ami eltorzítja a lábakat és a kebleket. Kihűlt ételeket kell enniök, amelyeket a gyomor nem tud megemésztetni, csak későn kerülhetnek ágyba, gyakran fel is keltik és már kora reggel kihúzzák őket ágyaikból. Elég annyi, hogy korán megöregszenek, idő előtt megöszülnek és megcsúnyulnak. Nevetve fűzi hozzá a császárné:

— Nálam mindenesetre jobb dolga lesz, ezt megígérem Önnek és kérem vállalja el ezt a hivatalt. Kérem, tegye meg.

A kifogást, hogy a nyári szünet elteltével sok dolga lesz a színháznál és bizony alig akad majd ideje, hogy a császárné

mellett mint felolvasónő működhesen, a császárné háritja el, hogy csupán akkor számít felolvasónőjére, ha ez épen szabad.

— Mindenesetre arra kérem, kedvesem, jöjjön hozzám minél előbb. Minél előbb, annál jobb és minden időben, A viszontlátásra Lainzben.

25

SÉTA LAINZBEN

Schratt Katalin már néhány nap multán táviratot kap a császárnétól, amelyben meghívja Lainzbe:

»Várom. Jöjjön kora délelőtt és maradjon addig, amíg csak lehetséges. Erzsébet.«

Magas falak és mögöttük sűrű csipkebokrok fogják körül a lainzi vadaskert hatalmas területét, amely hozzáférhetetlen és ahová csak a császárné személyzetének szabad belépnie. A park kilométerhosszúságban nyúlik tova rétjeivel, facsoportjaival, tavaival és patakjaival míg végül is elvész a Wiener Wald utolsó nyúlványaiban. Őzek, szarvasok, vadkecskék, sőt még vaddisznók is nyüzsögnek itt teljes szabadságban, mint ahogy Lainzben egyébként is eleget tesznek a császárné kívánságának: lehetőleg minél kevésbé zavarjuk a természetet.«

A lainzi vadaskert közepén a nagyváros minden zajától távol építtette »Erdei magány«-nak nevezett kis kastélyát a császárné, ahova valahányszor senkit sem akar látni és senkivel sem óhajt beszélni, mindig visszahúzódik, sokszor még azért is, hogy a császárt elkerülje.

Amikor Schratt Katalin a falbamélyezett kapusfülke csengőjét megszólaltatja, megjelenik egy lakáj és körülmé-

nyesen megvizsgálja a császárné táviratát, mert csak nagyon ritkán fordul elő, hogy őfelsége idegeneket meghívjon.

Széles kerti úton vezet a látogatót a villához, amelynek finoman tagolt renaissance-homlozatát csak akkor lehet aombokon át észrevenni, ha az ember közelebb került már az épülethez.

A császárné kilovagolt. A látogatónak tehát a virágdíszes terrazon kell várakoznia.

Nemsokára patkócsattogás hallatszik, majd vágatásba csap át az ügetés és már itt is van a császárné pompás paripán, sötétkék, szorosan testhez simuló lovaglóruhában, alacsony cylinderben és vastag lovaglólókesztyűkben. A nyereg orrán lóg a legyezője, amelyet minden kilovaglása alkalmával magával visz, hogy a vakmerő fotóriporterek ellen védekezzenek, nehogy — mint már előfordult, — megismétlődhessenek, hogy valamelyikük a falra felmászva meglepi.

Barátságos köszöntéssel — Isten hozta, kedves Schrott asszony, — bal lábát a lakáj kezébe helyezve, kilendül nyergéből, hogy azután könnyed mozdulattal a földre lépjen. Lovaglóruhája zsebéből sárgarépaszeleteket és cukrot vesz elő, és megjutalmazza velük új kedvencét, *Timont*. *Lord Byron* ugyanis néhány hét előtt, mint a császárné ajándéka Elisa Renznek, az iskolalovarnőnek tulajdonába ment át. Ez mindenféle túlzott híresztelésre adott megint alkalmat a városban. Azt mesélték, hogy a császárné a két cirkuszi lovarnővel, Elisa Renzzel és Emilie Loissettel többször együtt lovagol a manézsban, sőt még olyanok is akadnak, akik azt állítják, hogy a vakmerő asszony reggelenként zsokék társágában vágat a freudenauai pálya akadályain át s hogy már többször le is esett a lováról, anélkül azonban, hogy e bal esetek elvették volna kedvét a lovaglástól.

— Elkéstem, kedvesem, de olyan szép volt a vágta a reggeli ködön át. Tudja, különösen reggel lovagolok szívesen, de azért éjszaka is, amikor csillagok ragyognak az égen, nem látok embereket és az az érzésem, hogy mindjobban távol

kerülök tőlük. Ah..., megint fájdalmaim vannak. Valami isiász-féle ...

Schratt Katalin elcsodálkozik:

— Isiász? De felség túl fiatal ahhoz, hogy isiásza legyen. Ez csak az öregkorban jelentkezik.

— Nem, nem. A lábaim, sajnos, — nevet a császárné. Orvosomnak az a véleménye, hogy túl korán költöztem be kis kastélyomba, amikor még nedvesek voltak a falak és innen van az isiász.

És nevetve magával húzza vendégét a házba a piros bársonyszőnyeggel borított márványlépcsőn fel az első emeletre, be a hálószobájába, amelynek ablakai délre és keletre néznek. A császárné ágya szabadon áll a szoba közepén, mellette egy imaszámoly és egy kis Mária-szobor, talapzatára fűzött értékes olvasóval.

Mialatt a császárné átöltözik, Schratt Katalin körül nézhet a szomszéd termekben. Mindenekelőtt a szomszéd öltözőszobában, amelyben hatalmas fésülködőasztal áll, elforgatható tükrökkel, számtalan kis kristályüveggel, a császári címerrel bevéselt arany veretes fésűkkel és kefékkel. Mellette van a császárné dolgozószobája. Ugyancsak szokatlanul nagy íróasztalán rokonait ábrázoló sziluettek, daguerrotypek, miniatúrák és pasztellképek állanak, középen unokaöccsének, II. Lajos bajor királynak nagy mellképe, amelynek keretét friss virágok díszítik. Egy másik asztalkán a császárné utazásairól készült képek és feljegyzések hevernek nagy bőrbe kötött mappákban. Ehhez kis fülke csatlakozik, amelynek falán a császárné kedves lovait ábrázoló színes rézkarcok függenek.

— Ez itt *Florac* és ez pedig *Szent Patrick*, — mondja magyarázón az időközben halkán a szobába lépő császárné. És itt vannak *Cameo* és *Ashtown*, itt meg *Widow*. Ezeket a barátaimat mind, mind elvesztettem és egyetlen egyre sem tettem szert helyettük. Néhányan közülük a halálba mentek értem, amit az emberek bizony nem tennének meg. Inkább megölnének.

Amikor Schratt Katalin ellentmondást kockáztat meg, a császárné a szavába vág:

— Ahhoz, hogy az embereket elfelejthessük, valamivel intenzíven kell foglalkoznunk és ebben az elfoglaltságban teljesen fel kell oldódnunk. Láttam egyszer Tölzben egy parasztasszonyt, amint a gyerekeknek és szolgáknak kiosztotta a levesüket. Nem is jutott rá ideje, hogy megtöltse a saját tányérját. De jó dolog, ha úgy el van foglalva az ember, hogy nincs ideje magáról és másokról gondolkoznia.

Aztán megmutatja látogatójának a villa gazdag műgyűjteményét, miközben rövid *megjegyzéseket tesz a császárra*: — Egyetlen egy művészeti kiállítás megnyitásáról nem hiányzik, mindent *igazán* csodálatraméltó türelemmel megnéz, de nem viselkedik másként akkor sem, ha egy gyermekotthont nyit meg, vagy egy új vasútvonalat. Nem szereti a művészetet, — nem is ért hozzá semmit. Rá kellene venni a császárt, hogy többet foglalkozzék a művészettel és egyáltalában, hogy több hozzáértésről tegyen tanúságot művészeti kérdésekben. Ez annál is inkább sürgős és szükséges, mert mind újabb és újabb szörnyű épületmonstrumok emelkednek a Ringen, amelyek nagyon jól illenek Berlinbe, de hozzánk egyáltalán nem. Amellett ezek az épületek felülmúlhatatlan esztelenségről tanúskodnak. Itt van például az új városháza. Kívülről gótikus doboz, nem is különösen rossz homlokzattal, belülről azonban nevetséges arányokban mutatkozik meg a helypazarlás és a félreépítettség. Ez a városház, amelynek végül is áttekinthetőnek kellene lennie, valóságos útvesztő. A legbolondabb dolog azonban ezen az épületen, amelyben utóvégre mégis csak dolgozni kellene, hogy a számtalan ablak ellenére is oly kevés napfény hatolhat a vaksötét irodahelyiségekbe, hogy az írnokoknak nappal is lámpafény mellett kell dolgozniuk. Amikor mindezt megemlítem a császárnak, ezt feleli: »Művészet? A művészet csak játék, kedvesem.«

— Na de jöjjön ... kimegyünk kicsit a parkba. Legelőbb is a *Hornauskogel-ig* meg kell ismerkednie vele, Ez leg-

magasabb pontja kis lainzi birodalmamnak. Teljes ötszáz méter magas és gyönyörű kilátás nyílik onnan.

Útközben sokat beszél a császárné irodalomról, miközben következtetni enged arra, hogy Schratt Katalin felolvasónóként való megnyerése komoly szívügyévé vált. Jean Jacques Rousseauról beszél, kedvenc filozófusáról, aki a természethez való visszatérésről szóló tanával az ő természet iránti vágyódását igazolja.

— Fel kell olvasnia egyszer nekem az *Új Héloise-t* és Byront is, hiszen tud angolul, ugy-e?

Mielőtt Schratt Katalin tagadó választ adhatna e kérdésre, — mert nem tud angolul — egy vaddisznó tör elő a sűrüből és egyenesen a két sétáló nő felé tart.

— Ne aggódjék, kedves Schratt asszony, a vadkanoknak itt sokkal jobb dolguk van, mint embereket megtámadni; csak szarvasgombát keresnek.

Továbbmenőben Heinrich Heinére fordítja a beszélgetést a császárné.

— Mindenekelőtt az ő verseit kell majd felolvasnia nekem. De elsősorban a *Reisebüder* ciklust, amely már oly régen nem volt a kezemben. Nagyon szeretem Heine feltétlen őszinteségét, amely néha — ezt bizony be kell vallanom — merész és kihívó. De szeretem a műveiből áradó fájdalmas és csalódott hangot is. Valami hasonlóan mentem keresztül, mint ő és éppen ezért nagyon jól megértem. Gúnyja, amellyel annyi embert tett ellenségévé, védekezés csupán ez ellen az ellenséges világ ellen, különösen pedig Poroszország ellen, amelyet ugyanolyan kevésbé kedvelt, mint jómagam. Nos, hát nem szeretem a csúcsos sisakokat, no .. . S hogy legkedvesebb költőimnek itt Lainzban is díszhelyet juttassak, szobrának kicsinyített mását, amelyet Hasselriis dán szobrász, korfui villám, az Achilleion számára készített, megrendeltem és hálószobám erkélyén szándéksom felállíttatni.

Miközben a hegynekfutó úton továbbhaladnak, a *Hornauskogel* felé, így folytatja a császárné:

— Goethét nem kell magával hoznia, őt egyáltalában nem szeretem. Nagyon is mesterkéltnek találom a bölcselkedését. Nem világos és nagyon is kevésbé őszinte költő. Mindig felismerjük a szándékát, hogy el akar kábítani és ez lehangolja az embert. Schillert is hagyjuk. Nála minden doktriner. Schiller mindig csak a jeni tanár úr marad: patetikus és oktatóhangú. Hogy beszéltethet egy svájci parasztot ilyen dagályosan: »*Ein Sprung von dieser Brücke macht mich frein?* Lám, Shakespeare akkor már egészen más. Erről jut eszembe, kedvesem . . . Nyilván megint elragadó volt Portia szerepében.

Elgondolkozva halad tovább a császárné, majd hosszabb hallgatás után újra megszólal:

— Ha jól meggondolom, Maga mégis csak teljes ellentétem nekem, éppen ezért talán sikerülni fog Magának mindaz, ami nekem nem sikerült soha.

Schratt Katalin elámulva pillant fel:

— Hogy értsem ezt, felség?

— Majd meglátja. Gondoljon csak arra, amit Frauensteinben és Ischlben mondtam. — Majd élénkebben folytatja:

— Szilárd meggyőződése, hogy jó hatással lesz a császárra. Magának módjában állana, hogy íróasztalától és az örökös aktaolvasástól elvonja, hogy kiszabadítsa a merevségből, ami körülveszi. A császárnak fényre van szüksége, hogy ebben a spanyol félhomályban lélegzeni tudjon. Sok mindent megkíséreltem, hogy változtassak ezen az állapoton, de nem tudtam semmit sem elérni. Ha viszont közbelépnék, hibát csinálnék, mint ahogy meg is történt egyszer: pofonvágtam az egyik kamarását, akinek sebére aztán rendjel-flastromot kellett raknia a császárnak.

A császárné megáll és rámutat a már láthatóvá vált városképre; amelyből közvetlen előttük a *Gloriette* emelkedik ki:

— Ott van Schönbrunn. Ha ott lagnék, csak szemtelenséggel és gyalázatosságokkal kellene hadakoznom. Így

hát szívesebben itt maradok az »*Erdei magányában*. Engedje meg, hogy egy tanácsot adjak. És biztos szüksége lesz rá egy napon. Óvakodjék attól a népségtől odaát, megannyi tör, csel, csapda valamennyi. Az ember sohasem tudja, mi a szándékuk s milyen tört akarnak éppen kivetni. Az udvari emberek egyetlen pillanatig nem élhetnének tovább, ha nem mondhatna rosszat egyik a másikáról ... A politikával se törődjék ... higgye el . . . — és Maga is rájön majd erre, — hogy a politika a legalattomosabb, legmocskosabb dolog a világon. Soha semmi érdeklődést nem tudtam mutatni a politika iránt, mert nem tudok semmiféle igazi jelentőséget tulajdonítani neki. A politikusok mindig azt hiszik, hogy ők csinálják a világtörténelmet, holott ellenkezőleg, ők azok, akiken mindig rajtukütnek az események. Minden egyes minisztérium már csírájában magában hordja a bukását. Az egyetlen, amit a politikus megethet, hogy másoktól ezt vagy azt a zsákmányt rövid időre elragadja, hogy azután újra továbbadni legyen kénytelen. Ami történik, belső szükségből történik, ahol a vesztes félnek mindég valami mulasztásért mint bűnösnek kell lakolnia.

Amikor felérnek a magaslat csúcsára, az őket környező, el nem rontott természetre mutat:

— Ennek az útnak a kivételével, mindent úgy hagytunk itt, ahogy a természet akarja. Ahová az emberek odajutnak, mindent lerombolnak ... Mindenhová odaírják a nevüket, hogy a természetre rányomják a tulajdon kicsinységük bélyegét.

Visszafelé hallgatagon halad látogatója mellett a császárné, míg egyszer hirtelen megáll:

— Rá sem ismerek magamra ma ... mert észreveszem, hogy mennyire másként beszélek, másként gondolkozom. Ha egy udvarhölgy van nálam, teljesen megváltoztat, mert mindig olyasmit kell mondanom ezeknek a grófnőknek, amire válaszolhassanak. Ez tudniillik a szolgálatuk, amit nem szeretnék megnehezíteni. Az uralkodók számára ez

lehet a legszörnyűbb: mindig csak kérdezni. Éppen ezért előre elkészítettem egy sereg kérdést, amelyekhez ma, szerencsére nem kell hozzányúlnom. *Magát* nem kell kérdezni és éppen ezért őszintén, — azzal az őszinteséggel, amely miatt annyit korholnak, megmondottam, amit gondolok és ami izgat.

Majd újabb szünet után:

— Tudja-e, hogy őszinteségem odajuttatott, hogy a bécsi rendőrség ellenőriz? Van ott egy úr az *Evidenzbureau*-ban, bizonyos dr. Zeichner, valamint Erz és Huber urak, akik hivatásuknak választották, hogy postámat és mindent, amihez bármi közöm van, ellenőrizzenek. Szép kis foglalkozás, kopónak lenni. Nem is sejti, micsoda megaláztatásokat kell még elviselnem és ami újra meg újra mindinkább arra késztet, hogy amilyen gyorsan csak lehet, elkerüljek Bécsből.

A két *sétáló* így újra eljutott az *Erdei magány* épülete elé. A villa előtt megáll a császárné:

— Így hát nincs más kívánságom, mint hogy az emberek békében hagyjanak. De Magára, kedves Schrott asszony, Magára számítok. Megszerettem és a barátságát kérem. Adja a kezét, hogy nem hagy cserben, bármi történik is, mert... nagyon félek attól, ami következik ... A viszontlátásra.

Az utolsó szavak oly gyorsan hagyták el a császárné ajkát, hogy Schrott Katalinnak arra sincs ideje, hogy megadja neki a kellő tiszteletet. Még látja, amint a császárné felsiet a terraszra és eltűnik a villában.

»A császárné ma mértéken felül kitüntetett, — írja Schrott Katalin barátnőjének, Pauline Luccának Berlinbe — sok mindent mesélt, ami megható és megfoghatatlan a számomra egyszerre. A császárnénak kétségtelen rendkívüli szellemi adottságai vannak. Ehhez járul még mindég varázsos szépsége, amely talán szenvedett ugyan a szomorú csalódásoktól, de ugyanakkor kifejezőbbé is vált. Azt mondják róla, hogy hideg teremtés és hogy senki iránt sem tud fenntartás

nélkül, őszintén és nyíltszívűen viselkedni. Hozzám legnagyobb mértékben őszinte és nyíltszívű volt. Mindenestre, attól kell tartanom, hogy túlbecsül és olyan várakozásokat helyez belém, amelyek bizonyos fokig talányok a számomra, messze felülmúlják képességeimet, igen súlyos természetűek és nyilván mindig ilyenek is maradnak.«

26

BÚCSÚ A MICHAELERPLATZTÓL

Ferenc József már 1871-ben vizsgálatot indított, hogy nem használható-e fel a régi operaház az új Burgszínház céljaira. Neki, de a hatóságoknak is kényelmetlen érzést jelentett, hogy az öreg, düledező és tűzveszélyes michaelerplatzi épület továbbra is üzemben maradjon, már csak azért is, mert Bécsben már két esetben is volt színházégés, amelyeknek a *Ringtheater* és a *Stadttheater* estek áldozatul. A borzalmas pánik, amely a Ringtheaterben 1881 december 8-án, kevéssel a *Hoffman meséi* előadása előtt kitört és annyi száz *áldozatot* követelt, oly mély benyomást keltett a közönségben, hogy valósággal megbénult a rémülettől és nem merte többet egy színház küszöbét átlépni. De alig nyugodtak meg valamelyest a kedélyek, újabb esemény következett, amely azonban legalább szerencsés kimenetelű volt. 1887 december 17-ére tüzték ki a *Theater an der Wien*-ben Strauss János *Simplizius-ának* bemutatóját. Az operett második felvonásában az egyik kóristanő kalaptolla tüzet fogott egy nyitott gázlángtól. Észrevette ezt egy asszony a földszinten és tüzet kiáltott. A ringtheaterbeli katasztrófális pánik itt is kitört volna, ha Simplizius-Girardi meg nem őrzi a lélekjelenlétét

és meg nem kéri nyílt színen Strauss Jánost, a karmestert, a Simplizius-valcer eljátszására. Így az utolsó pillanatban elhárították a harmadik katasztrófát.

Ily tapasztalatok után helyt adnak a még Dingelstedt hagyatékában feltalált szakértői véleménynek, amelyet az annak idején kiküldött vizsgálóbizottság elé terjesztett, lemondanak a régi operaépületről és új építkezést engedélyeznek a Ringen.

Amikor a terveket a *császár* elé terjesztik, ama kívánságának ad kifejezést, hogy a nézőteret a lehető legkisebbre építsék, mert nem *akarja*, hogy egy »berlini monstrum« emelkedjék a Ringen. A két építész — Semper és Hasenauer — ellenvetéseire, hogy ennek a színpad modern technikai berendezései látják majd kárát, azt feleli, hogy ez az ő dolguk. Az új színház helyéül az új városházával szemközt elterülő Schillerplatzot jelöli ki a császár.

De az új színház megnyitását Dingelstedt utóda, Adolf Wilbrandt sem éri már meg igazgatói minőségben. Az új játékrend okozta különböző izgalmak, díszletezési nehézségek — a michaelerplatzi díszletek nem illenek bele az új színház színpadterébe — és a sietős új betanulások folytán előállott idegesség miatt a lelkiismeretes Wilbrandt úgy érzi, hogy nem vállalhatja tovább a művészi felelősséget. Lemond az igazgatásról és ugyanolyan kísérő körülmények között hagyja el a *Burgtheater-t*, mint Heinrich Laube: köszönet nélkül, cím és rendjel, főleg pedig az elégtétel érzése nélkül, hogy e hét év alatt valóra válthatta mindazt, amit tervezett és amire törekedett. Személyes sikerként egyes új szerződéseket szeretne elkönyvelni, így például Schratt Katalin burgszínházi szerződését, amelyet ő vitt keresztül, amelyet azonban ellenfelei elvitatnak és Dingelstedt érdemeként igyekeznek beállítani.

Amikor Wilbrandt elhagyja Bécset, Schratt Katalint kinevezik udvari színésznővé.

Mielőtt a michaelerplatzi épületet bezárnák és lerombolnák, Adolf von Sonnenthal ideiglenes igazgató még egyszer felvonultatja a bécsiek előtt, mi mindent produkáltak ebben az öreg épületben. Három estén át a Faust-ot játsszák, majd Sardou *Cyprienne-jét* Schratt Katalinnal és Ernst Hartmannal a főszerepben. Azután megint Schratt Katalin lép fel legragyogóbb szerepei egyikében, mint Horlachi Lujza, »naivan, parasztosan, túláradó temperamentummal, de mégis minden túlzást tapintatosan kerülve«. Aztán két díszelőadás következik, ugyancsak Schratt Katalin felléptével: *A makrancos hölgy* Kata szerepe és Kätchen von Heilbronn, mindkettőben megint óriási sikert arat és amint a *Neue Freie Presse* írja, — »még mindig lányosan ható odaadásának feledhetetlen fényében ragyogva« jelenik meg a színpadon.

A császár megjelenik minden Schratt előadáson. Minthogy csak nagyritkán látható burgtheaterbeli páholyában, nem titok többé, hogy kinek szól e kitüntetés.

A búcsúestén, 1882 október 12-én, üres marad a császári páholy. Goethe *Ifigénia-ját* játsszák, Charlotte Wolterrel a címszerepben, ő mondja az epilógot is — látható meghatottsággal. Zengő orgánuma még egyszer betölti a régi, megszentelt termet és utoljára gördül le a függöny e színpadon, amely a német gondolat, a német nyelv és a német színművészet védvára volt.

A bécsiek nem könnyen búcsúznak el a michaelerplatzi épülettől: meggyászolják a régi Burgszínházat, míg az idegenek nem gyözik eléggé dicsérni a Ringen emelkedő új épületet.

Két nappal az Ifigénia búcsúelőadása után egy prológussal, Grillparzer *Eszter-ének* és a *Wallenstein-nek* egy-egy részletével megnyílik az új Burgszínház. De rögtön az első előadás után megkezdődik a sajtó és az utca kritikája. Széltében-hosszában elkezdik híresztelni, hogy az új színház »huzatos« s hogy a legtöbb helyen menthetetlenül megfázik a közönség. Azonkívül gyalázatos az akusztika, röviden, — és ezt a bécsi adófizetők mondják — nyugodtan meg lehetett volna maradni

a régi Burgszínházban, amely minden tekintetben barátságosabb, előnyösebb és kellemesebb volt, mint az új Hasenauer-féle palota, amely biztosan nehéz pénzekbe került és amit majd megint a polgároknak kell megfizetniök.

De a színészek is elégedetlenek, ők, a *Hofburgtheater* régi konzervatív tagjai, íme új problémákkal állanak szemben, új díszletek között, új darabokban, amelyeket máskép kell előadniok, mint odaát a Michaelerplatzon; ők is azt állítják, hogy a hang nem »visz« az új színházban, amelynek valóban nagyon szerencsétlen az akusztikája. Maga Schratt Katalin is egy bemutató előadás elhalasztását kéri az igazgatóságtól, mert — úgymond — »a rendelkezésre álló idő alatt elkészülni nem tud és beszédtechnikáját teljesen át kell alakítania és az új színház követelményeihez alkalmaznia«. Az építészek helyrehozzák a nézőtér hibáit és e változtatások után eloszlanak a kifogások és így a rivaldán innen és túl megnyugszanak a kedélyek. De rövid idő után megint egyenetlenségek támadnak, ezúttal az együttesen belül. A Burg-tagok nem akarják Sonnenthal kollégájukat továbbra is igazgatónak elismerni és azt kívánják, hagyja abba tevékenységét. Sonnenthal végül is kénytelen engedni és tudomásul venni, hogy egy igazgatót rendeltek melléje. Amikor azonban a *Burgtheater* eddigi titkárát, Berger Alfréd bárót ennek az állásnak Sonnenthal mellett való betöltésére felkérlik, e kérés szerencsétlen megszövegezése következtében bizalmatlanság jelének tekinti azt és minden társigazgatóságot a leghatározottabban visszautasít.

Így lesz rövid időre Förster dr. a Burg igazgatója, ami Schratt Katalinra nézve azért bír jelentőséggel, mert fellépteti Hebbel *Gyges und sein Ring* című darabjában és ezzel új sikeres szerepléshez juttatja.

Ebben a szerepében látja a császár is. A következő napon gyönyörű virágkosarat küld neki, amelyre kis csomag van erősítve. A csomag egy rubint karkötőt rejt, amelyen briliánsokkal kirakva a császár névbetűi olvashatók. Ferenc József első ajándéka Schratt Katalinnak.

27

REGGELI A SZABADBAN

A bécsi élet középpontjában a császár, a császárné, és a trónörökös állanak. Mindegyikük visszavonultan, önmagának él: a császár visszavonultan és egész kis körre szorítkozva, a császárné csaknem láthatatlanul és Rudolf trónörökös, mint maga szokta volt mondogatni: »a hátsólépcsőn éli életét.«

Az évek múlásával a császár mindjobban visszahúzódik a nyilvánosságtól, úgy hogy a nép körében már valóságos legendává magasztosult. Rég elmúltak már az idők, amikor szűkreszabott kétülékes kocsiján a Mariahilferstrassen keresztül a Burgba vagy éppen a Präterbe hajtattott. Ha mégis mutatkozik a nyilvánosság előtt, elháríthatatlan kötelességek teljesítése végett történik csupán; vagy azért, hogy hosszú élete sok jubileumának egyikét megünnepelje — így 1888-ban trónralépésének negyvenedik évfordulóját, — vagy pedig azért, hogy reprezentációs kötelezettségeknek tegyen eleget, mint például ugyanebben az évben II. Vilmos császár bemutatkozó látogatása alkalmával. II. Vilmos császár Stuttgartból és Münchenből jön Bécsbe, miért is az udvarnál azt mondogatják, hogy »Bécs nyilván utolsó állomása németországi útjának.« Kissé rossznéven is veszik ezt, maga Ferenc József láthatóan hűvösen, bár mint mindig, ezúttal is előzékenyen viselkedik. Az osztrák császár éppen ezidőtájt megint különösen bizalmatlan. Olvasta a bécsi parlamentben elhangzott különböző beszédeket, amelyeket minden valószínűség szerint Berlinben sugalmaztak. Különösen feltűnik ezek között egy Knotz nevű képviselőnek, a Schönerer-párt tagjának sajnálatos jelenetekre, sőt verekedésre vezető beszéde, amelyben tagadásba veszi az osztrák állam létjogosultságát és azt han-

goztatja, hogy a kettős monarchia valamennyi német lakosának a német birodalomban kellene egyesülnie.

A császár most ötvennyolc esztendő; éveinek számához képest korán megöregedett, fáradt, rezignált, semmiféle szórakozás nem érdekli. Magányos ember, aki az őt körülvevő jeges légkörben már-már úgy látszik, megmerevedett. Erzsébet iránt érzett egykor oly viharos szerelméből nem sok maradt. Amit negyven esztendővel ezelőtt egy barátjának mondott, úgy hangozhat most előtte, mintha egy idegen világból hangzanék fel: »Szerelmes vagyok, mint egy hadnagy és boldog, mint egy Isten.« A császárné iránti elhidegülése ellenére sem állíthatta eddig azonban senki, hogy Ferenc József szeretőt tart magának.

A fiatal főhercegek éppen ezért valami szokatlant, valami furán idegent látnak benne és ahol csak lehet, kikerülnek a ház fejét: »Ahol a császár is jelen van, szó sem lehet kedélyességről, jókedvről.« A Bécsbe érkező főhercegektől azt kívánja, hogy szolgálati öltözetben jelenjenek meg előtte, mint ahogy általában nem látja szívesen, ha a fiatal urak polgári ruhában járnak. Az ilyen jelentkezéseknél igen szigorúan veszi, hogy az egyenruha minden tekintetben megfeleljen az előírásoknak. Kemény gallér, lakkcipő, glacékesztyű: mindez szörnyűség a szemében. Ő maga fénymázás félcipőt és mosóbőr kesztyűt hord csupán. Csak ritkán szól barátságosan az unokaöccseihez. Ilyenkor finom mosoly suhan át fehérszakállas arcán és szeme vidáman felcsillan: — Neked jó, elmehetsz a kávéházba ... Én nem.

Erről a szokatlanul szabados kijelentésről a császárné is értesül. Hiszen minden törekvése az volt, hogy kiemelje a császárt ebből a főszárnysegédi légkörből s hogy a hétköznapi étellel megismertesse. De ez sohasem sikerült neki, végül is föladják kísérleteit: annál inkább igyekszik azonban Schrott Katalint a császárhoz közelebb hozni és ezt a feladatot reá hárítani. Maga már régen belátta, hogy nem sok keresnivalója van a császárnál. Nem jelenthet már semmit a számára, sőt

önismeretével, már annak bevallására is hajlandó, hogy »kényelmetlen asszony ő csupán, aki viselkedésével mindig csak zavarba hozta a császárt, mindig csak nehézségeket okozott neki és okoz még most is.« A császár édesanyja, az öreg Zsófia hercegnő már harminc évvel ezelőtt mint »*epouse trop incontortablea-t* emlegette Erzsébetet.

A császárnének különösen alárendeltjei iránt tanúsított bizalmas magatartása élénk ellentétben áll egyébként elutasító és tartózkodó lényével. Udvarhölgyeinek, Festetics és Sztáray grófnőknek a társaságában nem emleget intimitásokat, de nyelvmestereivel és kiszolgálószemélyzetével annál őszintébb és mindent elmesél nekik, ami éppen a szívéen fekszik, így például fodrásznőjének, Fanny Angerernek, aki mindezt *sietve* adja tovább a bécsi politikai rendőrségnek. Mindazonáltal nem áll módjában a császárné és Schratt Katalin kapcsolatairól bármit is jelenteni, mert Erzsébet e tekintetben hallgátasba burkolózik.

A császárné tisztán látja, hogy Ferenc Józsefnek Schratt Katalin iránti vonzalmából soha nem lesz eget ostromló szerelem, ehhez már mindketten idősek egy kissé. A köztük lévő korkülönbség is igen nagy. Ferenc József az apja lehetne Schratt Katalinnak, minthogy nálánál huszonöt évvel idősebb.

A levélkék és táviratok ide-oda röpködnek. A császárnének gondja van rá, hogy ne álljon be szünet. E közlések kezdetben mindkét részről formálisak és rövidek, később azonban veszítenek már szükséztavúságukból és kimerítőbbekké lesznek. A megbeszélte találkozásoknál a császárné veszi át a vendéglátó házigazda szerepét. A távirati meghívók elküldését azonban átengedi Ferenc Józsefnek:

»A császárné szívesen látja Önt villájában holnap 3 órakor villásreggelire. Kérem, táviratozzon azonnal, elfogadja-e, Hálás köszönet leveléért,

F.«

Vagy:

»Császárné keddre meghívja ebédre hármásban.
Kérem, azonnal táviratozzon, elfogadja-e vagy nem.

Ferenc József.«

Schratt Katalin igenlő válasza után:

»A császár és király a felséges asszonyhoz; Lainz
bei Wien.

Válasza befutott. Biztosan jön holnap 3 órakor. F.«

Ezek az »*en petit comitén*« elfogyasztott villásreggelik szép időben a szabadban folynak le a tornácon, egyébként pedig a császárné szalonjában. Vidáman, a legnagyobb jókedvben telnek el és közben a császár többször tányérja fölé hajol, hogy szokatlan nevetését leplezze. De azután árnyék fut az arcára, amikor látja, hogy Erzsébet hagyja, hogy a felszolgálók a különböző ételekkel csak elvonuljanak mellette és mindössze kevése tejet, gyümölcset és fehér kenyeret vesz magához. A borospoharak üresen állanak előtte. Amikor *azután* a császár megkockáztat egy-egy megjegyzést: — Kedvesem, talán mégis jó lenne, ha . . ., — Erzsébet félbeszakítja: — Hagyd csak a kúrát magam írtam elő magamnak és ez a kúra jó. Mindenestre jobb, mint tudós orvosok keverékei. A testem fontosabb, mint a sok éves meg a kiókumlált fogások.«

Ami a fehér asztal élvezeteit illeti, minderről Schratt Katalinnak megvan a maga véleménye. Egyáltalában nem veti meg Brillat Savarin művészetét, szívesen iszik meg egy-egy pohárka pezsgőt és a lucullusi élvezeteket élete végéig megtartja szeretetében.

Ezek a lainzi villásreggelik persze nem maradtak titokban. Beszélnek róla a városban és a *Burgtheater-nél* is. Itt azonban pályatársnőinek már oly nagy jóakarátát élvezzi Schratt Katalin, hogy ezek kíváncsisággal bár, de minden féltékenység nélkül követik e pályának »egy shakespearei játékhoz hasonlatos meseszerű emelkedését«. Minthogy segítségre kész maga-

tartását jól ismerik, inkább előnyöket várnak kolléganőjük legmagasabb összekötetéseitől. A kollégák nem csalódtak Schratt Katalinban.

Máskép áll az ügy az udvari méltóságokkal. Ők, akiknek a spanyol ceremóniákra kell ügyelniük és azokból élnek, Schratt Katalin e felemelkedését birodalmukba való betörésnek tekintik. Mert mi történjék, ha őfelsége a császár, Magyarország apostoli királya, a felséges Habsburg-ház feje legmagasabb személyében felrobbantja a hagyomány és a legitimitás kerekeit és egy »nőszeméllyel a színháztól« kapcsolatok tart fenn, amely kapcsolatokat persze másképpen látja az udvaroncok fantáziája, mint amilyenek valóban és a maguk ártatlan valóságában.

Amellett a főudvarmesternek meg kell állapítania, hogy a tíz ujja nem elég már, hogy a felséges házon belül történt ilytermészetű betöréseket felsorolja: egyetlen uralkodóházba nem való a császár unokájának férje, Windisch-Graetz Ottó herceg; egy másik unokát, Gizella bajor főhercegnő lányát Seefried Ottó gróf veszi majd feleségül; Mária Valéria főhercegnőnek pedig Waidburg-Zeil gróf lesz a férje. De a császár gyermekeinek vejei legalább mind a magas arisztokráciához tartoznak. Sokkal nagyobb a baj egyes főhercegekkel, akik Isten és a császár színe előtt mesallianceokra merészkedtek, sőt metresszeiknek a szent házassághoz kezüket nyújtották. És itt van most már a mégiscsak magas-korú felséges úr e szerelmeskedése, amely ki tudja, még micsoda engedményekre vezethet majd.

Ha tompítottan is, de magában a császári házban is szót emelnek itt-ott Schratt Katalin ellen és felháborodottan követelik, hogy akadályozzák meg benne őfelségét, hogy továbbra is befogni engedje magát az oly ügyesen elébevetett hálóba. Amikor aztán a császárné szerepe ismeretessé lesz, irányában is ellenségessé válik a hangulat és bizalmas körben oly kifejezéssel illetik, amellyel a nem különösen bevett foglalkozású nők tevékenységét szokták jelezni. Azt gyanítják, hogy »ez

a közönséges színész» esetleg még azt is elérheti, hogy a császár által netán hercegnői rangra emeltessék, úgy hogy a felséges ház tagjainak majd mint egyenrangú féllal le kell ülniök vele egy asztalhoz. A császári ház egynémely hölgyének dühe oly nagy, hogy egyikük, egy főhercegnő, akit valami kis kisiklás miatt a császár audienciára rendel és négyszemközt rendreutasít, az audencia után az előszobában hangosan kijelenti:

— Schratt úr ma meglehetősen rosszkedvében van.

»Mindkét nembéli irigy asszonyok — mint azt Philipp-Eulenburg gróf néhány évvel később naplójában feljegyzi, — megmérgezik az udvari légkört. A gyalázatosság és aljasság egész regényeit találják ki, csupán azért, hogy Schratt asszonyt, aki ellen féltékenységből és irigységből küzdenek, kibuktassák a császár kegyeiből.«

Egy, csak egyetlen egy ember fogja nyilvánosan a megtámadott asszony pártját. Azért teszi ezt, mert miként édesanyja, ő is gyűlöl mindent, ami szűkkobakú, kicsinyes és korlátolt. Ez az ember: a harmadik személy az udvarnál — Rudolf trónörökös.

28

A HIDEG SZŐKESÉG

Még Lainzban előkészítette új felolvasónőjét a császárné, hogy menyee, Stefánia főhercegnő egy napon meghívja magához.

A császárné elejtett megjegyzéseiből csakhamar látnia kellett Katalinnak, hogy a császárné semmiben sem ért egyet menyével. Már hét évvel ezelőtt, Rudolf trónörökössel kötött házassága alkalmával nézeteltérések merültek fel, mert a maga személyében oly pazarló, de egyebekben fősvény belga király,

II. Lipót nem volt rávehető, hogy állásához méltó kelengyét adjon lányának. Az udvarnak már volt egyízben ilyen esete a királlyal, amikor testvérének Sarolta főhercegnőnek Ferenc József fivérével, Miksával kötött házassága alkalmával egyáltalában nem volt hajlandó hozományt adni. Annak idején még sikerült a császárnak a gazdag belgát arra kényszeríteni, hogy a zsebébe nyúljon, ezúttal azonban nem tudott Stefánia számára megfelelő kelengyét kiharcolni. Megundorodva e fősvénységtől saját zsebéből juttatott évi *százezer* forint hozzájárulást Stefániának.

Ettől fogva a császárné csak *Cléopold-nak* nevezte a belga királyt, akit egyébként Cléo de Merode táncosnővel való kapcsolatai miatt *általában* így emlegettek. »Hiába, ez az ember üzletember és spekuláns. Én pedig semmiképpen bírom ezt a fajtát. Különösen nem, ha az illetők uralkodó fejedelmek.«

A jelentéktelen és színtelen Henriette királyné iránt sem érez Erzsébet semmi rokonszenvet: — ugyanolyan tulajdonságai vannak, mint Stefániának. Felületes, korlátolt, bigott teremtés.

Egy közös lainzi séta alkalmával a császárné nyíltan kifejezést ad menyé iránt érzett ellenszenvének:

— Belgiumból nem várhatunk semmi jót Saroltával már rossz tapasztalataink voltak, . . . Stefánia féltékeny . . ., állandóan jeleneteket csinál a fiamnak, amelyek már lacromai nászútjukon elkezdődtek. Szemrehányásokat merészel tenni neki, amiért hozzám jobban vonzódik, mint őhozzá, mintha ez nem volna magától értetődő. Igazán buta ez a nő, buta mint a tök. Hét éve tart már fiam e házassági mártíriuma és e hét év alatt sajnos, már az is sikerült neki, hogy időnként köztem és fiam között is támadtak apróbb ellentétek. Ezt pedig soha nem fogom neki megbocsátani. . . Éppen ezért elkerülöm ... Látni sem akarom többet...

És gúnyosan felkacag:

— És minthogy mint afféle bolond asszony, kíváncsi is, szeretne megismerkedni Magával.

Stefánia főhercegnő valójában nem is oka oly nagy mértékben Rudolf-fal kötött házassága feldúlásának, mint azt az anya állítja. Kicsapongásaival és szerelmi kalandjaival maga Rudolf is nagyban hozzájárult a házastársi viszony meglazulásához . . . Hogy aztán az ellentétek mindinkább kiéleződtek, főként Larisch grófné bűne, aki pletykálkodásaival mindkét részről bizalmatlanságot és gyűlöletet támasztott.

Így azután a morcos és természeténél fogva féltékeny Stefánia ki sem jön az izgalomból; amikor udvarhölgyeivel egyedül van, örült módjára viselkedik, míg kifelé titkolt büszkeséggel igyekszik méltóságát megőrizni, amiért a bécsiektől a »hideg szőkeség« melléknevet nyeri. Mások, akik jól ismerik, így hívják: »A jeges vulkán«.

A trónörökösné sokat hallott már Schratt Katalinról. Különböző ellenőrizhetetlen hírek is hatoltak visszavonult életébe, amelyek felkeltették benne a vágyat, hogy ezzel az — egyébként oly visszautasító modorú anyósának meglepő módon barátnőjévé lett — asszonnyal kibeszélgesse magát. Sejtí, hogy Katalinnak a császárné melletti felolvasónői minősége valamiféle ürügy csupán, amelynek jelentőségét azonban még nem látja át és nem tudja magának megmagyarázni.

Minthogy Katalin a császári párnak már be van mutatva, Stefániának nincs mit tépelődnie a meghívás felett. Úgyis elég ritkán jönnek érdekes emberek a komor Burgba.

A találkozás színhelye a trónörökösné kis teaszalonja. Kicsiny helyiség ez, kékselyem borítású falakkal, fehér empire bútorokkal és ugyanolyan színűre lakkozott zongorával. Amikor a látogató belép, a trónörökösné felemelkedik íróasztala mellől.

Ha eleinte lassan indul is csak meg a beszélgetés, a trónörökösné hamar bizalmat érez látogatója iránt. Ugyanúgy jár, mint anyósa. Azonnal büvkörébe kerül ennek a természetes viselkedésű, szerény asszonynak.

A szokásos félóra múltán Schratt asszony búcsúzni készül, de a trónörökösné tovább marasztalja. Amíg a lakájok

*Schratt Katalin utolsó szerepében:
„Mária Terézia“ 1901*

(Lichtbildwerkstätte, »Alpenland« Wien)

*Gloriettegasse 9
Schratt Katalin bécsi háza*

*Villa Felicitas,
Schratt Katalin nyaralója Ischlben
(Lichtbildwerkstätte „Alpenland“ Wien)*

gyertyatartókat állítanak fel, néhány lap papírt vesz elő íróasztalából. Amikor aztán megint egyedül vannak, megmutatja e papírokat látogatójának. Middleton angol generálisnak egy londoni lapban megjelent beszámolója ezek, amelyek egy — mint a trónörökösné bevallani kénytelen — az abban leírtakhoz híven megtörtént esetet mondanak el. Ezúttal először hallja Schratt Katalin egy kis bárólánynak, Vecsera Máriának nevét.

Amikor kiejti ezt a nevet, a trónörökösné ideges lesz. El akar mesélni valamit a bárónőről, de nem tudja rögtön elkezdni, úgy hogy feláll és az ablakhoz lép. Innen aztán, anélkül, hogy a látogatónak szemébe kellene néznie, elmondja az esetet, amelynek nyilvánosságra hozatala annyira felizgatja.

— Tavaly júniusban történt. A császár elhatározta, hogy a trónörökösnek és nekem Londonba kell utaznunk Victoria királynő ötvenéves uralkodói jubileumára, hogy ott az ünnepségeken a császári párt képviseljük. Kevéssel ennek-előtte azonban a bárónő — egyébként félig gyermek még, — Angliába utazott, állítólag nővére látogatására. Valójában azonban, mint erről megbizonyosodtam, — azért, hogy ott férjemmel zavartalanul találkozhasson. Nemcsak Larisch grófné mesélte ezt nekem. Mások is. Ez persze elég ok volt arra, hogy a londoni útról lemondjak, mert hiszen ez csak újabb megaláztatásokat, hozott volna a számomra.

Schratt Katalin most emlékezni kezd erre az esetre, amelyet a sajtóban sokat tárgyaltak és úgy állítottak be, mintha a trónörökösné rosszakaratúan ki akarta volna vonni magát a szülei és a császári pár által annyira szorgalmazott utazás kötelezettsége alól. Ez a lemondás persze még jobban csökkentette Bécsben Stefániának egyébként sem túlságosan nagy népszerűségét.

— A trónörökösnek egyedül kellett Londonba utaznia, — meséli tovább, — Victoria királynő nagy csodálkozására és csalódására, aki Erzsébet császárné képviselőjének elmaradását egyenesen sértésnek tekintette.

Hasonlóan meséli el mindezt Middleton tábornok is, átadva így az ügyet a nagy nyilvánosságnak, amit a trónörökösne — jóllehet nagy elégtételül szolgál, — mégis szeretett volna elkerülni.

Ha eddig az önigazolásig meg is őrizte nyugalmát a trónörökösne, most mint egy vulkánból tör elő belőle a szó:

— És most megint kezdődik minden előről. Rudolf most már Bécsben is találkozik ezzel a lánnyal, akinek még iskolába, vagy mit tudom én hova kellene járnia, hogy megtanulja, hogy a szent törvényeket tisztelni kell.

Schratt Katalint úgy meglepi ez a kitörés, hogy szólni sem mer. De később e hírek forrása iránt érdeklődik. Zokogva nevezi meg újra Stefánia a császárné unokahúgát, Larisch grófnét. Jóllehet Schratt asszony sok hátrányosat hallott erről a mozgékony hölgyről, mégsem akar állást foglalni. Arra szorítkozik csupán, hogy meggyőzze a trónörökösnet, hogy nem kell minden Bécsben szárnyrakapó kósza hírnek felülnie. A városban annyi bolondot mesélnek. Még róla magáról is. De ez csak mulattatja: — Nem érdekel. A legkevésbé pedig azzal törődöm, amit az újságírók terjesztenek rólam lapjaikban. Hadd mulassák magukat. Végül mégis csak a firkász az, aki beleesik a csapdába.

A trónörökösne ölébe ejti zsebkendőjét. Egy pillanatra bágyadt mosoly fut kipirult arcára:

— Amikor így hallom beszélni, úgy érzem, könnyebb lesz a szívem.

A látogató továbbra is igyekszik apró történetkéekkel mulattatni vendéglátóját:

— Ha mérgelődni akarnék, császári fenség, ki sem jöhetnék többé a mérgelődésből. Amikor nemrégiben felkerestem egy barátnömet a Bristol-szállodában és szobája felé megindultam a lépcsőn, megpillantottam egyikét azoknak az újságíróknak, akik sajnos, mindenütt ott vannak. Valami olasz lap riportere volt. Amikor aztán a lépcsőházban kis lélegzetnyi szünetre megálltam, hallottam, hogy ez az ember, —

aki nyilván azt hitte, már a szobában vagyok — az egyik pincérral egész hangosan közölte rólam való véleményét: »Povero ... povero imperatore. Szegény ... szegény császár«.

29

A »MÁSODIK« LAJOS

1888 karácsonyestjét mint mindig, ezúttal is családi ünnepként ülik meg a bécsi Burgban. Minthogy ez a nap a császárné születésnapja is egyben, a felséges család valamennyi Bécsben időző tagja hivatalos a palotában tartandó estebédre.

Mint minden évben, ezúttal is három karácsonyfát állítanak: két nagyot és egyet a gyermekeknek, amelyet azonban az eddigi szokással ellentétben nem a császárné díszít fel. Mint ahogy az ajándékok kiválasztását és megvásárlását, ezt is átengedi másoknak.

Egyik este, kevéssel karácsony előtt, egyedül ül Schratt Katalinnal lakosztályának könyvtárszobájában a kandalló előtt. A császárné Grillparzer színdarabját, a *Bánk hűségét* veszi elő és megkéri Schratt Katalint, olvasson fel belőle. Egyik részletnél megállítja és kéri, olvassá fel újra:

Hogy ifjú még? Elnézés jár ezért,
S javára fordít majd nem egy hibát.
Tétlenkedik? Szabj néki munkakört.
Aztán mi baj még? Ábrándoz? Szeret?
A frankusoknál, lám, nem is legény,
Csak az, ki asszony nép körül forog,
S egyéb kalandhoz edzi így magát. *

Lendvai István fordítása.

— Mintha csak a fiamról íródott volna, — mondja a császárné. Azt hiszem, minden szó illik rá. Tegnap találkoztam Rudolfmal a császárnál. Mint mindig, ezúttal is nagyon kedves volt hozzám és aminek nyilván örülni fog, Magáról is beszélt és mondotta, hogy mennyire örvend, hogy rátaláltam Magára és barátnőmül fogadtam. Nagyon a lelkemre kötötte, hogy üdvözöljem a nevében és azt üzeni, hogy visszatérése után keresni fogja az alkalmat, hogy megismerkedhessenek.

Majd kis szünet után:

— Fiam vadászni megy. A császár beszélte rá. Sajnos, az öregek mindenkor arra törekedtek, hogy a fiatalokat, mint afféle az államra veszélyes elemeket a politikai ügyektől távol-tartsák. Ebből az aggályos meggondolásból keletkeztek a régi görögöknél a tornaversenyek. Az öregek találták ki ezeket az intézményeket, hogy elvonják őket a komoly dolgoktól és hogy küzdőteret adjanak nekik, ahol becsvágyukat kitombolhatják ... Egy anyának a gyermekeiről táplált véleménye nem sokat ér, mert túlságosan is szubjektív, de hivatkozhatom Rudolf egyik nevelőjének, Latour von Thurmburg altábornagynak szavaira: »Nagyon tehetséges, — mondotta Rudolfról — könnyen tanul és meglepő érdeklődést mutat a természettudományok iránt«.

Így hát Schratt Katalin a másik oldal véleményét is meghallja Rudolfról, akit a császárné csaknem túlzottan szeret.

— Ő az én mindenem és én megvédem őt még ha tudom is, hogy itt vagy ott hibát követett el. Néha lobbanékony, talán durva is volt valamikor, mint például őrnagy korában Jungbunzlauban. De már akkor is... jól tudom, hogy már akkor is hajlott a búskomorságra. Nemrégiben kaptam csak ezt a levelet, — a császárné feláll és egy fiókhöz lép, hogy a *levelet elővegye* — Rudolf egy nemrégiben elhunyt ezredtársának apja küldte el nekem abban a reményben, hogy örömet szerez vele. Hallgassa csak: »Minden évvel idősebb leszek, mindkevésbé friss és tevékeny, mert a szükséges és hasznos, de

végül mégis csak lankasztó mindennapi munka, az örökös készenlét, a nagy átalakulás korszakának állandó várása elbágyasztják a teremtő erőt».

Miközben a császárné a levelet visszatesszi a helyére, egy régi emléklapot talál.

— Óh, micsoda várakozással köszöntötte a nép fiam születését 1 Kolléganője, Rettich asszony, mint Klio megszégyesítője mondotta el annakidején a híres Friedrich Halm prologját a *Burgtheater* színpadáról, amelyet soha el nem felejthetek:

»Hier steht das Jahr, der Tag hier eingegraben,
Der Rest der Tafel aber bleibe leér:
Denn ich muss Raum für seine Tatén habén.
Und grosses, ahn ich, schreib ich noch hierher.«*

A császárné sóhajtva ejti ölébe a papírlapot.

— Valóban úgy tűnik, hogy a táblának üresen kell maradnia. Rudolfnak nincs semmiféle feladata. S ha hozzáfog valamiféle munkához, elveszik tőle, mondván, hogy ez nem az ő dolga. Unatkozik és ezáltal elveszíti érdeklődését. Azt tanácsoltam neki, utazzék Párizsba a világhiállításra, de nem akar.

A látogató sejtje az okokat, amelyek Bécshez kötik Rudolft. De a császárné másként magyarázza a dolgot.

— Teljesen apatikus lett és unokaöcsémnek, Lajos bajor királynak halála óta gyakran különösen viselkedik. Unokaöcsém és Rudolf nagyon jó barátok voltak. Még kevéssel a halála előtt is fényes nappal tűzijátékokat rendezett Rudolf tiszteletére Neuschwansteinben. Csak ők ketten vettek részt. Sokszor úgy elfog a félelem, hogy rá is ugyanaz a sors vár, mint unokaöcsémre, hogy valamit tehet magával. Igen,

* Ím itt az Év. A Napot ide véstem,
De itt üresen hagyom e helyet:
Tetteinek őrzöm és biztosan érzem,
Hogy ide még szépet s nagyot véshetek.

beszél is róla és hasonló kifejezésekkel, mint szerencsétlen unokaöcsém... Borzalmas érzés, hogy az ember bűnös a gyermeke sorsában s hogy nincs több alkalma az embernek, hogy jótékony hatást gyakoroljon rá. Talán még karácsonyra sem jön el. Vadászatra akar utazni, de nem a hegyekbe, mint a *császár* kívánja, hanem Mayerlingbe,

30

BÁL A NÉMET KÖVETSÉGEN

A már általánosan szokásossá vált, hármásban elköltött villásreggelik színhelyét a téli időjárás miatt — 1889 januárjában vagyunk — Lainzból a Hofburgba teszik át. Ameddig lehetséges volt, a császárné védekezett a városbaköltözés szükségessége ellen, de utóbb megint isiatikus rohamokat kapott és kénytelen volt a nedves villát elhagyni.

A Burgban a reggelit a császárné szalonjában költik el, ahol zavartalanul együtt lehetnek és miután a lakájok a fel-szolgálatot befejezték, minden kérdést megvitathatnak. A beszélgetés II. Vilmos császár 30-ik születésnapjára terelődik. Ferenc József különös megtiszteltetésben óhajtja részesíteni szövetségését és így hajlandónak mutatkozik Reuss hercegnek a német követségen január 27-én rendezendő díszvacsorára szóló meghívását elfogadni.

— Remélem, — mondja a *császár* nem minden gúnyos hangsúly nélkül — remélem, a Metternichgasseben nem mutatnak majd élőképeket, mint nemrégiben állítólag Berlinben tették: »*Frigyes Sziléziában*«, vagy »*Frigyes Vilmos Königgätznél*«

Maga a császár ejti el a neki oly bosszantó témát és a császárnéhoz fordul:

— Nyilván nem akarsz a követségre elkísérni ... Rudolf s Stefánia már elfogadták a meghívást és ez elég is ...

A császárnak komoly és becsületes törekvése, hogy a hatalmas német szövetségessel ápolja a jóviszonyt és hogy a fiatal császárba vetett bizalma megszilárduljon. Fia, Rudolf trónörökös másként gondolkozik. Ő mindennek, ami porosz, ellensége. Ebben megegyezik nagybátyjával, II. Lajossal, aki »a parancsszóra produkált hazafiságot és a drill világát« soha nem szerette és nem szenvedhette. Rudolf is hozzá hasonlóan ítéli meg »a megnagyobbodott Poroszország« új helyzetét. Ugyan »mit használt minden drill és győzelem a poroszoknak a három háború után? A kis királyokhoz és fejedelmekhez most még egy császárt is kaptak és ezenfelül egy sokkal nagyobb hadsereget kell fizetniök és eltartaniok«.

A trónörökös ez ellenséges érzülete a poroszok és a német birodalom iránt nem utolsó sorban édesanyjának befolyására vezethető vissza. Már a fiatal Rudolf nevelőit is figyelmeztette: »Neveljék fiamat oly kevéssé németté, amennyire csak lehetséges ...« De ugyanakkor kifejezte kívánságát, hogy a magyar nyelv szépségeire és a magyarok dicsőséges múltjára annál hathatósabban hívják fel a figyelmét, mert a császárné maga is bevallja: »szívem a Lajta túlsó partjára húz«.

Rudolfról immár két ellentétes véleményt hallott Schratt Katalin: a trónörökösné és a császárné véleményét. Még egy harmadikat is hall majd: Palmer bankárét. Palmer bankár barátja és üzlettársa Hirsch bárónak, aki annakidején a welszi herceg, jelenleg VII. Edward néven Anglia királyának pénzügyeit intézte, minthogy anyja, Victoria királynő nem volt rávehető, hogy a trónörököst megfelelő támogatásban részesítse. Minthogy kortársa, I. Ferenc József sem ad fiának elegendő apanázst, ennek is Hirsch báró kénytelen a segítségére sietni, hogy nagyobb összegeket bocsásson rendelkezésére. Ugyanígy Schratt Katalin is kénytelen lesz később különböző körülmények folytán ezekhez az urakhoz fordulni nagyobb összegekért.

Ez a Palmer bankár jól ismeri a trónörököszt és sokat mesél róla, ami a további események szempontjából még fontos jelentőségűvé lesz. Palmer Prágában ismerkedett meg a trónörökössel. A trónörökös ekkoriban mint »harmadik« Rudolf székelt a Hradsinban. Utódaként ama különös, bogaras II. Rudolf császárnak, aki keveset törődött földi birodalmával és egy oroszlán oldalán a csillagok világában álmodozta át az életet. A harmadik Rudolf is a Hradsinban álmodozott. De jaj, mi lett azokból a prágai álmokból.

Palmer elmeséli, hogy a trónörökös Prágából írott leveleit ezekkel a titokzatos jelekkel írta alá: *8 13 O 7 y d*. Egyesek szerint ezek szabadkőműves jelek voltak, de ez nem valószínű, mert azt a gyanút, hogy valamelyik szabadkőműves páholy tagjai közé tartozzék, maga a trónörökös utasította vissza e szavakkal: »Még csak a státútumait sem ismerem e rendnek«.

A német követségen rendezendő vacsorára német díszegyenruhát ölt a trónörökös. Miközben szolgája, a már elég koros Nehhammer az ulánuszubbony felöltésében segítkezik, jelenti egy lakáj, hogy ő császári fensége, a trónörökösne befejezte öltözködését és hogy a kocsi előállott.

Amikor a trónörökös a kapu alatt megpillantja az udvari kocsit, dühösen kérdezi, hogy miért nem a gálakocsi állott elő. Stefániához fordulva mondja:

— Miért tartjuk akkor a díszkocsikat, a szép kocsismen-
téket és a spanyol lovakat, ha nem használjuk őket?

Az utcán összetorlódnak a kocsik. Nem lehet előrejutni.

— Na de hajtson már végre, — kiált a kocsisra Rudolf, mire Stefánia sóhajtva hátradől:

— Kérlek, ne kiabálj úgy!

Időközben helyet csináltak a rendőrök, az udvari kocsi a többit megelőzve behajt a követség széles rácsos kapuján. Az előcsarnokban már várakozik a házigazda, Reuss herceg: igazi garndseigneur, aki azonban többet ért a reprezentációhoz, mint a diplomáciához, Kíséretében lép a trónörököspár a fogadóterembe.

A trónörökös, — úgy *találják* — jól fest porosz ulánus-egyenruhájában, de fáradtnak, kimerültnek látszik. Szórazottan, révetegen mereszi tekintetét a semmibe, mintha el akarná kerülni, hogy lásson valakit. Alig vált néhány szót a vendégekkel és akkor is idegesen és feldúltan.

Amikor az utolsó kocsik is elgördültek már a feljárón, az udvart jelentik. A császárt várják. Eközben felsorakozott a társaság, pontosan az udvarnál meghatározott rendben.

A császár ezen az estén porosz tábornagi egyenruhájában jelenik meg, szigorúan ügyelve rá, hogy öltözéke egész a sarkantyúig előírásos legyen. Különösen vonatkozik ez a rendjelek feltűzésére és sorrendjére, amellyel kapcsolatban szívesen hivatkozik rá a császár, hogy immár csak ő van életben azok közül, akik a Fekete Sas-rendet mellszalag nélkül, a III. Frigyes Vilmos által alapított Vörös Sas-rend nagykeresztjével együtt a nyakába akasztva, »*en sautoirn*» hordhatja, mert e rend nagykeresztjét csak 1861-ben alapították, így azután mindig mulattatja, ha egy német katonatiszt vagy diplomata csodálkozó tekintetét látja, akik szentül meg vannak győződve, hogy a császár hibásan tűzte fel érdemrendjeit. Ilyenkor mindig mosolyogva szolgál magyarázattal:

— Már öreg vagyok. Rám már a rendjel-statútumok sem vonatkoznak.

Amikor a császár eleget tesz egy meghívásnak, a főudvarmesternek elébe kell terjesztenie a meghívottak névsorát. Ez a névsor ezúttal egyetlen olyan nevet nem tartalmaz, amelyet a bécsi udvarnál kifogásolhatnának. Ezzel szemben egy változás állott be, amely önmagában egészen mellékesnek tűnik, azonban mégis messzemenő következményei lesznek. Ugyanis a meghívott Vecsera Helén báróné, született Baltazzi helyett ennek megbetegedése miatt tizenhétosztendős lánya, Vecsera Mária bárónő jelenik meg a vacsorán.

Az este folyamán bemutatják a hölgyeket a trónörökös-nének. Vecsera bárónő, aki briliáns félholddal kirakott diadém-

jávai különösen feltűnik, módját ejti, hogy a bemutatást elkerülje. Ugyanúgy gyűlöli a trónörökösnét, mint amilyen gyűlöletet ezt táplál a fiatal, csinos bárónő iránt. A bemutatás elől való kitérés persze általános feltűnést kelt és mindenféle sugdolásokra ad alkalmat, amelyekre még a császár is felfigyel.

Amikor aztán a *cercle* után a trónörökös a császárhoz lép, hogy valamit kérdezzen tőle, ez háttal fordít neki, ami oly feltűnően és oly tüntetően történik, hogy efelett sem lehet megjegyzés nélkül napirendre térni.

A trónörökös levonja ebből a következtetést és bocsánatkéréseit fejezve ki a házigazda, Reuss herceg előtt, meg lehetőségen észrevétlenül elhagyja a követség épületét.

Kevéssel 11 óra előtt újra a Burgban van a császár. Azonnal magához rendeli a várkapitányt és közben utasítást ad szárnysegédének, hogy ő császári fensége, a trónörökös holnap reggel 9 órakor szolgálati egyenruhában jelenjék meg előtte.

Ekkor belép a várkapitány.

A császár: Ő császári fensége visszatért már a palotába?

A várkapitány: Igenis, felség.

A császár: Mikor jött meg?

A várkapitány: Kevéssel 10 óra előtt, felség.

A császár: Egyedül van? Kérdem Önt...

A várkapitány: Felség ...

A császár: Egy nőszemély van nála? Vecsera bárónő?

A várkapitány: Nem, felség.

31

A CSÁSZÁRNÉ BORÚS SEJTELMEI

Január 29-ére udvari ebédet hirdetnek. A császárné nem jól érzi magát és lemond. Nyugtalanság gyötri, ami sem aludni nem hagyja, sem pedig hogy bármivel is nyugodtan foglalkozzék. Ebben az állapotban »sürgős ügyben« magához kéreti Schratt Katalint.

A császárnének már tudomására jutottak a Metternich-gasseban tegnapelőtt lejátszódott események. De semmit sem tud az apa és fia között másnap reggel lefolyt beszélgetésről. Mindenesetre sejti, mit követelhetett a trónörököstől a császár. Nyilván, hogy azonnal szakítson meg Vecsera bárónővel minden kapcsolatot. Amennyire a császárné a fiát ismeri, minden oka megvan félnie attól, hogy a lobbanékony Rudolf visszautasította ezt a kívánságot és most bolyong valahol s talán még kárt is tesz magában ez izgatott állapotában. Ez a gondolat teljesen kétségbeejti a császárnét.

Minthogy a délelőtti folyamán semmit sem sikerül megtudnia, elhatározza, hogy felkeresi menyét, Stefániát, aki azonban ugyancsak nem tud semmit Rudolf elmaradásáról.

Hogy bizonyosságot szerezzen, Nehhammert, az öreg szolgát hívhatja az aggódozó anya, aki végre a fenyegetések, esküdözések és kérések hatása alatt fontos vallomást tesz. Eszerint Vecsera bárónő november 5-e óta, tehát tizenegy héten belül ötször volt a trónörökösnel a palotában. A császárné meglepett kérdésére, hogy ez hogyan lehetséges, megtudja, hogy Bratfisch kocsis az Albrecht főherceg-palota feljárója elé hajtott a fiatal bárónővel, ahol egy Hlofek nevű szolga várt már rá, a rácsos kapun keresztül a Hofburgba vezette és bebocsátotta.

Mire Schratt Katalin a császárnéhez érkezik, ennek megdöbbenése még fokozódott, mert kevéssel az udvari ebéd

megkezdése előtt tudomására jutott felolvasónőjének, Ferenczy Idának, hogy ama bizonyos, a császár és a trónörökös között lefolyt reggeli beszélgetésnél utóbbi becsületszavát adta apjának, hogy szakít Vecsera bárónóval. A császár e siker felett érzett megelégedésében engedélyt adott fiának, hogy a bárónőtől elbúcsúzhassék.

— Hogy ez mit jelent, kedves Schrattom, nem tudja elképzelni. Nagyon is jól ismerem a fiamat. Másképp fog majd cselekedni, mint ahogy azt a császár elképzei... És miközben most arról van szó, hogy Rudolf hollétét megtudjuk s hogy egy esetleges meggondolatlan cselekedetében megakadályozzuk, — megtartják az udvari ebédet. Semmi a világon rá nem vehetné most a császárt, hogy a tervbevett ceremóniát törölje a programból.

Miközben a császárné meghányja-veti Schratt Katalinnal, hogyan lehetne végét vetni a bizonytalanságnak, új hír érkezik. Ezúttal Margutti szárnysegédétől, akit a császárné megkért, hogy folytasson kutatást.

— Ő császári fensége, mint azt kétséget kizáróan megállapítottuk, Mayerlingbe távozott vadászatra. Felsőgedet továbbra is értesítem mindenről.

Ez a közlés azonban nem nagyon járul hozzá, hogy a császárné megnyugodjék. Most azt igyekszik megállapítani, hol tartózkodik Vecsera bárónó. Azon tanakodnak, elküldjenek-e Vecsera Helén bárónéhoz a Salesianergasseba s ne kérdezzék-e meg őt, hol van a leánya? Schratt Katalin mind az anyát, mind a lányát jól ismeri a társasági életből. A császárné kérdésére elmondja, hogy Mária bárónőt csinosnak, de ugyanakkor kislányosan szertelen viselkedésűnek tartja. A legelőkelőbb bécsi fiatalemberek versengenek a fiatal bárónőért, így például Miguel braganzai herceg, Ernst Stahrenberg gróf és Kari Kinsky báró, akit gazdagsága folytán Ausztria legjobb partijaként emlegetnek.

Vecsera báróné négy fivérét is jól ismeri Schratt Katalin. A Görögországból bevándorolt Baltazzi-család milliomos és

igen befolyásos famíliának számít. A császár személyesen ismeri őket. Alexander báró és fivére Arisztid, akik híres lovasok és a Napagedl-ménes tulajdonosai, lóversenykörökben is nagy hírnévre tettek szert, már csak azért is, mert sikerült elérniük azt, ami eddig soha nem történt meg, tudniillik, hogy 1876-ban Ausztria számára megnyerték az epsomi derbyt. Míg Alexander Baltazzi agglegény, a másik három fivér a bécsi arisztokrácia köreiből házasodott: Hektor a szép Ugarte-lányt, Erzsébetet vette feleségül, Henriknek Scharschmidt bárónő, Arisztidnek pedig Stockau komtesz a felesége.

Abban az esetben, ha nem érkeznek újabb hírek a Burgba, hozzájuk is el akarnak majd küldeni, hogy náluk is érdeklődjenek. Mindenekelőtt az a császárné kívánsága, hogy egy megbízható személyiség utazzék Mayerlingbe és maradjon a trónörökös közelében. De az a válasz érkezik az udvari istállókbtól, hogy a készülő udvari ünnepségre minden kocsira szükség van és ezidőszerint egyetlen fogat nem áll rendelkezésre.

A császárné elhatározta, hogy felkeresi a császárt, még ha az udvari ebédről kell is kihívatnia. És ekkor újabb hír érkezik. Ezúttal Taafe gróftól, a belügyek és a császári ház miniszterétől. Közli, hogy éppen az imént kereste fel Alexander Baltazzi és a következőket hozta tudomására: Az utóbbi napokban hűgának viselkedése rendkívül feltűnő volt. Ideges volt és nyugtalan és a kérdésekre, hogy mi van vele, nem válaszolt. Ma reggel óta eltűnt. Szobája átvizsgálásakor arany dohányszelencét találtak, a trónörökös nevének kezdőbetűivel.

Az este folyamán még további részleteknek lesz tanujává Schratt Katalin, amelyeket azonban afeletti aggodalomban, hogy felizgatná magát, nem hoznak az időközben rövid időre lepihent császárné tudomására. Ismeretessé válik a »promeneuse«-nek, az ifjú Vecsera bárónő gouvernantejának vallo-mása, amely szerint a szerelmesek előbb a lóversenyen, majd utóbb a *Grand Hotel*-ben találkoztak. Állítólag a Práterben is

volt légyottuk. Ez azonban nem az ő lelkiismeretét terheli, hanem a találgát közvetítő Larisch grófnéét.

Mint utóbb kiderül, ugyanő felelős a bárónő feltűnés nélkül történt távozásáért is. Állítólag ő vitte magával a kocsiján a fiatal bárónőt salesianergassei lakásáról azon a címen, hogy »bevásárolni« indulnak. Rodeckhez hajtottak a Kohlmarktra, ahol a grófné az utcai oldalon kiszállt, hogy a díszműárkereskedésben bevásároljon. Eközben a fiatal bárónő a másik oldalon feltűnés nélkül kionsonhatott.

Ennek szerencsés végrehajtása után Larisch grófnénak már nem volt egyéb dolga, mint hogy Vecsera Mária bárónő módjára elillanjon és mint később kiderült, Prágába utazzék, anélkül, hogy akár csak néhány felvilágosító sort is írna Mária bárónő édesanyjának.

Órák múlnak, amelyeknek folyamán semmi sem történik. Amikor a császárné újból mutatkozik, két újabb jelentést hoz egy lakáj. Az egyik Marguttitól jön és közli, hogy a trónörökös szerencsésen megérkezett Mayerlingbe, de nincsen egyedül, mert Hoyos gróf és a braganzai herceg már ott időznek vadászaton. A második hír Taafe gróftól érkezik, aki Alexander Baltazzi vallomása és más kutatások alapján arra az eredményre jutott, hogy Vecsera bárónő is úton van a mayerlingi kastély felé.

Taafe néhány tanácsot fűz e gyanújához, amelyek megnyerik a császárné tetszését. Ezek után nem kell már nyugtalanzkodni a trónörökös miatt. Taafe rendőri intézkedésekhez sem óhajt folyamodni, annál is kevésbé, mert a rendőrségnek amúgy is tilos a császári kastélyba belépnie és az ilyesmi csak felingerelné a trónörököst.

Noha az utolsó jelentések, amelyeket a császárnéval közöltek, valamelyest megnyugtatták és biztosították afelől, hogy Rudolf nincs egyedül, mégis elhatározta, hogy felkeresi Ferenc Józsefet.

Már elmúlt éjfél, — ebben az órában van készülöben Mayerlingben a tragédia — amikor belép a császár dolgozó-

szobájába. A császáron tábornoki egyenruha van, mintha csak most állott volna fel az udvari ebédőtől. Amikor belép a szobába, a császár elébesiet, aggódva kíséri egy karosszékhez, leülteti és keresett udvariassággal szemrehányást tesz neki, hogy ily későn fennvan még és nem tért aludni. Amikor azután közli vele aggodalmait, barátságosan félbeszakítja: — De igazán nem értelek. Ilyen aggodalmakra nincsen semmi ok. .. Rudolf tegnap egészen okosan viselkedett. Először azt mondotta, hogy válni akar Stefániától. Ekkor komolyan a lelkére beszéltem, mire okosan belátta, hogy igazam van. Becsületszavát adta, hogy szakít az illető hölgygel. Arra kért csupán, hogy búcsút vehessen tőle. Ezt meg is engedtem neki. A mai ebédnél való megjelenés alól meghülésére való hivatkozással hivatalosan kimentette magát „... Látod, minden a legnagyobb rendben van l

32

HÍREK MAYERLINGBŐL

Schratt Katalin január 30-át is a császárnénál tölti. A magányos asszony annyira új barátnőjéhez tartozónak érzi magát, hogy az aggodalom óráiban nem akar nélküle és egyedül lenni.

Amikor Schratt Katalin belép, a császárné még mindig elég izgatottan köszönti:

— Tegnap éjjel még felkerestem a császárt, hogy megtudjak valamit, de csak kevésbé meggyőző szavakkal akart megnyugtítani... De sikerült még elérnem orvosomat, aki azonnal késznek mutatkozott, hogy még az éjszaka elinduljon Mayerlingbe, Számításom szerint Widerhofer udvari tanácsos

ma kora reggel meg is érkezett már Mayerlingbe. A fia talán rossznéven veszi majd, hogy éppen egy orvost küldtem utána, de hát nem akadt senki más, aki odautazott volna. A császárné nyugtalanul járt fel-alá, majd megáll Schratt asszony előtt:

— Megkérném, hogy az este is maradjon velem, még akkor *is*, ha netán játszania kell. Szükség esetén hívatom a főudvarmestert, hogy értesítse Förster doktort.

Majd kis szünet után:

— Egész éjszaka nem hunytam le a szememet. Eddig még védekezni tudtam sejtelveim ellen, de ma éjszaka olyan képek tódultak elébem, amelyek borzalmasak voltak ... borzalmasak. — És eltakarja a szemét, mintha csak valóban védekezni akarna ellene, hogy még egyszer lássa e jelenéseket.

Amikor a császárné küldötte reggel 5 órakor Mayerlingbe érkezik, még mély álomban szunnyad minden. Csupán a kastéllyal szemközt lévő turista-otthon gazdája van fenn és éppen a vendéglői helyiségben rendezkedik. Az üvegek és tányérok még ott állnak az asztalon, amelynél a trónörökös előző este vendégeivel vacsorázott. Az orvos megtudja a vendéglöstől, hogy a trónörökös nem vett részt a vadászaton s hogy a vadászatnak a trónörökös jóbarátai, Hoyos gróf, Wrba gróf és Rudolf sógora, Fülöp kóburgi herceg — tehát nem a braganzai herceg, mint korábban hitték, — a vendégei. Widerhofer kérdésére, hogy vajjon egy hölgy is jelen volt-e a vacsoránál, csodálkozva válaszol a vendéglős:

— De udvari tanácsos uram, hiszen ez vadászvacsora volt!

E beszélgetés során megtudja még Widerhofer, hogy a trónörökös már 9 óra tájt elhagyta a vendéglői szobát és egyedül átment a kastélyba. A vendéglős azonban nem tudja és az érdeklődővel éppen ezért nem is közölheti, hogy a vadászvacsora alatt egy fiáker érkezett meg a kastély közelébe. A fiákerért Bratfisch hajtotta. Miközben Widerhofer kávé rendel és a reggelire várakozik, van ideje, hogy megfigyelje

a hajtókat, akik nyilván az új vadászatra gyülekezni kezdenek a kastély előtt. Ekkor hirtelen felrántja valaki a vendégszoba ajtaját. Hlocek robban be a szobába és izgatottan kéri, küldjenek azonnal orvosért.

Widerhofer felugrik és azonnal Hoyos grófhhoz vezeteti magát, aki sápadtan, feldúltan és tehetetlenül áll a folyosón.

— Valami borzalmas történt, — mondja és a hálószoba összezúzott ajtajára mutat.

Az ágyon átlótt halántékkal holtan fekszik a tizenhét-esztendőös Vecsera bárónő, mellén keresztbetett karokkal, virágokkal a kezében. Mellette a padlón a trónörökös ugyancsak holtan, erősen szorongatva revolverét, amelyből két golyó hiányzik. A halott oly erősen fogja a revolver ravaszát, hogy az orvos képtelen a mutatóujját kiegyenesíteni.

Táviratok és újabb meg újabb táviratok indulnak útnak Bécsbe. A hajtókat elküldik. A kastély udvara pedig felzajdul, kocsik vágatnak elő, csendőrök, táviratkihordók, fiákereken és kerékpáron elősiető újságírók és fényképészek népesítik be a kastély udvarát. Jóllehet távortartják őket a kastélytól és senki az épületbe be nem léphet, mégis a legkülönbözőbb hírek kelnek szárnyra Bécsben a révükön: Vecsera bárónő állítólag agyonlőtte a trónörökösöt... más hírek szerint megmérgezték a bárónőt, mások viszont két másik titokzatos halottról is beszélnek, a beavatottak pedig tudni vélik, hogy a trónörökös fejét pezsgősüvegekkel szétverték.

A vizsgálóbizottság, amelynek még egy második orvos, dr. Auchenthaler is tagja, aztán megállapítja, hogy a bárónő már órákkal előbb meghalt, mint a trónörökös, aki viszont csupán reggeltájt fordíthatta maga felé a fegyvert. Mindkét halálesetnek nyilvánvalóan ugyanaz az indítóoka és így összefüggenek. Mindamellet két külön cselekedetnek tekintendők.

Az első hír, gróf Hoyos valóságos belső titkos tanácsostól érkezik. Meglehetősen körülményesen jelenti az eseményeket és a vadászvacsoráról ezt mondja:

— Ő császári fensége elbűvölt egyéniségének varázásával.

A Mayerlingben történeteknek viszont nem tudja magyarázatát adni.

Mialatt Hoyos megteszi az első intézkedéseket és Badenben megrendeli a különvonatot, egy kocsi gördül a kastély udvarára átizzadt lovakkal. A kocsiból Alexander Baltazzi gróf és sógora, gróf Georg Stockau szállnak ki. Egy parancsot kell végrehajtaniok, amely nem tűr halasztást. Rokonuk holttestét el kell szállítaniok Mayerlingből. Ez teljesen meztelenül fekszik az egyik személyzeti szobában, egy matraccal letakarva. A szobába csak egyedül szabad a két úrnak belépnie és fel kell öltöztetniök a már merev holttestet, ami nem sikerül nekik. Így hát csupán a hamarjában előkerített szőrmebundáját adják csak rá. Azután kocsijukba vezetik a hullát, ami átmenetileg — és ez volt mindezzel a szándék — azt a hírt kelti Bécsben, hogy Vecsera bárónő él még.

Magas hóban imbolyog a fiáker célja felé, benne az ideoda dülöngő halottal. Közben este lett. A két úr, akik eddig a holttest két oldalán ültek, jobbnak látják ezt a kocsi mélyébe fektetni és kiszállani. Csikorgó hidegben gyalog követik a kocsit az erdőn keresztül Heiligenkreuzba, ahol éjfél tájt megállapodásszerűen egy detektívvel, egy pappal és egy sírásóval találkoznak. Már kéznél van a faláda, amelybe a halottat belefektetik. A föld oly keményre fagyott, hogy a sírásó nem boldogul szerszámával. Tüzet kell gyújtani, hogy a jégpáncélt felolvaszthassák. Mint azt a főudvarmesteri hivatal kívánta, napkeltekor már sírjában fekszik Vecsera Mária a rémületes éjszaka titkával.

Minden e napon, január 30-án a Burgba érkező hírt a császárné előszobájában várakozó Ferenczy Idával és Schrott Katalinnal közölnék először, mert mindenki meg van győződve, hogy csak a császárné közölheti egyetlen fiának és trónörökösének halálhírét a császárral. Bármennyire is meg van döbbenve a két hölgy, igyekeznek megőrizni nyugalmaikat és tanács-

koznak, hogyan lehetne a történeteket a császárnénak lehetőleg kíméletes formában tudtára adni.

A császárné még nem sejt semmit. Három személyre terítettett a reggelihez, amelyet a két hölgy társaságában szándékszik elkölteni. Ebben az órában teszik meg az első intézkedéseket a trónörökös holttestének Bécsbe szállítására.

A Badeni Temetkezési Vállalat egyszerű gyászkocsiján indul utolsó útjára Mayerlingből a trónörökös. A gyászfurgont követő néhány kocsiban a főudvarmesteri hivatal két hivatalnoka ül, továbbá dr. Widerhofer és a trónörökös főudvarmestere Bombelles gróf, aki kis vászonzacskót tart a térdei között, benne a trónörökös apró használati tárgyaival.

Az ég szürke, a lovak patkói csattognak a jeges talajon és felverik a csendet. Aztán vízcso bogás hallatszik: a jég alatt a Schwechat vize zubog tova. Badenben vagyunk. Néma sorfal a pályaudvaron. A koporsót beemelik egy vasúti kocsiba és továbbvisz az út a végső cél felé.

A császár ezalatt, mint mindig, egész délelőtt dolgozott, előterjesztéseket hallgatott meg és kihallgatásokat tartott, amelyek mind a szokásos módon folytak le. Annyira el van foglalva, hogy fel sem tűnik neki, hogy első szárnysegédje, Paar gróf többször is elhagyja a szobát, táviratokat fut át és parancsokat osztogat.

Feltartóztathatatlanul futnak tovább az amalienmarkti nagy óra mutatói. Az idő sürget már, közölni kell a szülőkkel a hírt.

Értesülnek az igazságról és utána megesketik a két orvost, a vadászat résztvevőit, a két szolgát, Hloöeket és Bratfisch, a kocsi, hegy mindarról, ami Mayerlingben történt, életük végéig hallgatni fognak. Hoyos gróf írásba foglalt jelentését az eseményekről Ferenc József utódja semmisíti majd meg sajátkezüleg, Taafe miniszter feljegyzései pedig utóbb egy kastély égésénél semmisülnek meg.

Ama kevesek közé, akik a dolgok valóságos lefolyásáról megtudnak valamit, tartozik II. Lipót belga

király is, a trónörökös apósa. Tőle származik a jellemző kijelentés:

— Minden hír jobb, mintha az igazat tudnánk.

Schratt Katalin is azok közé a bizalmi személyek közé tartozik, akik tudják, hogy mi történt 1889 január 30-ának éjszakáján. Margutti szárnysegéd igazolja ezt. Ő is hallgat mindvégig és visszautasítja az ajánlatokat, amelyek valóságos vagyont jelenthetnének a számára. Mayerling titkát magával viszi a sírba.

Ezen a szomorú napon mélyen sújtott barátnője mellett marad, akinek nem is kell már Förster doktorhoz fordulnia, hogy Schratt Katalin szabadságot kapjon erre az estére. Hiszen ezen az estén a gyász jeléül úgyis maguktól bezárulnak a színházak kapui. Súlyos, fekete függöny hull az elcsendesedett, elkomorult császárváros fölé.

33

RUDOLFOT MEGGYILKOLTÁK

Mínthogy senki sem vállalkozik rá, hogy szeretett egyetlen fiának halálhírét a császárnéval közölje, Ferenczy Ida vállalja magára a súlyos feladatot. Ő, aki huszonöt esztendőöt töltött a császárné közvetlen közelében, valóban a legalkalmasabb arra, hogy a hírt úrnőjének tudtára adja. Nem helyes az az általában elterjedt közlés, hogy e feladatot Schratt Katalin vállalta volna magára. Ehhez nem volt a császárnéval elég régi a barátsága, de hivatott sem volt arra, hogy ilyen udvari és családi jellegű ügyekbe beleavatkozzék.

Eltelik egy negyedóra, aztán nyílik az ajtó és kilép a császárné. Csaknem hangtalanul ismétli a már bizonyossággá

lett hírt: — Rudolfot meggyilkolták ... A császár még nem tud semmit... Hozzá kell mennem ...

Mintegy félalomban az előszoba szárnyas ajtajához lép, elhalad a hosszú folyosókon a tisztelgő testőrtisztek között, akik sejtik, mily nehéz most császárnéjuk útja. Egyenesen jár, mert ezúttal sem engedi el magát. Csupán arca tűnik valósággal megkövültnek és szemei olyanok, mintha fényük kihunyott volna. Akik ebben az állapotban látták, azt állítják, hogy ideges, változó kifejezésű, de még mindig fiatalos arca e csapások, szenvedések és csalódások hatása alatt vált állandóan komorrá.

Aztán az ajtó kilincisére teszi a kezét. A dolgozószoba pirosa egy pillanatra felviláglik az ajtónyíláson át, aztán becsukódik mögötte az ajtó szárnya. A császár megtudja egyetlen férfitudójának halálát, akinek követnie kellett volna őt a Habsburgok trónján.

A császárt most az foglalkoztatja, hogyan tudassák a néppel trónörökösének hirtelen halálát. Semmi körülmények között sem engedi a császár, hogy egy öngyilkoságnak akár csak a gyanúja is felmerülhessen, mert ebben az esetben Szent István utódjának, Jeruzsálem királyának fiát nem részesíthetnék egyházi temetésben, amelyben egyébként minden alattvaló részesülhet. Ez a félelem annyira úrrá lesz a császáron, hogy még gyászáról is megfeledeznek. Amikor a magyar miniszterelnök, Tisza Kálmán felkeresi királyát, ez e szavakkal fogadja: — Mit tett velem a fiam!

Tisza komoly arccal válaszol:

— Egy császárnak meg kell mondania népeinek az igazságot. Felséges uram, ez az én tiszteletteljes véleményem.

Rövid ideig elgondolkozva hallgat a császár. Tudja, hogy Tisza jó híve volt a fiának és hogy »a magyar pajtások« közé tartozott. Majd újra Tiszához fordul:

— Fiam búskomorsági állapotában fordította maga ellen a fegyvert.

Ez a beállítás, amelyet a császár sugalmazott, bejárja a sajtót, de senki Bécsben el nem hiszi. Amikor egy újságíró megkérdi von Kuhn főszállásmestert a dolgok való állása felől, ez elutasítóan válaszol:

— Hagyjon engem békében ... nem tudok semmit... semmit sem tudok arról a n ... ott Mayerlingben.

A felravatalozás után újabb kósza hírek kelnek szárnyra. Elsősorban is a halott bekötött feje és részben viasszal restaurált keze ad okot olyan híresztelésekre, hogy a halált dulakodás előzte meg.

Amikor a temetési intézkedéseket a császár elé terjesztik, szomorúan csóválja a fejét, mintha nem akarná elhinni, hogy fiának a kapucinusok sírboltjába kell kerülnie:

— Hogy történhetett ez meg? Még csak egy búcsúlevelet sem írt nekem ...

Paarnak, bizalmasának mondja:

— A szerelem megfosztja az embert méltóságától. Fiam tulajdonképpen úgy halt meg, mint egy szabólegény.

A Szentszék azonban nem ezt, hanem a másik felfogást teszi magáévá, amelytől annyira félt a *császár*. Tudniillik, hogy öngyilkosság történt. Így *azután* Mariano Rampolla bíboros-államtitkár a szentszék nevében tiltakozik a katolikus egyházi temetés ellen. E határozat ellen a császár kívánságára a bécsi és a salzburgi érsekek tiltakozásukat jelentik be, amire is XIII. Leó pápa enged és beleegyezik, hogy egyházi temetést tartsanak.

A császárné hiányzik a gyászmenetből. A nép körében azt suttojják, megőrült a fájdalomtól. Mérhetetlenül szenved.

Miután a koporsót felállították a kapucinusok sírboltjában, a császár imába merülve térdel hosszabb ideig a koporsó mellett. Aztán visszatér íróasztala mellé a Hofburgba, ahol lassan-lassan szokássá válik, hogy a trónörököst nem emlegetik többé.

Csak a gyászünnepek befejezése után éjfélkor indul a császárné a Habsburgok kriptájába. Arcát sűrű fátyol fedi.

gyászruhát hord, amelyet le sem vet többé. Havazik. A Neuer Markt csaknem teljesen kihalt, úgyhogy a járókelők észre sem veszik a kripta bejárata előtt kocsijából kilépő asszonyt. A kaput kinyitó kapucinust arra kéri, hívassa a páter gvardiánt: — Kérem, vezessenek a kriptába.

A páter megismeri a császárnét, gyertyákat hozat és elkíséri a kripta bejáratáig. Itt a császárné jelt ad neki, hogy maradjon hátra.

Néhány nappal később a császár szeretné újra megkezdeni a hármásban való villásreggelizést, de a császárné lemond. Nem érzi jól magát, nem tud felkelni. Így hát a császár egyedül marad Schratt asszonnyal. Először láthatóan szórazottan mindenféle közömbös dologról beszél, hogy végül azután visszatérjen arra, ami a szíven fekszik:

— Az emberek törődjenek csak a maguk dolgával. Szegény fiam halálával kapcsolatban mindegyre csak szerelemről beszélnek, mintha a szerelem olyan döntő jelentőségű lett volna életében. Mindez képzelődés csupán! Vonzalma valamikor ... Így kell hinnem — a menyemé volt. ő most, ahogy ismerem, inkább csalódottnak érzi majd magát, mint szomorúnak. Fiam halálával sok reménye omlott össze. Nem lehet belőle császárné és ezt soha nem bocsátja majd nekünk. Immár a fivérem, Károly Lajos főherceg a trónörökös. Nyilván maga sem számított erre soha. De hát minden másképpen történt.

Aztán kis szünet után, enyhén remegő hangon folytatja:

— Hogy a császárné mit tesz majd, nem tudom. De félek, nem marad itt tovább. Az utolsó napok emlékei miatt nem tudja majd a Burgot tovább elviselni... Akkor majd még magányosabb leszek. De ... mindég hálás leszek neki, amiért szenvedéseimnek társa volt a fájdalmak hosszú-hosszú útján. Nem győzöm ezt eléggé hangsúlyozni és ismételni. Köszönöm Istennek, amiért *őt* adta nekem... Kérem, mondja ezt tovább ... Minél inkább gondja lesz rá, hogy e kijelentésem ismeretessé váljék, annál hálásabb leszek önnek.

34

L'IMPERATRICE ERRANTE

Ferenc József sejtései hamarosan valóra válnak. A császárné kijelenti, hogy képtelen továbbra is Bécsben maradni. Schrott Katalinnak mondja:

— Sokkal rettenetesebbek az emlékek, semhogy minden áldott nap újra, meg újra látni legyen kénytelen a környezetet, amelyben szerencsétlen fiam élt. Az indítványt, hogy utazzék Magyarországba, Gödöllőre, elveti.

— Óh, szép gödöllői rózsáim! Csak hadd nyíljanak nélkülem és hadd hervadjanak el, mint ahogy én is elhervadok.

A gondolatot, hogy Lainzben lakjék, ugyancsak elveti.

— Ott azután igazán nem bírnám ki. Nem nézhetném a lovagló utakat anélkül, hogy Rudolfra ne gondoljak. Csak hadd pusztuljanak el s nőjje be őket a fű.

Lassan-lassan előkészíti környezetét a távozásra. A bécsi-ekre — mondja — nem kell tekintettel lennem. Béctől nem kell elbúcsúznom. A bécsiekben mindig csalódást keltemem és minden lehető alkalommal haragudtak rám. Különösen, amikor Nagyszombaton, vagy Úrnapiján nem voltam hajlandó résztvenni a körmenetben. Hiába örültek már előre ennek. Nem szeretem a parádézást.

Az évek során a bécsiek alaposan kiábrándultak egykor oly lelkesen becsült és tisztelt »Sziszi«-jükből. Amikor egyszer az első bécsi esztendő e lelkesedése szóbakerül, élesen mondja:

— Az már régen volt és ami a lelkesedőket illeti, a legelviselhetetlenebb emberek a számomra.

A látogatókat, akiket még fogad, oly szavakkal bocsátja el a császárné, amelyek végső búcsúra engednek következtetni. — Isten önnel. Minden jót kívánok további életére. — Amikor

azután Vecsera Helén jelentkezik nála, aki térdre akar borulni előtte, — Ferenczy Idával megüzenni neki, hogy nem fogadhatja: — de gondolatban a kezemet nyújtom néki, mint egyik anya a másik anyának.

A múlttal való nagy leszámolás rendjén valami bizonytalanság támad a császárnében. Szabad-e Ferenc Józsefet, aki fia halála folytán most teljesen elhagyatottnak érzi magát, egyedül hagynia? Beható önvizsgálat után arra a meggyőződésre jut, hogy igen, megteheti. Eközben eszébe jut, amit éppen néhány nappal ezelőtt mondott neki a császár, tudniillik, hogy mily jól érzi magát Schratt Katalin társaságában. —

— Egyszerű és szerény. Beszéde őszinte és mondanivalói nem rejtenek semmiféle hátsó gondolatot. Amit mond, világos és egészséges emberi gondolkodásról tanúskodik. Nem ártja magát dolgokba, amelyekhez semmi köze sincs, nem érdeklődik politikai kérdések iránt és ami a legvonzóbb benne: titoktartó és hallgatását — mint meggyőződtem — semmi meg nem rendítheti.

Így az utolsó kötöttség is megszűnik, az utolsó akadály is elhárul a császárné útjából. Megkönnyebbült lélekkel vallhatja be Ferenczy Idának:

— Schratt asszony jóságában betegápolója lesz a császár lelkének. Remélhetőleg nem fárad majd el ez önként vállalt teher viselésében és elviselésében.

A császárnének most már nincs sok búcsúzkodni valója. Apja, Miksa bajor herceg, néhány hónappal ezelőtt meghalt. És meghalt barátnője, Thun Helén grófnő, aki a karjai között szenvedett ki. — A fájdalom kijózanít, — mondja és ebben a felismerésben odahagy rangot, állást, odahagyja a császárt, udvarát s népét.

Még megteszi az utolsó előkészületeket, kiválasztja kísé-
rőit. Ezek: görög tanára, egy svéd masször és egy német orvos.

Schratt Katalintól állítólag igen megható körülmények között búcsúzott:

— Bécs számára meghaltam, mint ahogy meghaltam az élet delén. Éppen az utóbbi időben jöttem rá, — hosszú magányosságom tanított meg erre, — hogy az életet az emberek társaságában a legnehezebb elviselni... Egyedül Maga maradt meg nekem.

Megcsókolja barátnőjét és arra kéri, őrizze meg továbbra is barátságában és szeretetében.

— Legyen azzá a magányos ember életében, amivé én nem lehettem soha: olyan jó barátnője, mint amilyen jó barátnőm nekem volt. Barátsága minden bizonyítékát szívből köszönöm, már amennyire köszönetem szavakkal kifejezhető. Nem tudom semmivel sem megjutalmazni, mert barátságát nem lehet eléggé meghálálni.

És a bolygó császárné, »*l'impératrice errante*, — mint Európában nemsokára nevezik, — elhagyja Bécset és Possenhofenbe utazik szerencsétlen unokaöccse sírjához. Aztán tovább visz az út Triesztbe és Miramareba. Itt megtekinti a kastélyt, amelyben Miksa és Sarolta éltek. »A bútorok és lakájok még az ő idejükből származnak. A szöveteken, székeken és tányérokön még a mexikói címer látható, a csőrében kígyót tartó sas. A parkban ott a kis kastély, amelyben szegény Sarolta élt elborult elmével. Az ablakokat függöny borítja, a ház kihalt, mindent befutott a moha, mindent indák fonnak körül, minden elpusztult, elsorvadt. Hallgatva jár-kezel az elmerült és elfeledett világban.

Mrs. Nicholson néven száll a londoni dán követ, Falbe által rendelkezésére bocsátott yacht, a »*Chazalie*« fedélzetére. Ezen a yachton, virágok, függönyök, szőnyegek között járja keresztül-kasul a quarnerói öblöt, úton Lacroma felé. A yachton egy márványfürdőmedence is van, amelyet saját tervei szerint készítettek.

Itt voltak Rudolf és Stefánia nászúton — Rudolf? ... Megmutatja magának az általa ültetett olajbokrokat és szobáját a régi kolostorszerű épületben, amelyben annak idején lakott. De itt sem szándékszik tovább időzni. Az emlékezés nem hagyja nyugodni és menekül a szigetről.

Csak, amikor Korfu szigetére érkezik és megint kastélyában, az Achilleionban lehet, érzi magát rejtettebben és szabadon. Itt úgy élhet, ahogy akar és ezenfelül olyan környezetben, amelyet szeret és amely ízlése szerint való: márvány istenek, Apolló, Daphne, Theseus és Ariadné között, Adoniszszal és Perivel, a hattyúszárnyon lebegő tündérrel, babérok és ciprusok között, amelyek alatt halotti urnák és hamvedrek állanak. Teljesen rendszertelenül alszik, többnyire délután, éjszaka pedig az Achilleion csodakertjeiben bolyong, az Ifjúság és Szépség márványtanúi alatt haladva tova íróasztalához, amely az átriumban áll korinthusi oszlopok és mennyezetig érő pálmák alatt. Kóborlásomat éppen az elébb fejeztem be. Görög világom ismét megtanított rá, hogy csak a halál őrizheti meg ifjúságunkat. És tovább írja levelét ezen az éjszakán Schratt Katalinhoz, hogy korfui napjairól beszámoljon: »Ma éjszaka Magáért imádkoztam kis kápolnámban az átrium mellett. Az oltár mellett a marseillei hajósok védasszonya áll, *Notre Dame de la garde*. Magam hoztam egyszer Marseilleből. Ő minden hajósnépek védszentje. És mi magunk is olyanok vagyunk, mint azok, akik az élet tengerén a viharoknak kiszolgáltatottan vitorláznak.*

Leírja azután éjszakai bolyongásait szembe a tengerrel, Leukas és Ithaka felé. »Az egész odysseusi világ vesz itt körül engem, különösen éjszaka. Az éjszaka az az időszak, amikor egészen egyedül akarok lenni és azokra gondolni, akik kedvesek maradtak a számomra.« — Majd utóbb csaknem Heinére emlékeztető öniróniával; »Amellett néha úgy tűnök magamnak, mintha holmi álarcosbálban lennék. Sűrű fátyolok alatt. Álruhában. Egy császárné álruhájában.«

III.

A CSÁSZÁR BIZALMASA

Ferenc József és Erzsébet között gyakran támadtak nézeteltérések, — ezek között egyik teljes hat hétig is eltartott, — amelyek után a kibékülést csaknem mindig a császár kezdeményezte és szorgalmazta. »Egészen búskomorra tesz az tudat, hogy haragban vagyok a császárnéval« — mondotta egyszer Hohenlohe Konstantin hercegnek, aki néhányszor maga is közvetítette a békét. Hohenlohe mellett a császár gyakran bizalmasát, Ketterlt is felhasználta a békítés munkájára, amely alkalmakkor Ketterl mindig rendkívül ügyesen és tapintatosan járt el.

Mint ahogy a császár maga is aggodalmasan elrejti mások elől a magánéletét, — mert szentnek és sérthetetlennek tekinti, — ugyanúgy kerüli, hogy az előtte megjelenőket bármikép is kérdésekkel zaklassa. Egyébként is valahogy az a véleménye, hogy önmaga meggyőződéséből engedne és önmagát szolgáltná ki, ha ilyen irányban érdeklődést mutatna.

Schratt Katalinnál azonban már kivételt tesz. Gyakran érdeklődik hogyléte iránt, hogy jól érzi-e magát a *Burgtheater*-nél, hogy munkájában meglegli-e megelégedését s hogy vájjon

nem óhajt-e valami változást. Katalin megköszöni mindezt és arra kéri, hogy minden úgy maradjon, ahogy most van. Bármennyi kérdést tesz is a császár, ezek sohasem anyagi vonatkozásúak, mert fel sem ötlik benne a gondolat, hogy ismerősei között olyasvalaki is akadhat, akinek nincs pénze.

Mindamelletts emlékszik a császár Erzsébet egy célzására: hasson oda, hogy Schratt Katalinnak saját háza lehessen. Azzal a bőkezűséggel, amely egyébként egyáltalában nem tulajdonsága olyan összegeket bocsát rendelkezésére, amelyek árán valóságos kastélyt vásárolhatna magának. A ház kiválasztását illetőleg csupán azt a kívánságát fejezi ki a császár, hogy az Schönbrunn közvetlen közelében legyen.

Schratt asszony talált is egy házat, amely megfelel ennek a feltételnek. Hitzingben fekszik ez a ház a Gloriettegasse 9. szám alatt, szemközt a kastély egyik oldalszárnyával.

Az épület már külsejében is hasonlatosságot mutat a Mária Terézia csodakastélyával: homlokzatát ugyanis schönbrumni sárgára festik. A villát többféle okból át kell ugyan építeni, mindazonáltal megtartják homlokzatát eredeti empire stílusában. A ház körül sok földmunkát végeznek, mire az a kósza hír kel szárnyra, hogy földalatti folyosót építenek, amely a kastélyba vezet. Valójában ilyen folyosó persze soha nem készül.

A homlokzatot az utca felől öreg fákkal csaknem teljesen elzáró előkerten keresztül jutni a belsejében polgári berendezésű házhoz.

Az előcsarnokba az eredeti tervektől eltérően mégsem építették be a tervezett felvonót. E kényelmi alkalmatlóság elhagyásánál főszempont a császár leküzdhetetlen irtózása volt, amely miatt soha egy felvonóba belépni nem tudott. Még hetvenéves korában is szívesebben járt lépcsőket, sem hogy a benne oly kényelmetlen érzést keltő liftre bízta volna magát.

Az egyes helyiségek nem nagyok, de túltömötték változás nélkül szerteállongó bútorokkal. A polcokon, fiókos

szekrényeken kezdetben művészek, utóbb pedig már európai fejedelmek ajánlásaival ellátott fényképek állanak. A fogadószobában Ferenc Józsefnek csaknem életnagyságú képe függ, amely tábornoki egyenruhában ábrázolja. Minthogy az abalakokat sűrű selyemfüggönyök borítják, a szobákban állandó félhomály uralkodik, amit még csak fokoznak a sűrűlombú fák.

Barátságosabb már a faburkolatú, gerendázott mennyezetű ebédlő, rózsafa ajtókkal, Alt-Wien és delfti tányérokkal. Magas ablakokon át az üvegezett kerti tornácra látni, amely nyáron ebédlőül is szolgál. Pálmák és más délszaki növények állanak itt hatalmas dézsákban, közöttük madárkalitkák függenek, bennük kakadukkal és kanárikkal. Egy majompár is él ezen a tornáccon, valamint több kutya, amelyek vad ugatással fogadják a házba vagy a kertbe belépőt.

A tornác mögött kis udvar terül el, benne rózsabokrok övezte olasz renaissance stílusú kúttal. A rózsabokor azon nyáron szűnik meg virágozni, amikor Schratt asszonynak el kell hagynia a glorietegassei házat.

A kert fokozatosan felfelé lejtve kis magaslatra vezet. Lépcsőkön keresztül jut az ember egyik terrasról a másikra. A legalsón virágok övezte kis kioszk áll, amely uzsonnázó helyiségül szolgál. Feljebb egy víztartályt látunk tavirózsákkal és aranyhalakkal, a fölötte lévön pedig egy mezei virágokkal teli rétre épített tekepályát.

Egészen fent a magaslaton kis pavillont rendeztek be, ahol szép idő estén ebédelni lehet. Így szabad, levegős udvar varázsolódik a kertből, ahol a császár felüdülhet, ha odahagyja a fülledt és fojtó schönbrunni szobákat.

Időbe telik, amíg Schratt Katalin megszokja ezt a kis birodalmat. Egészen új környezet veszi itt körül, szolgálkkal és konyhaszemélyzettel, amelyet maga a főudvarmester válogat ki olyan gonddal, mintha csak valóságos kis udvartartást kellene megszerveznie.

De amíg a személyzetet összeállítják, kis idő telik el, amelynek folyamán Franz Dommayer közeli kaszinójából kell hozatni az ételeket. Ennek a Dommayernek és éttermének nagyon jó híre van. Oly jó híre, hogy még a »gyémántmezők« népe is kijár hozzá. Amikor azután mindezekon felül még az ifjabb Strauss János szolgáltatja a muzsikát a vasárnapi tánchoz, érthető, hogy nincs hely a »sorhaj ókban«, ahogy a Hitzingbe vivő társaskocsikat nevezik.

Mielőtt azonban a gloriettegassei házat felavatnák, még egy másik megünneplendő alkalom kínálkozik. Ennek színhelye azonban nem Hitzing, hanem a nussdorfi »Heuriger«.

36

»' S GIBT NUR A KAISERSTADT «

Így azután lassan-lassan kialakul Schratt Katalin másik élete, amely nem sok alkalmat ad már neki arra, hogy kollégáival ezentúl is kötetlenül érintkezzék. Kötelességei és kötelezettségei lehetetlenné teszik ezt és tekintettel is kell lennie különböző körülményekre. Így hát búcsút kell majd vennie egy immár lezárult korszaktól.

A *Burgtheater*-nek most Dr. Max Burckhard az új igazgatója, akinek — mint azt a színház tagjai állítják — fogalma sincs a színpadról és hivatalba lépése idejéig legfeljebb hétszer lehetett színházban«. Ami a származását illeti, ez mindenestre lehetséges, mert a Korneuburgból származó Burckhard előzőleg mint miniszteri segédtitkár és mint az osztrák magánjog egyetemi magántanára működött.

Polgárias gondolkodású, nagy kötelességérzettel és az új kor és szükségletei iránt nagy érzékkel megáldott férfi

vonult be személyében a *színházba* és vele valami csodálatos frissesség, amelynek folytán nemsokára Ibsen: *Népgyűlölő-je*, Gerhardt Hauptmann *A takácsok* című darabja és több Anzen-gruber-mű kerül a Burg színpadára. Mindez kissé sok már a tiszteletreméltó Burgnak, amelynek öreg arany keretei minderre valósággal meginognak.

1883 november 10-én lépett fel először Schrott Katalin a *Burgtheater-ben*. Öt hónappal előbb kötöttek vele szerződést. Burckhardra most az a feladat hárul, hogy Schrott Katalin tízéves tagságát megünnepelje. De mind az igazgató, mind pedig a jubiláns abban állapodnak meg, hogy ezt az ünnepet a szép időre való tekintettel a nussdorfi Heurigernél ülik meg. A *Burgtheater* új ura ezzel is bizonyítékát szolgáltatja, hogy új és friss lendületet hozott a színházvezetésbe.

A színház minden tagját felszólították, hogy a nussdorfi kiránduláson részt végy ének, azzal a megjegyzéssel, hogy a városháza mögött elterülő egyik kis utcában gyülekeznek. Fején ferdén álló cilinderrel, Virgínia szivarral a szája szögletében figyelni Burckhard a kocsik indulását, amelyeknek tragikáit, hősszerelmeseit és naiváit Nussdorf-ba kell szálítaniok. A legelső fiákerben Helene Hartmann foglal helyet, aki valamikor mint Schneeberger kisasszony került a színházhoz. Nem naiva már többé, hanem gömbölyű matróna, puffosujjú selyemruhában, divatos »*cul de Paris*«-val. Burckhardnak komoly gondot okoz, hogy a megfelelő partner kerüljön melléje. Persze semmi esetre sem lehet ez Wilhelmine Mitterwurzer, mert mindketten régi ellenfelek és bizonyára rövidesen hajbakapnának. Így hát Stella Hohenfels ül be mellé, még mindig elegáns asszony, akin meglátszik, hogy a Szajna partján töltötte ifjúságát. Könnyelmű és pazarló, örökös pénzi nehézségekkel küzd és éppen ezért gyakran látható a színházi irodában, hogy ultimátumszerű előlegköveteléseit előterjessze.

Néhány fiáker következik ezután, fiatal még ismeretlen művészekkel, majd egy másik híresség: Zerline Gabillon,

aki nehéz szívvel mondott le egyetlen nagy vágyáról, tudniillik, hogy előkelő hölgyeket játszasson a színpadon. Ha a humora nem is előkelő és finom, van benne ezzel szemben valami őseredeti darabosság, nyersség, ami kiválóan alkalmassá teszi burleszkszerű polgári szerepek alakítására. Szerepköre így meglehetősen hasonlatos Schratt Katalinéhoz. Az ifjú Adele Sandrock a szomszédja, aki Charlotte Woltert van hivatva pótolni tragikai minőségében. Minthogy gyakran volt a badeni »*Flora*« lakója, már innen is jól ismeri Schratt Katalint.

Három úr ül a következő fiákerben. A fiatalember-szerepekre szerződötett buzgó ifjú, Hugó Thimig, aki Holtéi ajánlására már mint 19 esztendősi fiatalember a Burghoz került és a legjobb úton halad ahhoz, hogy nagy komikussá fejlődjék, öt két kollégája vette közre: Max Devrient és Georg Reimers, akiket csaknem Schrattal egyidőben szerződötett Wilbrandt igazgató.

Egy vendége is van a gyülekezésnek: Johanna Buska, a Burgszínház egykori tagja, néhány éve gróf Török felesége. A grófné mindenképpen részt akar venni egykori kolléganője ünneplésében. Lőtte Medelskynek, »a bécsi lánytípus ös-megtestesítőjének* kocsijában kap helyet. Aztán megint egy sereg fiatal tag következik, végül pedig Hedwig Bleibtreu, akit Burckhard egy bajor parasztszínpadon fedezett fel és onnan szerződötett. Rövidesen a színház legkiválóbb tragikai közé emelkedik.

A fiákerparádét a jubiláns zárja be, oldalán Burckhard igazgatóval és mint »Arciére-gárda«, egy utolsó fiáker még, benne a két hírneves színművésszel, Friedrich Mitterwurzerrel és Adolf von Sonnenthallal. Mitterwurzert kissé bolondosnak tartják, de egyben »a legjobb színésznek is, akit Garrick óta színpadon láttak«. Mint ahogy nem állhatta ki Dingelstedtet, Burckharddal sem rokonszenvezik, aminek ezzel a félreérthetetlen kijelentéssel adott egyszer kifejezést: »Egyszer majd még sűgolyukat építek magamnak a csontjai-

ból, igazgató úr«. Amire Burckhard egész nyugodtan így válaszolt: »Helyes. Ilyesmire Önnek úgyis szüksége van.«

E híres »Mefisztó« mellett trónol Adolf Sonnenthal lovag — ugyancsak nagy barátja a sűgolyuknak — pasztellszínű, dohánybarna frakkban, Nanking-nadrágban, Vatermördergallérral, világosszürke cilinderben. Mindketten méltóságosan hátradőlnek a kocsiban, ahonnan leereszkedő jóakarattal pillantanak le a járókelőkre, hellyel-közei üdvözléseket váltanak és pontosan tudják, mikor kell csupán fejet bólintaniok s mikor méltóságosan meghajolniok. Ismerősök felé mosolyognak és bizalmasan, szakértően pislogatnak a csikoszoknyás, bársonymellénykés, lengőcsofós fejük köré csavart pöttyös kendőjű, combig érő cipőjű alsergrundi kis mosónék felé.

Nussdorf előtt összetorlódik a kocsisor. Amikor a kocsi egy pillanatra megáll, egy virágárus asszony lép mellé sápadtlila levenduláival:

— Levendulát tessék, szép levendulát tessék, két krajcár egy csokor, széép levendulát tessééék ...

— Na, adj neki egy krajcárt — mondja Sonnenthal és gomblyukába tűzi a kis csokrot.

De Mitterwurzer vonakodik elővenni erszényét.

— Enyém a levendula vagy a tied, mi?

A fősvény Sonnenthal nem tehet egyebet, minthogy kifizeti a krajcárt, miközben odakiáltja a mit sem sejtő asszonynak:

— Na, itt a krajcárja. Fene a csőribe ...

Hangos lárma köszönti őket a lugasokkal övezett, terített asztalokkal teli kertből, ahol a hosszúnyakú fiaskók és üveg-búra alatt álló gyertyák állanak az asztalokon. A közönség csakhamar felismeri egyik-másik színészt. Pompás induló szól a dobogóról, ahol Schrammel-zenekar játszik, A zenekar egy hegedűsből, egy citerásból, egy fuvolásból, egy gitárosból és egy dobosból tevődik össze. És megkezdődik a tánc.

Néhány nussdorfi gavallér lép az asztalhoz és egy »Landerer«-re vagy ha már éppen táncolni tudják, egy valcerre kéri fel a hölgyeket. Itt azután nincs megállás. Keringeni és forogni kell, míg el nem hallgat a hegedű és a két népe-
énekes — Nagel és Amon — lép a dobogóra. A »Froschnandh-
lal kezdik, majd a *Werkaufst mei Gwand, i fahr in Himmel*«
című népszerű dallal folytatják, míg befejezésül közkívánatra
az »*Im Wirtshaus bin i, wie z' Haus; bei mir z' Haus bin
i nia z' Haus*« kezdetű dal következik.

Ez azután kedvenc dalává lesz Burckhard doktornak, aki a jóféle nussdorfi hatása alatt igen emelkedett hangulatban van. De végül is rájön e kirándulás tulajdonképpeni céljára és helyéről felemelkedve, Schratt Katalinhoz fordul és megtartja beszédét: köszönetet mond neki a rá szabott feladatok hűséges teljesítéséért, mintaszerű megbízhatóságáért, felfogása komolyságáért, amelynek e tíz év során újra meg újra tanújelét adta. Burckhard e szavakkal fejezi be beszédét:

— Éppen ezért különös öröömre szolgál kedves aszszonyom, Schratt Katalin, hogy a főintendantúra nevében közölhetem Önnel, hogy a mai nappal a *Cs. és k. Hofburgtheater* örökös tagjává nevezték ki.

A kertben ülő vendégek hallották a szónoklatot. Lelkesen ünneplik a jubiléumot, amikor ez helyéről felemelkedve köszönetet mond az igazgatónak és megígéri, hogy a jövőben is minden erejével azon lesz, hogy a rá szabott feladatokat teljesítse.

A zene tuszt húz és folyik a tánc tovább. Miközben lehull a szelíd júniusi éjszaka és a gyertyák már lassan leégnek, még egyszer pódiumra lép a két népe-
énekes, Nagel és Amon:

— Egy polka következik ... nyilván Önök is jól ismerik: »*s gibt nur a Kaiserstadt, 's gibf nur a Wien*«. A »schrammlik«
átveszik a melódiát, majd átcsapnak a dalba, amely a könnyelmű Ottó főherceg szűkebb hazáját éneklie meg: »*Schönau,*

mein liebes Schönau«. A dal, amelyet a vidám hangulatú polgári vendégek távozóban halkán dúdolva énekelnek, elhal a távolban.

Ebben a csendben felemelkedik most helyéről Sonnenthal, hogy a pályatársak üdvözlését tolmácsolja:

— »Örökös«, élethossziglani« mondta a direktor. Szörnyű szó és még hozzá a Burgszínházzal kapcsolatban. Szegény, szegény Schratt Kati. De jól gondolta. Megbecsülésnek, megtiszteltetésnek számít. De nekünk, kollégáidnak nagy öröm ez az »örökösség«. Mert örökösen köztünk maradsz, Te, aki e tíz év alatt minden boldogságunk voltál, mint ritka kedves kolléga. Készséges vagy, nincs benned semmi alattomoság és megvesztegethetetlen vagy a véleményeidben, amelyeknek mindég elég nyíltan kifejezést adtál. Elnyerted minden szeretetünket és barátságunkat. Minden irigység nélkül láttuk és csodáltuk nagy művésznővé fejlődésedet. Kolléganő, — mondtam és kérlek benneteket angyalaim — engedtessek meg nekem a merész kijelentés megkockáztatása, hogy a kollégák és kolléganők egyébként meglehetősen ördögiek is tudnak lenni. Maradj meg olyanak, amilyen vagy, Schratt Kati, *tarts* meg bennünket barátságodban, még ha egy szerencsés sors ki is emel körünkből, ha fölibénk emel is. Mindenképpen köszönetet mondunk Neked és megígérjük, hogy ezt a hűséget megőrizzük irányodban — *örökösen*.

Majd e meiningeni pátossal megtartott beszéd után, a jubilánshoz hajol Sonnenthal és suttogva megkérdi:

— Jó volt így, kedves Katim? Igen? Nos, akkor mehetünk haza.

37

HÍRESZTELÉSEK

Nemsokára meg kell szakítani a burgbeli kollégákkal való érintkezést és csupán csak néhány kiváltságosra szorítani. Ezek közé tartoznak Tóni Janisch, a későbbi Arco-Valley grófné.

Arco-Valley grófné mint ismeretlen margaretheni külvárosi lány került Dingelstedt szerződésére révén a Burgszínházhoz és naiva lévén, ugyanazt a szerepkört kapta, mint amit Schratt Kati Berlinben betöltött. Schratt Kati visszatérése után nemsokára Tóni Janisch utódjává lett. Mindketten a *Kätchen von Heilbronn-ban* aratták nagy sikerüket, amelyet Janisch nem annyira játéka természetességével, mint inkább lány hangjának varázsos csengésével és a bensőséggel vívott ki magának, amellyel Kätchen szerepét betöltötte. Maga mondotta magáról, hogy azokat a szerepeket játszotta a legszívesebben, amelyekben a kedély volt a fő mozgató erő. A tündérszép, vörös-szőke, nádszálkarcsú Tóni, finom, kerekded arcával, érzéki szájával, sugárzó barna szemével tisztelői viharos imádatának középpontjává lett ekkoriban. E tisztelők között sok herceg és mágnás is találkozott, úgy hogy végül is választania kellett. Választása csodálatosképpen egy idősebb úrra, Arco-Valley grófra, a tokiói nagykövetre esett. Ez a színpadtól való visszavonulást kívánta tőle, miáltal szerepköre felszabadult és azt Schratt Katalin vette át.

De a szép grófné nem találta meg helyét új környezetében. Oly nyíltan gúnyolódott a bécsi társaság és az arisztokrácia felett, hogy ezek vonakodtak az egykori külvárosi lánnyal továbbra is fenntartani kapcsolataikat. Más társasági körök pedig azáltal érezték sértve magukat, hogy anélkül, hogy erre

felszólították volna, régi és nem mindig jól öltözött barátait magával vitte a szalonokba.

Végül a házasság más okokból is tarthatatlanná vált; nem maradt más hát, csak a válás. Mint ahogy Kiss Miklóstól való válása idején Schratt Katalin indíttatva érezte magát, hogy a színpadra visszatérjen, az ifjú Arco grófné is kénytelen volt így cselekedni és így néhány évre újból a Burg-hoz szerződött, hogy azután Ober-Sankt-Veit csendjébe húzódjék vissza. Barátnőjének, Schratt Katalinnak tízéves jubileumához ő is hozzájárul, amennyiben így nyilatkozik egykori pályatársnőjéről:

— Kezdetől fogva és mindenekfelett legkedvesebb koléganóm volt. Nincs a világon még egy olyan jó, becsületes és őszinte teremtés, mint ő. Minden gondolata előkelő és tiszta. — Mindehhez pedig jelentősen hozzáfűzi: — Nevetéses, amit az emberek beszélnek. Schratt Katalin egész bizonyosan nem szeretője a császárnak.

Ezekről a kósza hírekről már korábban — még a császárné elutazása előtt — mesélt Tóni Janisch Schratt Katalinnak, akit ez úgy felizgatott, hogy a császárnéhoz fordult. Tóni Janisch erről feljegyzéseket hagyott ránk. Ezek így szólnak:

»Amikor kedves Kati barátnóm erről a szemtelen pletykáról értesült, érthetően mélységesen fel volt háborodva. Azonnal levelet írt a császárnénak, közölve vele, hogy mit terjesztenek róla. Éppen ezért, — fűzte hozzá, — ki van zárva, hogy még valaha is megjelenhessék a császár színe előtt, akit e megjelenés révén csak belekevernének az ilyen aljasságokba. Hogy mit válaszolt a császárné, nem vált ismeretessé a nyilvánosság előtt, mert barátnóm megsemmisítette azt a levelet, amely császárnénk előkelő gondolkodásának legszebb bizonyítéka. De legszebb bizonyítéka ugyanakkor Schratt Kati iránt érzett bizalmának is: »Kedves, tisztelt Schratt asszony! Vannak kedves és szíves asszonyok, akik hajlandók a férjük barátnőjét a közös otthonban fogadni. De nincs anya, aki képes lenne rá, hogy férje szeretőjét meghívja gyermekei

asztalához. Éppen ezért Valéria lányom kéri a nevemben, hogy örvendeztesse meg és jelenjen meg nála uzsonnára».

A császárné e demonstratív gesztusa és a főhercegnő meghívása így Schratt asszony elégtételül szolgálnak.

Valéria főhercegnő még anyja elutazása után is összetart Schratt Katalinnal. Mindamellet gyakran vannak lelki harcai. Egyrészt hálás, hogy magányos apjának van valakije, akivel kibeszélgetheti magát, másrészt azonban féltékeny apjának a néki mégis csak idegen nő iránti mindinkább erősödő vonzalma miatt. E meghasonlásszerű és bizonytalanságot kiváltó érzések miatt fel is lép néhányszor a »betolakodott« ellen, hogy azután mindannyiszor megbánja cselekedetét.

Ha a főhercegnő olyan értesítést kap anyjától, amely Schratt asszonyt érdekelheti, magához hívhatja, megbeszéli vele e leveleket, amelyekből mindannyiszor kiviláglik, mennyire nyugodt a *császárné*, hogy ilyen jó kezekben tudja a magányos embert. Ismételten kifejezést ad reményének, hogy talán mégis csak sikerülni fog a császárt megmerevedett környezetéből kiemelni. Egyetlen szó nincs a levelekben, amelyről féltékenységre lehetne következtetni. Csak a megelégedés cseng ki belőlük, hogy »minden ilyen jól rendeződött«.

A császár viszont azt hangsúlyozza, hogy mennyire hálás ezért a »beajánlásért« és mindmegújra ismétli »közös barát-nőjük« tökéletes jellemvonásait. Bizonyossággá vált benne, hogy ha van ember, akivel igazán megbarátkozhatik, ez csupán Schratt asszony lehet. Amit viszont nem ír meg Korfuba, az a néma köszönet és hála, hogy a császárné ennyire okos és nem gördít semmiféle akadályt a mindinkább erősödő barátság útjába.

A császár mindennapos látogatásai Schratt asszonynál annyira szokássá és olyan magától értetődővé váltak, hogy amikor egy napon engedélyt kér a látogatás elhalasztására, csaknem kérlelően írja neki a főhercegnő: »Erősen remélem, hogy nemsokára megint találkozhatnak ... Hiszen tudja ... papa már nem is tudna meglenni Maga nélkül ...«

38

A REGGELI KÁVÉ

Schönbrunn, Mária Terézia császárné kastélya — egy kis forrásról kapta nevét — sárga homlokzatával, zöld zsalugátereivel, 1400 termével és 140 konyhájával, üresen álló termék és boltzatok gyűjteménye, I. Ferenc József tulajdonképeni öregkori székhelyévé válik. A Burgban nem szívesen tartózkodik. A fiára és a távollevő császárnéra való emlékezés elriasztja.

Szívesebben keresi fel ezzel szemben a császár a gloriettegassei villát. Jóformán nem múlik el nap, hogy ne ott fogyasztaná el reggelijét.

A villához a schönbrunni fűvészkerten keresztül vezet az út a jázmin- és orgonabokrok rejtette kis kertajtóig. Ama bizonyos orgonák ezek, amelyeket még a XVI. században hozott Bécsbe Törökországból Gislar de Busbeck.

Ezen a kertajtón át csak az utcán kell keresztülhaladnia a császárnak, hogy a Gloriettegasse 9. számú ház elé érjen. Hozzászokik, hogy minden reggel 6 órakor itt költse el a reggelijét. Ehhez persze már 4 óra előtt fel kell kelnie a szakácsnőnek. Schratt asszonynak valamivel később.

Egyszer elalszik a szakácsnő és vele együtt az *egész ház*, úgy hogy a császárnak — nyilván életében először — egy bezárt kapu előtt kell várakoznia, míg végre is eszébe jut, hogy megszólaltassa a csengőt. Ez a csengetés azután jeladás az általános zűrzavarra. A szakácsnő, aki sejti már, hogy mit tett, illetve mit nem tett meg, felizgatott kutyák között rohan az előtérbe, ahol a szolgál alsónadrágban és hálósapkában készülődik, hogy kaput nyisson. A császár, akit láthatólag mulattat a zűrzavar, belép. A szalonban kell várakoznia, mert hiszen a ház úrnőjét sem keltették fel és neki is sietve rendbe kell hoznia magát.

De ilyesmi csak egyetlen egyszer fordul elő és egyébként minden szigorúan kiadott és betartott utasítások alapján, pillanatnyi pontossággal játszódik le, akárcsak odaát a kastélyban. A tejeskávénak — feketét soha nem iszik a császár — melegnek, a habnak frissnek, a kiflinek ropogósnak, a vajnak jéghidegnek kell lennie. Ehhez jön még a Virginia-szivar, amelyet e célra készült cédrusfadobozban tartanak a megfelelő hőmérsékleten. Ugyanez áll később a könnyebb Regalia Mediákra is, mert évei múlásával az öregúr már erősnek találja a fekete Virginiákat.

A reggeliző asztalt a kis budoárban állítják fel, ahol a császárt ábrázoló számtalan fénykép látható: a császár egyenruhában, díszszemlén, kilovagolások alkalmával, vadászöltözetben, amint cserkészik, sétaközben stb. A porcellán és az ezüstök semmiben sem különböznek az udvari ebédeknél szokásos edényektől és terítékektől. Ha a császár villásreggelire is ottmarad, akkor még drága poharak járulnak mindehhez, noha minden, amit ilyenkor feltálnak, teljesen polgári: sertéskaraj babfőzelékkal, vagy paprikáscsirke galuskával.

Az ebédlő mellett kis fülkéje van a császárnak. E szobában egy szekrény áll, benne házikabátok a császár számára. Nem szeret még komornyikjának jelenlétében sem átöltözni. Csak aggkorában lesz majd kénytelen ezeknek segítségét igénybe venni. Ebben a kis fülkében cseréli fel az elegáns egyenruha-zubbonyt vagy a vadászkabátkát a háziköntőssel. Ezt a ruhadarabot ő maga találta fel: fekete vagy csukaszürke színű, térdig ér és némileg hasonlatos a régi porosz felöltökhöz, így Schönbrunn-tól, minden ceremóniától, etikettől, szárnysegédektől és udvari tanácsosoktól megszabadultan néhány óráig, most jómódú polgár életét éli, aki nyugodtan és derűsen átadhatja magát kényelme zavartalan élvezetének.

A kastélyba visszavezető út ugyanaz, mint a reggeli volt. A falba vágott kapu közelében kis lépcső vezet egyenesen Ferenc József dolgozószobájába, ahol azután szigorúan a nap-tárra jegyzett napirendhez igazodva megindul a napi munka.

Hihetetlen pontossággal *vizsgál* meg minden beadványt miközben csupán fontos esetekben jegyzi kézjegyét az ívpapír sarkába. De ha finom, kaligrafikus írásával valami széljegyzetet is fűz hozzá, ez minden javítás és rövidítés nélkül történik. Ilyesmit egyébként rossz néven is vesz a hozzáintézett iratokban. A délelőtti rendelkezéseket még aznap végre kell hajtani és még ugyanaznap az e célra elkészített mappákban aláírás végett elébe kell terjeszteni.

Mereven és megközelíthetetlenül ismét császár csak csupán az íróasztala mögött ülő Ferenc József.

39

EGY FŐHERCEG VILÁGGÁ MEGY

A császár látogatásaival szokásossá válik, hogy az uralkodóház tagjai is »leadják névjegyüket« a gloriétagassei házban. Így megjelennek ott Mária Valéria főhercegnő után császár többi rokonai is — mindenesetre többé-kevésbé hangsúlyozott tartózkodással.

Ezzel szemben néhány főherceg gyakrabban megfordul a villában, ahol szigorú nagybátyjuk megértő barátnőjénél különösen jól érzik magukat.

Ha a császár néha beszélgetés közben megemlíti az ifjabb főhercegeket, mindig ama sajnálkozás kifejezése mellett történik, hogy nincs felettük fenyítési joga. Egyszer ezt mondja Schratt Katalinnak:

— Ósanyám, Mária Terézia környezete minden megdöbbenése ellenére maga vette kezébe a virgácsot. Addig bizony soha nem fenyítették meg egy főherceget. »Szívesen hiszem, — mondotta ilyenkor Mária Terézia — hogy meg is látszott rajtuk.«

A császár örül, ha nem hall semmit a főhercegekről, mert így legalább abban a hitben élhet, hogy tiszteletben tartják és panaszra nem adnak semmi okot.

A Schratt-villa vendégei közé tartozik »a hadsereg legszebb tisztjeként« emlegetett Ottó főherceg, aranysújtásos világoskék huszáratillájában. Bolond csínyjei ellenére, amelyek több ízben kihívták császári nagybátyja rosszakaratát, Schratt Katalin nagyon szereti az életvidám, álmodozószemű sápadt férfit. Tud a schönauai féktelen ünnepélyekről, s tud arról is, hogy a császár erélyesen szándékozik fellépni e kicsapongások ellen. Éppen ezért figyelmezteti a főherceget és igyekszik rávenni, hogy »életét nyugodtabb és némileg észszerűbb alapokra helyezze«. — Muszáj minden rongyosbálra, minden kocsisbálra elmennie, császári fenség? — Ravasz mosolyával gödrös arca körül, válaszol a főherceg: — Hát hiszen megengedem, nagyságos asszonyom, de semmiféle kényszert nem vagyok hajlandó elviselni. Ha egyszer elragad a hév, én bizony beleugrom a tréfába, bele én . . .

Akik ezt megcselekszik, azok közé tartozik János Szalvátor főherceg is, a toszkánai nagyherceg fia. Mint a család csodagyermekébe, a legszebb reményeket helyezték belé. Minthogy már kora ifjúságában lelkesedett minden katonai kérdésért, már korán belépett a hadseregbe. De a fiatal tiszt végül is megunta az unalmas határmenti garnizonokban teljesítendő szolgálatot és így szívesen cserélte fel az elhagyatott galíciai határközséget a vidám császárvárossal.

Schratt asszony maga mesél János Szalvátor főherceg első »fellépéséről«. A főherceg, mint kísértet szerepelt először.

— Mélyen bent jártunk 1872 nyarában, amikor a császári pár termeihez közel eső, ú. n. erkélyfolyosó öre jelentette, hogy éjfélkor fehérruhás kísértetet látott, amely azután hirtelen eltűnt. Az ör előadásának nem akartak hitelt adni, de néhány nap múlva egy másik ör is jelentette, hogy ugyanazon a folyosón éjfélkor látta a jelenést, bajonetjével meg is támadta és valószínűleg meg is sebesítette. Mialatt a bécsi klérus ezt

a kísértetet a maga céljaira igyekszik kihasználni és a szabad szellem és liberalizmus ellen jajong, a bécsi újságok tiltakoznak e fogás ellen. A *Neues Wiener Tageblatt* főszerkesztője nyílt levélben fordul az igazságügyminiszterhez, dr. Glaserhez, kérdést intézve hozzá, hogy voltaképpen micsoda állapotok is uralkodnak Bécsben, hogy szenteskedő vénasszonyoknak és aggszűz grófnőcskéknak szolgáltatnak anyagot és az egyiptomi álmoskönyvre hivatkoznak. De az igazságügyminiszter hallgat és a bátor örálló katonát, aki a kísértetet bajonettjével megsebesítette, becsukják. Háromszori megjelenése után a kísértet nem mutatkozik többé. János Szalvátor főhercegnek pedig megvolt a jó mulatsága.

Az, hogy a császár ilyen tréfáktól csak igen kevéssé van elragadtatva, persze magától értetődik. Természetesen azt sem hallja különös örömmel, hogy a főherceg Magyarországon Károlyi gróffal konspirál ellene, hogy Bécsben felfordulást idézzen elő. Rovására írja még a főhercegnek, hogy beleártotta magát a bolgár zürzavarba és Ferdinánd szász-koburg herceg törekvéseit támogatta.

A büntetésből Linzbe helyezett főherceg innen több röpiratot bocsátott világgá, amelyek a császár szerint alkalmasak voltak arra, hogy »a hadsereg fegyelmét veszélyeztessék« és a linzi parancsnokság alól való felmentésére vezettek. Ezután visszavonult Orth melletti kastélyába, ahonnan csak ritkán mozdult ki, hogy Bécs városát felkeresse.

Annál jobban csodálkozik azután Schratt asszony, amikor megjelenik nála a főherceg szárnysegédje, gróf Schaffgotsch kapitány és érdeklődik, hogy szabad-e ő császári fenségének a nagyságos asszonynál tiszteletét tennie. Schratt Katalin beleegyezik és a látogatás napjául 1889 december 2-át tűzi ki.

Már belépése pillanatában megállapíthatja Schratt Katalin, hogy a főherceg rendkívül izgatott. Sokat beszél, egyik témáról a másikra ugrik, idegesen játszik a kardbojttjával, kesztyűit egyik térdéről a másikra dobálja. Sejtí, hogy valami nyomja a lelkét, talán a közbenjárását akarja kérni. De ezt

a feltevést utóbb elveti, mert ez nem is illő ennek a makacs főhercegnek a jelleméhez.

Csupán többrendbeli szokványos bevezető szavak után érkezik el a főherceg látogatásának tulajdonképpeni céljához. Azt állítja, hogy kétségbeejtő helyzetben van, amelyet csak egy nagyvonalúan gondolkozó asszony érthet meg igazán. És lassan-lassan mind nyugodtabbá válva mesélni kezd, »Milcsi«-jéről, Ludmilla Hildegard Stubelről, akivel mint tizenöt esztendő s balettnövendékkal ismerkedett meg az udvari operánál és akibe első látásra beleszeretett. Akkoriban az Opera negyedik emeleti karzatán találkoztak, de ő később felkereste Stubelékát és megkérte a szülőket, engedjék meg, hogy lányukkal érintkezzék s hogy ő nevelje. Ezt megtudta a császár és büntetésből Krakkóba helyezte, ahová azonban »Milcsije« titokban, mint »házvezetőnője« követte. Visszavonulása után azután beköltözött vele orthi kastélyába, ahol most is lakik.

— És miért meséli ezt el nekem, császári fenség?

— Mert mint mondtam, találnom kell valakit, aki megmutatja nekem az utat, amely ebből a helyzetből kivezet, ha egyáltalában van még kivezető út. Anyámnak még mindig nincsen fogalma Milcsivel való kapcsolatmról és már nem is tudom, hogyan közöljem vele, hogy Milcsit néhány nappal ezelőtt titokban feleségül vettem.

Hosszú csend következik, csak egy aprócska falióra tik-takolása hallatszik. Majd megszólal Schratt asszony:

— Nincs jogom hozzá, császári fenség, hogy szemrehányásokkal illessem, de talán mégis jobb lett volna, ha nem teszi meg ezt a meggondolatlan lépést.

— Feleségemet nem hagyom el soha, — ez ki van zárva. A főherceg megint nagyon ideges.

— El akarom hagyni Bécset, az udvart és ezeket a hivatalnoklelkeket, akik soha meg nem engednék, hogy úgy éljek szívem választottjával, ahogy szeretnék és ahogy mindenki más meg is teheti. Valakire rá kell bíznom magam, valakivel ki kell beszélnem magam, hogy mi bánt és mi izgat. Nincs

senkim, nincs egy rokonom, aki megértené, még csak unokanővérem, Mária Valéria főhercegnő sem. Amikor kiöntöttem előtte a szívemet, gyorsan félbeszakított és azt tanácsolta, keressem fel önt.

— Ahogy a dolgok állanak, csak egy tanácsot adhatok, császári fenség. Azt, hogy menjen el a császárhoz és jelentse neki a történeteket. Amilyen jó, majd talál módot rá, hogy minden akkurátusan elrendeződjék. Hiszen tudja, hogy milyen elnéző, milyen ...

A főherceg csaknem gúnyosan félbeszakítja Schrott Katalint:

— Igen, már amilyen elnéző, a legkegyelmesebb úr lehet... Igen ..., magam is alázatosan tiszteltem benne a jóságos nagybácsit, de most már tudom, hogy milyen valójában: hideg, önző, kemény, büszke ember, könyörtelen és engesztelhetetlen.

— Ilyesmit nem szabad hallanom, császári fenség. — Majd engedékenyebben: — Igaz, tud kemény is lenni, kell is, hogy az legyen, mert mindahhoz, amiben a sors őt részesítette, acélból kell lennie a szívének, mert másképpen már rég összetört volna.

— Téved, nagyságos asszony, — mondja a főherceg rendkívül izgatottan. Nem a sors mért rá szenvedéseket, ő maga hozta ránk e szenvedéseket, ő az oka, hogy Miksát Quretaróban legyilkolták, a két belga asszony, Sarolta és Stefánia'az ő lelkiismeretét terhelik, Rudolf halálának egyedül ő az oka, s ha a császárné most künn bolyong a világban és a messzeséget keresi, nagyon jól tudja, miért teszi és miért nem akar a császár mellett maradni. Engem is meg akar semmisíteni és utánam majd mások következnek, míg az egész császári házat tönkre nem tette. — Reszketve simít végig kesztyűin, — Ki akarok utazni a világba, dolgozni akarok és nem akarok tovább a nép pénzéből élni. Meg kell szünnöm főhercegnek lenni, hogy ember lehessek.

A ház úrnője feláll helyéről:

— Nem értem önt, császári fenség. Azt az egyet értem azonban, hogy azért fordult hozzám, hogy tanácsot kérjen

tőlem és ezt szívesen meg is adom. Ne hamarkodjon el semmit. A kijózanodás nagyon gyorsan itt lesz. Gondoljon arra, hogy eddigi élete kötelezettségeket ró önre, mert az nem lehet, hogy az ember először mint *császári herceg minden kellemetességet kiélvezzen, hogy azután unalomból és szeszélyből kijelentse, hogy mindez nem ér semmit*. Dolgozni akar, császári fenség? Tudja, hogy a munka, ha nem szoktuk meg, milyen nehéz? És azt hiszi, hogy egy főherceg számára olyan könnyen találkozik majd munka? Ehhez bizonyítványok és ajánlások szükségesek, de másfajta, mint amilyeneket ön eddig ismert. Amikor János Szalvátor egyik nagybácsija erről a látogatásról értesül, jót mulat rajta:

— Nem vonom kétségbe, Schratt valóban jó gazdasszony ... a Habsburgok mindig szerették egy kicsit a nyersséget és a lágyságot.

De János Szalvátor felpattan:

— Megtiltom, hogy így beszélj erről a hölgyről. Ha kedves nénikéink és unokatestvéreink csak fele olyan értelmesek lennének, mint ez az asszony, nem volna tele a családkunk begyöpösödött fejű, szenteskedő vénasszonyokkal!

Néhány nappal János Szalvátor glorietegassei látogatása után, 1889 december 8-i keltezéssel egy levél fekszik a császár íróasztalán: »Felség, nem óhajtok tovább abban a kitüntetésben részesülni, hogy főherceg és tábornok lehessenek. Lemondok minden rangomról, méltóságomról és kitüntetésemről és alázatosan kérem Felségedet, méltóztassék kegyesen megengedni, hogy az Orth János nevet felvehessem.«

Amikor a császár a levelet elolvasta, így szól a szobába belépő Csanády őrnagyhoz, a katonai iroda tisztviselőjéhez:

— ő császári fensége elhatározásának okait sejtem. Elhatározása tisztességéről és jellemességéről tesz tanúságot. Nagy kár érte.

János Szalvátor azt a választ kapja a katonai irodától, hogy őfelsége egyetért a főherceg elhatározásával. De köteleznie kell magát, hogy a monarchia területét ezentúl csak a császár

különleges engedélyével lépi át. Kifejezi még a császár azt az óháját is, hogy a főherceg folyamodjék más állampolgárságért. Ez ellen azonban erélyesen tiltakozik János Szalvátor. Osztrák akar maradni.

Károly Szalvátor alleegassei palotájából öt búcsúlevelet ír most a főherceg. Egyet közülük Szögyény-Marich László grófnak a külügyminisztérium első osztályfőnökének, akit hátrahagyott személyi okmányai rendezésével bíz meg, s egyben közli vele, hogy eddigi egymilliókoronás apanázsáról lemond.

Azután orthi kastélyába utazik, hogy ott 76 éves édesanyjától elbúcsúzzék.

Útja cikkcakkban vezet Nyugat-Európán keresztül. Mint mondja, azért, hogy a császár utánaküldött kémeit félrevezesse. Hogy Zürichben megszerezte-e a svájci állampolgárságot, nem lehet megállapítani. Egy s más azonban erre enged következtetni. Svájcból állítólag Cannesba utazik, valójában azonban Parison át Liverpoolba megy tovább.

Itt találkozik Orth János a feleségével, hogy terveihez híven egy hajó kapitányaként Dél-Amerikába vitorlásszék. A kormányosi vizsgát már korábban letette Bécsben. Liverpoolban megvásárolja az 1368 tonna súlyú nagy vas-háromárbocost, a »*Santa Margaritá*«-t. Ezt a hajóvásárlást Szemere Miklósnak írja meg Bécsbe, valamivel később pedig újra hírt ad róla Schratt Katalinhoz címzett és már az útról írott levelében. E búcsúlevelében említést tesz száz rózsaszín székfűs üdvözlétéről, »amelynek tulajdonképpen tízezer darabból álló csokornak kellett volna lennie.« Ebben a levelében közli, hogy egy hajórakomány cementtel úton van a Rio dela Plata felé, ahonnan Chilébe szándékszik továbbhajózni és visszatérőben salétromot berakodni. Nyolc hónapig tart az út odafelé, huszonnyolc személy van a fedélzetén, köztük Sodich kapitány. »Rábíztam a parancsnokságot, — írja tovább levelében, — és mint első tisztje állok vezénylete alatt. A legközelebbi úton azonban már én akarok parancsnokolni.

40

A T E R E F E R E

A hajnali kávézásoknál keveset mesél a császár. Annál többet kell mesélnie Schratt asszonynak. El kell mondania minden új hírt, amit a városból tud, egyáltalában mindenről, ami a császárt érdekelheti, be kell számolnia. Minthogy a császár elé csak újságkivágásokat tesz környezete, szívesen hallgat meg mindent, amit szárnysegédei egyébként elhallgatnak előtte.

Így vidám és fesztelen a társalgás. Mindenféle bohó históriák hangzanak el, sőt néha néminemű pletykák is, mindez azért, hogy a császár felviduljon és hangulata jó legyen.

Minthogy maga Schratt asszony nem tud annyit mesélni, hogy mindennap kellő mulattató anyaggal szolgálhasson, megbízásokat kell adnia, hogy számára anyagot gyűjtsenek, vagy neki magának kell jegyzeteket készítenie, ha vendégei valami megfelelőt mesélnek neki:

— Na de ezt fel kell ám jegyeznem, hogy holnap elmondhassam őfelségének.

Diplomatáknak, katonatiszteknek és maguk a főhercegeknek, akik mindenféle vidám történeteket tudnak, el kell mindezeket mesélniök, vagy pedig a kaszinókban és társaságokban összegyűjteniök. Maga fáradhatatlan az anyaggyűjtésben:

— Mondja csak excellenciás uram, egyáltalában nem tud semmit sem? Semmilyen története nincs a számomra?

Eulenburg gróf sóhajtván mondja:

— Schratt Kati asszony azonmód, hogy találkozott velem, nekem rontott: »Kérem szépen, mondjon már valami jó kis históriát, a császárnak valót,« Lelkesen igyekeztem is

kívánságainak megfelelni és még a naschmarkti kofákat is felkerestem, hogy valamit elmeséltessek magamnak.

A kegyelet parancsa, hogy a holtakról csak jót, az élőkről pedig csak — rosszat meséljen az ember. Az utóbbi azonban nem szokása Schratt asszonynak. Mindenféle »kibeszeléstől« óvakodik, mert tudja, hogy a császár az ilyesmit nem szereti. Soha, soha elbeszélései révén senkinek nem ártott. S ha netán mégis fennforog ennek a veszélye, akkor inkább nem említi neveket.

— Ismerek egy bankárt, felség. Az arca... nos az arca olyan, mintha Jób könyvéből lépett volna ki. — Most egy új köszönési formát talált ki. Ezzel búcsúzik övétől, amikor reggel a tőzsdére indul: »Gyerekek, imádkozzatok. Apátok lopni megy.« Olyan ez, mint amikor egy abruzzói rabló megígéri a Madonnának, hogy majd egy kis borraivalót juttat neki, ha a támadásnál megvédi.

— Még el kell mondanom felségednek egy vidám kis históriát: Dániel Spitzertől, az ismert kritikustól hallottam. Néhány nappal ezelőtt Badenben volt és fura kis esete volt egy hölgygel a parkban. Ja, micsoda fura dolgok történnek ezzel a Spitzerrel. Valóságos eleven regény ez az ember.

— Úgy látszik, — veti közbe a császár, — van abban valami igazság akkor, amit Ligne hercege mondott egyszer: Bécsben minden ember egy regény.

— Nos, Spitzer egy padon ül a badeni parkban. Mellette egy feltűnően öltözött hölgy, akivel minden nehézség nélkül csakhamar beszélgetésbe elegyedik. Mindenfelét kérdez tőle, végül pedig azt, hogy férjnél van-e már?

— Oh igen, feleli előkelően, — de most már özvegy vagyok. A férjemet Maxnak hívták és éppen ezért kedvenc költőm Schiller, mert nemcsak a férjemet, hanem egész családunkat megénekelte. Férjemet, mint már említettem, Maxnak hívták. Akárcsak Thekla szerelmesét, csupán azzal a különbséggel, hogy ez a vérteseknél szolgált, míg az én férjem az ötödik gyalogezredben volt százados. Engem Lujzának hívnak — az

Ármány és Szezelem-ből, hiszen emlékszik. — Miként az a Lujza, én is kissé sápadt vagyok, ezzel szemben marienbadi vizet iszom, mérsékelt sikerrel, vagy hogy Lujzával szóljak: »A limonádé lagymatag.« Az unokatestvéretem, aki a tüzérségbe házasodott be és most Linzben fekszik a »stábjával«, Máriának hívják. Máriát nyilván jól ismeri a *Stuart Mária-ból*. A *Haramiák-ból* is él közöttünk egy nemes jellem: Károly, a sógorom, aki azonban mindössze postamester Strebersdorfban. És ön uram ... Önt hogy hívják?

— Dániel, — mondja Spitzer némi zavarban.

— Mii? Dániel? Szavamra, hiszen így hívják a rogyadozó térdű szolgát a *Haramiák-ból*.

— Ez azonban már kissé sok volt Spitzernak és bocsátnakérés nélkül távozott, — Schillerrel szólva »hajón Franciaországba.«

A császár hálás hallgató. Olyan jól mulatott, hogy a kávéjáról is megfeledkezett, meg a kuglófról és a »csehipasz« nevű tésztről is, meg a kétféle rétesről és a kis cikkelyekre vágott »Powidli-gombócokról.« A császár enni kezd, de kéri Schrattot, hogy meséljen tovább:

— Kérem szépen, a színházból valamit...

Schratt Katalin gondolkozik: — Millöckerről, Girardiról és az orleansi szűzről még nem mondtam el azt a kis történetet. Nos, hát az úgy volt, hogy Millöcker mindig nagyon ideges volt és Girardi még ugratta is ezenfelül. Amikor azután elérkezett a *Koldusdiák* főpróbája, amelyben Girardinak Ollendorf szerepét kellett játszania, nem lehetett a színházban sehol megtalálni. Már mindenki beöltözve várakozott. Hiába vártak. Végül is elküldtek Girardi lakására, ahol ágyban feke találták. Elaludt. Előfordul az ilyesmi, felség...

A császár egy szalmaszállal körülményesen rágyújt Virginia szivarjára, miközben gondosan forgatja a lángban, látható vidámsággal várva a történet folytatását.

— Girardi nagy sietve felöltözködik, miközben Millöcker valóságos vitustáncot jár a karmesteri pulpituson az ideges-

ségtől. Végre megérkezik Girardi a főbejáraton át és bejön a nézőtérre, ahonnan felkiabál a színpadra: Nos, hát miért nem kezdődik már? Micsoda rendetlenség? Ezt nem tűrjük tovább!

Millöcker először majdnem megkövül a dühtől, aztán kitör és bömbölni kezd:

— Úgy látszik megbolondultál. A helyedben én egyáltalában el sem jöttem volna a próbára.

Mire Girardi:

— Azt már elhiszem. Hasonlít rád. Nem jönnél el, mert nincs benned becsületérzés. De bennem van és ezért itt is vagyok.

Millöcker szóltanul leszédül a karmesteri pulpitursól és kitámolyog. Az igazgató utána. Miközben Girardi öltözőjében felkészül, az igazgatónak sikerül a zeneszerzőt megnyugtatni. Aztán Girardihoz megy és csaknem térdenállva könyörög neki, kérjen Millöckertől bocsánatot, mégpedig ennek kívánsága szerint, nyilvánosság előtt.

— Jó, megteszem, — mondja Girardi, — de csak egy feltétellel. A megjelenésemkor tuszt fújjanak a trombiták.

Karbafont kezekkel vár Millöcker az elégtételre. Ekkor harsonaszó hallatszik, Girardi egy öltöztető ruhájában kilép a kulisszák mögül, mint orleansi szűz, lándzsával a kezében és elkezd szavalni Schiller darabjából: »A kard pihen, elmúlt a harc viharja, Fogadd hát el testvéri jobbomat. Veled vannak az Isten és a szűz.« — Millöckernek nevetnie kell, a színpadra siet, megtörténik a kibékülés és végre elkezdhetik a próbát.

— Ma nekem is van mesélni valóm, — mondja a császár hunyorgatva. Újra itt van az árnyékom. Hiszen tudja, Mysa grófnő. Tegnap utánam hajtatott a kocsijával. Úgy látszik megint magára akarja irányítani a figyelmemet.

Eddig is csak azért jelent meg minden udvari összejövelen, minden hivatalos ünnepségen, hogy észrevétesse magát

velem. Aztán utánam utazott. Teljesen mindegy volt neki, hogy Pestre utaztam-e vagy a Kárpátokba, ahol egyébként Zakopanjeben megtelepedett, hogy a vadászatnál minden nap zavarjon. Tirolban elriasztotta a zergéimet és megkeserítette misurinai tartózkodásomat. Most állítólag itt a közelben vett villát magának. Csaknem félek, hogy újra kezdi majd az ostromot.

Schratt asszony hallott már erről a gazdag özvegyről akit a bécsi társaságban »*bete noire*«-ként emlegetnek és csak azért hívnak meg mindenhová, mert félnek gonosz szájától és intrikáitól.

A császár folytatja a témát:

— Meg kellett hívni ezt a Mysa grófnőt unokámnak Windisch-Graetz herceggel tartandó esküvőjére. Nem lehetett elkerülni a meghívást, mert különben mindenféle gonosz-ságot követett volna el. Emlékszem, gyönyörű ruhában jelent meg az esküvőn, diadémmal a hajában. A trón közelében állott, amikor hozzálépett egy kamarás, hogy bemutassa neki Windisch-Graetz herceget.

— Windisch-Graetz? Emlékszem. Bécsben és a vidéken sok Windisch-Graetz van. Jók és rosszak, hamisak és valódiak. Melyek közé tartozik ön? — kérdezte tőle. Mire a herceg az egyedül lehetséges választ adta: — Igen, Ausztriában valóban sokféle Windisch-Graetz van. Azt hiszem, grófnő, hogy én a jobbajtákhöz tartozom. De nagy szerencse, — ránk nézve, az udvarra és egész Bécsre nézve is nagy szerencse, hogy csak egy Mysa grófnónk van. — Amaz este óta hosszabb időre eltűnt a grófnő, de ime itt van újra és követ, akár egy szárnysegéd.

Schratt asszony felnevet:

— Talán bizony szerelmes a grófnő, felség?

Mire a császár:

— Azt hiszem Turgenjev úr mondta egyszer, hogy a szerelem olyan mint a kolera: le kell küzdenünk. Nos, ebben az esetben én is ezen a véleményen vagyok.

Schratt asszony egy pillantást vet az órára és megállapítja, hogy még van egy kevés ideje a császárnak.

— Egy ilyen szép kis történet után, nehéz dolog már újat mesélni, felség. De hirtelen eszembe jut, amit nemrégiben Taafe gróftól hallottam. Azt állítja, hogy ezt a történetet rajta kívül senki sem ismeri.

1846-ban történt, apja akkoriban a legfelsőbb törvény-szék elnöke volt. Felsőged emlékezni fog, a felesége született Brezenheim-lány volt. Ez a Taafe merev, elutasító magatartású úr hírében állott, akinek jelenlétében soha nem lehetett igazi, családias hangot megütni, de különösen ismert és rettegett volt, mint szigorú bíró. Amikor Taafe egy napon sétáról tér vissza a Löwelstrassera, több bútorokkal megrakott teherkocsit lát a palotája előtt. A bútorokat éppen lerakják. Kérdésére, hogy ez mit jelent, megtudja az elnök, hogy ő maga rendelte ezt a lakásberendezést. Dühösen adja ki a parancsot, hogy a bútorokat vigyék a pokolba, ő nem rendelt semmit. Most azután napról-napra megisméltődik, hogy szabó, pék, kályhás, tucatnyi más iparos és mindegyik fajta tucat-számra megjelenik a palotában azzal, hogy odarendelték őket. Egy napon nem kevesebb, mint tíz hatalmas tortát hoznak a löwelstrassei palotába azzal, hogy ezeket onnan rendelték.

Taafe Sedlnitzky grófhhoz, a rendőrfőnökhöz fordul segítségért, hogy óvja meg a bécsi kereskedőket és iparosokat a csalóktól, akik nyilván azoknak a bűnözőknek a sorából kerülnek ki, akiket ő megbüntetett és akik most így akarják megbosszulni magukat. Amikor a gróf egy napon a Kohlmarktra megy, hogy egy selyemnyakkendőt vásároljon magának és végül meghagyja a tulajdonosnak, hogy a számlát küldjék el a Taafe-palotába, ráordít a boltos: — Hová küldjük a számlát? Hová? Ne engedjétek ki ezt az embert! Taafe ... azt mondotta, — Taafenek hívják... Törjétek be a kalapját ennek a csibésznek, ennek a csalónak ... most aztán megfogtuk a nyavalyást.. . persze, most még pimasz is a nyomorult...«

— és dühösen rárohannak a szegény elnök úrra, aki csak nagy kinnal és egy rendőr segítségével tud a tulajdonos és ennek ütlegekkel nekitámadó felesége elöl megmenekülni.

De még nincs vége, felség. Egyik este éppen vacsorához ül a család, amikor csengetés hallatszik. Kettős csengetés a portásfülkéből, jeléül annak, hogy magas vendégek érkeznek. Az ajtó feltárul, a szolga pedig, amint tanulta, hangosan bekiáltja a vendégek neveit: Schwarzenberg herceg és neje, Schwarzenberg hercegné. — Alig vannak az ebédlőben, már jelentik Lobkowitz herceget és feleségét és így megy tovább az Auerpergekkel, Liechtensteinekkal, grófokkal és excellenciás urakkal, akik mind díszbeöltözötten jelennek meg estélyiruhás hölgyeik oldalán. Taafe gróf szégyenkezve, megdöbben és kétségbeesetten kénytelen túrni vendégei szemrehányását, hogy gála-vacsorára hívta őket, a Löwelstrassei házba és amellet a vendégek még nincsenek is teljes mértékben meggyőződve róla, hogy Taafeék ártatlanok az egész ügyben. Mint-hogy a kocsikat már elküldték, a megjelenteknek gyalog és éhesen kell távozniok, mert akkor még nem volt Bécsben olyan intézmény, mint a Sacher.

Amikor a császár feláll és vissza akar térni a kastélyba, nevetve hívja fel figyelmét Schratt Katalin egy változásra:

— Itt a szomszédban egy ezredes nyugdíjas özvegye lakik. Szobakiadással foglalkozik, miért is a múltkor a következő feliratú tábla függött a kapuján: *Tisztességes hölgy részére szoba kiadó*. Felső látta is talán, amikor elhaladt előtte. Nos tegnap óta, a »tisztességes« szócsonka kemény *záradéka*, ki van húzva a táblán ...

— Na, az erkölcsökkel úgy látszik, nem állunk valami jól. Meséljen majd holnap tovább, Kati asszony. Isten vele, köszönöm szépen, hogy ilyen jól elterefertünk.

41

LE RENARD DE L'EUROPE

Nyilván János Szalvátor főherceg hívta fel Kóburgi Klementina hercegnő figyelmét és érdeklődését Schratt Katalinra. A hercegnő köszönettel fogadta ezt, mert okos és becsvágyó nő lévén, fontos volt számára, hogy az egyébként megközelíthetetlen császár bizalmasát megismerje és ezáltal lehetősége nyíljon arra, hogy rajta keresztül esetleg a császárt befolyásolhassa.

Az első találkozás színhelye a bécsi Kóburg-palota. Schratt Katalin egy öreg, de még elég eleven és tekintélyes külsejű hölgygel találja magát szemben, akinek élénk szemeiből intelligencia és erő sugárzik.

Klementina főhercegnő a polgárkirálynak, Lajos Fülöpnek a lánya. Szeretettreméltó, ügyes beszédmodora elárulja francia származását. De palotája berendezése is az Orleansok finom ízléséről — és a Kóburgok Koháry-ágának gazdagságáról tanúskodik. A hosszú folyosók falain kedvenc fia, Ferdinánd ornitológiai gyűjteményének válogatott darabjai kaptak helyet, ő maga az egymásba nyíló szalonokban székel, ahol különös kedvvel fogadja mindazokat a személyiségeket, akikről úgy véli, segíthetik kedves tervében, — tudniillik, hogy fiából bolgár fejedelmet csinálhasson. Ezzel a Kóburg-ház hagyományait szándékszik, folytatni, tudniillik, hogy Európa minél több üresen maradt trónusát Kóburgok töltsék be. Belgiumban Ferdinánd nagybátyja, I. Lipót értette módját, hogy királlyá koronáztassa magát. Egy másik nagybácsi Portugália királya. A legfontosabb rokon pedig »*prince consort*« volt, Victoria angol királynő férje. Halála esztendeje egybeesett Ferdinánd születési évével. »Isten ezt a fiút adta nekünk, — szokta mondogatni, — hogy a kedves Albert haláláért kárpótoljon.«

Ebben a szalonban ismerkedik meg Schratt Katalin Ferdinánd herceggel, aki nem sokkal ezután Bulgáriába utazik. Schratt Katalin soha nem érti meg, mi készítette ezt a legnagyobb luxusban nevelkedett, elkényeztetett és nem katonás herceget arra, hogy a barátságtalan Balkánra utazzék és ott belebocsátkozzék a bolgár kalandba.

A 25 éves herceg, édesanyjához hasonlóan intelligens, nagyvonalú és korához képest nagyon is tapasztalt az emberekkel való érintkezésében és viselkedésében. A ház jelszavát: *Fideliter et constanter* — mint szigorú bírálói mondják, — csak félig tartja be, mert hűségről nála, nem lehet szó. Idős nagynénje, Victoria is megállapítja néhány év múlva, hogy »Ferdinánd nemcsak hűtlen, hanem gyáva, hiú és eldurvult is... Részemről minden gonoszságra képesnek tartom. Hogy becsapóvágyát és gyűlöletét kielégítse, hajlandó lenne Európa mind a négy sarkát lángbaborítani. ., már tudniillik, ha tőle függene.« Mások is megerősítik a szigorú királynő ítéletét és hozzáfűzik, hogy Ferdinánd »felülmúlhatatlanul hamis, ravasz és alattomos.« Ez utóbbi minősítés nyomán azután a »*Le renard de l'Europe*« elnevezést nyeri. Ferdinánd herceg mindenesetre nem mindennapi jelenség és mint utóbb bebizonyosodik majd, egyike Európa legügyesebb, ha nem is éppen legszerencésebb fejedelmeinek.

A beszélgetés János Szalvátor főhercegre és ennek barátjára, Rudolf trónörökösre terelődik. Mindkettejüket a természettudományok szeretete fűzte egybe, különösen a madár-tan tudománya és a miszticizmus iránt való közös érdeklődésük.

Aztán nevetve beszél a herceg a jótanácsokról, amelyekkel Bulgáriával kapcsolatban ellátták. Így például Bismarck arra a hozzáintézett kérdésre, hogy elmenjen-e Bulgáriába, ezt válaszolta neki:

— Mindenesetre érdekes ifjúkori emléke marad majd fenségednek.

* »Európa rókája.«

Amikor a birodalmi kancellár jelenlétében szóbakerül Ferdinánd, jellemzően állapítja meg: — Több benne az Orleans és a Koháry, mint a Kóburg.

Orra, — csodálatosan Kóburg-orr. Oly nagy, hogy Schratt Katalinnak újra meg újra meg kell csodálnia.

— A *Kladderadatsch* vicclap közölt rólam nemrég karikatúrát, — kacag a herceg, — olyan vagyok a képen, mint Hauff mesehőse, a nagyorrú törpe... Egyszer már sebészi úton korrigáltatni akartam, de amikor Metternich Paula hercegnő tanácsát ezzel kapcsolatban kikértem, hallani sem akart ilyen változásról: — Ne is beszéljen róla, — mondotta, — egy ilyen orr mindig katedrális marad!

Bulgáriába való távozása után megszakadt néhány évre Schratt Katalin és a herceg kapcsolata. Az újságokból követi az eseményeket s hogy hogyan fordul mindenki a fiatal Ferdinánd ellen. Nemcsak Kálnoky miniszter, nemcsak Bismarck és III. Sándor cár, hanem maga a bolgár nép is ellene szegül az idegen hercegnek, úgy hogy csaknem anarchikus felbomlás szélére sodorja az országot. De a Kóburgok jelszava — »*constanter*« — itt is érvényre jut lassanként és négy év múltán — 1891-ben — végre arra gondolhat már Ferdinánd fejedelem, hogy Karlsbadba utaz-zék gyógyítkozni.

Itt találkozik újra Schratt asszonnyal, aki az Alté Wiesen lakik a *Három gólyá-hoz* címzett fogadóban. Ő az egyetlen hölgy, akinek társaságában a bolgár fejedelem a *Hotel Pupp*-ban vagy a parkban mutatkozik. Nem minden számítás nélkül, mert azt reméli, hogy a császár hálás lesz neki udvariaságáért. Amellett abban is bizakodik még, hogy egyet s mászt meg tudhat majd a császár bizalmasa révén.

Mindennap együtt isznak a forrás vizéből és onnan a *Posthot*-ba mennek, ahol sarokasztalt tartanak fenn a számukra. Ha kíváncsiak *zavarják* őket, Ferdinánd előveszi nagy francia és angol újságait, egyet átad belőlük kísérőjének és ezek mögött *azután* láthatalanokká válhatnak.

Ferdinánd sok érdekeset mesél Bulgáriáról és az országban uralkodó állapotokról, hogy hogyan vonult be Szófiába és hogy még az osztrák-magyar követség is fel volt lobogózva. És mosolyogva füzi hozzá: — Fel *kell*t lobogózniok, mert bevonulásom napjául Ferenc József császár születése napját választottam... — Egész Szófiában nem találtam zongorát. Konstantinápolyból kellett hozatnom egyet. Meg is érkezett, noha a rablóbandák garázdálkodásai, postakocsik és vonatok kirablása napirenden voltak.

Komolyabbá válik Ferdinánd fejedelem, amikor az ellene irányult merényletekről kezd mesélni.

— A pártok éppen azon vetélkedtek, hogy melyikük *tesz* el láb alól. De én nem féltém, mint azt szomszédom, Abdul Hamid szultán tette, aki szigorúan megtiltotta, hogy egy fejedelem halála okául a gyilkosságot jelöljék meg. Olyannyira, hogy II. Sándor orosz cár meggyilkolásának hírért csak úgy közölhették az újságok, hogy »elköltözött az élők sorából«, de közben az a kis baleset érte a cenzort, hogy benne felejtette a hírben a következő mondatot, amely szerint »egész Európában általános a felháborodása

Ha viszont Ferdinánd kívánságaira és I. Ferenc Józsefre terelődik a szó, úgy érzi, mintha egy »Hans Heling-sziklával« (szikla Karlsbad közelében) állana szemközt. Schratt asszony ugyanis nem bocsátkozik ilyen beszélgetésekbe és mindig nevetve hátrítja el: — Tudja, fenség, a politika nekem nem szakmám.

De mind e politikai kérdésekben tanúsított tartózkodás ellenére is kitart Ferdinánd a barátság mellett. Még soká eltart majd ez a barátság, sok látogatásra vezet még a Gloriettegasseban és az ischli *Villa Felicitas-ban*, ahol aztán a cárrá emelt bolgár fejedelem jó néhány vidám órát tölt művészek körében. Itt, a *Villa Felicitas-ban* ismerkedik meg Strauss Jánossal, a valcerkirállyal is, aki valcerjei egyikét neki ajánlja.

A császár azonban, aki egyébként minden figyelmességget, amelyet barátnője irányában tanúsítanak, szívesen fogad,

nem változtatja meg a Kóburgok iránti visszautasító magatartását. Ellenszenvet érez Ferdinánd iránt, akinek magánélete nem tetszik neki és akinek nem tudja megbocsátani, hogy annak idején Bulgáriában az ő és Kálnoky akarata ellenére és önállóan cselekedett. Nehéz szívvel, de mégis kinevezi azért a császár lovasezredei egyikének — a 11-es huszároknak — tulajdonosává. De bizalmatlansága ezért változatlanul megmarad. Ferenc József nem gondol rá, hogy az annyira vágyott aranygyapjas-renddel megajándékozza.

A rend adományozásáért éveken át folyik a harc. Egyik oldalon a kérő, sőt követelő Kóburgi áll, aki mint uralkodó, de meg mint a császári házzal jó barátságban élő család tagja is a rend adományozását igényli, annál is inkább, mert fivére, Fülöp herceg néhány év előtt már megkapta. A másik oldalon pedig az öreg konok császár, akit elutasításában a minisztere, Aerenthal báró támogat; Aehrenthal kicsinyes és jelentéktelen kifogásokat hoz fel az adományozás ellen.

Az sem használ, hogy a fejedelmi testőrségek parancsnoka, Markoff szárnysegéde rendjelkérdés óvatos megbeszélésére Bécsbe érkezik. — Hiába! — A »bolgár Bismarck* bizonygatni igyekszik, hogy az aranygyapjas rend megtagadását Bulgária iránti barátságtalan magatartásnak lesznek kénytelenek tekinteni. A rend maga kevésbé fontos. Annál fontosabb azonban a fiatal dinasztia presztízse és megbecsülése.

Ferdinánd ismételten panaszkodik Schratt asszonynál a császár makacs és igazságtalan magatartása miatt. És így Schratt asszony volt nyilván, aki áthangolta és arra bírta Ferenc Józsefet, hogy Bulgária fejedelmének az aranygyapjas rendet adományozza. Mindenesetre közrejátszott a segítségével a *Toison d'or* adományozásában, ami Aerenthal egy nyilatkozatából is kiviláglik: — Ferdinánd fejedelem megkapta végre a rendjelet, amelyre annyira vágyott. Nem nekem köszönheti és nem is kapta volna meg soha, ha kívánságainak nincs a császárnál egy befolyásos bajvívónője.

Ferenc József 1910-ben

(Österreichische Lichtbildstelle)

Erzsébet királyné
Franz Winterhalter festménye

(Österreichische Lichtbildstelle)

42

VILLA FELICITAS

Mint az elkövetkező években mindig, Schratt asszony az ischli *Felicitas-villát* bérlí ki a nyári hónapokra. A St. Wolfgang felé vezető úton álló szerény kis ház itt távolabb esik a császári lakhelytől, mint a hitzingi villa a Gloriettegasseban.

Ischlben a császári villában lakik I. Ferenc József. Nem nagy, de nem is kényelmes ház ez, amelyet a Schmalnaun keresztül a Jainzen lejtőjéig elnyúló park vesz körül.

Ischlben is Schratt asszonynál szereti reggelijét elkölteni a császár, azzal a külömbséggel, hogy itt ritkábban megy hozzá gyalog, inkább lovagol, vagy a vadász kocsi t veszi igénybe. Ha a kocsi választja, mindig elkíséri az ischli kerületi erdész és ilyenkor minden alkalommal lejátszódik ugyanaz a kis ceremónia, tudniillik, hogy az erdész a bakra akar felülni, a császár pedig minden alkalommal felszólítja, hogy mellette foglaljon helyet a kocsi tiban. Amikor aztán ez számtalanszor így lejátszódott, az erdész egy alkalommal a felséges úr felszólítása nélkül császára mellé akar ülni a kocsi tiba. De Ferenc József nem tűri ezt és rászól: — A bakra üljön!

Miként a Gloriettegasseban, úgy itt is tiszteletüket teszik magas látogatók, akik gyógykezel tésük végett Ischlben tartózkodnak. Ferdinánd bolgár fejedelemtől eltekintve ezek közé tartoznak: Károly román király Ferdinánd trónörökössel, Sándor, Szerbia ifjú király a, aki a Hotel Elisabethben szállt meg és azonkívül a sziámi király is. A művészet fejedelmei is jelentke znek: Strauss János, aki az Erdődy-villában lakik, Goldmark, a *Sába királynője* zeneszerzője, Félix Mottl, Ignaz Brüll és Eduárd Hanslick, a kritikus. Egy valaki

azonban hiányzik közülük ezúttal: az a barátságos, oldal-szakállas úr, akit minden gyerek ismert és tisztelt Ischlben, aki tizenhárom éven át minden esztendőben a *Franzosen-schanz-on* lakott Engelbert Grubernél, a Salzburgerstrasse 51. szám alatt és híressé vált dalát, a *Feldeinsamkeit-ot* ott komponálta: Johannes Brahms. Néhány hónappal ezelőtt Bécsben meghalt.

Egy másik esemény vet árnyékot erre az ischli nyárra, 1897 nyarára. A tartós esőzések miatt úgy kiönt a Traun, ahogy ez 1796 óta soha nem fordult elő. Kavargó hullámai fatörzseket, fürdőkabinokat, kis árusító bódékat sodornak magukkal és irtóztos erővel dobják azokat a pallóknak, amelyek végül is engednek az irtóztos nyomásnak és beomlanak. Még a fedett hidat és a Szent János-szoborral díszített másik hidat is megrohanják és ledöntik a sodró barna hullámok. Az ár úgy előnti az utakat, sőt magát az *Esplanade-ot* is, hogy a *Hotel Elisabeth* tekintélyes épülete valóssággal süllyedő hajóként emelkedik csak ki a vízből. Ischlben mind fenyegetőbbé válik a helyzet, mert még a vasúti töltéseket is alámosta az ár. Minden oldalról megközelíthetetlen már a helység.

Öt szörnyű nap után végre apadni kezd a víz és hozzá lehet fogni a károk jóvátételéhez. Segítőalapokat szerveznek, jótékonyági bazárokat és jótékonycélú előadásokat rendeznek, amelyeknél egyetlen egy Ischlben időző művész sem engedi el a közreműködést. A valcerkirály egy »falusi sétagangversenyt« ad Kaltenbachban és Bayer pedig *Babatündér-ét* vezényli a *Stadttheater-ben*. Schratt asszony is fellép a gyógyteremben Girardi társaságában, Eibenschütz Ilona zongoraművésznő közreműködésével. Olyan esemény ez, amely a magas helyárák ellenére is odavonzza az egész társaságot és amelyen a császár is megjelenik.

Amikor azután másnap a császár a *Felicitas-villába* hajtat reggelire, jelenti, hogy rögtön a hangverseny után még külön 2000 forintot jegyzett, mire barátnője mosolyogva

figyelmezteti, hogy ez nyilván értékes segítségül szolgál majd a bajbajutottaknak, de megmondja egyben azt is, hogy az eddig beérkezett adományok — mint azt a polgármestertől hallja — távolról sem elengedők még ahhoz, hogy minden arra rászoruló a megfelelő támogatásban részesítsenek.

— Amit Strauss meg tudott csinálni »falusi sétahangversenyével«, azt mi is tudjuk, felség. Mit gondol, hogy dülne a pénz, ha felséged ma este megnyitná a császári parkot és engedné, hogy ott egy katonazenekar játsszék. Hozzá egy büffé, cukrászsüteményekkel és cukorkákkal Zaunertől, egy könyv a császári villa előcsarnokában, ahol az emberek úgyszólván felséged szeme előtt bevezethetik adományaikat. Ez aztán volna valami és pénzt is hozna.

A gondolat, hogy a népet kertjébe, sőt villájába beengedje, bizony szörnyűségnek tűnik a császár szemében. De nevetnie kell barátjánője élelmességén és azon, hogy többszámban — »mi is tudjuk« — beszél és végül is enged:

— Na jó. Beleegyezem. Beszéljen meg mindent.

A császár legtöbbször előbb távozik Ischlből, mint Schratt asszony. Alig érkezik meg azután Bécsbe, megindulnak a táviratok és a kérlelő levelek, hogy siessen vissza Hitzingbe. Ezek a táviratok nagyon hasonlítanak egymáshoz és visszatérő szövegük általában a következő:

»Hálás köszönet kedves leveléért. Nyugodt vagyok. Írásra, sajnos, nincs időm. Mikor jön végre Hitzingbe? Remélem, nemsokára.

Üdvözet.

Ferenc József.«

43

MONTE CARLO

Ebben az árvizes hónapban Erzsébet császárné hosszabb távollét után Ischlbe érkezik. De ezúttal sincsen türelme hosszabb ittartózkodáshoz. Majdnem úgy tűnik, mintha csupán meg akart volna győződni, hogy a császár jól van és hogy megvan nélküle is.

Néhány napra Lainzbe költözik, de itt azután végleg nagyon szerencsétlennek érzi magát: »Mindenütt Rudolf bukkan elém,« — írja Schratt Katalinnak — »semmit sem tudok elviselni már, még lányaim jelenlétét sem. Ma éjszaka szörnyű, szorongásos, lidérces álmom volt. A kastély egyetlen ajtaján sem volt kilincs és mind becsapódtak mögöttem, mint akkor szerencsétlen unokaöcsém, Lajos kocsiajtaja. Úgy érzem, nem bírom már tovább ...«

A császárné ismét utazni kezd. Először Münchenbe megy, ahol néhány hetet tölt egy theatinerstrassei magánlakásban, »közel minden kedves emlékhöz« — két müncheni templom szarkofágjaihoz. Azután tovább visz az út Kissingbe és Langenschwalbachba, Genovába és újra a tengerre, Madeirára, ahol felkeresi a hegytető templomát és élvezettel nézi a városra és a szigetre nyíló kilátást. Nem sejtheti, hogy Ferenc József utódát itt helyezik majd egyszer örök nyugalomra.

Funchalból írja Schratt Katalinnak, hogy itt is mily rosszul érzi magát. Kellemetlenségeiről ír, mert — úgymond — nincsen csend Rudolf sírja körül. Pewnynek, az énekesnőnek zsaroló leveleire gondol e kijelentésével. Az énekesnő ugyanis titokban lemásolt néhány igen bizalmas természetű levelet, amelyeket elhalt férje, Futtaki Gyula kapott Rudolf trónörököstől. Futtaki ezeket a leveleket Rudolf halála után a hagyaték intézőjének, Frankel doktornak útján eljuttatta

a császárhoz. Mindennek ellenére most követelésekkel áll elő az énekesnő, — 250.000 forintot kér — mert ellenkező esetben kinyomatja a másolatokat. Mindez persze nincs jó hatással a császárné nyomott hangulatára. Minden levelében írja, mennyire fárasztják ezek a zaklatások: »Nincs bennem sem életerő, sem halálvágy.*

Madeirából visszatérőben Marseillet érinti. Elvezeteti magát a kikötőnegyedbe, felkeresi *A véres beefsteak-hez* címzett rossz hírű matrőzkocsmát. Itt Marseilleben éri Ferenc József levele, amelyben sürgős találkozót kér tőle a császár. A találkozó helyeül Cap Martint ajánlja a francia Riviérán. Erzsébet beleegyezik. Itt találkoznak mindketten a szerencsétlen Eugénia császárnéval, akivel a legnagyobb előzékenységgel és figyelemmel bánnak.

Egyik este Erzsébet kérésére elhatározza a császár, hogy felkeresik a kaszinót Monte Carlóban. Minden rendben megy, míg végül is egy bécsi kereskedelmi tanácsos felismeri a császári párt és felfedezését továbbadja. Amitől a császár már jóelőre félt, némi föltűnést keltve menekül ésszerűen hagyják el a kaszinót. Az eset a császár minden kedvét elveszi a további rivierai tartózkodástól.

Így ismerte meg Ferenc József császár Monté Carlot és a játékkaszinót, barátnője kedvelt úticélját, de egyben gyengéjének színhelyét is, mert Schratt Katalin szenvedélyes játékos.

Szereti Európának ezt a »legszebb és legvonzóbb táját«, a monacói nagyhercegséget, amely csak egy faluból és egy városból áll, de nincsen neve, mert Monacónak tulajdonképpen csak a falut hívják és Monté Carlónak a várost. A falu régi, a város modern, mindkettőben monacóiak (a monegasque-ok) élnek, akikkel a nagyhercegség területén kívül alig lehet találkozni. Jól megy soruk az országban, mert nem fizetnek adót. Hadkötelezettség sincsen, ezzel szemben minden értelmes monegasque mint krupié dolgozik a játékkaszinóban.

Két főútvonal vezet a hercegségen keresztül. Egyik a kastélyhoz felfelé, a másik a kaszinótól lefelé. A kastélyban Grimaldi herceg uralkodik, a kaszinóban a véletlen. Ahogy a Grimaldiak a középkorban sásfészükéből leruccanva kifosztották az elhaladó hajókat, úgy rabolják most ki a kaszinóban az átutazó idegeneket. Ama bizonyos sásfészekben római pénzeket találtak: nyilván ez volt az első pénz, amit itt elveszítettek.

A játékkaszinó társ-alapítója, Francois Blanc 800 millió aranyfrankot keresett: »*Que ce soit Rouge ou Noir, c'est toujours Blanc, qui gagne.*« Ő volt az üzlet lelke, mindig pompás villájának íróasztala mellett ülve leste a bank eredményeit: óráról-órára jelentést kellett tenni neki, hogy mi történt a játékasztaloknál. Közben pasziánszot rakott. Amikor egy napon közölték vele, hogy Konstantin orosz nagyherceg rövid idő alatt 30.000 frankot nyert a *Trente et Quarante-on*, megkérdezte: Ül vagy áll? — Ő császári fensége áll, — hangzott a válasz. — Akkor gondoskodjanak, hogy leüljön. (És megint mindent el fog veszíteni.)

Camille Blanc, az ártatlanul hangzó »*Société des Bains*» fel ügyelőbizottságának másik tagja, egy alkalommal ezt a kategorikus kijelentést tette: »Ha valaki bebizonyítaná nekem, hogy tétjét teljes bizonyossággal megmentheti, arra készletne, hogy a kaszinót azonnal bezárjam.«

A játék olyan betegség, mint a gond vagy az unalom. Nem ragályos, de gyógyíthatatlan. Az önmagunk meghazudtolása e betegség egyik tünete: Ha valaki veszít, önmagát áltatja. Viszont minden nyereséggel a »szisztema« helyes voltát igyekszik bizonygatni, holott ez a nyereség az elvesztett tőkének legtöbbször még csak a kamatát sem hozza meg. Aki a veszteséget nem tudja elviselni, öngyilkosságot követ el, legtöbbször éjszaka, nehogy az élőket elkedvetlenítse.

* Lefordíthatatlan szójáték. »Blanc« — magyarul *fehéret* jelent. Tehát: Akár a vörös, akár a fekete jön ki, mindig *Fehér* a nyertes.

Mínt hogy a nagyhercegség területe igen kicsi, még annyi hely sincs, hogy akár csak egy kis sziklazugban is parajt vagy articsókát lehessen ültetni. Ez azután arra vezetett, hogy a szállodaépületek átnyúlnak a határokon és félig az országban félig pedig francia földön állanak. Ha egy-egy játékost kiutasítanak az országból, ami elég gyakran előfordul, nem kell egyebet tennie, mint hogy szállodája egyik szobájából a másikba költözik és máris kívül van Monaco határán.

Ha Schratt asszony Monacóba látogat, ritkán lakik szállodában. Vagy villát bérel a Riviérán és esténként átjön Monté Carlóba vagy pedig az amerikai emberbarát, Berry Wall kastélyszerű házában lakik Monte Carlóban.

Wall, akit eleganciájáról az egész városban ismernek, sajtóságos jelenség: öltözködése még a viktoriánus időkre emlékeztet, monoklija széles moarészalagon lóg alá, Chow-Chow-kutyái mindenhová elkísérik. Hosszú, felfelé pödört fehér bajuszáért és kissé hajlott alakjáért igen kedvelik a festők és rajzolóok, akiknek karikatúráin ő nevet a legjobban. Mínt hogy Európa sok jelentős emberével van jóbarátságban, nagy a tekintélye, még Párizsban is, ahol pompás szállodája van. Amikor még ifjú dandyként 1880-ban a párizsi *Grand Prix-re* Európába jött, eredetileg két hetet akart Franciaországban tölteni. A két hétből ötven esztendő lett. Immár hírnévvel határos népszerűségét »találmányának« köszönheti, amely »*Cocktail*« néven általánosan ismeretes.

Schratt asszonyt, amikor a Riviérát felkeresi, valóságos kis udvartartás kíséri. Gyakran fogad vendégeket és egyébként is sok pénzt költ, különösen a játékkaszinóban.

Garniernek, a párizsi Nagyopera építőjének e kaszinója már külsejében úgy hat, mintha egy cukrászmester merész álma volna. Állandóan tisztítják, fényesítik, aranyozzák, hogy a Harmadik Köztársaság hazug renaissance-stílusában megtarthassák.

Már kora délelőtt 10 órakor többnyire öreg és feltűnő egyformán csúnya hölgyek állnak sorba kapui előtt, hogy már

az első rohamnál elfoglalhassák helyeiket, amelyek előző nap szerencsét hoztak nekik, vagy amelyeket előző éjszaka megszálltak. Ha két apáca halad el előttük, vagy ha a portá- a jobb ajtószárny helyet a balt nyitja ki először, baljós előjelnek tekintik és minden játékvágyuk ellenére sarkonfordulnak a küszöbön.

Schratt asszony többnyire csak uzsonna után keresi fel a kaszinót, leginkább azonban éjszaka. Mindazonáltal van benne valami a délelőtti hölgyekével közös vonás. Jegyzet-tömböket és kis füzeteket hoz magával, valamint gondosan meghegyezett ceruzákat, hogy mindazt, amit a golyó »akart«, feljegyezze és ennek alapján a maga esélyeit meghatározza.

Amint a *Cercle Pivé-be* belép, jelentős pillantásokat váltanak egymással a magas székeken ülő krupiéék. Egy hölgy, aki eddig az asztalnál ült és — az igazgatóságtól díjmentesen kapott — zsetonokkal játszott, feltűnés nélkül feláll, mire a krupié-szék magasából egy *zseton* hull a zöld posztóra és a kaszinó kedves vendégének, Schratt asszonynak helyét kijelöli.

Alig foglalt helyet, felhalmozza maga előtt a zsetonokat, elhelyezi blokkjait és jegyzetfüzeteit, melléjük kabaláját egy borostyánkőből készült nyulat, amelynek szeme helyén két rubinkő csillog. Ha azután hite szerint elérkezett a szerencse-széria, megteszi a »Pleins«-t, legtöbbször a 8, 17, 29 és 32-es számokat, ezekhez »a négy elsőt«, a »négy utolsót« és minden eshetőségre és hogy biztosítsa magát, a 0-t. Nem nyugodt, hanem szenvedélyes játékos. Nem szereti, ha játék közben szólnak hozzá vagy zavarják. Akkor is mérgelődik, ha valaki áll a széke mögött, még ha maga az ifjú Ferenc József, Braganza hercege is az illető. »Cziko« — e néven emlegetik, — már a Gloriettegasseban untatta rokonságának, »Spanyolország-nővérnek«, »Württemberg nagybácsinak*, vagy »Parma nagynéninek« felsorolásával.

Ha nyer, Schratt asszony hivatja a »changeurt«, aki átveszi tőle zsetonjait és átnyújtja neki a kaszinó utalványát.

Ha veszít, anélkül, hogy az asztaltól felállana, a kívánt összeg megjelölésével elküldi névjegyét az igazgatósághoz, mire a fő-krupié az igazgatóság által láttamozott névjegyet félreteszi és a zsetonokat kiutaltatja.

Ezeket a névjegyeket be is kell váltania, úgy hogy a »pechszeriák« után kénytelen a császárhoz pénzkérő táviratokat intézni. E célból egy a mindenkori állapotot érzékeltető sürgönynyelvet dolgozott ki magának: például: »Helyzet kellemetlen« és ha erre nem érkezik segítség, »Helyzet kétségbeejtő«.

A császár nem mindig válaszol azonnal és nem is küldi mindig postafordultával a kért összeget. Egyébként sem teszi szívesen, mert a játék nem ízlése szerint való és ellentmond becsületes felfogásának. Ha azután kiadja a montecarlói átutalásra vonatkozó utasítást, ennek elintézését a főudvarmesteri hivatal — az ügy igen sokszor szándékos hevertetésével — késlelteti, így azután Schratt asszony néhány napig pénz nélkül marad Monte Carlóban és kellemetlen helyzetbe kerül.

Udvari körökben arra használják fel Schratt asszony játékszenvedélyét, hogy a császárnál áskálódjanak ellene. De ez átlát a szándékon és XIV. Lajos szavaival elutasítja: »Segítek a művészeimen, hogy udvaroncaimat boszszantsák«.

A Monté Carlóból érkező segélykérésektől eltekintve persze állandó Schönbrunn és Monté Carlo között a távirati érintkezés. Kölcsönösen kicserélt rövid életjelek ezek, amelyeket a Monté Carlóból érkező ibolyaküldemények még illusztrálnak is; Schratt asszony ezeket utasok vagy hálókocsi-kalauzok révén a legrövidebb úton küldi Schönbrunnba, ahol örömtelen íróasztalán arra emlékeztetik a magányos császárt, hogy könnyelmű barátja Monte Carlóban is gondol rá.

44

A GIRARDI - ÜGY

Schratt Katalin és Alexander Girardi ismeretsége IschJben kezdődött és Bécsben fejlődött barátsággá. Schratt Katalin gyakran lépett fel »Xandi« társaságában, aki nemsokára Bécs egyik legkedveltebb színészévé lett.

A lakatossegéd-Girardi Grácból származik. Először Rohitsch-Sauerbrunnban játszott, ahol havi 30 forint fizetéssel szerződtek azzal a kikötéssel, hogy olyan napokon, amikor nem lép fel, a portás és a sűgő teendőit is el kell látnia. Ezután Kremsbe ment, ahol már annyi jövedelme volt, hogy az eddig használt leégett gyufaszálak helyett már egy fekete szemöldökfestő-pálcikát vehetett magának. Kremsből Karlsbadba és Ischlbe szerződtek, innen azonban »helytelen magatartása« miatt távoznia kellett. Az történt ugyanis, hogy a páholyában elaludt Károly Ferenc főherceget a nyílt színpadról egy váratlan pisztolylövéssel megijesztette. Salzburgban azután még operákban is fellépett: Dicksent játszotta a *Weisse Dame-ban*, Jacquinet a *Fidelio-ban* és Monostatost a *Varázsfuvolásban*. Végül is a bécsi *Tuchlaubentheater*-hez és a *Theater an der Wien*-hez került, ahol először figyeltek fel komikusi tehetségére.

Strauss János erősen támogatta, a komikus szerepekben kiválóan tehetséges Schratt Katalin pedig jótanácsokkal látta el Girardit és így csakhamar meleg barátság szövődött hármuk között, amely a valcerkirály és az udvari színész számára azt a különleges kiváltságot biztosította, hogy »Xandit« ezentúl úgy szólítsák, ahogy csak legjobb barátainak szabad: »Joschko«-nak.

A levelek háromszögben cikáznak ide-oda: Girardi tépettszélű cédulái a *Felicitas-villába*; a basszuskulcsok és

táncoló kottafejek közé foglalt J-betűs ívpapírok pedig az Erdődy-villából Joschko szállására. Strauss amellett különös tekintettel van a könnyen sértődő Girardira, aki még nála is későbben szokott lefeküdni. Éppen ezért kíméletesen ráírja a borítékra: »*Alexander Girardi úrnak. Sürgős! De ha még alszik, nem kell felkelteni!*« Ahogy Girardi elismeri, mennyire hozzásegítették a sikerekhez a Strauss-operettek, ugyanúgy be kell látnia a zeneszerzőnek is, hogy sok műve bizony alig aratott volna sikert Girardi nélkül. Így különösen nagy reményeket fűzött a valcerkirály *A vidám háború* című operettjéhez, amelyet azonban Girardi kevéssel a bemutató előtt »közönséges vacak«-nak nevezett és elutasított azzal, hogy az cseppet sem vidám; hanem máris egy veszített háború, amelynek harcterén nem kíván holtan ott maradni, miért is szerepét visszaadja.

Strauss felháborodva jelenti ki, hogy a berlini komikust, Kari Swobodát fogja vendégjátékra és a szerep átvételére felkérni, de Swoboda lemond. Strauss így kénytelen beadni a derekát: megkéri Girardit, tegye meg észrevételeit, Girardi megmarad amellett, hogy a »vidám háború« nagyon is íztelen, unalmas alkotás. Ha fellép benne, feltétlenül egy betétszámot kell kapnia. Strauss János különböző dalokat játszik el Girardinak a saját szerzeményeiből, amelyek közül Girardi ki is választ egyet. Ezt azonban maga a zeneszerző gyengének találja. Girardi kéri és meg is kapja a melódiát. Ebből lesz azután a híres valcer a *Nur für Natúr*, amely a bemutatón viharos sikert arat és Girardinak meg kell ismételnie. *A vidám háborút* megnyerték.

Girardi rendkívüli tehetsége abban rejlik, hogy a leg-egyszerűbb eszközökkel minden szerepéből csinál valamit, egy ravasz mosollyal, egy csüggeteg pillantással, alig látható vállrándítással, csipői könnyű ringatásával, nyilt-szívűen vagy szerelmesen, remegő hangon eldűnnyögött szemérmes kérdéseivel. Girardi beszédmodora divattá lesz a bécsi aranyifjúság körében — így beszélnek: »Lübö

Damöh« — és még mozgásában is utánozni igyekeznek a művészt.

Ha Girardi látszólag lomhán és semmivel sem törődve csatangol is végig a városon, mégis jó megfigyelő. A lebujokban és künn »Stalehner«-nél keresi ki alakjait: a kényelmes polgárt, a dohogó békétlenkedőket és a borospoharuk előtt csendesesen, érzelmesen álmodozó figurákat.

Miként Girardinak akárhányszor változtatásokra és betoldásokra kellett rábeszélnie a valcerkirályt, ugyanúgy bizony néha »Joschkonál« is minden szónoki művészet latba-vetésére szükség volt, hogy egy-egy szerep vállalására rábírják, így tiltakozott például Valentin szerepe ellen *A tékozló-ban!* amely azután legragyogóbb szerepeinek egyikévé lett. A *Ránzex und Rausch-ban* látja barátnöje, Schratt Katalin és anyyira megragadja ez az alakítás, különösen a felismerési-jelenet és a harmadik felvonásban a »gyaludal«, hogy a császárnak' s mesél Girardi e csodálatraméltó teljesítményéről. Erre azután nemcsak *A tékozló-ban* nézi meg a császár Girardit, hanem Falke és később *A denevér-ben* Frosch szerepében is. 1885 október 24-én *A cigánybáró* bemutató előadásán is jelen van és a szünetben az udvari páholyba hivatja a zeneszerzőt.

— Kedves Strauss úr, — mondja neki — operája tetszett nekem, — igazán rendkívüli módon tetszett.

Hogy azután Girardi is részesülhessen a császári dicséretben, Schratt asszony egy délután összehozza a császárt és a komikust a Gloriettegasseban. Girardi, aki a színpadon ezernyi néző előtt nem jön ki a sodrából, császára előtt igen nagy zavarban van. Még a dicséret sem oszlatja el zavarát. Ruhája szélét tépdesi, izeg-mozog a székén. Így aztán valóságos kínszenvedéssé válik számára ez az uzsonna. Különösen, amikor a császár újra újra szóra akarja bírni:

— Tudja, Girardi ur, Valentinját nem fogom ám könnyen elfelejteni. Hogy ézt hogy játszotta ...! Kitűnő volt, igazán mondhatom ... — Majd kis szünet után: — Schratt

asszony mesélte, milyen kitűnően énekli a *Fiakerlied-et*. Hát ezt egyszer igazán el kell énekelnie nekem. — Aztán amikor már kezdi kényelmetlennek érezni Girardi hallgatását:

— De hát mi van Magával ma? Hiszen Maga állítólag Bécs legmulatságosabb embere ...!

— Mire Girardi sóhajtva válaszol:

— Lennék is felség szívesen, de próbáljon egyszer *ön* egy császárral uzsonnázni!

Néhány hónappal ez uzsonna után megkezdődik Girardi tragédiája, amelyről Wagner-Jauregg professzor, a híres lélekbúvár a következőképpen számol be:

»1896 december 7-én egy egyetemi tanártól, Girardinak benső barátjától (aki később is jóbarátja maradt a művésznek) december 8-án pedig Helene Odilontól, a híres színésznőtől, Girardi feleségétől olyan értesítéseket kaptam Girardiról, amelyek az elmezavar és a köz veszélyesség gyanúját látszottak megerősíteni. (Mértéktelen kokainfogyasztás és aggodalmat keltő célzások a birtokában lévő lőfegyver felhasználására.) E közléseket kiegészítette mindaz, amit a színház orvosától hallottam. Kijelentettem, hogy kész vagyok megvizsgálni Girardit, de arra az eshetőségre, ha elmegyóg-X intézetbe szállítás válnék szükségessé, egy hatósági orvos bevonását is kértem a vizsgálatba. A színházi orvos, ak-Girardihoz elvitt, nyilván azt várta, hogy a vele való beszégetésnél rögtön felismerem elmezavarát és olyan szakértői véleményt adok, amely kényszerű elmegyógyintézetbe szállításának szükségességét igazolja. A színházi orvos Girardi lakására vezetett, ahonnan Odilon asszony néhány nappal ezelőtt elköltözött. A lakásba azonban nem léphettünk be, mert ebben Girardi egy bizalmi embere megakadályozott. Tekintettel arra, hogy a helyzet tragikus következményekre vezethetett volna, tekintettel továbbá arra, hogy egy erre jogosult személy kért fel orvosi közreműködésre, lelkiismeretlenség lett volna a részemről, ha nem érdeklődöm a valószínű

további fejlemények iránt. Jelentettem tehát a tényállást annak a hatóságnak, amelynek jogában állott egy ilyenfajta orvosi vizsgálatot még a beteg környezetének tiltakozása ellenére is megejteni. Tudniillik a rendőrfőnökségnek. A rendőrfőnök megbízott egy hatósági orvost, hogy Girardit a lakásán vizsgálja meg. Ez a hatósági orvos azonban már nem találta lakásán Girardit. Bizalmi emberével elmenekült és nyoma veszett. Másnap azután kiderült, hogy Schratt asszonyhoz menekült, hogy védelmet kérjen Ferenc József császártól, akihez Schratt asszony bejáratos volt.«

Ez elől a hatósági orvosi vizsgálat elől Girardi valóban Hitzingbe menekült Schratt asszonyhoz. A legnagyobb izgalommal közli vele, hogy teljesen egészségesnek érzi magát, de felesége Odilon asszony és ennek szűkebb baráti köre elmeógyógyintézetbe akarja juttatni, hogy ezen a réven vagyonához hozzájusson. Nem ő a bolond, hanem a felesége, Odilon asszony, aki pokollá teszi az életét, sőt valósággal örületbe kergeti, ha még tovább együtt kell élnie vele. Végül is kolléganője szolgálatkészségére hivatkozik és kéri, hogy a rendelkezésére álló eszközökkel akadályozza meg, hogy elmeógyógyintézetbe szállítsák, mert »ott azután igazán megbolondul az ember és biztosan ki sem kerül onnan többet.«

Schratt Katalin Girardit is és Helene Odilont is nagyon jól ismeri ahhoz, hogy megállapíthassa, hogy a vizzálykodásnak mindketten okai, hogy Odilonról sok mindent fel lehet tételteni s hogy Girardi különösen az utóbbi időben a kábítószerek fogyasztása következtében meglehetősen nehezen kezelhető.

Még soha senki érdekében nem kért a császártól semmit, még annak idején, évekkel ezelőtt János Szalvátor főherceg érdekében sem, mert tudja, hogy a császár nem szereti az eféle közbenjárásokat és ő maga sem avatkoznék be soha semmiféle hatósági intézkedésbe. Minthogy azonban Girardiról van szó, mégis elhatározza magát, hogy odaáll a császár elé és segítséget kéri.

A császár nyugodtan meghallgatja az izgatott Kati asszonyt, de végül mégis bosszankodik egy kicsit, amikor ez kérdésére bevallja, hogy kollégáját házában rejtegeti. Hosszas megfontolás után végre is enged a császár és salamoni ítéletet hoz: »Alexander Girardi urat, amennyiben viselkedésével nem ad okot hatósági közbelépésre, nem szabad zaklatni.«

Az ügy szerencsés megoldása arra készíti Girardit, hogy Schratt asszony tanácsát megfogadva önként vesse alá magát orvosi vizsgálatnak.

Erről még a következőket közli Wagner-Jauregg: »Girardi elmeállapotának vizsgálata reánézve kedvező eredményt hozott. Az ügy a bécsi büntetőjárásbíróság előtt nyert befejezést. Girardi ugyanis személyes szabadság megsértése címén feljelentést tett a színházi orvos ellen. A vizsgálat azonban, jóllehet a feljelentővel rokonszenvező közvélemény nyomása alatt folyt le, már nem hozott Girardira nézve kedvező eredményt. Az elmezavar és a közveszélyességnek a zárt intézetbe tervezett bezáratás idején fennforgó gyanúja beigazolást nyert és így a színházi orvos ellen megindított eljárást tényálladék hiányában megszüntették.«

Húsz évig megmaradhat még a színpadon Girardi és megérheti még álmai beteljesülését: klasszikusokat játszhat a *Burgtheater*-ben.

Hogy Girardi e vágya valóra vált, elsősorban kolléganőjének, Schratt Katalinnak köszönheti, aki nemcsak szerencsétlen és letört állapotából mentette ki a teljesen kétségbeesett embert, hanem visszaadta önbizalmát és ezzel megteremtette diadalmas burgszínházi bevonulásának előfeltételét.

45

STRAUSS JÁNOS DICSŐSÉGE

Minthogy Girardi kolléganőjének, Katinak és a »Sání« néven becézett Strauss Jánosnak tanácsára kokain-elvonó kúrára szanatóriumba vonult, a nyári hónapok folyamán Ischlben nem lehet rá számítani,

Strauss János június elején odahagyja eszményien szép birtokát a Leobersdorf melletti Schönaut és mint minden évben, ezúttal is az ischli Erdődy-villába költözik. Kevéssel megérkezése után (1897 június 10-én) Chulalalankom, Sziám és az Arany Trónus királya, a Fehér Elefánt gazdája előtt kell valcerjeit vezényelnie. Ez a június egyébként is mindenben a Fehér Elefánt jegyében áll. Ugyanis Strauss megkapja a Fehér Elefánt-rendet, a Bauer-szálloda homlokzatán a fehér elefántos zászló leng és végül pedig Schratt asszony egy elefánt-csontból készült elefántot kap ajándékba Sziám uralkodójától.

Két másik látogató tér még be a Felicitas-villába; mindkettőjüknek van valami közük a háziasszony szülővárosához, Badenhez. Az egyik Arnold Rosé, a bécsi udvari opera kiváló hangversenymestere, aki már 13 éves korában mint hegedűvirtuóz szerepelt a badeni Gyógycsarnokban. Ifjúkori emlékei nagyon megkedveltették vele Badent, olyannyira, hogy még érett férfikorában is minden esztendőben felkeresi a várost gyógykezeltetés céljából. Ilyenkor mindig a *Landschaft* nevű penzióban van a szállása. A másik vendég Edmond Rostand, aki éppen úton van Baden felé, hogy ott *Sasfőkj*a. első felvonásának színhelyét a breyerstrassei Flora-épületben megtekintse.

Az ischli nyári hónapok után Baden-Badenbe utazik Schratt asszony utókúrára. Itt újra találkozik Strauss Jánossal. És nemcsak reggel találkoznak a Lichtenthaleralleen,

hanem éjszaka is a játékszobában, ahol mindketten megkockáztatják tétjeiket.

A Bécsbe való visszatérés után is élénk marad az érintkezés a Gloriettegasse és az »Igelheim« között. Az »Igelheim« — újonnan épült palota az Igelgasseban: a valcerkirály téli otthona.

Strauss János nemcsak játékszenvedélyben, hanem az ételek és italok szeretetében is megegyezik Schratt asszonnyal. Schratt Katalin jól tudja, mennyire szereti Strauss a pisztrángot, a rákot és a libamáj parfékét, a jó borokat, különösen pedig a francia pezsgőt: a *Georges Goulei demi sec* legkedveltebb márkái közé tartozik.

Az igelheimi barátok jóbarátai a gloriettegassei kis kastélynak is: Alexander Girardi, Max Kalbeck, Paul Lindau, Eduárd Hanslick, Ignaz Schnitzer, Ludwig Ganghofer, Anton Rubinstein és régebben még Johannes Brahms.

A művészekon kívül politikusok, nagyiparosok, tudósok és az arisztokrácia tagjai is megfordulnak mindkét házban, azzal a külömbiséggel, hogy a valcerkirály azt hívhatja meg magához, akit akar, míg Schratt asszonynak ismert okokból sok mindenre kell tekintettel lennie, gyakran még sokkal inkább, mint magának a császárnak.

Minden vasárnap fogadónapja van Schratt asszonynak. Ilyenkor aztán nagyon mozgalmas a Gloriettegasse élete. A gazdag ebéd ételsorát nagy gonddal állítják össze, a hozzáülő borokat az udvari borpincészetből hozatják. Minthogy a háziasszony szereti a kifinomult ízléssel elkészített nagyszámú fogást, ezek az ebédek benyúlnak a délutánba, szünetnélküli átmenettel egészen az uzsonnáig, amit szép idő esetén a kertben szolgálnak tel.

Minthogy a Schratt-villában a nagyvonalúság uralkodik, oly gazdagok a rendelések és a szállítmányok, hogy egész tálak vándorolnak vissza a konyhába érintetlenül. Mária Terézia idejében, aki Schratt Katalinnal ellentétben igen takarékos és gyakorlati gondolkodású asszony volt, az udvari

konyhákban gondosan összegyűjtötték a maradékokat és eladták egy külvárosi asszonynak, aki a császári asztalnak ezeket az ingyencfalatait lebujában feltálalta. Nemsokára város-szerte ismertté tette nevét, »Schmauswaber« néven emlegették és alaposan meg is gazdagodott.

Ha estére is maradnak vendégek, hideg büffé áll rendelkezésükre, amely semmiben sem marad el az udvari ünnepegeken felszolgált lucullusi élvezetet nyújtó ételek mögött. Mint-hogy a személyzetnek az ilyen estéken kimenője van, a frakkos, egyenruhás urak maguk szolgálják ki magukat és ugyanígy cselekszenek a szélesszoknyás, selyemruhás hölgyek is, akik a divatot követve még mindig valóságos halcsont-, vasdrót- és lószőr-erődítményekkel veszik körül keblüket és csípőiket.

Az ilyen vasárnapi estéken egészen maguk között vannak a Schratt-villában, a figyelmes háziasszony oltalmában, aki bizalmasan súgja fülükbe, mily kitűnő ma a roastbeef vagy hogy mily üdítő a magakészítette borsos ménta-bólé.

Késő este lámpásokot és lámpásokat gyűjtanak a kertben és a pavillonban játszani kezd a Schrammel-zenekar. Fák, források és pompázó virágok között sétálnak fel s alá a vendégek a terraszokon át, míg végül mindenki felfigyel Strauss Jánosra, aki hegedűjét kézbevéve felcsendíti valcereit.

Most áll népszerűsége tetőpontján. Egy 1898-évi ujság-körkérdés tanúsága szerint a világ leghíresebb emberei közé tartozik: Ő, Victória királynő és Bismarck.

Aki a temperamentumos valcerkirályt játékközben megfigyeli, lehetetlennek tartja, hogy ez a göndör szerecsenfekete-hajú férfi 73 évvel ezelőtt született a Rofranogasseban. Haját és bajuszát mindenesetre festi. Orra tömpe, s ha bőre nem volna sápadt-fehér, úgy hatna, mint egy afrikai. Mindig sötét ruhában jár, amelynek oly jól kell állania testén, mint a fekete frakkoknak: a vöröset ugyanis mint Cs. k. udvari báli zeneigazgató már huszonnyolc évvel ezelőtt — 1870-ben — levetette. Egy nyakkendőt csak négyszer visel. Ez egyike sok különcségenek.

1870-ig mintegy háromszáz táncot komponált, számuk most már valami félezer lehet. Adele Strauss-szal a valcerkirály második feleségével — az első régen meghalt már — sokat meséltet magának Schratt Katalin »Sáni«-ról, aki szerény hallgató ember és keveset beszél magáról. Legszívesebben esős időben dolgozik, mert ez ihleti meg a legjobban. Legtöbbször harmóniumon játszva komponál, miközben egy magas állványon papírra veti hangjegyeit. Két dologtól leírhatatlanul fél és ezek hetekre megbéníthatják munkájában: a zivatartól és a vasúti utazástól. Ebben Verdihez hasonlít, ki maga is félt a zivatároktól és csak nehezen volt rábírható, hogy utazzék. Így nem tudta elhatározni magát az *Aida* zeneszerzője, hogy operájának bemutató előadásán megjelenjék, mert a tudat, hogy egy Egyiptomba induló hajó fedélzetére kell lépnie, páni félelemmel töltötte el. Strauss János, viszont ha utaznia kell, elsőosztályú jegyet vált, hogy legalább egyedül lehessen fülkéjében. Minthogy a tovarepülő tájat nem kívánja látni, be kell húzni a kocsi függőnyeit. Alagutaknál azonban hasmánt a földre veti magát, miért is Adele asszony alagútveszély esetére nagy elővigyázatosan már jóelőre egy takarót terít ki a fülke padlóján.

Ha Strauss a Gloriettegasseban játszik, ez sohasem a tánc, hanem mindig csupán szórakoztatás kedvéért történik. És ő, aki táncaival az egész világot megbabonázta, maga nem is tud táncolni.

A *Dommayer-vendéglő* közelsége, ahol ötvennégy évvel ezelőtt először játszott mint fiatal, tizenkilenc esztendőös primhegedűs, élénken emlékezteti a »Tubica-bálon« aratott első sikereire. Amikor arról mesél, hogy a búvóhelyekül szolgáló lugasokban hány szerelmespárnak húzta fülébe csábító dallamait, mosolyogva hozzáfűzi: nyilván legtöbbször házasság lett a dologból.

Ez a szerény mosoly ül ki ajkára akkor is, ha megdicsérik. Türelmesen végighallgatja e dicséreteket, még akkor is, ha eközben a legnagyobb bolondságot mondják játékáról és valcereiről.

Ha megtörténik, hogy egy-egy ilyen gloriettekassei kerti ünnepélyen a császár is részt vesz, soha nem mulasztja el, hogy beszélgetést kezdjen a valcerkirállyal:

— Meghallgattam *Ninetta hercegnőjét*... nagyon csinos, Strauss úr, igazán nagyon csinos. Muzsikája nyilván ugyanúgy nem öregszik meg, mint Ön. Mert Ön jóformán semmit sem változott, pedig bizony jó régen láttam utoljára.

A kertben tett rövid körséta után újra hozzálép a császár és megkérdi, tulajdonképpen hová teszi a sok babérkoszorút. Például azokat, amelyeket a *Ninetta hercegnő* bemutatóján kapott.

— A koszorúk, felség, kertem fészerebe kerülnek, ott aztán hagyom őket elszáradni.

Szívesen válaszol Strauss más kérdésekre is. Így például ha a háziasszony arra kéri, meséljen valamit amerikai útjáról. Akadozva beszél, mint ahogy arra is képtelen, hogy szónokoljon, de Kati asszony kívánságát mégis teljesíti:

—Nos, mindenekelőtt megírtam a végrendeletemet. Aztán Bremerhavenbe utaztam vonattal, ami már maga kinszenvedés volt a számomra. Hogy hogyan kerültem a hajóra, nem tudom. Mindenesetre a fedélzeten feküdtem és vártam a tengeri betegséget. Legnagyobb csodálkozásomra elmaradt ^ Egész kedélyes volt a hajón az élet, csak a zene volt hangos egy kissé. A fedélzeten ugyanis egy porosz gárdaezred zenekara játszott, amely II. Vilmos császár parancsára amerikai körútra indult. Nem időzöm most a newyorki fogadtatásnál és csak Bostonról szólok, mert itt kizárólag az én hangverse nyem alkalmára egy hatalmas, százezer nézőt befogadó épületet emeltek. Az óriási pódiumon nem kevesebb, mint húsz-ezer zenész foglalt helyet, akiket húsz segédkarmester vezényelt. A kezdést ágyúlövésnek kellett jeleznie. Először annyira elámultam, hogy szólni sem tudtam. Aztán mikor már első ijedelmemből magamhoz tértem, kértem, hogy tekintsenek el segédkarmesteri szereplésemről. Végül is azonban komikus oldaláról fogtam fel a megbízatást és az ágyúlövésre dirigálni

kezdtém. E »monstre-hangverseny« után életveszélybe kerültem. Az első sorok hallgatósága ugyanis a közelembe akart jutni, hogy valami emléktárgyat vihessen tőlem magával. Azok, akik a közelembe férkőztek, késeket-ollókat vettek elő, hogy kis szövetdarabkákat vághassanak le a frakkomból. Amikor aztán a nadrágomat is fel akarták szabdalni, néhány detektív és rendőr védelméhez folyamodtam, akik kabátot dobtak rám és rendőri fedezet alatt szállodámba kísértek. Kaliforniai kastélyokat, dollárhegyeket ajánlottak fel, ha Amerikában maradok, de visszajöttem Bécsbe, mert ide tartozom.

Jutalmul a háziasszony a büffébe tessékeli:

— Ma valami különlegességem van a Maga számára, Sáni. Még a Sachernél sem kaphat jobbat: nézze csak, sült szalonka fekete cseresznyemártással és madeirái bibictojással és hozzá a Maga »*Georges Goulet*«-je jégbehűtve, ahogy szereti. — Meg van elégedve?

A háziasszony most ismét a többi vendéggel van elfoglalva és mindegyikhez van egy barátságos szava. Bécsiesen beszél, s ha kell, »hochdeutsch« németiséggel, valamint angolul, egy keveset olaszul, franciául azonban tökéletesen.

Strauss János, amikor már az ínycsafatok élvezete után elhelyezkedett a terras egy csendes kis sarkában, előveszi szőke Trabuco-szivarjait, vagy ha a császár már eltávozott, kihozatja dohányzacskóját és barnáraszívott, meggyfaszárú tajtékipipáját, amelyet állandóan itt tart Schratt Katalin villájában.

De a valcerkirálynak még most sincs nyugsága. Előkelő kézből származó levélkét nyújtanak át neki. Veszi a csíptetőjét, átfutja a sorokat és továbbadja a levelet Adele-asszonynak.

Adele nevét *A denevér-ben* örökítette meg. Adele Strauss nem szépség, de érdekes jelenség nagy fekete szemekkel, amelyeknek szúrós tekintetét Franz von Lenbach festménye nem érzékíti kellően. Rendkívül művelt, de egyben kiváló üzleti érzékű asszony lévén, ő köti meg a szerződéseket a kiadók-

kai, ügynökökkel és hangversenyrendezőkkal. Azon is buzgón munkálkodik, hogy a pártfogók körét mindjobban kiterjessze, hogy minden irányban meglegyenek a kellő kapcsolatok. És így most is bátorító tekintetet vet feléje, hogy ezt az előkelő helyről jövő kérést teljesítse.

Strauss feláll, megigazítja rendjelekkel ékes frakkját, amelyben a becsületrend keresztje is ott díszel, megindul a zenekar felé, amely megjelenésére azonnal abbahagyja a játékot. Az első hegedűs átnyújtja neki hangszerét, mert Strauss nem akar karnagy pálcával a kezében valcert vezényelni. Láng csap ki mélyen ülő szeméből és már fel is csendülnek a Bianca Bianchinek ajánlott valcer a *Tavaszi hangok* lány ütemei. Azután valcerok következnek *A Denevér-bő*i, amely megszerzi még számára azt az elégtételt, hogy e zeneműve 1899 pünkösd hétfőjén az ő vezényletével tarthatja bevonulását az udvari operába.

Felcsendül az álmatag *Császárvalcer*, amelyet Schrott Katalinnak ajánlott. Miközben vonója táncol a hűrokon, lábai »lengő bilincsekkel« a taktust verik és hajlékony teste a dal ritmusára ringatózik.

Aztán, mikor már Hitzingre ráborult az éjszaka, barát-nője kérésére újra kezébe veszi a hegedűt és eljátssza azt a valcert, amely alá a császárváros ezt a szöveget költötte: »*Das ist dem Weaner sein Schan!*«

Ezzel elbúcsúzik »Schan«-Strauss János a Gloriettegasse 9. számú háztól, ahol annyi szép órát töltött, Schrott Katalintól, régi, hűséges barátnőjétől, akit nem lát viszont többé.

Neki, aki soha nem tűrte, hogy jelenlétében az elmúlásról beszéljenek, fel kell készülnie a halálra. 1899 június 3-án örökre lehunyja szemét.

Utolsó útján elkísérik jóbarátai: Schrott Katalin és Girardi, dicsőséges útjának egyengetői. A bécsi *Zentralfriedhof* díszsírhelye fogadja be a koporsót, ahol Strauss János Schubert és Johannes Brahms szomszédságában leli meg örök nyugovóhelyét.

46

ERZSÉBET CSÁSZÁRNÉ
ELBÚCSÚZIK

Ha a császár nincs jelen egy ilyen kerti ünnepélyen — és ez a gyakoribb eset, — Schratt asszonynak másnap reggelenél el kell mesélnie, hogy mi minden történt és hogy vendégei mi mindent beszéltek.

A *reggeli* együttlétek félbeszakadnak egy időre, mert néhány napra Lainzbe érkezik a császárné. Tovább akar menni Ischlbe és arra kéri Schratt Katalint, kísérje el oda.

A császárné idegesebb és levertebb, mint valaha. Két udvarhölgyén, Ferenczy Idán és Sztáray Irma grófnőn kívül csupán Schratt Katalint kívánja látni és szigorúan megtiltja, hogy bárkit is elébe bocsássonak. Ischlbe megérkezve vonakodik a császári villát és annak parkját elhagyni. Ez az elhatározása arra késztet egy újságíró, hogy felkapaszkodjék a park falára, és a császárnét sétája közben lefényképezze. Ettől fogva soha nem megy a parkba napernyő nélkül, amelyet *szükség* esetén arca elé tarthat.

Ebben a nagykiterjedésű parkban órákhosszat sétál a császárné, legszívesebben a Jainzent keresi fel, ahonnan csodás kilátás nyílik Ischlre és egész a *Dachsteinig* el lehet látni. Itt fenn a csúcson piros alpesi rózsákkal és enciánokkal ékes rét közepén van egy kis menedékházikó, ahol a császárné különösen szívesen tartózkodik. Kísérőnőit ezek a hosszú séták, amelyeket erőltetett ütemben szokott végigcsinálni, rendkívül kifárasztják, még magát Schratt asszonyt is, aki pedig tizennyolc évvel fiatalabb a császárnénál.

Miként a lainzi napokban, a császárné most is a legnagyobb őszinteséggel beszél barátnőjével. Egyik ilyen beszélgetés során szóba hozza testvérei tragikus *sorsát*: egyikük,

Thurn-Taxis hercegné, özvegyasszony. Korán elvesztette férjét és fiát. Két húga, Mária és Matild, »méltatlan« férfiakkal kötött házasságot. Az egyiknek férje II. Ferenc, Szicília királya, a másiké Trani Luigi gróf, aki II. Ferenchez hasonlóan csupán kevéssel az esküvő előtt ismerkedett meg élete társával. Szicília királyát Garibaldi elűzte, Trani gróf pedig öngyilkos lett. A letragikusabb sors azonban legifjabb testvérének, Zsófiának jutott osztályrészül. Valamikor II. Lajos bajor királynak volt a menyasszonya, aki azonban hirtelen kiadta az útját, ami igen súlyosan érintette a tizenhétéves lányt. Ezután az alenconi herceg felesége lett, akinek Parisban volt a palotája. Az elmúlt évben, 1897 május 6-án a párisi társaságbeli hölgyek jótekonysági bazárt rendeztek, amely alkalommal bemutattak egy új találmányt, a laterna magicat«. A celluloid film-szalag azonban tüzet fogott. A tűz átcsapott a papírdíszítményekre: a terem egyszeribe lángtengerré változott. Több mint százan a tűz áldozatául estek. Hiába kereste feleségét az égési sebekkel borított herceg egész éjszaka a kórházakban, míg azután a romok között ráakadtak a koponyájára, amelyet komornája ismert fel a fogazatáról. — A szerencsétlenség — sóhajt fel a császárné — mindig tovább pusztít a családjunkban és mindig szörnyűbb lesz.

Azután arról a sejtelméről beszél, hogy ő is nemsokára meghal. — Talán nemkevésbé borzalmasan, mint Zsófia húgom... Tudom, hogy semmi sem állhatja útját annak, hogy a kijelölt napon áldozatául essem elrendelt sorsomnak... A Sors hosszú időre behunyja szemét, de végül mégis csak meglát bennünket. — Hirtelen megáll: — Talán vízbefúlok. A tenger újra meg újra vágyik rám. Tudom, hogy hozzá tartozom. És így birtokába is vehet. — Majd újabb szünet után: — Az emberek majd mondják, miért ment a tengerre és egyáltalában, miért utazott annyit, miért nem maradt a Burgban a férje mellett?«
A férjére való emlékezés felélénkíti:

— Csak ismételhetem, kedves Schrott asszony, mennyire hálás vagyok, hogy soha nem csalódtam Magában. Minden

vágyakozásomon felül teljesítve látom mindazt, amiről eddig azt hittem, hogy teljesülhetetlen. — Továbbmenőben folytatja a témát: — Magának sikerült, hogy a császárt aktái fülledt világából kiemelje. Sokkal elégedettebbnek, feloldottabbnak látom, mint néhány évvel ezelőtt. Úgy nevet néha, ahogy csak házasságunk legelső idejében hallottam nevetni.

Ez a megbékítő felismerés újra fellobbantja benne az utazás vágyát s hogy Ischl-t és Ausztriát mielőbb újból elhagyja. Jóllehet, elhatározta, hogy bevárja a császár születésnapját, már négy héttel előbb, július 15-én Nauheimbe és onnan a Genfi tó partjára utazik.

Ischlben látta először Ferenc Józsefet, ugyanitt látja utoljára.

A császárné igen meghatottan, csaknem sírva búcsúzik Schratt Katalintól. Szíves szavakban mond neki újra köszönetet, miközben ajka remeg és nem tudja befejezni a mondatot. Búcsúra nyújtja kezét barátnője felé, miközben halkán és megindultan suttogja:

— Nemsokára itt kell hagynom a földi életet, tudom nagyon jól. Aztán olyan lesz az egész, mintha egy madár szállna az egekbe, vagy mint a felhők közt eltűnő fuvallat.

47

A GENFI GYLKOSSÁG

Születésnapját Erzsébet nélkül tölti el a császár. Erzsébet császárné — mint Nauheimből jelentik, — éppen előkészületeket tesz Cauxba tervezett továbbutazására.

Ferenc József ezekben az augusztusi napokban mindenféle fontos politikai ügyekkel van elfoglalva, amelyeknek elin-

tézésére Kállay pénzügyminisztert, gróf Goluchowski külügyminisztert, dr. Bárnreither hadügyminisztert, gróf Thun osztrák és báró Bánffy Dezső magyar miniszterelnököket Ischlbe hivatja. Így e napokban kevés alkalma nyílik a császárnak, hogy a *Felicitas-villát* felkeresse.

Augusztus 18-a után, amelyet ezúttal is kivilágítással és fáklásmenettel ünnepelnek meg, elhatározza a császár, hogy résztvesz a Búziáson megtartandó magyar hadgyakorlatokon.

Amikor Schratt Katalintól elbúcsúzik, aggódón és lehangoltan emlékezik meg a császárné állapotáról:

— Mint Sztáray grófnőtől hallom, megint nyomorúságos idegállapotban van. Csak túllennék már azon a jubileumon ... (Trónralépésének ötvenedik évfordulójára gondol.)

Ezekről az augusztusi napokról így nyilatkozott Schratt asszony az akkor hercegi rangra emelt Philipp zu Eulenburgnak:

— Olyan volt a hangulat, mint Wilde *Salome-j'*ében: »Valami borzalmas történi . . .«

A császárné svájci levele tudatja Schratt Katalinnal, hogy megérkezett Cauxba. De a sietős kézzel rótt sorokból kiolvasható, hogy itt sem szándékozik hosszabb időt tölteni, hanem néhány nap multán Pranginsbe megy Rotschildékhoz, villásreggelire, onnan pedig Genfbe utazik bevásárolni. A császár is kap néhány sebtiben írt sort Nyugat-Svájcból. Ezzel aztán megszakad az összeköttetés, míg végül riasztó hírek érkeznek Kuefstein gróftól. Ausztria-Magyarország berni követétől.

Az első hír, amelyet egy újságíró táviratozik meg Genfből, balesetről számol be. Csak ezután érkeznek pontosabb értesítések: A császárné szeptember 9-én délután szállt meg a genfi Beau Rivage-szállodában. Másnap, szeptember 10-én délelőtt 11 óra tájt Sztáray grófnő társaságában elhagyta a szállodát, hogy Bäcker hangszerkészítőt a Rue Bonivardon felkeresse. Itt néhány fonográfhengert vásárolt Wallseeben élő unokáinak. Visszatérőben a szállodába, elkésett ugyan, de mégis ragaszkodott hozzá, hogy az 1 órakor induló hajóval

Veveybe utazzék, minthogy a kíséret már vonaton előrement.

Így indul a császárné virágzó gesztenyefák alatt a Brunswick-emlékmű mellett elhaladva a hajóállomás felé. Csak Sztáray grófnő kíséri, — a detektív-örizetet erélyesen megtiltotta. Miközben Sztáray grófnő a másodsor nyíló gesztenyefákra hívja fel a figyelmét, a hajó jelt ad az indulásra.

A hölgyek hirtelen egy embert látnak felbukkanni, akit nyilván üldöznek, mert keresztül-kasul fától-fához szalad, mintha csak el akarna rejtőzni. Egyszerre csak gyors ugrással a császárné előtt terem és öklével mellbesújtja. A császárné hangtalanul a földrebukik.

A grófnő kiáltozására néhány járókelő siet elő, egy kocsis azon fáradozik, hogy a császárnét talpra segítse. A császárné rendbehozza poros ruháit és fellelegezve mondja: — Nem történt semmi bajom.

Sietve indul tovább, anélkül, hogy a grófnő felajánlott karját elfogadná. Míg menetközben rendbehozza a haját, megkérdi: — Mit akart ez az ember?

Kevéssel a hajóállomás előtt utoléri őket a szálloda portása és jelenti, hogy a támadót elfogták. A császárné megkérdi:

— És mit mond? — De rögtön utána egészen elváltozott hangon: — A mellem fáj.

A két hölgy áthalad a hajóhídon, a császárné kissé meg-inog: — Most, a karját, Irma ...

A grófnő látja, hogy a császárné hirtelen elsápad: — Orvost! Vízet! Néhány úr siet elő és a fedélzetre viszik a halott-sápadt asszonyt. Kölnivízzel dörzsölik a halántékát, mire felnyitja a szemét és halk sóhajjal megköszöni a segítséget:

— *Merci, ga ne vaut pas la peine!**

Amikor az udvarhölgy a császárné ruháját felnyitja, forintnagyságú vörös foltot pillant meg az ingén, *alatta*, pedig egy háromszögletű sebet. A grófnő a kapitányhoz rohan:

— Uram, hajóján halálos sebben fekszik Ausztria császárnéja!

* Köszönöm, kár a fáradságért.

Roux kapitány azonnal elhatározza, hogy az utat megszakítja és hajóját visszafordítja Genf felé.

De a császárné már agóniában fekszik. Sztáray grófnő izgatottságában imádkozni kezd; övé minden felelősség. Hordágyat hoznak, a császárnét ráfektetik és kabátjával betakarják. Kikötés után kíváncsi embertömeg kíséri a hordágyat.

A szállodában két orvos van a helyszínen: Dr. Golay, dr. Mayer és ezek segítségére a szállodás felesége, valamint egy hirtelenében előkerített ápolónő. Dr. Golay a seb megvizsgálása után kijelenti, hogy nincs már mentség. Az emberi segítség már elkésett.

Papot hoznak, aki megadja a feloldozást. Kevéssel utóbb, délután 2 óra 40 perckor Sztáray Irma karjaiban meghal a császárné. A gyilkos szerszámot eközben megtalálták a Rue des Alpesen: fanyelű, élesre köszörült háromszegletű ráspoly. A tettes egy Lucheni nevű olasz. Első, rendkívüli zavaros vallomása tettének anarchisztikus indítóokára enged következtetni, így halad a sors — ahogy azt Erzsébet előre megjette, — kérelhetetlenül tovább az úton a szörnyű vég felé.

48

»A SORS SEMMITŐL SEM KÍMÉL«

Bécsben már készülnek Ferenc József ötvenéves uralkodói jubileumának megünneplésére. Diadalkapukat, zászlóárbocokat emelnek a császári pár nevének kezdőbetűivel, mert a bécsiek remélik, hogy a császárné e ritka alkalomból végre mégis csak mutatkozik majd a nép előtt.

De reményük nem teljesül. Lassan-lassan, szívärogvá terjed a hír: Erzsébet császárnét Genfben meggyilkolták.

Schratt asszony még a merényletet követő estén értesül egyes részletekről. De nem akar hinni az újságok híradásainak és ezért a városba utazik, hogy a valóságról megbizonyosodjék. A bizonyoságot harangok kongása, a házakon és az árbocokon lengő gyászlobogók szolgáltatják.

Gondolatai barátnőjénél vannak, akit minden különössége ellenére megértett, akinek végtelen magányosságát átérezte és akit mindezért nagyon meg is szeretett. De mindenekelőtt a császárra gondol, akinek íme ezt a súlyos csapást is el kell viselnie. A magyarországi hadgyakorlatokról visszatért Bécsbe és így nyilván már meg is kapta a halálhírt.

Másnap reggel Schratt asszony hiába várja a császárt. Aztán kilenc óra tájt kocsizörgést hall. Mária Valéria főhercegnő érkezik és a maga, valamint Bécsben időző nővére, Gizella bajor hercegnő nevében könyörögve kéri Schratt asszonyt, hogy menjen át a császárhoz és vigasztalja meg: — Ön az egyetlen, akinek sikerülhet.

A császár parancsot adott, hogy hagyják egyedül. Erre a napra lemondtak minden jelentést és előterjesztést.

Schratt asszony gyászruhában indul Schönbrunnba. Elmegy a két obelisztk alatt, a hosszú kihalt földszinti folyosón elhalad az örség mellett, amely némán enged utat a »nagyságos asszonynak«. A kék lépcső alatt egy pillanatra megáll, mintha tétováznék és visszarettenne a rászabott feladat előtt. Aztán megindul fölfelé a lépcsőkön, elhalad az Arciére-gárda tisztjei mellett, átmegy a billiárdtermen. Ajtók, amelyek máskor és mások előtt csak ritkán nyílnak meg, most maguktól feltárunak. Tábormokok tisztelegnek az előszobákban. Várják, amíg császáruk hívatja őket. De neki nem szabad várnia. A fehér-arany faragott kettős ajtó kilincsére teszi a kezét. Ilyen ajtó előtt állott annak idején a Burgban is, amikor a bemutatkozó kihallgatásra várt. Nem kell már félnie tőle, mint akkoriban. Más félelem él most benne: a császárt megtörten kell majd vizontlátnia. Lenyomja a kilincset és ott áll a sötétvörös selyemmel borított falú kis dolgozószobában, az íróasztal előtt, amely

mögött lehajtott fejjel ül a császár és az üres asztallapra mered. Egyetlen üdvözlő szót sem tud kiejteni. Szeme vörös a sírástól. Némán húz maga mellé egy széket és fáradt kézmozdulattal hellyel kínálja Schratt asszonyt.

De ő is néma. Nem tud szólni egyetlen szót sem. De amikor a császár még mindig hallgat, összeszedi magát és elkezd: — Felség ..., — de nem tudja folytatni. A császár feje az asztallapra borul, görcsös zokogás fojtogatja, megrázza egész testét, ráncos keze lecsúszik az asztalról, Schratt asszony kezét keresi, Schratt asszonyét, akit Erzsébet vezetett el hozzá egyszer és aki egyetlen barátja maradt.

Csengő hangon üti el a tízet a kis ingaóra a kandallón.

A császár felnéz, zsebkendőjével megtörli kisírt szemét és megszólal lágy hangján:

— Köszönöm. Nagyon jó, hogy eljött. Maga tudja, hogy mit veszítettem. A többiek nem is sejtetik, mily nagy a fájdalmam. Nekem mindentől ki kell vennem a részemet.
»A sors semmitől sem kímél...«

49

A KAPUCINUSOK SÍRBOLTJÁBAN

Tompa ütésekkel hirdeti a genfi dóm harangja, hogy a halott császárné elindult utolsó útjára. A Quai du Mont-Blanc egyetlen fekete áradat: fekete zászlók, kíváncsi és gyászoló emberek áradata.

A hármaskoporsót kihozzák a szállodából és fölteszik a halottaskocsira, amelyet katonák és diákok sorfala között követ Gavard köztársasági elnök a kormány tagjainak és Kuefstein gróf osztrák-magyar követnek kíséretében.

Attnangnál az ischli polgárasszonyok nem engedik el, hogy egy havasi gyopárból font koszorút tehessenek a koporsóra.

Ha Európában nagy részvét nyilvánul is meg a császárné halála iránt, a bécsi nép inkább kíváncsiságot és csodálkozást mutat, mint gyászt. Számukra a halott már sokkal régebben halott volt.

Liechtenstein herceg főudvarmester különleges engedélyével Schratt asszony felkeresheti a koporsót az udvari kápolnában. Előtte csak a császár térdelt itt a koporsónál, hogy mint egy drága testet átölelje. Aztán átadták neki a koporsó kulcsát.

A fekete kárpitozású udvari kápolna egyetlen díszje a császárné cimere, amely ezt a feliratot viseli: *Elisabetha Imperatrix Austriae Regina Hungariae*. Alatta áll a koporsó, rajta négy koronával: Mária Terézia császárnői koronájával, valamint a magyar királynéi, az osztrák főhercegnői és a bajor hercegnői koronákkal. A koronák mellett egy pár kesztyű hever és a legyezője. Négy alabárdos testőrgárdista áll díszőrséget. A ravatal lépcsőjén apácák térdepelnek imát mormoló ajakkal. Egyébként mozdulatlanok, mintha csak viaszból volnának.

A császárné vejétől, Ferenc Szalvátor főhercegtől értesül Schratt asszony, hogy Erzsébet úgy végrendelkezett, hogy Korfu szigetén, az Achilleion közelében temessék el; ez azonban ellentmond a házi törvényeknek, így hát a császár a kapucinus sírboltban való temetésre kiadja a rendelkezést.

A temetést egy héttel a genfi gyilkosság után tartják meg. Nyolcvan püspök várja a szarkofágot az oltár alatt a kapucinusok templomában, ahová II. Vilmos császár és más fejedelmek kíséretében a refektórium felől lép be I. Ferenc József. A beszentelést Dr. Gruscha bíboros hercegérsek végzi, az énekkart Hans Richter vezényli.

Harangzúgás és tompa dobpergés közben viszik a koporsót a sírboltba.

Másnap Schratt Katalin is felkeresi a kapucinosok sírboltját. Kitaposott, kopogó lépcsőkön megy le a félhomályos sírkamrába, ahol a Habsburgok koporsói állanak, közepén Mária Terézia díszes szarkofágjával, tizenkét gyermeke koporsójától övezetten, akikkel még azoknak életében szállott alá ebbe a kriptába, hogy életvidám leányait a földi dolgok mulandóságára figyelmeztesse.

Schratt asszony Rudolf trónörökös és Miksa mexikói császár között találja meg Erzsébet még friss virágokkal és koszorúkkal borított koporsóját. Azután kiutazik Lainzbe, hogy még egyszer és egyedül bejárja az utakat., amelyeken a császárnéval járkált egykor.

Néhány nappal később nyilvánosságra hozzák az elhunyt végakarataát négy millió forintnyi vagyonának felhasználásáról. A végrendeletben Schratt asszonyról is megemlékezés történt igen jelentős ajándékok formájában.

Közvetlen a császárné halála után írja Schratt Katalin Mária mecklenburgi hercegnőnek: »Igy kerül vissza minden a rendes hétköznapi kerékvágásba, habár a császárnét nem tudom oly gyorsan elfelejteni. Egyike volt a legvonzóbb teremtéseknek, akit valaha ismertem, egyedülálló, egészen rendkívüli jelenség, akinek igazi értékét csak azok tudják fel-fogni, akik közel álltak az elköltözöthöz. Élete csalódások egész sorát jelentette. Ha ezt meggondoljuk és tekintetbe vesszük, sok mindent el kell néznünk neki. Élete tavaszi idillként indult és egymást követő tragédiák közepette ért véget,

50

TÁVIRATOK

A császárné *halála* után hivatalos ügyekbe temetkezik I. Ferenc József. Erzsébet elvesztése még inkább a munka fanatikusává teszi, olyannyira, hogy most már a reggeli előtt elkezd munkáját. Ezzel a gloriettekassei reggeli kávézás szolgálattá válik, amely a hatórai harangszóval kezdődik és két óra múltán pillanatnyi pontossággal véget ér. Ezután a császár visszatér íróasztalához.

Ez a kínos pontosság Schratt Katalinnal folytatott levelezésében is megnyilvánul. Többnyire táviratokat küld neki, amelyeket most már jóformán számon sem lehet tartani. E táviratok szövegét finom, hegyes, csaknem nőies betűivel maga írja apró kis papírszeletekre, amelyeket papírvágójával vág le a már használt ívekről, hogy így papírt takarítson meg.

Gót betűkkel ír. Csupán idegen nevek — mint például *Kiss*, — leírásánál alkalmaz latin betűket. Az aláírások változók, legtöbbször a keresztnévét írja a táviratok alá: Ferenc József. De sokszor ezt is: Francois Joseph, itt-ott néha csak egy F-betűt, ritkábban pedig a »Megaliotis«-nevet, amelyet a császárné adott neki.

Ha levelet ír Schratt asszonynak, ezek mindig rövidek, előzékeny hangúak és csak öreg korában válnak szívélyesebbé és őszintébb hangúvá. Néha-néha valamiféle apai hang is megszólal ezekben a levelekben, különösen, amikor Monté Carlóba íródnak. Sokszor azonban a barátság érzése is felcsendül bennük. Olyan hangú írások ezek amilyenekkel a császári családnak csak kevés tagja dicsekedhetik. Már akkor is örülnek, ha néhány formális sort kaphatnak a család szigorú fejétől.

A császár rendszerint így címezi leveleit: »Katharina von Kiss-Schratt asszonynak.« Ritkábban így: »Katharina von Kiss asszonynak.«

»Hitzing bei Wien, Gloriettegasse 9« — az egyik távirat címzése 1893 október 14-én: »Ezer köszönet tegnapi levéléért. Hogy van ma? Aggódok. Szíves üdvözet. Ferenc József.« Ugyanerre a címre távirat 1894 június 6-án: »Ezer köszönet levéléért. Jól vagyok. Ma levél ment. Ferenc József.«

Ugyanebből az időből távirat Ischlbe: »Hálás köszönet levéléért. Ma délután Bécsbe utazom. Holnap reggel értesítem, hogy mikor láthatom viszont. Ferenc József.«

Ha Schratt asszony úton van, szívesebben ír neki »poste restante«, különösen, ha a Riviérán tartózkodik. E poste restante-levelekét gyakran úgy küldi el, hogy címzettjük már megérkezésekor ott találja üdvözetét.

A *császár táviratai* között nem lehetett olyat találni, amely a burgszínházi sikerek alkalmából üdvözlőné, ezzel szemben számos sürgönyben köszönti hegymászásai alkalmából. A hegymászt maga Schratt asszony nem sokra becsüli s csupán a császár tanácsára vállalja és csak azért csinálja végig, hogy a szenvedélyes alpesi vadásznak tessenek. Így például táviratot küld neki a császár Sonnblickbe, — »utolsó vasútállomás Rauris, Salzburg.« — »Hálás köszönet sonnblicki megemlékezéséért és levéléért. Üdvözlöm a siker alkalmából és óvatosságot ajánlok a jövőre.« (Tudniillik turistáskodás közben megrándította a lábát.) »Szíves üdvözlettel Megaliotis.«

Még az Ortlert is megmássza, amely kirándulását a császár érdeklődéssel követi a tiroli Trafói helységbe, a Sulden-szállodába címzett távirataival. 1894 szeptember 11-én: »Kérek távirati választ, mikor tér vissza az Ortlerről. Szíves üdvözlettel Ferenc József.«

Ugyanerre a címre: »Hálás köszönet tegnapi táviratáért. Boldog vagyok, hogy biztonságban tudom. Hatodikán Sulden poste restante írtam. Baráti megemlékezéssel és gratulációkkal a tegnapi napért Ferenc József.«

Mire Schratt asszony visszaérkezik Hitzingbe, otthon már távirat várja: »Üdvözlöm a nagyságos asszonyt és remélem, hogy szerencsésen megérkezett. Érdeklődöm, hogy ha nem túlságosan fáradt, felkeresne-e ma 1 óraker.«

A császár nem mindig kap a nagyságos asszonytól igenlő választ az ilyen érdeklődésekre. Olyankor történik ez, amikor a császár »szeszélyes volt és kiállhatatlan.« Ilyenkor egyáltalában nem kap semmiféle választ.

De a császár, akárcsak Erzsébetnél, ezúttal is mindig beadja a derekát. Előreküldi lányát, Mária Valéria főhercegnőt és a következő kibékülési meghívót állíttatja ki: »Mária Valéria főhercegnő találkozni szeretne a nagyságos asszonnyal. Lejöhethetne-e önnagysága a kertbe ma délután 5 óraker? Választ kérek?

51

BÚCSÚ A BURGTHEATERTŐL

Kisebb-nagyobb nézeteltérések is előfordulnak. A nagyobbat a salzburgi Erzsébet-emlékbizottság felkérése szolgálta. Ez a bizottság felkéri Schratt Katalint, mint udvari színésznőt, de mint az elhunyt császárné személyes jóbarátnőjét is, hogy mondana el az emlékmű leleplezésén egy hódoló költeményt. Schratt asszony készségesen vállalja e szerepet, mert úgy érzi, kötelessége elvállalni.

A főudvamagynak azonban más a véleménye. Irodája, mint a *Burgtheater* felügyelő hatósága révén letiltja Schratt Katalin közreműködését.

Magas kora ellenére még mindig az előkelő, csaknem óriás-termetű Rudolf Liechtenstein herceg az első főudvarmester, eszményi megtestesítője a főudvarnag fogalmának;

tapasztalt, körültekintő és felelősségteljes állásában rendkívül tapintatos.

Jobbkeze, a második főudvarmester, közeli rokona: Montenuovo Alfréd herceg. Liechtensteinnel ellentétben nem elegáns és szellemes társalgója a szalonoknak, versenypályáknak, hanem zömöktermetű, értelmes és erélyes, dolgos férfi, aki erős kézzel vezeti az udvari ügyeket, míg Liechtenstein arra szorítkozik csupán, hogy a kifelé-reprezentálás szerepét betöltse. Liechtenstein, mint a testőrgárdák ezredese ünnepélyes alkalmakkor piros-fehér díszegyenruháját hordja, míg Montenuovo szívesebben jár polgári ruhában és csak akkor veszi fel dűshímezű díszegyenruháját, ha ez elengedhetetlenül szükséges.

Montenuovo herceg annak a Neipperg grófnak az unokája, aki Mária Lujza császárnét, Napóleon második feleségét, ennek válása után nőül vette. Így hát I. Ferenc József rokonának tekinti magát. Kérésére Ferenc József a Neipperg-nevet Montenuovora változtatta és a kérelmező másik kívánságát is teljesítve hercegi rangra emelte. Montenuovo herceg császári urának teljes bizalmát élvezti és máris Liechtenstein herceg utódjaként emlegetik.

Mindenekelőtt Montenuovo az, aki a nagyságos asszony salzburgi szerepeltetése ellen felszólal. Jóllehet meglehetősen kelleetlenül figyel a császár és Schratt Katalin udvari színésznő barátságát és éppen ezért kevés jóakarattal is viseltetik iránta, igazságosan meg kell állapítania, hogy különleges és kivételes helyzete ellenére soha nem élt vissza ezzel.

A második főudvarmester pártjához tartozik a császári ház néhány tagja is, akik nagyon szeretnék, ha az ilyen letiltások megismétlődnének, hogy ezáltal az útjukban álló és számukra kényelmetlen Schratt asszonyt elgáncsolhassák. E meszterkedések elé a császár udvari orvosa, Kerzl doktor vet gátat és nyomatékosan tanácsolja, hogy hagyják abba a császár bizalmasa ellen irányuló ilyfajta kezdeményezéseiket, mert hiszen ezek tulajdonképpen az öregúr ellen irányulnak és így veszélyeztetik amúgy is megrendült egészségi állapotát. Sőt,

Kerzl annyira síkraszáll az ügy érdekében, hogy megmondja a császári ház érdekelt tagjainak, hogy csak akkor állhat jót a reábizott felséges paciens egészségéért, ha a jövőben nem avatkoznak bele magánéletébe.

Ellenséges érzületet táplál Schratt Katalin iránt Larisch grófné, ez az igen kevésbé rokonszenves jelenség is, aki minden lehető és lehetetlen alkalommal szapulja a császár barátnőjét, a legképtelenebb dolgokkal gyanúsítja és közben ajkára illesztett ujjal figyelmeztet mindenkit a legszigorúbb titoktartásra, mint ahogy maga is titkot tart, hiszen senkivel a világon nem beszél ilyen dolgokról és hallgat mint a csuka; amellett persze ő az örökkön bolygó Pletyka megtestesülése Bécsben.

Ehhez az aknamunkához járulnak még a Burgtheaterben uralkodó bosszantó állapotok. 1898-ban a keletporosz Paul Schlenther, a Berlinben megjelenő *Vossische Zeitung* kritikusa lett a Burgtheater új igazgatója. Gerhart Hauptmann köréhez tartozik és mint ilyen idegen marad Bécsben, vagy mint azt a *Burgtheater* krónikása mondja: »mit sem sejt a belső műsorszerkesztési viszonyokról, ami nagy kárára van a színháznak, mert Schlenther a beavatottságot mindvégig nélkülözi.«

Schratt Katalinnak alig van szereplési alkalma Schlenther igazgatósága alatt. Ha kap is szerepet, visszaadja, másikat kér, újra változtat, hogy a végén ezt is visszaadja. Nem holmi jogtalan követelőzés ez nála s nem magas kapcsolataival való hivalkodás, hanem sokkal inkább annak felismerése, hogy immár kevés olyan szerepet kaphat, amelyet a közepes siker reményével játszhatna el. Soha sem volt különösen tehetséges színésznő. Szerepköre a naiváé volt, a nyersmodorú vidéki lányé, — mint Nandl a *Versprechen hinter dem Herd-ben*. De negyvenötéves korában, — közben meglehetősen el is hizott — nem játszhat többé ilyen szerepeket, sem az engedelmes heilbronni Katát, sem pedig Shakespeare makrancos Katáját.

Mindehhez járul még a körülmény, hogy a Schlentherrel beköszöntő »Hauptmann-renaissance« csak kevés szerep

eljátszására nyújt alkalmat, hiszen még a *Biberpelz Wolf* anyójának eljárásához sincs meg a megfelelő kifejező- és ábrázoló készsége.

Még Hauptmannak magának és műveinek is vannak ellenfelei és a *Rose Bernd-et* egy főhercegnő sürgetésére le kell venni a műsorról.

Erzsébet császárné halála óta Ferenc József nem keresi fel többé a Burgszínházat, még akkor sem, ha történetesen Schratt Katalin lép fel egyik-másik új szerepében. Nyilván ő is úgy van ezzel, mint bárki más, aki nem veszi szívesen, hogy barátnőjének kifestett arccal, idegenek tetszésének kiszolgáltata, mások előtt kell komédiát játszania. Ha a császártól függene, legszívesebben venné, ha barátnője inkább ma, mint holnap hátat fordítana a színháznak és egészen visszahúzódnék magánéletébe.

Talán éppen ez a vágya készíti arra, hogy beleegyezését adja a második főudvarmester határozatához, amely szerint: »Schratt Katalin asszony, udvari színésznő közreműködése a salzburgi szoborleplezésen betiltandó.«

Barátai azt tanácsolják Schratt Katalinnak, hogy keresse fel a hiú második főudvarnagyot, hogy a »Montenuovo-klikk« veszélyes mozzatját ezáltal megnyerje magának, de a leg-határozottabban visszautasítja ezt a tanácsot: »*Je prêtère encore les chambres aux antichambres.*« (Még mindig jobban szeretem a szobát az előszobánál.)

Amikor azután értesül, hogy a császár magáévá tette és helyeselte Montenuovo véleményét a salzburgi szobor-ügyben, annyira felháborodik, hogy benyújtja Schlenther igazgatóhoz elbocsátási kérvényét. Ez továbbítja a kérvényt felettes hatóságához, a főintendantúrához, ahonnan Montenuovo herceg főudvarmester elé kerül. Montenuovo hercegnek éppen kapóra jön ez a kérvény, amelyet az erre alkalmasnak vélt pillanatban a császár elé terjeszt.

I. Ferenc József soha nem volt asszonyismerő és nem tudja, hogy az asszonyok szívesen kéretik magukat.

Schratt asszony végtelen csodálkozással veszi kézhez Schlenther igazgató révén az elbocsátási kérvény elfogadásáról szóló értesítést. Abban reménykedett, hogy sehol sem fogadják majd el, legkevésbé pedig a császár. Sőt, inkább azt remélte, hogy nagyon nyomatékosan megkérik majd, maradjon meg a *Burgtheater-nél*, ami csak tekintélyét növelte volna a Montenuovo-klikkel szemben. És most mindennek az ellenkezője történt.

Így válik ki Schratt Katalin 1900 október 1-én, negyvenöt éves korában a Cs. és k. Burgszínház működő tagjainak sorából.

Haraggal a császár, Montenuovo és Schlenther iránt, búcsú nélkül elhagyja Hitzinget és utazni indul.

Teljes egy éven át »haragszik«. Egyetlen távirat nem roppen útnak, sem innen — sem onnan, jóllehet mind Katalin, mind pedig a császár minden nap várják, hogy ki teszi meg az első lépést a kibékülés felé. Egymással szemben állanak hiúságában megsértett asszony és az önfejtő császár, aki arra hivatkozhatik, hogy teljesítette csupán a hozzá intézett kérést.

1901 őszén, amikor a császár hetvenegyedik születésnapja után visszatér Ischlből Schönbrunnba, Schratt Katalin is beköltözik a glorietegassei házba. Ketterl közli észleletét a császárral, aki azzal az üzenettel küldi bizalmasát a Schratt-villába, hogy másnap »mint rendesen« megjelenik a reggelinél.

De asszonyi és udvari színésznői hiúsága mindaddig nem hagyják nyugodni, míg elégtételt nem szerzett magának. Amikor a *Deutsches Volkstheater* igazgatósága felkéri, hogy Franz Schönthan jótékonycélú előadáson bemutatandó darabjának a *Mária Teréziának* címszerepét elvállalja, teljesíti a kérést, mert most már nem kell a főudvar mestert megkérdeznie.

Ezen az estén, amikor a bécsi felső kétezer tagjai találkozót adnak egymásnak a *Volkstheater-ben*, a nagy császárné egy eredeti ruhája van rajta, a *Hofburg* világi kincseskamrájából származó híres smaragd ékszerrel.

A »montenuovisták« persze megint felháborodnak, »profanizálásról, tapintatlanságról, elbizakodottságról« beszélnek, de felháborodásukkal már nem árthatnak neki. Az este nem annyira Mária Terézia megszemélyesítőjének, mint Schratt Katalinnak a császár barátnőjének hoz tomboló sikert.

Utolsó fellépése ez a világot jelentő deszkákon, amely — mint ezt magának is be kell látnia, — a Látszat világa csupán. A színháztól ezzel végleg visszavonul Schratt Katalin, hogy az új század beköszöntésével a schönbrunni »nagyságos asszony« köztudattá vált fogalmának megszemélyesítőjévé váljék.

IV.

A NAGYSÁGOS ASSZONY

A SCHRATT - SZALON

Ha egy elkényeztetett színésznő csaknem harmincéves pályafutás után elhagyja a színpadot — s még hozzá a *Burgtheater* színpadát, — akkor bizony még Ausztria nagy császáranak barátsága is kevés ahhoz, hogy csillapítsa a feltoluló keserűséget és elviselhetővé tegye a csalódásokat, amiért ime el kell majd merülnie egy tapsnálküli világban s a lassú feledésben. Persze ilyenkor mindenféle vigasz kínálkozik, hogy jobb most, tehetsége csúcspontján búcsút venni, mint mindjobban halkuló decrescendóval zuhanni vissza a közép-szerűségbe. Azután az így elnyert szabadság sem lebecsülendő, sem pedig annak kilátása, hogy a jövőben egy »nagy nő« kötetlen és zavartalan, fényűző életét élheti.

Schratt Katalin mégis nehezen viseli el az első színháztalan évet. Életét a maga kissé bizony felszínes módján azzal igyekszik megkönnyíteni, hogy sok és sokféle vendéget hív meg magához a gloriétegassei villába.

Továbbra sem nyilatkozik meg benne semmiféle becsű, hogy címet vagy rangot szerezzen és ezt a császár nagyon kellemes érzésekkel veszi tudomásul. Így megmarad Schönbrunn és Hitzing »nagyságos asszonyának«. Ez a megszólítás

oly általánossá válik, mint Franciaországban a *Madame*, amellyel az orleansi herceg feleségét illették, ha a herceg a király fivére volt.

A vasárnapi ünnepi ebédeket minden nyilvánosság kizárásával továbbra is megtartják, mindenben annak az osztrák költőnek, Franz Grillparzernak szellemében, akinek verseit Schratt Katalin annyiszor szavalta a Burg színpadán:

Und will die Welt nicht unsere Freudé teilen,
So freuen wir uns alléin in stiller Brust.*

A bizalmas baráti körhöz tartozik néhány éve már Philipp-Eulenburg herceg, a német császárság követe. Közvetlenül az udvarnál tett bemutatkozó látogatása után (1894 május 21-én) Schratt asszonyt kereste fel, amit nagyon jó néven vett a császár, jöllehet II. Vilmos új követe sokkal kevésbé tetszik neki, mint ennek elődje Heinrich Reuss herceg.

Bécsi követségének kilenc éve alatt gyakran megfordult a Gloriettegasse 9 szám alatt és mindenféle politikai beszélgetést is folytatott Schratt asszonnal, amelyek során arra a megállapításra jutott, hogy »jöllehet Schratt asszony kevés rokonszenvet tud csak tanúsítani a német lelkialkat iránt, tudatában van annak, hogy a kettős monarchiának a német birodalommal kötött szövetségét az ésszerűség és a hasznosság elve tette szükségessé.« Eulenburg így ír II. Vilmoshoz intézett egyik levelében: »Goluchowskin, rajtam és Schratton áll most az egész hármasszövetség«.

II. Vilmos császár Európa legelőkelőbb udvarának tartja az osztrák császári udvart, ezt nyíltan elismeri és hangoztatja is. Nagybátyja, VII. Edward ugyanígy nyilatkozik. Ehhez járul még II. Vilmos őszinte tisztelete I. Ferenc József iránt, aki korát tekintve, az apja lehetne. Az udvar és a császár iránt érzett nagy tisztelete arra készítette Vilmos császárt, hogy különös gonddal válassza ki Bécsbe küldendő követét.

*S ha a világ nem akar résztvenni örömlünkben, szívünk csendes magányában örvendünk tovább.

Az elegáns világfí Reuss herceg után a művészi tehetséggel megáldott, nagy alkalmazkodó képességű barátját Eulenburg Philit küldte Bécsbe és a különleges küldetések ellátására főszárnysegédét, gróf Wedel lovassági tábornokot jelölte ki. Az öreg tiszt becsületes és kimért katonás magatartása nagyon tetszett az agg császárnak, mindenesetre jobban, mint Eulenburg utóda, báró Tschírsky-Bögendorff.

Ha Wedel gróf csak a szokásos és kötelező látogatásokra szorítkozott is csupán a Schratt-villában, Eulenburg és Tschirsky gyakori vendége a Gloriettegassenak. Schratt Katalin szívós és erélyes, kitartó férfit ismer meg a zsemlyeszőke hajú, aranykeretes pápaszemével inkább tudósként, mint diplomataként ható, szász származású Tschirsky személyében, aki még elődei-nél is buzgóbban fáradozik azon, hogy a Ballhausplatz előkelő, de nem különösen dolgos urai tőle függenek. Ez azután nem-sokára sikerül is neki nem sokkal azután, hogy hivatalát elfog-lalta — és olyan mértékben, hogy Schratt asszony figyelmét felhívják a veszélyre. Erre persze nem késlekedik bizalmi embe-rének észleleteit és figyelmeztetéseit a császárhoz továbbítani.

Diplomatákon és katonatiszteken kívül a ház vendégei közé tartozik még az udvar köréből Mária Valéria főhercegnő, akinek — mint apja kedvencének — még mindig le kell győznie magában apja barátnője iránt érzett féltékenységét. Hálából vagy okosságból, esetleg mindkét meggondolásból Ferenc Szalvátor főherceg és a császár unokája, Seefried grófnő is a vendégekhez tartozik. Ezzel szemben Frigyes főherceg és családja, — akik csak fejcsóválva vesznek tudomást a császár ez »ismeretségeről«, — távortartják magukat.

Sok udvari méltóság is elkerüli a Schratt-házat és ezáltal sikerül előljárójuk, Montenuovo herceg tetszését kivívniuk. Mindez azonban nem akadályozza meg »a két Ajaxot« abban, hogy Schratt asszonyt meglátogassák. »A két Ajax«: Liechten-stein herceg főudvarmester és fivére, Alois, akik óriás termetü-kért és hajlott sasorrukért nyerték ezt a becenevet. — A Strauss János halála után előtérbe lépő művészek közül

különösen a halkszavú, finomlelkű költőt, Hugó von Hofmánnsthalt kell megemlíteni és Arthur *Schnitzlert*, akinek *Das weite Land* című darabja Schratt asszony szülőhelyén, Badenben játszódik.

Van azután a vendégek közt valaki, akinek sem az udvarhoz, sem az irodalomhoz, sem pedig a diplomáciához nincsen semmi köze. Ez pedig a »*Kaiserdirndl*« néven is ismeretes fiatal Pipsi Grosinger. »Kaiserdirndl«-nek hívták mindig Ischlben azt a lánykát, aki a császár érkezése alkalmából az üdvözlő verset elszavalta és virágcsokrot nyújtott át az uralkodónak. Egyízben Leitner polgármester lánya töltötte be ezt a szerepet, egy másik alkalommal pedig Grosinger Pipsi. A tizenhatéves, ragyogóan szép, — sokban az ifjú Schratt Katira emlékeztető — törülmetszett fiatal lány egy véletlen találkozásnál annyira megtetszik a császárnak, hogy ama kívánságának ad kifejezést, hogy újból látni szeretné.

Amikor Schratt asszony mindkettejüket meghívja, a császár már hetvenéves. Ez a tény azonban nem akadály, hogy ezekkel az összejövetelekkel kapcsolatban kósza hírek és gonosz megjegyzések keljenek szárnyra. Schratt asszony, mint az ismeretség közvetítője, különösen céltáblájává lesz e gyanúsításoknak. A császár azonban annyira el van ragadtatva a Grosinger Pipsiben rokonszenves dévajssággal párosuló kedélytől és nyersességtől, hogy órákig együtt marad a csinos lánnyal, mesélteti és énekelteti, miközben a kislány gitáron kíséri a saját énekét. — Grosinger Pipsi után még egy fiatal lányt mutat be a császárnak Schratt Katalin: a feltűnően szép Richter Paulát, aki azonban korántsem oly természetes és vonzó jelenség, mint Pipsi.

Az ischli Felicitas-villában, vagy a glorietegassei ház terraszán a két csinos lány társaságában borsos méntabólé és kuglóf mellett eltöltött boldog és kötetlen órák vidám kikapcsolódást jelentenek az öreg császár számára. — Így vonul a Schratt-ház szalonjain és kertjén át a tarka körmenet, amelyet Liechtenstein az óriás nyit meg és a kis »*Kaiserdirndl*« zár be.

53

»MÁSODIK MAYERLINGET AKAR
FELSÉG?«

Rudolf trónörökös halála után Károly Lajos főherceg, Ferenc József legidősebb öccse lett a trónörökös. Minthogy azonban ekkoriban már ötvenhatéves volt, tehát alig valamivel fiatalabb Ferenc Józsefnél, a főherceg legidősebb fiát, Ferenc Ferdinánd főherceget tekintették a trón tulajdonképpeni örökösének

Amikor Rudolf vadászszerencsétlenségének a híre Károly Lajos főherceg palotájába megérkezett, Ferenc Ferdinánd nem akarta elhinni a »makkegészséges Rudi« halálának hírét. Amikor azután mindenütt kitűzték a fekete zászlókat, rögtön tisztában volt vele a huszonnyolc éves fiatalember, hogy ha apja lemond trónigényéről, mindjárt ő lehet a trónörökös.

— Papával és mamával — mondja egyszer Ferenc Ferdinánd, — minden lehetőségről beszélgettünk, de arról soha, hogy valaha is császár lehessenek.

Ferenc József ezután kihallgatáson fogadta a fivérét, Károly Lajost, majd pedig Ferdinándot is, de vele csupán néhány szokványos szót váltott, anélkül, hogy a trónöröklés kérdését egyetlen szóval is érintette volna.

E rövid kihallgatás is meggyőzhette Ferenc Ferdinándot, hogy mennyire különbözik a felséges voltában megközelíthetetlen nagybácsi az ő édesapjától, aki külsejében és beszédmódorában mindig egy házitanítóra emlékeztetett.

E két kihallgatás után mondotta Ferenc József Schrott Katalinnak Ferenc Ferdinándról: — Nagyon sápadt volt és úgy látszott, köhögés kínozza. Valószínűleg tüdőbeteg. Nem nagyon tetszett nekem. Rudolf-fal össze sem lehet hasonlítani, ő egészen más volt.

Károly Lajos főherceg *azután* 1896 május 19-én örökre lehunyta szemét, és a harminchárom esztendőös Ferenc Ferdinánd ezzel trónörökössé lett.

Magányosságában — »hogy' is lesz csak, ha majd egyszer császár leszek,« — és baráttalanságában — Ferenc Józseffel közös vonása ez, — Ferenc Ferdinánd apja halála után látogatást tesz Schratt asszonynál.

Rokonával, Ferenc Szalvátorral ellentétben nem könnyen találja meg a megfelelő hangot s nem tudja, hogyan szóljon ehhez a komplikálatlan, józan gondolkodású asszonyhoz. Magának Schratt asszonynak is gátlásokat kell leküzdenie és igazat kell adnia Ferenc Józsefnek; ez a beteges külsejű és önhitt beszédű főherceg őrá sem tesz kelles benyomást. Közben Goluchowski gróf egy megjegyzése jár az eszében: »Ez az *Este* okvetetlenkedő, önféjű, nagyon önhitt ember, ellentmondást nem tűr és rögtön felfortyan, ha más, az övével ellentétes véleményt hangoztatnak előtte.«

Az »*Este*« nevet 1875 óta viseli. Akkor halt meg V. Károly, Modena utolsó hercege, akinek nagy vagyonát és nevét — »*Ausztria-Estei* — Ferenc Ferdinánd örökölte.

Schratt asszonynak nem könnyű a beszélgetés megfelelő témáját megtalálnia, mert a főherceg érdeklődési köre meglehetősen szűk: a vadászat és a régiségek érdeklik csupán. Éppen ezért a régi parókák modelljeiről igyekszik beszélni, amelyekről éppen nemrégiben hallott a császártól vagy pedig »*Famille rose*«-kínai vázákról, amelyekről Alexander Taxis herceg mesélt neki.

Mint ahogy Ferenc Ferdinándot is meglehetősen szigorúan ítélik meg Bécsben, maga is a ridegséggel határos szigorral nyilatkozik embertársairól. Aki vele szemben elrontja a dolgát, nem sok jót várhat többé. Jóakarátát csak nagy fáradtsággal lehet kivívni, nagyon csínján bánik vele. Ilyenformán persze egyáltalában nem emberismerő, Conrad tábornoknak mondja egyszer:

— Ottó fivérem mindenkit becsületes embernek tart, mindaddig, míg az illető be nem bizonyította, hogy csirkefogó. Jómagam viszont mindenkit csirkefogónak tartok, mindaddig, míg becsületességéről meg nem bizonyosodtam.

A császárral ellentétben a főherceg legtöbbször tengerész-egyenruhát visel. Ez egy alkalommal a következő párbeszédre vezet a Felicitás-villában, ahol a császár és a trónörökös véletlenül találkoznak:

A császár: Igazán jól festesz ebben a tengerész-egyenruhában.

A trónörökös: Miért nem részesíti felséged tengerészetünket abban a megtiszteltetésben, hogy egyenruháját hordja.

A császár: Először is soha semmiféle rangban a tengerészet részéről nem részesültem. Ki is tehette volna az én időmben? Talán a dán Dahlerup, aki 1849-ben haditengerészetünket vezényelte? Egyébként arra is képtelen lennék, hogy akár csak unokáim egyetlen kis játékhajóját is vezényelni tudjam a császári park vízmedencéjében. Mi jogon díszelgetnék hát tengernagyi egyenruhában?

A trónörökös szívesebben hordja a tengerész-egyenruhát, talán azért, mert jó vadász ugyan, de rossz lovas. Nagyon ritkán hordja ezredének, a soproni Nádasdy-huszároknak egyenruháját. Már csak azért sem, mert gyűlöli Magyarországot. Mint ahogy a császár is tartózkodó a magyarok iránt, mert fél tőlük és éppen ezért igyekszik évenként megismétlődő kötelességszerű budai és gödöllői tartózkodását a lehető legrövidebbre szabni, ugyanúgy érez a trónörökös is és a Magyarországot illető kérdésekben kivételesen egyetért a császárral. A budai királyi palota lépcsőjén folyik le közöttük az a rövid beszélgetés, ami mindezt hathatósan bizonyítja. Kevés szó esik csupán.

A császár a trónörököshöz: — Önmegtagadásba kerül itt lennem.

A trónörökös: Én is pontosan így vagyok vele.

A felső Belvedereben, Jenő herceg nyári palotájában van a trónörökös főhadiszállása. Innen indul ki a harc a »múmiakamara« ellen: tudniillik mindannak tagadása, amit Schönbrunnban helyeselnek. Amikor katonai irodájának főnöke, Brosch-Aarenau alezredes egy Schönbrunnban készült tervezet terjeszt elébe és véleményét kéri, így felel: »Rossz némettség!« Egy másik alkalommal, amikor egyik szárnysegédjét valamiért megrója a császár, ezt mondja Broschnak a trónörökös:

Az aggok nagyon szeretnek jó tanácsokat osztogatni. Ezzel vigasztalják magukat, amiért ők már nem hibázhatnak.« Bécs város bálját követő napon olyan eseményről értesül Schratt asszony, amely az udvari köröket is izgalomba hozza. Ez a bál a téli évad legragyogóbb eseményei közé tartozik. A császár is megjelenik a bál színhelyén, a városházán öccsei, Ferenc Ferdinánd, Ottó és Károly kíséretében. Láthatóan jó hangulatban van, ráncos arcán mosolyul és fáradt mozdulattal int üdvözlést a gyülekezet felé. Jobbján ott áll tiszteletteljes pózban a »házigazda« Karl Lueger dr., a főpolgármester, a császár régi és rettenthetetlen ellenfele, akit uralkodója, mint »ügyvédelkű újítót« emleget és ki nem állhat. De »a szép Karl« — mint a bécsi hölgyvilág nevezi, — minderről nyilván nem vesz tudomást.

Amikor Eduárd Strauss, az udvari báli zeneigazgató fel-emeli karnagyi pálcáját, a trónörökös nyugodt és biztos léptekkel a hölgykoszorúhoz lép és általános csodálkozásra az első valcer eltáncolására Chotek Zsófia grófnőt, Izabella főhercegnő udvarhölgyét kéri fel. A két szerelmes ezúttal találkozik először semleges területen, de egyben a nagy nyilvánosság előtt is.

A grófnő gazdag hajkoronája kissé fölébe emelkedik a főherceg magasra fésült hajának. Nemcsak tekintélyes, de előkelő és választékos külsejű is egyben. Szépségnek nem nevezhető, ehhez nem eléggé szabályos az arca. Arcsontjai is nagyon kiállanak és ez valami szlávós külsőt ad neki. A szája

túl nagy, de szép. Vakító fehér fogai egyformák, mint a gyöngyszemek. Szeme kifejezése tiszta, de komoly és határozott; tekintete csaknem fanatikus lángolású.

Feltűnést kelt, hogy a trónörökös a szünetekben is élénk beszélgetést folytat Chotek grófnővel.

A bál után a trónörökös főudvarmestere, Nostiz gróf révén értesül Schratt Katalin Ferenc Ferdinánd főherceg elhatározásáról, hogy feleségül veszi Chotek Zsófia grófnőt és hogy szándékától elállani semmi körülmények között nem hajlandó. Kevéssel utóbb a császár is belátja, hogy »a házasságot már nem lehet többé megakadályoznia

Ferenc József hetvenedik születésnapja közeledik: a császár bosszús és lehangolt, nem tud örülni a hűség és a rokonszenv megnyilvánulásainak, mert trónörökösének e morganatikus házassága hatszáz esztendőn át a legelőkelőbb és legbüszkébb fejedelmi nemzedéknek számító háza jövőjét veszélyezteti.

— Attól kell tartanom, — mondja egy alkalommal bizalmasának — hogy unokaöcsém fogadalmát, amellyel a házasságából netán születő gyermekek trónutódlási jogairól lemond, halálom után nem fogják megtartani és ezzel megszakad majd a legitimitás. Hogy ez mit jelent, nem kell magyaráznom. Ez a torzsalkodások magvát vetheti el családomban, amilyen pedig már éppen elég adódott. Hogy is mondja csak Grillparzer?

Nemes családunk régi átka ez:
félúton a fél-tettekkel megállni,
fél-eszközökkel tétova törekvés.

Ebben az időben Ferenc Ferdinándnak ugyanaz az ellensége támad, mint Schratt Katalinnak: a császár második főudvarmestere, Montenuovo Alfréd herceg. Ferenc Ferdinánd ki nem állhatja »a minden hájjal megkent fickót«, akiről megvetéssel mondogatja, hogy jóllehet ő is morganatikus házasságból származik, egyebet sem tud, mint ugyanezt másokról

megállapítani és hirdetni, miközben a tulajdon esetében ugyanerről megfeledekzik.

Ugyanez a »Mefisztó-Montenuovo« találja meg a módját, hogy a díszes külsőségű esküvőt megakadályozza, sőt keresztülviszi, hogy ezt a legnagyobb csendben az udvar részvétele nélkül tartsák meg. Ezt az intézkedését Hohenzollern Jozefin hercegnő halálával és az emiatt elrendelt udvari gyásszal igazolja, jöllehet ez a haláleset semmiképpen sem ok az ilyen intézkedésre, mert az elhunyt hercegnő sem a felséges családdal, sem közvetlenül a berlini uralkodóházzal nem áll ott rokonságban.

Minthogy Schratt asszony jó összeköttetései révén értesül a bécsi társasági élet eseményeiről — noha maga ritkán mutatkozik csak a szalonokban, arról is megtud mindent, ami a Hohenberg hercegnővé emelt Chotek Zsófia grófnő körül történik. Így mindjárt az esküvő után kínos jelenet játszódik le Schönbrunnban, amikor a hercegnő belépésekor csak a teremajtó fél szárnyát nyitják ki; a trónörökös odaugrik, betaszítja a másik ajtószárnyat és e mozdulatával rést üt a schönbrunni etiketten.

Hasonlóképpen kínos jelenet színhelye a Potocki hercegnél rendezett házi ünnepség. Asztalbontás után a trónörökösné megszólítja Windisch-Graetz Erzsébet hercegnőt, aki csak egészen röviden és hűvösen válaszol, majd háttafordít neki és hangosan mondja: — Képzeljék csak, kitüntetett legmagasabb megszólításával.

Az ilyen esetek, amelyeket persze erősen eltúlozva mesélnek el a császárnak, módfelett bosszantják az öregurat. Kedvetlenül mondja Schratt Katalinnak egy reggelizés alkalmával a Gloriettegasseban:

— Ez a házasság nagyon megszorítja öregségemet. Szeretném, ha érvényteleníteni lehetne!

Mire Schratt asszony komoly hangon csak ennyit válaszol:

— Egy második Mayerlinget akar, felség?

54

T A R O K K

Strauss János írta egyszer Schratt Katalinnak: »A tarokozáson kívül kottafirkálással töltöm délelőttjeimet.« Mindkettő egyformán fontos volt a számára. Még vendéjátékai alkalmával sem akart lemondani a tarokkozásról és így — mint például 1884-ben szentpétervári szerződésében is — kikötötte, hogy az útiköltségnek rajta kívül még két személy számára is elegendőnek kell lennie, mert ezeket tarokkpartnerként magával akarja vinni Oroszországba.

Az öreg császár is szereti a tarokkot: Schönbrunnban játsza, szalónkocsijában és Ischlben. Itt különösen esti sétája után ül le szívesen a Felicitas-villa kártyaasztalához.

Ilyenkor befogják a lovakat, az öreg kocsis és az ősz udvari vadász felkapaszkodnak a bakra, a császár nagy óvatosan kocsiba száll, utána a harmadik kísérő, rendszerint az öreg Paar gróf vagy Beck tábornok. A lovak ismerik már az utat és így mind a bak, mind pedig a hátsó ülés két utasa nyugodtan bóbiskolhat egyet.

A tarokk a legrégebb kártyajátékok közé tartozik. *Jeu de cartes tarots* a francia neve. őse az olasz »haláltánc-kártyajáték«, a *Trappold*, amelyből a XV. század közepe táján Bolognában a *Tarokk* szó megszületett. Kezdetben négy színrel — a karddal, a kehellyel, pénzdarabbal és a pálcával — játszották. A mai színmegjelölések csak később váltak használatossá.

A tarokkot hetvennyolc kártyával játsszák — az ötvenkét szokásos kártyalappal, amelyekhez még a huszonegy adut járul, amelyeknek a legmagasabbja a »hold« és legalacsonyabbja a »pagát«. Ezekhez járul még öt külön kártyalap, amelyeknek legjobbika »a sküz«. A tarokkot legtöbbször

három személy játssza. Csak ritkán négy vagy kettő a játékosok száma.

Ezek a tarokkjátszmák nagyon fesztelenül folynak le.

A császár nem szeret kettesben tarokkozni. Ha tehát a szárnysegédek közül senki sem állhat rendelkezésre, időnként harmadik játékost kell keresnie, aki azután nem mindig felel meg az etikett követelményeinek.

Az ilyen, tartalékban tartott harmadik játékosok közé tartozik a *Landerbank* vezérigazgatója, Palmer, egy alacsony, kövér kis zsidó úriember, akit Albrecht főherceg pénzügyi szakértője, Wodianer, már 1883-ban Schratt Katalin pénzügyi tanácsadójaul ajánlott. Ugyanő volt annakidején bécsi közvetítője Hirsch bárónak, Rudolf trónörökös bankárának. Palmer bankár Rotschild Albert bárónak, a könyvünkben már egy alkalommal említett Wydenbruck Mysa grófnő és Metternich Paula hercegnő legbizalmasabb tanácsadójának köréhez tartozik.

Mint hogy Schratt Katalin pénzügyi kérdésekben a gyámoltalanságig tájékozatlan, állandó tanácsadóra, sőt, mondhatni gondnokra van szüksége, hogy éppenséggel nem jelentéktelen jövedelmeit túlságosan könnyedén és ügyetlenül el ne tékozzolja.

Eulenburg herceg igen gyakran találkozott Palmer bankárral a Gloriettegasseban és gyakran vacsorázott is a társaságában. Eulenburg, aki egyébként könnyen tódít és szívesen találja fel igazságként a pletykákat is, ^egyenesen nevetségesnek nevezi azt az akkoriban sokat terjesztett hírt, hogy Palmert gyengéd szálak fűzik Schratt asszonyhoz.

Egy napon — 1896 január 29-én — a német követ együtt ebédel a Schratt-villában Wilczek gróffal és »a ház kis zsidájával«. Ez után az ebéd után jegyzi fel Eulenburg: »Amióta Palmer Schratt asszonynál a császárral tarokkozik, politikai kérdésekben rendkívül titokzatosan és nagyképműven viselkedik, noha a császár nem is gondol rá, hogy vele politikáról akár csak egyetlen szót is beszéljen. Tanácsadója ő csupán Schratt

asszonynak, még pedig pénzügyeiben, amelyek soha nem állottak valami jól«.

És valóban nem állottak jól soha. Erre enged következtetni Mitterwurzer egy állítólagos »bemondása«: — Kedves Katim, ne feledd el, hogy nem a Borg-, hanem a Burg-színháznak vagy a tagja.«

Palmer elég gazdag ember ahhoz, hogy a Schratt Katalinnak adott tanácsadásból csíholható előnyökről lemondjon. Csupán érdekeit akarja megővni, amikor pénzének kihelyezésére buzdítja, vagy amikor rábeszéli, hogy felesleges kiadásoktól tartózkodjék és hogy a Schratt-villa háztartását észszerű költségvetés keretei közé szorítsa. Pénzkölcsönzői szerepében a még mindig igen könnyelmű művésznőt sem költekezésre buzdítani, sem pedig játékszenvedélyében támogatni nem akarja. Ehhez járul még az a körülmény is, hogy Palmer nem keresztezheti a császári intézkedéseket, amelyekre az öregúr nyilván nyomós okokból határozza el magát.

Ha a császár is ott ül a tarokk-asztalnál, soha nem folyik pénzben a játék, mert a tarokk szabályai sokkal kiegyenlítettebbek, semhogy nagy összegű nyereményekre nyílne lehetőség.

De a császárnak nincs is fogalma a pénzről és annak értékéről. Azt hiszi, hogy más embernek is ugyanolyan kevésbé kell anyagi kérdésekkel törődnie, mint jómagának. Így soha eszébe sem jut, hogy ismerőseinek anyagi gondjai lehetnek. De ugyanilyen tájékozatlanságot tanúsít személyzetével és a vadászokkal szemben, ha egy-egy birtokra vadászatra meghívják. Soha-soha eszébe nem jutna, hogy borralalót adjon nekik, vagy megajándékozza őket. Viszont, hogy ennek a méltatlan állapotnak mégis vége szakad egyszer és a schönbrunni szolgaszemélyzet ajándékokat és pénzi juttatásokat kap karácsony ünnepe alkalmából, mindez a schönbrunni nagyságos asszony érdeme csupán.

Bármennyire felizgatja néha-néha a császárt barátnője nagyösszegű tékozlása, ő maga képtelen takarékosági köve-

* Lefordíthatatlan szójáték. »Borgen« a. m. kölcsönözni.

teléseit gyakorlati formában megszabni. Valóságos vagyonokat utalványoz minden ellentmondás nélkül, de aprócska számlák ellen nem egyszer emel kifogást és tesz végnélküli szemrehányásokat.

Schratt asszony egy alkalommal egy smaragdgyűrűt szeretne megvásárolni és megmutatja a császárnak:

— Szép kis gyűrű, ugye? Na mit gondol, felség, mibe kerül?

— Huszonöt forint, — mondja a császár kissé bizonytalanul.

— Na de felség... legalább háromezer forintot ér! Mire a császár:

— Az sem drága.

Ezzel aztán le is mond róla Schratt asszony, hogy ilyen kérdéseket a császárral megtárgyaljon.

Schratt Katalin erszényt ajándékoz barátjának születésnapjára, amelyet ez azonban minden jószándéka ellenére sem tud megfelelően felhasználni, miért is emléktárgyként vitrinjébe helyezi a ritka ajándékot, holott az ajándékozónak nem ez volt vele a célja.

A tarokk játszmák rendszerint éjfélután érnek véget. Mint-hogy a Felicitas-villában még nincsen villanyvilágítás, — erre csak 1904 augusztus 6-án kerül sor — Schratt Katalin egy vasárnap estén gyertyával a kezében a hátsó lépcsőig kíséri a császárt, mert a vadáskocsi a villa háta mögött várakozik. Hogy itt mi történt, maga Schratt asszony mesélte el e könyv írójának.

A császár óvatosan lépked lefelé a lépcsőkön az imbolygó gyertyafényben, amikor hirtelen nyílik az ajtó és megjelenik a szakácsnő, aki éppen most tért vissza az új lövöldében megtartott bálról. Csak annyit lát a félhomályban, hogy a lépcsőkön egy férfi oson lefelé óvatos léptekkel. Már éppen segítségért akar kiáltani, amikor a császár megnyugtatóan a riadt asszony szájára teszi a kezét:

— Na de ne ordítson, hiszen csak én vagyok... a császár ...

Mire a szakácsnő nagyriadtan térdrehull és alázatosan suttogja:

— Isten óvd meg Ferencet, a császárt!

55

JOSEF KAINZ — DYONISOS

Schratt Katalin a cs. és kir. Burgszínház örökös tagja mindinkább elveszíti kapcsolatát korábbi sikerei és tevékenysége színhelyével. *A Burgtheater* bemutató előadásaira ellátogat még ugyan, — ilyenkor feltűnés nélkül helyet foglal egy földszinti páholyban — de csak ritkán lép be a színpadra és az öltözőkbe.

Új nevek kerülnek előtérbe. Retty és Marberg, Heine, Zeska, Tressler, Paulsen, Gergori, Höbling: a Burg kiváló erői, akiket azonban mégsem ismer oly jól, mint régi kollégáit.

Mitterwurzer és a többiek már rég leléptek az élet színpadáról. Nem volt könnyű dolog megfelelő pótlásról gondoskodni, ha Burckhard igazgatónak nagy-nagy nehézségek árán sikerült is olyan értékes tagot szerződtetnie a Burgszínházhoz, mint Josef Kainz.

A magyar születésű Kainzot kasseli, lipcsei, meiningeni és más németországi szerződése után Berlinbe szerződtette Barnay, ahol *A messinai menyasszony* egyik szerepe miatt komoly nézeteltérések támadtak Barnay és Kainz között. Kainzot a kórusvezető szerepének visszautasítása miatt szerződésszegőnek nyilvánították és így egyetlen német színpadon nem léphetett fel többé.

Nélkülözésekkel és adósságokkal teli évek, rendőrségi és végrehajtói zaklatások után végre is L'Arronge behozta a *Deutsches Theater*-hez. L'Arrongenak módjában állott ezt megcselekedni, mert a színigazgatók szövetségéből már korábban kilépett.

A *Deutsches Theater*-ből szerződötték azután Kainzot a Burghoz, ahol 1898-tól 1899-ig Schratt Katalinnal együtt működött. Ebből az időből származik barátságuk. Talán azért értették meg egymást oly jól, mert mindketten nyíltszívű emberek voltak, az intrikálást egyikük sem ismerte, véleményekben megvesztegethetetlenek és alakoskodásra képtelenek, noha ehhez minden színpadi készségük és gyakorlatuk megvolt.

Schratt Katalin elsősorban is Kainz rendkívüli tehetségét, értelmét és fantáziáját csodálja meg, amellyel szerepeit kidolgozza. Oly kiválóan megtanulja e szerepeket, hogy valóságos szuverén urukká válik és minden figyelmét a helyes kifejezésre és a játékra fordíthatja. Minden mondata valóságos dallam, mintha csak minden szava egy-egy hangjegy volna.

Ránkmaradt Schratt asszony néhány levele, amelyeket egy breslauer színésznőhöz intézett. Ezek egyikében írja: »Tegnap megint láttam Kainzot, ezúttal Mortimer szerepében. El sem tudja képzelni, mit csinált ebből a szerepből. Harminc év alatt jó néhány Mortimert láttam már, de ilyen teljesítményt még soha. Az első felvonásban, amikor ifjúságát és római útját elbeszélte, oly szemléletesen tette mindezt, hogy magam előtt láttam Rómát, a Szent Péter-templomot és a trónuson ülő Szentatyát.«

De Romeo szerepében is látja, majd mint Kari Moort *A haramiák-ban* — utóbb Franzot is játssza — mint Mefisztót, Tassót, Marcus Antoniust, Tantrist, Oswaldot és mint Henriket (Az elsüllyedt harangban), miközben minden csodálata mellett meg kell állapítania, hogy modern szerepekben kevésbé kiváló.

Aztán Don Carlos szerepében látja. Erről az élményéről is beszámol breslauer kollégájának: »Ha Kainz szerelemről

beszél, úgy csap ki belőle a szó, mintha *lázban* égne: forrón, lihegve, félénken, tompán, suttogva. Nagyon meghatott fájdalomkitörése Posa holtteste fölött. Teste remegett — elfűlt szavak — egy kiáltás — és a remegő ajkáról elszálló átok. És ahogy leroskadt! Még soha nem láttam Don Carlost így a királyné lába elé hullani, mint őt.«

De legnagyobb élményét mégis Josef Kainz Hamletje jelenti. Annyt mesél róla a császárnak, hogy ez — jóllehet a darabot minden rövidítés nélkül játsszák — elhatározza, hogy elmegy a színházba és megnézi Josef Kainzet.

Kainz kétarcú Hamletet személyesít meg. (Ebben később Sarah Bernhardt utánozza, amikor férfiszerepeket játszik.) Amikor színre lép. labdázik kis gyászsapkájával s csak arra a rövid pár pillanatra hagyja abba, amikor a király szavaira figyel, amelyekkel elárulja magát. Aztán magára maradva, kétségbeesetten kap fejéhez és átfogja, mintha attól félne, hogy szétpattan. Gyötri a gondolat, hogyan álljon bosszút meggyilkolt apjáért, mert mint minden zseni, Hamlet is a Tökéletes akarja s ha bosszúról van szó, a Tökéletes Bosszút. Amikor Polonius iránt érdeklődnek nála, közönyösen lccsog maga elé: ha várnának a kereséssel, rájönne a szagáról, így ugrál, táncol, bolyong Hamlet, ez az agyvelővel megáldott, gyászköpenybe burkolt árnyék a helsingőri kastély szobáin át.

Josef Kainz magánélete a legteljesebb visszavonultságban telik el. Hetenként egyszer elmegy a *Löwenbrau-ba*, a *Burgtheater* törzsasztalához, nagy ritkán a herrengassei Central-kávéházat is felkeresi. Itt találkozik »Dyonisos« — így hívják törzsasztalbeli kollégái — a többi pályatárrsal, Hugó Thimig-gel, Georg Reimersszel, néha Paul Schlentherrel és Gerhart Hauptmannal is. Látogatóba, a Gloriettegasse kivételével nem jár.

Kainz már messziről felismerhető. Finom alkatú teste úgy ringatózik, úgy hajlik járás közben, mint a törpenge. Karmozdulatai sietősek. Arca inkább csúnyának mondható,

de élékké teszi a szenvedély. Jellemző vonása arckifejezésének gyors változása. Szája nőies, hangja fáradtan cseng, de szavai finoman formáltak. Az erős hangsúlyok nem állanak jól neki.

Ha Schratt asszonyt meglátogatja, ez rendszerint schönbrunni és hitzingi sétái után történik, mely alkalmakkor szívesen készít fényképfelvételeket. Szemvédeleyes fényképész. Ilyenkor aztán elmeséli Schratt asszonymnak, mi mindent rögzített lemezére s hogy mit akar még felvenni.

Schratt asszony átlapozza az albumokat, amelyeket Kainz magával hozott és amelyekben főleg földközítengeri utazásának felvételei láthatók. Magyarázólag fűzi hozzá Kainz:

— Nagyon-nagyon szeretem a Földközi-tengert. Mindig újra, meg újra odautazásra csábít. Színei megbabonáznak, életre, igenlésre, további munkára serkentenek. Földközítengeri ember vagyok, akárcsak Byron volt.

És mint ahogy Erzsébet császárné az volt — fűzhetné hozzá Schratt Katalin.

Aztán fordítási kísérleteiből olvas fel. Lord Byront próbálta németre fordítani — ugyanolyan kevés sikerrel, mint öelőtte mások.

Irodalmi kísérleteiből is magával hoz egyet-mást, amelyek aggályos gonddal és sietős kézzel íródtak. Ilyen például szomorújátéka, a *Themistokles* is, amelyben így beszélgeti a *hazáját* megmentő hőst:

Haha! Ez ám a zene, ti kutyák!
 Üvöltsetek, suhog-süvít az ostor
 És táncotokhoz így ad muzsikát!
 Nedvesek vagytok hulló záporától
 Az ütéseknék? Le! Hajoljatok!
 Tartsátok be az ütemet!
 Egy-kettő!

Kainz számára készült kainzi versek ezek, rohanó, dagályos elevenségükben, ahogy Shakespearétól vagy Grillparzertől elleste szerzőjük.

Beaumarchais *Figaro-jából* is előad néhány fordítási kísérletet és más terveit is megbeszéli Schratt asszonnyal. Így például egyes Shakespeare-részleteket is szeretne újonnan átdolgozni: *Július Caesar* egyetlen mondatáról egész értekezést ír, amelyben kifejti, hogy Schlegel és Tieck megállapításai semmiképpen sem egyezhetnek meg Shakespeare eredeti szándékával és felfogásával.

Schratt Katalinnak szerepkérdésekben is tanácsokkal kell ellátnia Kainz kollégáját. Így például 1900 tavaszán ezt a levelet kapja tőle: » Valószínűleg lemondom az *Egmont-bari* való szereplést. Megért talán, ha megmondom, hogy ezt a szerepet soha nem éreztem át. Soha nem tudnék vele megbarátkozni és nem találtam benne soha egyetlen egy oldalt sem, amely vonzott vagy érdekelt volna. Ha Schlenther mégis ragaszkodnék hozzám, megkérem majd, hogy engedje el szereplésemet legalább erre az évadra. Ehelyett szívesebben játszánék *Az élet álmában*, vagy a Molière-darabokban, amelyeket már játszottam és amelyek jobban meg is felelnek nekem.«

Amikor Schratt Katalin egy alkalommal a császárról mesél neki, finom, bágyadt mosollyal mondja: — Tudja, hogy valaha én is afelséges úr« voltam?

— Hogyne, kedves Kainz, a színháznál.

Tagadólag csóválja a fejét:

— Nem, nem. Igazán az voltam. Az életben. Évekkel ezelőtt történt, 1881-ben, amikor II. Lajos királyt Svájcba kísértem. Jóllehet inkognitóban utazott, Saverny márki néven, Flüelenbe történt megérkezésünk után mégis elterjedt a hír, hogy a bajor király megérkezett. Brunnenben egész tömeg verődött össze a hajóállomáson és kíváncsian várta hajónkat. A király vonakodott partraszállni. Nem maradt más hátra, mint a tömeget valamiképpen oszlásra bírni. Amikor a hajóhídra léptem, körülrajzottak az emberek, »éljen«-kiáltások hangzottak fel és »felség«-nek szólítottak.

Kainz 1909-ben mégegyszer visszatért Svájcba. De nem a megbabonázó erejű fiatal színész többé, hanem fáradt, beteg

ember, aki a Vierwaldstätti-tó partjára, Hertensteinbe utazik gyógyulást keresni. Keveset ír, néhány levelezőlapot csupán. Egyet Schratt asszonynak a rövid hírrel, hogy »gyógyíthatatlan betegsége arra kényszeríti, hogy kis időre kikapcsolódjék«. A gyógyíthatatlan betegség: gyomorrák.

Még néhányszor fellép a *Burgtheater-ben*. Schratt asszony megfigyelheti ilyenkor, hogyan hajt le a játék közben — háttal a közönségnek — egy pohár vizet, a benne feloldott fájdalomcsillapító porral. A halál eljegyzettje már, aki utolsó erejével védekezik a halálos betegség ellen.

Még elviszik kedves Ospedalettijébe, a Regina-szállodába, de már a védett rivierai öböl gyógyerejű tengeri levegője sem hoz számára megkönnyebbülést.

1910 szeptember 20-án meghal Josef Kainz, a legnagyobb művész, akit Bécs valaha ismert.

56

SACHER ANNÁNÁL

Ha Schratt Katalin kerüli is, hogy a nyilvánosság előtt gyakran mutatkozzék, a *Burgtheater* bemutató előadásai és a Hotel Sacherben tett látogatások mindig kivételek.

1880 óta, amikor a tulajdonos Sacher Eduárd úr feleségül vette Fuchs Anna kisasszonyt, váratlanul fellendült ez a szálloda. Rövid idő alatt az európai előkelőségek találkozóhelyévé lett az augustinergassei ház, amelyet különösen mintaszerűen vezetett konyhája miatt kedveltek. Az ínyenceknek különös élvezetet jelentett itt egy rántott szelet vagy egy csonthús elfogyasztása. Sacher étlapja végtelen. Nevetve meséli egyszer Eulenburg herceg Schratt Katalinnak, milyen bécsi különle-

gességekkel teli étlapot raktak egyszer eléje: »Rablóhús«, »Szűzsült«, »Matrózhús«, »Eszterházy-rostélyos«..., mire megjegyezte: — De hiszen ez merő felhívás emberevésre! A hús-ételek után trautmansdorfi rizs vagy egy adag valódi császármorzsa következik, vagy pedig illatos, lehelletfinom salzburgi galuska, hacsak a vendég nem rendeli meg inkább a ház másik különlegességét, a Sacher-tortát. E torta receptje kívánatos titok, amelyet féltve őriz a család a házi pénzszekrényben. Aki ehhez a tortához habot kér, csak külföldi lehet. E luxus-étteremnek, amely persze minden más nemzetközi eredetű ínycsalattal is szolgál, Sacher Anna asszony a lelke. Modora nyers és szeretetreméltó egyszerre, valamelyest a későbbi Adele Sandrockra emlékeztet. Ha valaki az igazgatót keresi, előlép és megszólal mély hangján: — Az igazgató én vagyok. Mindig gondosan öltözködik, rendszerint fekete, kissé régimódi selyemruhát hord. Örökösen szimatoló francia törpe bullikutyaí mindenhova követik. Ha rendelkezéseit osztogatja, egy tábornok erélyével teszi: — A sarokasztalt Schratt asszonynak. — Az asztalra virágot — rózsaszín szekfűt. A Frührich-gasseből hozassa, Wagner, hiszen tudja.

Miközben tovább osztogatja parancsait, vastag, fekete szivarokat füstöl.

— A nagyságos asszony mellé Stahrembergék asztala kerül, a másik sarokba Miksa főherceg, az ablakhoz Sternberg gróf. Pallavicini örgrófnőt a vadászszobába ültetjük, ott nincs huzat... — Majd egy kék füstkarikát bocsátva a levegőbe. — És a különszobák? Kik kerülnek a különszobákba? Mindenekelőtt Tisza István, a miniszterelnök . . ., a kis szalonba Kinsky Rudolf gróf, ott majd Steiner szolgáljon fel, tudja már miért. .. és mondja csak, Wagner, kinek is ígértem a hármast..., tudom már, Thomas császári tanácsosnak!

Sacher e nemkevésbé híres különszobáiban gyakran igen nagy horderejű határozatokat hoztak — vagy ejtettek el. Ha Tisza gróf itt étkezik, azért történik, hogy az udvari ebéd előtt kissé jóllakjék. Ilyenkor érdemrendekkel borított dísz-

magyarját hordja. Itt a különszobában teljes nyugalomban ebédelhet, amiben Schönbrunnban bizony nem lesz majd része, mert ott minden pillanatban készen kell lenni rá, hogy öfelsége megszólítja és olyankor sem szabad az etikett értelmében tovább ennie, ha a császár leteszi az evőeszközt. Minthogy azonban a császárnak szolgálnak fel először és ezenfelül még keveset is eszik, az asztal alsó végén ülők alig jutnak már hozzá, hogy a fogásokat kikóstolják. Ha arról értesül Tisza, hogy a nagyságos asszony is jelen van az étteremben, mindig megkérdeteti, szabad-e egy kézcsókra elébe járulnia.

Kinsky Rudolf gróf is Schratt asszony ismerősei közé tartozik. Girardi kuplét is írt róla egyszer, amelyet azután a gloriettegassei villában előadott. Refrainje így hangzott: »*Das hat der Rudi g'sagt*«. Kinsky kitűnő zongorista és híres rögtönzéseiről. »Ha majd netán rosszul megy a sora, Rudi gróf, — mondta egyszer neki nevetve Schratt Katalin, még mindig megélhet, mint zongorás. — Tudja, hogy a császár nem nagyon szíveli a grófot, aki elvált első feleségétől, hogy Renard udvari operaénekesnőt vehesse nőül. Ekkor Kinsky grófné kihallgatást kért a császártól és térdrehullva könyörgött, hogy hatalmi szóval állítsa helyre a házasságot. A császár felemelte a térdeplő asszonyt és megmagyarázta neki, hogy még egy császár hatalma is kevés ahhoz, hogy ilyen ügyekbe avatkozhaszak.

A harmadik különszobás vendéget is jól ismeri Schratt Katalin. A már élemedett korú Thomas, udvari fogorvos ez a vendég. Amerikai német. Híres mint orvos, de még híresebb vadász és céllövő. Ezt a tudományát — mint állítja — odaát szerezte Amerikában, Buffalo Billnél tanult.

Az »igazgatóság« kis szobájának falát sűrűn borítják a különböző nemzetiségű világhírességek »Tante Annának« szóló ajánlásokkal és dicshimnuszokkal ellátott fényképei. Milán szerb királyt, Ottó főherceget és a perzsa saht különösen nagyméretű fényképek képviselik. Schratt Katalin egyik fényképe is helyet kapott ebben a kis csodakamrában.

Az ilyen sacherbeli ebédek után gyakran hívják meg Schratt asszonyt mágnások és istállótulajdonosok, hogy kocsizzon ki velük Freudenauba. Dreher Antal sörgyáros, aki kéménymagasságú selyemcilinderéről már messziről felismerhető, kocsiját és páholyát ajánlja fel neki, de Schratt asszony elhárítja a meghívást.

Csak nagynéha fogadja el Ausztria-Magyarország egyik legnevezetesebb alakjának feketekávé-meghívását. A »legnevezetesebb« ember: Szemere Miklós de genere Huba, névjegye szerint »Ausztria császáranak és Magyarország királyának kamarása«. Fiatalabb éveiben attasé volt a szentpétervári és a római követségen, ahol mérhetetlen gazdagsága folytán annyira előtérbe került, hogy nem a követ, hanem ő lett a kettős monarchia képviselőjének középpontjává.

Szemere mesébe illő vagyont mondhat magáénak, de nemcsak milliomos ő, nemcsak földbirtokos és spekuláns, hanem politikus is és emberbarát, versenystáboltulajdonos, kártyás, vívó, céllövő és párbajhős. Jobbkezén egy sebhely látható: Tisza István gróffal vívott párbajában szerezte. Ez a párbaj pecsételte meg barátságukat.

Schratt asszony, amint belép a Hotel Sacher első emeletének középső erkélyes szobájába, Szemere mindenkori lakosztályának szalonjába, rendkívül exotikus külsejű, sajátos öltözékű, feketére festett asszír-szakállú férfivel találja szemben magát, aki sárga alapra arany címert hímeztetett a szíve fölé tűzvörös flanellingére. Ehhez az öltözékhez állandóan — még a szalonokban is — valami fehér trópusi sisakfélét hord, ami jellegzetes élű sápadt arcát beárnyékolja. Lábát piros szattyán-cipőkbe és babonából ríkítósínű felemás harisnyákba bujtatja.

Ha Schratt asszonnyal beszélget, németül beszél, de magyaros hangszíjjal. Mindketten szeretik a fehér asztal örömeit. Ha Szemere ebédet ad, ezt végnélküli tanácskozások előzik meg Sacher asszonnyal, e tanácskozások eredményeképpen a kifinomult konyhaművészet legtökéletesebb, felülmúlhatatlan ínycsafalatai kerülnek asztalra.

Sachernét Szemere Miklós szoktatta rá a szivarozásra, őt pedig Sacherné tanította meg a borok igazi élvezetére. Az ő irányítása mellett tanulja meg, hogyan kell az évjáratokat egymástól megkülönböztetni. Minthogy titkára, Fajth révén borárveréseken vásárolt kincseit méltatlanokkal megosztani nem akarja, vizsgának veti alá minden egyes vendégét, akik — ha ezt ki nem állják — a »büntetésből« felszolgált olcsóbb borfajtákkal kénytelenek megelégedni.

De Szemere Miklósnak és Schratt Katalinnak még egy közös szenvedélye van: a játék. Szemere mindenesetre a nagyobb játékos. Mérhetetlen összegekkel fogadja lovait és zsokéit, akik igen gyakran még a nagy angliai és franciaországi versenyeken is győzelemre vitték színeit, az ezüstfehér testet a sárga sapkával. Emlékezetessé lett Potocki gróffal folytatott híres éjszakai bakk-játszmája, amelynek rendjén a galíciai milliomosnak oly szerencsétlen volt a lapjárása, hogy reggelre kelve egy millió forintot veszített.

Schratt Katalin kérdésére, hogy hogyan csinálja, hogy rouletten, bakkon, *Trente et Quarante-on* állandóan nyer, készséggel enged neki betekintést sokéves tapasztalatai alapján kidolgozott játékelveibe.

— Először is: csak akkor játszom, ha egész nap jól aludtam és másodszor, ha utána jól ettem. Harmadszor: azonnal abbahagyom a játékot, ha első leosztásaim nem sikerültek, hogy ezáltal a pechsériát elkerüljem. Negyedszer: csak olyanok ellen játszom, akik éppen vesztesben vannak.

A következő években is fennmarad a laza kapcsolat a sacherbeli szalon és a gloriettegassei villa között. Az ínyesművészet és a borok kérdéseiben állandó tanácsadója marad a háznak Szemere Miklós és ez felbecsülhetetlen előnyöket jelent a ház vendéglátó asszonyának, annál is inkább, mert az 1905. évtől kezdődően sok értékes és jelentős vendég törekszik arra, hogy a gloriettegassei házat felkereshesse.

57

CSÁSzáRNÉ KORONA NÉLKÜL

A Schratt-villa könnyed, minden politikai intrikától mentes hangulatával együtt jár, hogy a különböző országok királyai és fejedelmei nemcsak formai látogatásokra jelennek meg a gloriétegassei villában, hanem kívánatosnak tartják, hogy Ferenc József barátnőjének házában többször is megfordulhassanak. Ő pedig úgy éli életét e környezetben, mintha császárné lenne korona nélkül.

És valóban, Schratt asszony annyi biztonsággal, de ugyanakkor annyi szerénységgel, oly tökéletes udvariassággal és méltóságos tapintattal fogadja vendégeit, hogy ezek nagyon is jól megértik, miért éppen erre az asszonyra esett a császár választása.

Vendégek jönnek, vendégek mennek. Egyik a másik kezébe adja a kilincset. Tekintettel a sokféle nemzetiségre, sajátosságra és jellegzetességre, a ház asszonyának minden egyes vendég belépésekor át kell alakulnia.

Mindezekről a látogatásokról részletesen be kell számolnia a császárnak és e beszámolók igen gyakran nem kis mértékben befolyásolják az uralkodónak az illető személyiséggel szemben tanúsított magatartását.

Az első látogatók egyike — 1905 októberében — az öreg II. Lipót belga király. Egyik nyilatkozata arra enged következtetni, hogy meglehetősen csalódott Ferenc József sokat magasztalt barátnőjében. Mint csaknem ötvenéves, testes, csipkékbe, selymekbe, buggyos-fodros ruhákba öltözött hölgyet írja le Lipót király Schratt Katalint berlini követe előtt. De Schratt Katalinra sem tesz jó benyomást »Cléopold« és így ez a találkozás meglehetősen fagyosan folyik le.

Egészen másfajta vendég a csendes, halk, beteges Károly, Románia királya. Az ő arcszíne is máj bajos-sárga, akárcsak rokonáé, III. Napóleoné. Választékos udvariasságánál és előzékenységénél fogva mind Hitzingben, mind pedig Ischlenben igen szívesen látott vendége a Schratt-háznak. A róla táplált jó véleményt a császár is osztja, aki teljesen megbízik Károlyban és minden baját-gondját meg tudja beszélni vele.

Kevésbé kellemes vendég ezzel szemben Karagyorgyevics Péter, aki 1903 június 13-ának véres éjszakáján eltávolította az Obrenovics-házat és most királya Szerbiának. Mint-hogy bebizonyosodott, hogy benne volt a keze a véres játékban, a császár nem kedveli. Ehhez járul még az a körülmény, hogy mint a kettős monarchia bizonyos területeire is kiterjedő nagyszerb törekvések lelkét emlegetik. Péter tehát gyanús. A szerb király végtelenül udvariasan viselkedik Schratt aszszonnyal és elhalmozza ajándékokkal.

Közben XIII. Alfonz, Spanyolország tizenkilenc esztendőös királya érkezik Bécsbe, hogy bemutatkozó látogatást tegyen I. Ferenc Józsefnél. A fiatal király szerény és szertetreméltó magatartása rendkívül jó benyomást kelt az öregúrban és hasonló jó hatást tesz Schratt Katalinra is, aki a spanyol követség teáján ismerkedik meg az ifjú uralkodóval.

Valamivel idősebb Alfonznál a két szász herceg, Ferenc Ágost és János György, akik apjuk, György trónralépését jelentik meg a császárnak. Ez a trónváltozás súlyos csapást jelent Ferenc Józsefre nézve, mert az új király elődje, Albert, talán az egyetlen ember volt, akiről joggal lehetett állítani, hogy Ferenc József jóbarátja volt. Mindketten csaknem egykorúak voltak (Ferenc József két évvel fiatalabb) és a monarchiáról, népről, családról alkotott felfogásuk csaknem mindenben megegyezett.

E két hercegről, akik a balsors hírnökeiként érkeznek Schönbrunnba, meglehetősen lesújtóan nyilatkozik a császár

a Schratt-villában, reggelizés közben. Nagyon elkedvetlenítette, hogy az udvari ebédnél a két herceg magához ragadta a beszélgetés fonalát és hogy nem különösen szép szász tájszólásukban egész idő alatt fecsegték, ami az öregúr jelenlétében egyébként soha nem fordult még elő. Hangos beszéd tiszteletlenségnek számít a császárral szemben, s minthogy a rendreutasító pillantások mit sem használtak, megszólalt finom, lágy hangján:

— Miért kiabálsz? Hiszen nem vagyok süket.

Schratt Katalinnak is van mesélnivalója. Érdekes kis esetet mond el a császárnak, amely nemrégén játszódott le villájában egy vacsora alkalmával.

— Nagyon furá történet, felség. Nikita montenegrói fejedelem áll a középpontjában.

Éppen a tavasszal történt, — 1905-ben — hogy a császár egy bécsi szanatóriumban meglátogatta a köszvényes fejedelmet. Tetszik neki a fekete hegyek uralkodója, noha nem bízik benne. Ferenc József ravasz embernek tartja a montenegróit, nagyon is «természetes» életfelfogásával, amelyet magános hegyi világában alakított ki magának. Nikita is egykorú Ferenc Józseffel és ez megkönnyíti a kettejük érintkezését.

— A Nikita-eset — kezdi elbeszélését Schratt Katalin — a következőképpen játszódott le: Meghívtam a fejedelmet és még néhány urat, akiket már korábbról ismert és akikről feltételezhettem, hogy szívesen veszi társaságukat. Egy kis zsidó újságkiadó is volt közöttük. Ez az úr városszerte híres a hiúságáról. Az urak frakkban jelentek meg, rendjeleikkel. Az újságkiadó is a II. osztályú montenegrói Daniló-rendet viselte a mellén. E rendjel eredetije állítólag csupán sajtolt ezüstlemezből készült. Az újságkiadót bosszantotta a nagy fáradsággal megszerzett rendjel e silány állapota. Elkészíttette tehát e csillag gyémántokkal kirakott kicsinyített mását. — Nekem csak az tűnt fel, hogy Nikita újra meg újra kíváncsian néz erre a csillagra. Amellett megkísérli, hogy elfordítsa a rend-

jelről tekintetét, de ez nem sikerül és megintcsak feléje fordul. A vacsora megkezdődött; a fejedelem láthatóan jókedvűen vezette a társalgást. Amikor azután egészségemre üritette poharát, a lapkiadóhoz fordult és körülbelül ezt mondta neki: »Örömmel látom asztalunknál kedves barátomat és nagy megelégedéssel látom barátságunk jelét a mellén. De nincs rendjén, hogy még mindig csak az érdemrend II. osztályát hordja. A mai ünnep szolgáljon alkalmul, hogy rendem I. osztályának lovagjává emelem ..., — s miközben ezt mondja, már ott is áll a csodálkozó lapkiadó előtt, leveszi melléről a szép csillagot és elégedetten tűzi helyébe a maga — sajtolts lemezből készült — érdemrendjét.

A fejedelem lányát, Elena olasz királynét nem ismeri a császár, mint ahogy feljegyzésre méltó az a körülmény is, hogy Ferenc József nem ismerte személyesen szövetségését, Viktor Emánuel sem és csupán minisztereit küldötte el Olaszországba, ha ezt megbeszélések, tárgyalások és viszontlátogatások szükségessé tették. Umberto királlyal és Margit királynéval ugyanez volt a helyzet. Mindez talán azzal magyarázható, hogy I. Ferenc József nem tudta kiheverni az északolaszországi tartományok elvesztését, de az is lehetséges, hogy mint apostoli király, nem akarta, hogy megjelenésével a Quirinal és a Vatikán közötti presztízskérdések újra szőnyegre kerüljenek és a már amúgy is nagy feszültség még jobban erősödjék.

Ezzel szemben gyakran fordulnak meg olaszok a Felicitas-villában. Így például 1907 augusztusában Titoni külügyminiszter, kabinetfőnökével, Bollatival, később San Giuliano márkival, aki a Schratt-villában VII. Edward angol királlyal is találkozik,

58

A B O N V I V A N

A három Koburg-rokon, Lipót belga király, Edward angol király és Ferdinánd bolgár fejedelem, — ha jellemileg és lényegileg más-más megítélés alá tartoznak is — egészen nagyszabású politikusok. Nagyvonalúság és világfias biztonság tekintetében VII. Edward a másik kettő felett áll.

Ferenc József röviden csak »bonviván«-nak nevezi Victoria királynő utódát, amivel a király iránti idegenkedésének akar kifejezést adni. VII. Edward a nők barátja. Tudja, hogyan kell közeledni hozzájuk, hogyan kell bánni velük. Ezt a tehetőséget tapasztalatai alapján valóságos művészi tökélyre emelte és teljesen mindegy volt végül is, hogy szigorú édesanyjáról és királynőjéről, vagy pedig csupán egy kis párizsi midinett-ről volt-e szó.

Gáláns tudományával Schratt asszony is megismerkedik s mosolyogva mondja neki egyszer:

— Tudom jól, felség, hogy mindez hízelgés csupán, de szívesen hallgatom.

Amikor azután nagy köntörfalazások után jó ravasz módra végre is elérkezik a beszélgetés tulajdonképpeni céljához és szóba hozza a politikát, ilyesfajta fordulatokkal teszi: »A propos ...« vagy: »Erről jut eszembe éppen«, mire Schratt asszony félbeszakítja:

— Jobb lesz, felség, ha ma semmi politika nem jut az eszébe ...

És amikor Schratt asszony biztosítja, hogy jómaga semmit sem ért a politikához, összehúzza a szemét, pislog, mintha csak mondani akarná: »Ahogy parancsolja. Nekem nem tehet szemrehányást.« És közben eszébe jut, mit sugott neki egyszer Eckardstein Londonban:

— Követünktől, Eulenburgtól, hallottam, hogy ha valaki Ferenc Józsefnél el akar érni valamit, legkönnyebben Schratt asszonyon keresztül vívhat ki sikert.

Ferenc Józsefnek Anglia iránti viszonya sohasem volt bensőséges. Maga soha nem lépett angol földre, Victoria királynőt csupán rövid pár pillanatra látta az innsbrucki pályaudvaron, de ezenkívül a szokásos udvariassági formák kicserélésére szorítkozott az angol udvarral szemben.

Az új király, VII. Edward 1903-ban járt Bécsben. A császár már személyes ismeretségük előtt ellenszenvet érzett a »bonviván« iránt. Ellenszenvének oka nyilván VII. Edward különböző botrányhistóriáiban rejtett, amelyeket még eltulozva táltak elébe. Uralkodói érzését mélyen sérti, hogy egy király ily kevésbé tud csak uralkodni magán és ily ellenállás nélkül adja át magát szenvedélyeinek.

A császár csak törve beszél angolul. A tolmács útján való beszélgetés pedig valóságos kínszenvedés a számára. Így aztán nehezen tudja megértetni magát a király kíséretében lévő és németül nem tudó angolokkal.

Edward király úgy beszél németül, mint anyanyelvén és ez igen kellemesen érinti Schratt asszonyt, mert gyenge angol-ságával ő sem tudja valami jól megértetni magát.

A tiszteletére rendezett banketten az angol király ünnepelesen kihirdeti az osztrák császárnak, az I. angol királyi dragonyos gárda (*First King's Dragoon Guard*) eddigi tiszteletbeli ezredésének tábornokká történt kinevezését. Ferenc József másnap táviratban köszönti bajtársait, valamennyi angol tábornokot és az egyébként szigorúan tartózkodó császár e szeretetreméltó gesztusa nagy csodálkozást kelt.

Két évvel később, 1905-ben gyógykezelésre Marienbadba érkezik a király és a Hotel Weimar-ban száll meg. Schratt asszony ezen a nyáron nem Karlsbadban időzik, ő is Marienbadot választotta nyaralóhelyéül. Már első találkozásuknál tudja, mi a király szándéka: Ischlbe készül, szeretné, ha a

császár fogadná és szeretné megkísérelni, hogy I. Ferenc Józsefet politikai terveinek megnyerje.

Néhány héttel a császár hetvenötödik születésnapja előtt Schratt asszony is Ischlbe érkezik, augusztus 15-én aztán megjön az angol király is. Mindkét felségnek többször nyílik alkalma, hogy tanuk nélkül beszélgessenek.

A király távozása után egy trenklbachi kikocsizás alkalmával elmeséli a császár Schratt asszonynak, hogy mi játszódott le kettejük között. Eszerint a király nagyon ügyesen és ismételten felhívta a császár figyelmét a német politika veszélyes és a kettős monarchia ellen irányuló céljaira és igyekezett elvonni a hármasszövetségtől. — Irtózatos megerőltetésébe került — úgymond az öreg császár — az angol csábítasoknak ellenállni. De VII. Edward makacs ember. A következő nyáron nem mer személyesen Ischlbe utazni, hanem egy asszonyt küld maga helyett, akinek kiválasztása kivételes ügyességét dicséri: Eugéniát, Franciaország császárnéját.

Schratt asszony még az Erzsébet császárné társaságában vele töltött capmartini napokból ismeri Eugéniát. Azóta nagyon megöregedett a császárné, hajlottan jár, de ráncos arcából még mindig élénk fánnyel világítanak spanyol szemei.

Mielőtt a császárné döntő jelentőségű beszélgetése Ferenc Józseffel lefolynék, magához kéreti Schratt asszonyt, akitől részletes felvilágosítást kér a császár jellemző tulajdonságairól. Ezen túl azonban nem *tesz* kérdéseket és a politikát egyetlen szóval sem érinti.

VII. Edward nagyon jól tudta, mennyire szeret a császár a vele egyidős emberekkel a régi időkről beszélgetni. De ismeri a nők iránt tanúsított lovagias magatartását is. De nem utolsó sorban helyes a számítása, amikor a franciák császárnéjának tragikus sorsát a tulajdon céljaira kihasználhatónak véli, mert I. Ferenc József sorstársat lát az előtte álló, fiát és férjét elveszített, sok csapástól sújtott asszonyban. Éppen ezért különleges és felülmúlhatatlan szívélyességgel és udvarias-sággal bánik vele.

De még az ő missziója is hajótörést szenved a császárnak — II. Vilmos által hangoztatott — niebelungi hűségén. De hogy mégse bocsássa el üres kézzel a császárnét, elküldi véle a királyhoz meghívását s megüzeni, hogy a következő évben szívesen látja Ischlben.

Edward elfogadja a meghívást. Miként a múlt esztendőben, ezúttal is pontosan augusztus 15-én megérkezik Ischlbe. Támogatására tekintélyes kíséretet hozott magával: Sir Charles Hardinge külügyi államtitkárt, Stanley Clarce vezérőrnagyot, Ponsonby szárnysegédet, Sir Edward Goschen nagykövetet és Teck herceget. Osztrák tábornagyi egyenruhájával a Szt István-rend szalagjával, mozsárdurrogás közepette száll be különvonatába a király. Nyilván szándékosan rendezték ily hangosra a fogadtatást, hogy a halk beszélgetéseket túllármázza.

Már-már úgy látszik, hogy mégis nyílik alkalom beszélgetésre, még pedig a Reitendorfba tervezett autókiránduláson: ez a legelső eset, hogy a császár »motoros kocsiba« száll, de az utolsó pillanatban beül az autóba a császár leánya, Gizella bajor hercegnő is és így elesik ez a lehetőség is.

Csupán a bécsi Burgból hozott gobelinekkel feldíszített ischli gyógycsarnokban rendezett ünnepi bankett után, amikor is a két uralkodó törhetetlen barátságáról biztosítja egymást, rugaszkodik neki a király a mondanivalójának, mert másnap már Marienbadba szándékozik visszatérni.

A beszélgetés színhelye az Erzsébet-szálloda, ahol is a király, bár határozott, de rendkívül udvarias hangon kijelenti, hogy nem ünnepelni jött Ischlbe, hanem azért, hogy tiszta képet nyerjen róla, milyen utat szándékszik járni a jövőben az osztrák politika, hogy azután ehhez szabhassa Anglia további magatartását. Félreérthetetlen választ kér.

A király minden tekintetben udvarias és becsületes beszéde ellenére is mérgelődik a császár, hogy így választás elé állították. Nem szereti, ha kényszerítik valamire. Amikor azután arra hivatkozik, hogy a kért állásfoglalás célja, ugyebár,

Rudolf trónörökös

*Vetsera Mária
bárónő*

nem lehet egyéb, mint hogy abban az irányban nyilatkozzék, hajlandó-e a német birodalommal kötött szövetségét felbontani, a király helyeslőleg bólint.

Izgatottan, minden hosszabb gondolkodás nélkül felel a császár:

— Ki van zárva!

Mire Edward néhány szokványosan udvarias szó után mélyen lehangolva elhagyja a szállodát.

Ugyanezen a délutánon Posonby és Hardinge Schratt asszonynál vannak teán. Sejti, hogy milyen súlyos kihatással lesz egész Európa sorsára a szállodabeli beszélgetés következménye. Amíg ezen gondolkozik, két vendége az előző esti banketről mesél neki és büszkén számolnak be róla, hogyan érkezett meg kocsján Gmundenből a cumberlandi herceg a régi hannoveri színeket viselő fehér parókás, livrés inasokkal.

Ezen a sorsdöntő 1907. évi augusztus 16-án nem hall többet Schratt asszony az Erzsébet-szállóbeli beszélgetés lefolyásáról. De másnap, VII. Edward elutazása után felkeresi a császár egy tarokk játszámára és elmeséli neki, mily »szokatlanul felizgatva« hagyta el tegnap a királyt. Az elutazásnál mindketten igyekeztek barátságos arcot mutatni/de a búcsú mégis elég fagyos volt.

— De ami a legjobban bosszantott, — fűzi hozzá kedvetlenül a császár — az a pár szó volt, amit Hardinge mondott a hátam mögött a pályaudvar tornácán, abban a hiszemben, hogy egy szót sem fogok érteni belőle: »őfelsége iránti mély tisztelettel távozzunk Ischlből, de féltő, hogy élete nagy lehetőségét játszotta ma el.«

A király megegyeszer eljön Ischlbe, — 1908 nyarán — de a légkör olyan hűvös, hogy végleg lemond a további kísérletezésről.

Noha 1909 júliusában újból érdeklődik, hogy Marienbadból való visszatérése után nem alkalmatlan-e ischli látogatása, jelentkezését udvarias határozottsággal elhárítja a császár, Schratt asszonynak mondja azután:

— A király igazán olyan, mint a bolygó zsidó. Egyébként igazán kíváncsi vagyok, mióta visz az út Marienbadból Londonba a Salzkammerguton át.

A császár hetvenkilencedik születésnapjára váratlanul megjelenik VII. Edward nevében ennek szertartásmestere, Arthur Walsh. A király ajándékát és sajnálkozó üzenetét hozza magával, amiért nem jelenhetett meg személyesen Ischlben. De a császár nem áll kötélnek, egyetlen buzdító szó nem hagyja el ajkát. Ausztria-Magyarország és Anglia uralkodói nem látják egymást többet.

Aki valaha a Schratt-ház vendége volt, hálásnak akar mutatkozni. Miként a többi európai fejedelem, VII. Edward is ajándékokat adott emlékül I. Ferenc József barátnőjének. Amikor Ferdinánd bolgár cár arra kéri egy napon, hogy ékszereit megtekinthesse, Schratt asszony másnapra meghívja a cárt a gloriettegassei villába. Négy asztalra kirakva sorakoznak a pompás drágakövek. Nevetve mutogatja neki kincseit, Erdődy grófnőnek, a híres »Fiakerliesl«-nek szavait idézve:

— Itt vannak a smaragdok, felség, meg a többi vicikvacak.

59

SÉTA SCHÖNBRUNNBAN

Liechtenstein első főudvarmester halála után a császár Montenuovo Alfréd herceg titkos tanácsost, az Aranygyapjas rend lovagját nevezi ki ennek utódjává. Ezzel fokozott mértékben megindul Montenuovo harca a trónörökös felesége, az időközben Hohenberg hercegnővé emelt Chotek Zsófia grófnő ellen. Montenuovo ez ellenséges magatartásának még a hercegnő holtteste mellett sem vet gátat.

Arról, hogy a nagyságos asszony ellen fellépjen, az évek tapasztalatai alapján lemondott Montenuovo. Be kell látnia, hogy elődjének szavai mennyire találóak: »Hagyd őt! Itt nem győzhetsz soha!« Hogy ezt a harcot fel kell adnia, annál fájdalmasabb ránézve, mert nap-nap után ott kell látnia Schratt asszonyt önmaga és a császár között és tapasztalnia kell, hogy Schratt asszony minden nappal nagyobb hatással lesz az öregúrra.

Ez persze nem zárja ki Montenuovo hatalmának rendkívüli mértékű megnövekedését. A trónörökös nagyon jól fel is ismeri ezt a helyzetet:

— Egyik oldalon a császár áll főudvarmesterével, a másikon pedig a világ.

Így él a császár a magateremtette magányban, megközelíthetetlenül, kérlelhetetlenül, szárazon, kevés érzékkel a humor iránt, büszkén, elutasítón, távol a világ zajától.

Ősanyja kastélyában csak kevés szobát vesz igénybe, míg a többi behúzott bútorokkal, leborított csillárokkal, lezárva áll. E termekben járt-kelt Metternich herceg, akit a császár még ismert, itt álmodozta át ifjúságát a reichstadti herceg és itt vetette ki kártyáit Károly bátya, az asperni győző, mint később ellenfele, Napóleon is, aki nagyon szerette Schönbrunn: — Három dolgot szeretnék magammal vinni Bécsből: Schönbrunn, Klosterneuburgot és a Krisztina-szobrot. (A Szt. Ágoston templomból.) — Mindezek előtt pedig a nagy császárné élt itt, felnevelte tizenhat gyermekét, közöttük a későbbi Lipót császárt, akinek viszont tizenhét gyermeke volt. Rokon tehát van elég, de ugyan hol vannak?

A rokonok félnek a császártól. Félnek az öregúr elutasító ridegségétől, »öreges makacsságától« és minden régihez való konok ragaszkodásától. Amellett Ferenc Ferdinánd egy nyilatkozata arra enged következtetni, hogy jómaga nem annyira az erő bizonyítékának, mint éppen inkább gyengéi elleplezési kísérletének tekintette a császár elutasító magatartását. A főhercegek rossz néven veszik családjuk fejtől,

hogy nem tart lépést az új század követelményeivel s hogy még mindig »a legitimitás Don Quijoutejának«, Metternichnek szellemében cselekszik, akinek kísértetárnya még ott leng Schönbrunnban és rossz tanácsadóként ott áll a császár széke mögött. Amellett mind nehezebb az öregúrral bánni, amit még barátnőjének is be kell látnia.

A tavasz beköszöntésével szívesen sétál a császár a parkban egy-egy félórácskát. A nagykiterjedésű schönbrunni park egy része el van zárva a közönség elől. Nem úgy tehát, mint az *Augarten*, amely II. József jóvoltából nyílt meg a nép előtt, a kapubejárat felett olvasható szavakkal: »*Allen Menschen gewidmeter Belustigungsort von ihrem Schatzer*«*

De II. József utóda nem becsüli az embereket. Örül, ha nem kell látnia őket. Amellett azonban nem egy vonatkozásban ösével tart, akinek uralkodási elvét maga is vallja: »Mindent a népért, — semmit sem általa.«

Ezekon a schönbrunni sétákon Schratt asszony a kísérője. Pontosan kimért tízméternyi távolságban komornyikja — Egger vagy Spannbauer — követi. »Schönbrunn diadémjának«, a magas fekvésű Gloriette-nek árnyékában sétálnak fel és alá.

A beszélgetés most már gyakrabban forog politikai kérdések körül. Ennek oka abban rejlik, hogy csak igen kevés embernek sikerül a császárt megközelítenie és így Schratt asszonyt kell »előreküldeniök,« hogy megtudakolják a császár állásfoglalását. Philipp Eulenburg herceg jegyzi meg ezzel kapcsolatban:

— Bevallom, hogy olykor-olykor Schratt asszonyon keresztül beszéltem a császárral, rövid kérdésekben és feleletekben, hogy ez vagy az tetszik-e avagy nem tetszik neki.

Miközben a taxusbokrok között haladnak a napsütésben, meglegedésének ad kifejezést a császár, hogy megakadályozta Rampolla bíboros-államtitkárnak, az elhunyt XIII. Leó pápa utódának megválasztását.

* Szórakozóhely minden ember számára — megbecsülőjüktől.

Schratt asszony tud a császárnak e harcáról Rampolla ellen, aki a mayerlingi események után kifogást emelt az öngyilkos Rudolf egyházi temetése ellen. Ferenc József nem felejtette el a bíboros-államtitkár magatartását és amikor XIII. Leó halála után a konklávéra sor került, a császár mint Magyarország apostoli királya és Szent István utóda, vétőjogánál fogva, Puzyna bíboros, krakói hercegérsek útján tiltakozását jelentette be Rampolla esetleges pápává választása ellen. Így azután más került a pápai trónra: Giuseppe Sarti, X. Pius néven.

Ha ez az eset Rudolf trónörökös apjának elégtételéül szolgál is, egy másik esemény súlyos csalódást okoz a császárnak. II. Oszkár svéd király magatartására gondolunk. Schratt asszonynak mondja ezzel kapcsolatban a császár:

— Oszkár király nyilván nélkülözi a legcsekélyebb felelősségérzetet is. Tétlenül nézi, hogy hogyan függetleníti magát királyságának egy része, (— tudniillik Norvégia —) vonakodás nélkül norvég királynak ismer el egy dán királyfit — VII. Haakont — és ezzel lemond szerzett jogairól.

Schratt asszony nagyon jól tudja, mi izgatja fel úgy a császárt. Attól fél, hogy Norvégia függetlenségi nyilatkozatával precedenst fog szolgáltatni, amely különös tekintettel Magyarországra, elősegítheti ennek elszakadását a császártól és a birodalomtól.

Belépnek a nagy pálmaházba, hogy a híres schönbrunni orchideák virágpompáját megtekintsék. Egy »Othello« nevű fekete virág különösen magára vonja a császár figyelmét.

— Ennek az Othellónak egyik magvát Sandringhambe küldtem Edward királynak ajándékba. — Majd kis szünet után: — Emlékszik, mit mondott Hardinge az ischli pályaudvaron? Talán igaza is van, eljátszottam egy lehetőséget. A király annak idején fél Európát odaígérte nekem. Oroszországot mindenesetre meggyengítette a japánokkal viselt háború. Mások talán alkalmas pillanatnak tekintenék ezt, hogy garanciakövetelésekkel lépjenek szövetségesük elé, vagy

hogy a szövetséget átalakítsák. De én nem akarok ilyesmit tenni.

Miközben egy kertész kinyitja előttük az üvegajtót, kilépnek a szabadba:

— Nagyon nehéz dolog, kedves Kati asszony, ilyen időkben határozni. De úgy vélem, még mindig jobb a meglévőt megtartani, mint a bizonytalan előnyökre vágyakozni.

A császár ez óvatos magatartását nagyon sokan legnagyobb hibájául rójják fel. Így különösen a trónörökös. Az öregúr nem látja át a nagy távlatokat, hajlik a passzivitásra, félénken kerül minden bonyodalmat, kitér az elhatározások elől és nincs ereje a hatásos közbelépésre.

Így volt ez már ifjúságában is, amikor erélyes anyja, Zsófia hercegnő vette kezébe a gyepőt és irányította az ifjú császárt. Ez a belénevelt passzivitás vezetett a königgrázi tétovázásra és Benedek tragikus távozására. — És azóta semmi sem javult, semmi sem változott, — teszi hozzá toporzékolva a trónörökös — ide is illik Grillparzer szava: legnehezebb dolog a világon az elhatározás.«

Beszélgetés közben az »Útvesztő« közelébe kerülnek, így érkeznek el a »Stöcklgebäude« néven ismeretes épülethez, amely régebben fejedelmi vendégek lakóhelyül szolgált, most pedig a külügyminiszter tanyája. Át kellene építeni. Amíg Erzsébet császárné még élt, határozott szépérzékekével minden művészeti kérdésben jó tanácsadója volt Ferenc Józsefnek. Schratt asszony soha nem töltheti be ezt a szerepet, mert híjával van az ehhez szükséges ízlésnek és ismereteknek. Építészeket és művészeket ajánl ismerősei köréből, akik nyilván szeretetreméltó társasági emberek, de legtöbbször — mint az a megrendelések teljesítése alkalmával kiderül — csak meglehetősen középszerű teljesítményekre képesek.

A kertészek abbagyják munkájukat és meghajtják magukat. Mint a kastély személyzete általában, ők is nagyon szeretik a nagyságos asszonyt, mert amióta ki-be jár Schön-

brunnban, velük is törődik, fogadja őket, meghallgatja és igyekszik teljesíteni kéréseiket.

A császár sohasem törődik az ilyesmivel. Mint ahogy a pénzről és a pénz értékéről sincs semmi fogalma, ugyanúgy nem ért a nép szükségleteihez sem. A nép, mint tömeg, ugyanolyan idegen a számára, mint amilyen csodálatos. Amikor egy alkalommal az ablaknál áll Schratt asszonnyal és az ünneplőbe öltözött sétálókat nézi, amint a kertbe beözönlnek, fejcsóválva mondja:

— Nézze, — a nép — a nép.

A beszélgetés *megint komoly kérdéseket érint, amelyek elhatározásra ösztönöznek*. Schratt asszony ilyenkor bizonyára nem egy alkalommal megerősítette a császárt egy s más már kialakult véleményében és elhatározásra is bírta. Paar gróf jegyzi meg ezzel kapcsolatban feljegyzéseiben: »A nagyságos asszonnyal tett sétéi után igen sokszor fontos dolgokra határozta el magát öfélése.«

Bármennyire is bízik a császár barátnőjében, sokszor mégis elfogja a kételkedés ilyen beszélgetések után, hogy talán mégis csak többet mondott el a kelleténél s hogy tulaj donképpen mégsem világosította fel eléggé, hogy milyen titoktartással kell éppen ezt az ügyet kezelni. Így azután egyszer — mikor már úton van Salzburg felé, — óvatosságból még egy táviratot küld neki: »Kiss-Schratt Katalin asszonynak. Hitzing bei Wien, Gloriettegasse 9. Kérem, hogy a hírt, amelyet tegnap közöltem Önnel, ne adja tovább. Hű megemlékezéssel! Francois Joseph.

Egyik ilyen séta alkalmával Schratt asszony a császár még egyetlen életben lévő fivérére tereli a beszélgetést. Merészség kell hozzá, hogy a császár előtt ezt a nevet — Lajos Viktor — kiejtse az ember. A főherceg a Salzburg melletti klessheimi kastélyban él száműzetésben. Külömböző kínos ügyek teljesen elidegenítették egymástól a két fivért.

Ha Schratt Katalin jobbnak látta, hogy János Szalvátor főherceg ügyeibe ne hagyja magát belevonni, ezúttal mégis az a szándéka, hogy megkísérelje a két fivér kibékítését.

Amikor a főherceg nevét említit, a császár elhárítóan int. A kellemetlenségekről mesél, amelyeket »Luci-Vuci« okozott neki. (Így hívják a főherceget bizonyos körökben). Az akta-csomókról beszél, amelyeket Montenuovo herceg az irodájában őriz és amelyek azt bizonyítják, hogy Lajos Viktor nemcsak teljesen amorális, hanem »közönséges locsogó«.

— Így nemrégiben hosszú levelet kaptam tőle, amelyben alaposan és minden részletre kiterjedően beszámol arról a vadászbalesetről, amelynek Ferenc Ferdinánd Salzburg mellett, sajnos, áldozatul esett. A tudakozódások alapján aztán megállapítottuk, hogy sem halálról, sem balesetről szó sincs, hogy egyáltalában nem is volt vadászat és hogy a főherceg nincs is Salzburgban. Ilyen pletykákkal foglalkozik, egyebet nem is tud és éppen ezért soha nem is volt képes értelmes teljesítményre. Helyesen cselekedtem tehát, amikor elzártam minden nyilvános szerepléstől. Schratt asszony e félreérthetetlen elutasítás ellenére sem adja fel a harcot. Két bizonyíték támogatja e tervében. Az egyik a főherceg szárnysegédjétől, Gundakar Wurmbrand-Stuppach gróftól származik, a másik pedig hosszú ideig volt főudvarmesterétől, Max Thun gróftól. Mind a kettő igazolja, hogy a főherceg mindenkor alkalmazkodott a császári rendelkezésekhez, a továbbiakban hangsúlyozzák, hogy a főherceg sorsa igen sajnálatra méltó, »élete örömtelen alkonyatba hajlik« és hogy egyetlen vágya van csupán, hogy császári bátyjával egyszer kibeszélgethesse magát.

Schratt asszony fáradozásait végre is siker koronázza. Amikor a császár Salzburgba érkezik, beleegyezését adja s találkozni kíván száműzött fivérével. Röviden beszélgetnek csupán, de a két fivér e találkozás után érintkezésben marad egymással, írnak egymásnak az ünnepi alkalmakkor és hála Schratt asszony közvetítésének, elejtenek mindent, ami az immár eloszlott vizályt ismét fellobbanthatná a Habsburg-házban.

60

MONTSCHI MEGTÉRÉSE

Még egy másik esetben is közbelép Schratt asszony, hogy jót cselekedjék. Adalbert Sternberg esetéről van szó.

Az ősrégi cseh nemesi családból származó Sternberg grófnak nem volt különösen nagy vagyona, de mégis volt anyyja, hogy mint magányos, mindvégig nőtlen maradt földesúr társadalmi helyzetéhez méltóan élhessen.

Anyja Hohenlohe hercegnő volt és így az ő révén a bécsi magas arisztokráciával állott rokonságban. Így hát nyugodt és kellemes élete lehetett volna Ausztriában.

De »Montschi« — így hívták barátai — más életre vágyott. Élete végeszakadatlan küzdelem volt és maga akarta így, mert gyűlölte az unalmat: egy szép napon elhagyta Bécset és a cs. és kir. hadsereget, engedély nélkül Afrikába utazott és ott részt vett a búr háborúban. Ez azután kétféle eredményel járt. Az egyik eredményként bátorságáért megkapta a Viktória-keresztet, amit csak ritkán nyernek el külföldiek, — a másik a cs. és kir. hadseregből történt kiválása volt. A kiüntetést még kétszer megkapta az év folyamán.

A búr harcusból Bécsben politikus, filozófus, költő, életművész és később pedig repülőtiszt válik és mindeme foglalkozásokban tanúságot tesz intelligenciájáról, erélyéről és kíméletlenségéről.

Végül is képviselőnek lép fel a königgrätzi kerületben és e minőségben a »mumiakamra« minden ellenfelével levelez, így Ferenc Ferdinánd főherceggel is. Sternberg gróf már rövid idő múltán legfélelmetesebb ellenfele az udvari méltóságoknak, a minisztereknek és igen sok tábornoknak. Aki szembekerül vele, megismerkedik gúnyjával és támadóerejével, így többek közt von Onciul lovag, a *Reichstag* kép-

viselője is. Sternberg jogtalan meggazdagodással, hazaárulással és a nagybankokkal kapcsolatos tisztátlan ügyekkel vádolja Onciul lovagot. Onciul röpiratot ad ki Sternberg ellen a maga védelmében, amely azonban olyan sietős munkával készült, hogy könnyen bizonyítható valótlanságok fedezhetők fel benne. Mindez persze újabb alkalom, hogy Sternberg belekössön és arra hivatkozzék, hogy a képviselő úr megint olyan léha volt, hogy még az ő (Sternberg) keresztnévét is hibásan nyomatta ki, mert hiszen Adalbertnek hívják, nem pedig Albertnek

Az újságok Onciul mellett foglalnak állást, de a harcos gróf nekik sem marad adósuk. A lapokat »gyalázatos disznó orgánumoknak«, a szerkesztőket pedig »megvesztegethető gazembereknek« és »a társadalom élősdijeinek« nevezi.

A parlamentben mint Észak-Csehország képviselője folytatja kíméletlen támadásait. Itt ugyan megszokták az erélyes beszédet, de Sternberg gróféhoz hasonló harcmóddal még sohasem találkoztak. Parlamenti beszédeiben »lakájlelkeknek« nevezi a képviselőket, akik »megcsalják a népet«. Tavczar doktort azzal vádolja, hogy meglopja gyámfiát, Penifek császári tanácsosnak azt ajánlja, hogy »vállaljon portási állást egy nyilvános házban«, Glöckner és Pernerstorfer képviselőkről azt állítja, hogy »csak akkor tudnak gondolkozni, ha bepálíkáztak«.

A parlamentet egyszerűen csak »szemétdombnak, a szolgálkúség tenyésztelépének« nevezi, ahol egyetlen igaz szót ki nem ejtenek.

A legrosszabbul, azonban »a livrés lakájlelkek« járnak, az öreg tábornokok. Beck grófot egyszerűen csak »jubileumi trottnak« nevezi és az is »gyalázata a hadseregnek, hogy olyan egyén járkálhat tábornoki egyenruhában, mint Welserheimb gróf«.

A szárnysegédek Sternberg gróf szavai szerint »jellemtelen, előszobabanda« csupán és felháborodik, hogy »rendjeleiket a mi vitézségünk szalagján hordják«.

Montenuovo hercegnek különösen meggyűlik a baja Sternberg gróffal. »Arca olyan — mondja Sternberg Montenuovóról — hogy Európa legjelentősebb anatómusa még a legélesebb lencse segítségével sem tudná megkülömböztetni egy másik testrésztől.«

Hasonló kifejezésekkel illeti »az elposványosodott, korrupt, erkölcsileg teljesen lezüllött« monarchiát, miközben Ferenc Józsefnek eddig szent és sérthetetlen személyét sem kíméli.

Schratt asszony hall erről és az újságokban is olvassa Sternberg parlamenti beszédét: »Ausztria betegsége akut betegség csupán, mert holnap meggyógyulhatunk. Isten kezében van a döntés. De meg kell tartanunk az országot addig az időpontig, amikor Isten megszabadít szerencsétlenségünktől.«

Hogy »a szerencsétlenséggel« kire gondol, nem nehéz kitalálni.

A császárt felháborítják alattvalójának — aki ezenfelül cseh gróf is — e tiszteletlen szavai. Lefokozni nem tudja, mert Sternbergnek ezúttal megint nincs rangfokozata. Elhatározza tehát, hogy magához hívhatja a gróft és megmondja neki a véleményét. A császár valahogy úgy képzei a dolgot, mint amikor egy főherceget jelentéstételre rendel. Amikor azonban a testes, alkoholtól kipirult arcú és ártatlan külsejű Montschi ellőtte áll, zavarba jön a császár és halk, udvarias hangján csupán néhány szokványos kérdést intéz hozzá, míg végül is ráeszmél a kihallgatás tulajdonképpeni céljára:

— Muszáj mindig csak gorombáskodnia? Hiszen ez borzasztó!

Mire Sternberg:

— Bocsásson meg, felség, de a képviselők csak ezt érdemlik. Így van ez és nincs másként.

A császár (hangsúllyal): A képviselők, Sternberg gróf? Így azután a kihallgatás egészen másként folyik le, mint ahogy az öregúr azt eredetileg elképzelte.

Schratt asszony a társaságból ismeri Sternberg grófot. Biztos női ösztönével megérzi, hogy a goromba gróf alapjában véve egészen jóindulatú ember, aki azonban hibákat követett el, egyenruháját és ezzel tekintélyét is elveszítette. Szemerétől tudja, hogy a Jockey Club érvénytelenítette Sternberg tagságát. Mindazon felül azonban, tudja róla, hogy becsvágyó, de egyben hiú ember is és erről az oldaláról megfogható.

Mínthogy sejti, mennyire haragudnék a császár, ha az ilyesfajta parlamenti beszédek folytatódna s hogy mennyire ártának egyébként is megtámadott egészségének, elhatározza, hogy maga veszi kezébe az ügyet és önerejéből viszi majd döntésre. Levelet ír Sternbergnek, hogy másnap a Sacher-étteremben ebédel és hogy nagyon örülne, ha egy magánügy megbeszélése végett találkozhatna vele.

E beszélgetés színhelyétül a Sacher egyik kis szalonját jelöli ki. Néhány üveg Burgundit készített elő Sternberg kedvenc márkáiból. Ilyen előkészületek után fog ebédjéhez, amikor jelentik neki Sternberg érkezését.

A gróf — mint legtöbbször — ezúttal is meglehetősen lompos öltözetet hord. Inkább mecklenburgi földbérlőnek nézné az ember, mint osztrák grófnak. Magatartása azonban nem minden elegancia nélkül való s nagyon elragadóan tud társalogni. Nem különösen jól nevelt kutyáját, Princet hozza magával kísérőként, amely egyetlen megbeszéléséről sem hiányzik.

Mindenekelőtt mindenféle közömbös dolgokról beszél, miközben Schratt asszony megtalálja a módját, hogy úgy irányítsa a társalgást, hogy hiúságának hízelegjen. Írásai iránt érdeklődik, amelyek az »Emlékezések a búr háborúból« és a »Katonai tollrajzok« címet viselik, valamint új munkájáról »A Habsburg-ház agóniájáról« kérdezi, amelyen a gróf éppen dolgozik. Aztán az ellene kiadott röpiratokról beszél, amelyekre a gróf válaszolt is.

— De hát mindennek ilyen nagy lármával kell történnie? Közben kínálja, hogy töltsön a Burgundiból.

— Más szavakkal bár, de öfelsége is a szememrehányta ezt — mondja, miközben nagy élvezettel felhajtja poharát, — de mit érnék el vájjon, ha nem üvöltének oroszlán módjára. Ebben a diszn ... ebben az országban ordítani kell, ha azt akarjuk, hogy egyáltalában meghalljanak.

Majd egy újabb pohár bor után:

— Nem vagyok wertheri természet, aki borsót fejt és nézi hogyan kenik fel a vajaskenyeret. Nem szenvedni, hanem teremteni akarok és megmutatni az erőimet. Hát mi az tulajdonképpen, mit cselekszem tulajdonképpen, ami úgy feldühíti az embereket? Harcolok a gonosz erők ellen és a szegények mellé állok. Nagyságos asszony emlékszik a Hilsner-esetre. Ha közbe nem lépek, jóvátéhetetlen igazságtalanság történik. És hogy volt az a Walburg-féle dolog? Ernő főherceg szánalmasan viselkedett, amikor Rainer főhercegre hagyta a vagyonát, anélkül, hogy egyetlen fillért is juttatott volna természetes fiára, aki mint pincér, Budapesten kereste keserves kenyerét. Nos, gondom volt rá, hogy Walburg hozzájusson ahhoz, ami megilleti. De amiért támogatam az egész udvar a nyakamra zúdult.

— Nos, ott nem valami nagyon szeretik Önt, de hagyjuk ezt. Inkább beszéljünk valami másról. Ön lovagiasan gondolkodó ember, miért támadja így az öregurat, miért hányja szemére magas korát és az ezzel járó fogyatékoságokat? Elfelejtette talán, hogy uralkodásának e hatvan éve alatt mit tett az államért? És ha ezt nem is hajlandó belátni, igazságos ember létére be kell látnia, hogy e két emberöltő folyamán szakadatlanul dolgozott és minden törekvése az volt, hogy mindent jól és helyesen csináljon. De még ha ezt sem volna hajlandó elismerni, kedves grófom, akkor a jó szívéhez fellebbezek! Gondoljon csak arra, mi mindenben ment keresztül a császár. — csak az utolsó húsz esztendőben, — ennek még a legkeményebb ember szívét is meg kell indítania. Ilyen támadások, kedves Sternberg gróf nem méltók Önhöz!

És amikor nem kap választ, folytatja:

— Én csak nő vagyok. Nincs is jogom, hogy szemrehányást tegyek Önnek, de valakinek a lelkére kell beszélnie, ha már a barátai nem teszik. Hátha én vagyok egyetlen igazi barátja. Akik örülnek, amikor Ön szitkozódik, talán nem is igazi barátai Önnek. Ezek, ha majd egyszer netán rosszra fordul sorsa, az elsők lesznek, akik szembefordulnak önnel és Önt fogják majd szidni. Hiszen tudja, mi volt, amikor visszatért Afrikából. Az ellenségei nem fogják jótanácsokkal ellátni. Így aztán fogadja csak meg az *én* jótanácsaimat, mert én csak jót akarok velük.

A csendet Schratt asszony töri meg:

— Hiszen, úgy, ahogy eddig élt, nem élhet tovább. Nem, ezt ön is elismeri. Tudom én ezt nagyon jól. Megint tisztté kell lennie, hogy mindenütt mint tisztelt és becsült ember jelenhessék meg. Most a becsületszavát kell adnia nekem, gróf úr, hogy soha, soha többé semmit sem mond és semmit sem cselekszik a császáruk ellen.

És a féktelen, fékezhetetlen gróf engedelmesen feláll, kezét nyújtja Schratt asszonynak és látható megindultsággal mondja:

— Becsületszavamat adom.

— Jó, — mondja Schratt asszony csaknem ünnepélyes hangon, — én pedig most becsületszavamat adom Önnek, hogy három hónapon belül visszanyeri tisztí rangját. Gondom lesz rá.

1908 decemberében Adalbert Sternberg grófot harmadízben veszik fel a cs. és k. hadseregbe, kapitányi rangban, amelyben meg is maradt a hadsereg felbomlásáig.

Első, ulánus egyenruhában tett látogatása a Gloriette-gassenak szól.

Később, hatvanadik születésnapján elküldi »gyónását« Schratt Katalinnak:

»Nem voltam erénycsősz, nem is voltam szakadatlanul józan. Nemcsak névjegykártyákat, egyéb kártyákat is ismertem. Sok embert megpofoztam, sokat sebesítettem meg párbajban.

Többet jártam kocsmába, mint templomba és kápolnába. Mindenfajta és minden fajú asszonyokat és lányokat tartottam karjaimban. Tizennégyszer elestem, de nem buktam el.«
Utoljára a háború végén látogatja meg Schratt asszonyt, amikor Karl Renner már átvette a kormányzást és a nemesiséget eltörölte Ausztriában. Sternberg névjegye ebben az időben nagy derűtséget keltett:

ADALBERT STERNBERG

a Sternberg grófok családjából
nemességét adományozta Nagy Károly
nemességétől megfosztotta Renner Károly.

Sternberget az irodalom is megörökítette. Hugó von Hofmannsthal róla mintázta *Rózsalovag-jának* feudális földesurát Lerchenau Ochs bárót.

61

K Ä R N T N E R R I N G 4

Schratt Katalin öregedésével — 1905-ben már ötvenéves — a gloriettegassei ház a téli tartózkodásra lassan-lassan alkalmatlanná válik. Ehhez járul még, hogy már meglehetősen nehezeére esik, ha a városban kell látogatást tennie.

Így jut Schratt Katalin a Bécs legelőkelőbb helyén lévő palotához, I. ker., Kärntnerring 4. szám alatt. Rézsút szemben áll ez a ház az operával, a Bristol szálló átellenében. Magányos hölgy számára túl nagy ez a palota, valóságos útvesztője a lépcsőknek, folyosóknak, egymásbanyúló termeknek és szobáknak.

Ennek a palotának az életformája semmiben sem különbözik az Auerspergek, vagy Wenckheimék rezidenciáinak életétől. Miként ott is, itt is meglehetősen szertartásosan megy végbe minden, különös tekintettel rangra és társadalmi állásra. Így például, ha olyan személyiség érkezik, aki zárt koronát visel kocsiján, háromszoros csengőjelet ad a kapus a lakásba. Két csengetés hangzik el, ha a nemesség köréből érkezik valaki, egy csengetés jelzi viszont a kevésbé magas állású látogatót.

Ebben a házban tölti vakációit Schratt Katalin fia, Tóni. Már elvégezte a Theresianumot és most hivatást szeretne választani. Apja életpályáját akarja követni: a diplomáciai pályára készül.

Amióta Schratt Katalin elszakadt Kiss Miklóstól, csak laza kapcsolat áll fenn a házastársak között. Válast nem kísérelt meg egyikük sem. Érintkezésük csupán arra szorítkozik, hogy bizonyos alkalmakkor életjelt adnak magukról egymásnak s hogy Schratt asszony beszámol fiúk fejlődéséről. Ezek a levelek szerteszét járnak a világban, mert Ittebei Kiss Miklós nyugtalanvérű ember, aki nem sokáig bírja ki egyhelyben.

De öregedésével ő is arra vágyik, hogy szilárd talajt érezzen a lába alatt s oly feladatot lásson maga előtt, ami foglalkoztatja, de egyben jövedelmet is biztosít neki. A császárnál történt közbenjárás után felveszik a konzuli karba és először Kairóba, később pedig Algírba kerül konzuli minőségben. Itt, Északafrikában, távol a császárvárostól, osztrák-magyar konzulként, 1906-ban meghal Ittebei Kiss Miklós.

Gyermekükön és közös nevükön kívül huszonöt év óta semmi sem köti már össze őket. Gyásza tehát nem lehet valami nagy és barátai meg is értik ezt. Gonosz nyelvek azonban mégis »víg özvegy«-ként emlegetik változatlan életörömeért.

Ebben az évben, 1906-ban egész Bécs egy Lehár Ferenc nevű katonakarmester operettjének, *A víg özvegy*-nek jegyében áll. Mindenki azt reméli, hogy ezzel az operettel végre megtalálták az oly sok bukással sújtott *Theater an der Wien* közönséget vonzó műsordarabját.

A *Víg özvegy* szövegírója, Victor Léon gyakori vendég Schratt asszonynál, aki egy alkalommal a császárnak is bemutatja. A próbák után gyakran keresi fel Léon a Schratt-házat, hogy vigaszt keressen. Mert ezek a próbák korántsem úgy folynak le, mint ahogy szövegíró és zeneszerző elképzelték. Karczag, a színház igazgatója különösen csalódott és »szörnyű bukás« ördögét festi a falra, mert véleménye szerint ennek az operettnak egy unalmas és semmikép sem víg özvegy a hőse.

Karczag is felkeresi a tapasztalt udvari színésznőt, hogy betekintést engedjen neki a »szerencsétlenségbe«, amely sorszerű bizonyossággal közeledik színháza felé:

— Ki sem jövök már az izgalmakból. Sajnos, elfogadtam Lehár úrnak ezt az operettjét és most rá kell jönnöm, hogy ezzel a vacaksággal igazgatói praxisomnak legnagyobb bukását fogom megélni. Amellett a próbák sem mennek rendben, mert a zeneszerző éppen oly kevésbé van még készen darabjával, mint a szövegíró, mindent megváltoztatnak, felforgatnak, ahogy éppen tetszik nekik. A próbák! Ilyesmit Ön még nem látott! El sem képzelheti az ember! Olyan minden, mint a bolondok házában. Még szerencse, hogy keveset költöttünk erre az özvegyre és hogy csak a régi jelmezeket és díszleteket használtuk fel.

1905 december 30-án van a bemutató előadás. A címszerepet Mitzi Günther játssza, Daniló szerepét Louis Treumann alakítja. Schratt asszony tanúja a Bécs színházi történetében egyedülálló sikernek. A lelkes közönség még a vasfüggöny leeresztése után sem mozdul helyéről mindaddig, míg a zeneszerző, a szereplők, és a boldogságtól sugárzó Karczag igazgató újra meg nem jelennek a lámpák előtt.

Bécs az operett dallamait zümmögi és énekli, az egész város tele van lehári valcermuzsikával és még a divat is víg-özvegy-módra alakul. Schratt asszonynak azonban el kell túrnia, hogy az egyik élclap karikaturistája »víg özvegyként« ábrázolja, amint felemelt pezsgőspoharat tart a kezében.

Ebbe a még utoljára oly könnyed bécsi légkörbe lép be az az asszony, akinek Strauss János »*Bécsi bonbon*«-ait ajánlotta: Metternich Paula hercegnő. Még az 1875 évből ismeri Schratt asszonyt, amikor együtt szerepeltek az »Olymposzon« Dietrichstein hercegnő előkelő szalonjában egy jótékonycélú előadás alkalmával.

Hosszú megszakítás után találkozik újra Schratt Katalin a hercegnővel, vagy ahogy Bécsben nevezik »a szép csúnya nővel«. A hercegnőt oly nagyon érdeklő színház köti össze őket. Mindig érdekes történeteket tud mesélni életéből, ha közben meglehetősen borsos kifejezésekkel fűszerezi is elbeszélését. Egyébként is nyers és nem tud uralkodni magán és nem legenda, hogy a Demel-cukrászdában magas kora ellenére elragadta egyszer a temperamentuma és öklével unokatestvérének, Melanie hercegnőnek arcába sújtott.

A rokonságról meglehetősen keveset tart a hercegnő. Csupán nagyapjáról, Metternich kancellárról beszél tisztelettel. Aztán rágyújt erős szivarjai egyikére — apjától, a híres lovastól, Sándor Móric gróftól tanult meg dohányozni — és mindenféle, jellemző és érdekes történeteket mesél az öreg kancellárról:

— Nagyapám rendkívüli módon szerette az állatokat. Azt hiszem, még az embereknél is jobban szerette őket. Soha nem ment vadászni, titokban kinyitotta az egérfogókat, cukrot szórt az íróasztala alá és az volt a legnagyobb öröme, ha házi-egere megjelent és társait is magával hozta. A komornyikjára, Giroux-ra is nagyon jól emlékszem még. 1813 október 20-án hercegi rangra emelte nagyapámat a császár. E napon Giroux megkérdezte nagyapámat, hogy melyik kabátját akarja felvenni, még pedig a következőképpen:

— Főméltóságod azt az öltönyt veszi fel, amelyet az excellenciás úr tegnap is viselt?

De a legpompásabb műsorszám az elbeszéléseknek mégis a Tanhäuser párisi bemutatójáról szóló történet marad. Akkoriban a párisi osztrák-magyar követ felesége volt, ahol mint

Eugénia császárné barátnője olyan befolyásra tett szert, hogy minden kérdésben — még politikai kérdésekben is — hozzá, »a szép csúnya nőhöz« fordult mindenki. (Mert Parisban is így hívták, »*la belle laide*«..) Ezáltal persze férje, a követ háttérbe szorult.

Szivarja füstjébe burkolózva ül Schratt asszony szalonjában és feleleveníti a párisi Tannhäuser-bemutató történetét. A széke melletti állólámpa ernyőjét behúzza, mintha fátyolba akarná vonni a jelent, hogy a múlt emlékeit annál élesebben láthassa:

— Nyilván tudják, hogy akkoriban, amikor férjemmel Parisban éltem, bevett szokás volt az operában, hogy pontosan fél tízkor balettbetétre került a sor, tekintet nélkül arra, hogy milyen operát játszottak.

A párisi klubokban széltében-hosszában beszéltek, hogy a Tannhäuser-ben a Vénusz-jelenet kivételével nem fordul elő balett. Minthogy Wagner Richárdot és Tannhäuser-jét én protezsáltam, barátaim arra kértek, beszéljem rá Wagnert, hogy illesszen egy balettet operájába és tekintettel a szokásos időpontra, lehetőleg a második felvonás dalnokverseny-jelenetébe. Wagner azonban felháborodottan elutasította a kérést.

1861 március 13-án — döntő jelentőségű nap ez az opera történetében, — a Rue Lepelletier-re hajtottam férjemmel, ahol akkoriban az opera állott. Amíg a páholyunkhoz vezető lépcsőn felfelé haladtunk ismerőseinkkel, minden oldalról kérdésekkel ostromoltak: — Sikere lesz az Ön Wagner-jának? Voltak, akik figyelmeztettek: — Legyen elkészülve, hogy kifütyülük a pártfogoltjai. Mások viszont már kész voltak ítéletükkel, mielőtt még az operát hallották volna: — Miért akarja ránkerőszakolni ezt az urat, aki hadat üzen minden dallamnak?

Páholyunkból is megfigyelhettük a nézőtér ellenséges hangulatát. Aztán megjelent pulpitusán Haindl karmester, ez az álomszuszék és felemelte pálcáját. A karzatról elhangzó éles füttyel indult a nyitány. A Vénusz-jelenetet még csak

túrték, egész a változásig. Amikor *azután* felcsendült a pásztorfiú éneke, hangos kacagás zúgott fel és egy hang kiáltott a pásztorfiú felé: — Abbahagyod végre a furulyázást, te fajankó?!

Fütyülés, üvöltözés kezdődött, kacagás hallatszott, majd megvető csend támadt. Csupán a wartburgi bevonulás hatott indulószerű zenéjével, sőt ez még némi bátortalan tapsot is aratott. De ettől fogva aztán katasztrofálisan romlani kezdett a helyzet. Egyetlen kéz nem mozdult többet, ha csak azért nem, hogy a fütyülőket a szájakhoz emeljék. Elsőrendű bukás volt.

A hercegnő hallgat. És hallgat Wagner iránta tanúsított későbbi hálátlanságáról és feledékenységéről is, pedig ő volt az első, aki a diadalhoz vezető útját egyengette.

Schratt asszonynak arra az időre kell most gondolnia, amikor titkos jegyesével, Kiss Miklóssal először hallgatta a Tannhäusert az operában és látta Wagner Richárdot.

De mindez régen volt és olyan már, mint egy távol múltak sötétjébe és feledségébe hullt világ.

62

AZ ÖREG ÚR

Az ilyen történetkéket, mint Metternich hercegné vagy a párisi Tannhäuser-bemutató históriája, Schratt asszony továbbmeséli a császárnak, aki még mindig szívesen hallgatja az ilyesmit reggelizés közben.

— Meséljen még valamit erről az öreg uszkárképű Metternichnéről. Paartól hallottam nemrégiben, hogy valami jég-ünnepély alkalmából a Laxenburgi tavon korcsolyázott. Az a vénasszony!

A császár, aki sokkal idősebb a hercegnőnél, ilyen kijelentések alkalmával megfélekedzik a maga koráról. Így például, mikor báró Bolfras tábornok Rainer főherceg halálhírének közli vele, így kiált fel:

— De hiszen aggastyán volt már!

És amikor Adelgunde modenai hercegnő meghal:

— Ebben a matuzsálemi korban már megváltás volt a halál ennek a szegény asszonynak.

A császár korának növekedésével megváltozik a Glo-riettegasse élete is. Az öregúr már csak reggelire jön át, utána azonban dolgozószobájában marad és csak szép időben kocsizik ki rövid időre. Így történik azután, hogy a nagyságos asszonynak gyakrabban kell átmennie a kastélyba.

Ezekben a napokban sokat beszél vele a császár politikáról mert az európai helyzet Bosznia-Hercegovina okkupációjával jelentősen romlott. Megint közvetlen háborús veszély áll küszöbön. Az angolok »Aerenthal példátlan ügyetlenségéről« beszélnek, akit Edward angol király — jöllehet régi szokása szerint szívesen hallgat zsidó tanácsadókra, — »*slippery way*«-nek nevezett. Parisban kételkednek a császár tisztánlátásában, Oroszországban »kihívásnak« minősítik az annexiót, II. Abdul Hamid pedig úgy érzi, hogy a »Ballhausplatz becsapta és elárulta.« Ehhez járul még a monarchia délszláv nemzetiségeknek az annexió következtében történt számszerű növekedése, ami maga után vonta magyarok és csehek közeledését védekezés céljából.

Egy kikocsizás alkalmával erről a fenyegető veszedelemről beszél a császár Schratt Katalinnak;

— Népeimet nem történelmi események, hanem abszolút szükségszerűségek fűzték egybe. Éppen ezért a monarchia nem mesterséges, hanem szerves és mint ilyen, kétségtelenül szükséges alakulat. Menedéke ez az állam valamennyi Közép-európába szakadt nemzeti szórványnak, amelyeknek önmagukra utalva száználmasan és kétségbeesetten kellene tengődniük és minden hatalmasabb szomszéd játékszerévé válná-

nak, míg így egyesítve, közösségükben nemcsak tiszteletet parancsoló hatalmat képviselnek, hanem a kölcsönös gazdasági és szociális segítség révén lényegesen biztonságosabb és kedvezőbb fejlődési feltételeknek vannak birtokában. Viszont az, hogy egy ilyfajta közösséget vezetnie is kell valakinek, csak magától értetődik.

Ráncos kezével megdörzsöli a szemét, mintha csak valami kellemetlen látványt akarna elhessegetni:

— Ez a vezetés eddig egyedül a németek kezében volt. Most osztozniok kell a magyarokkal. Hogy ez célirányos és üdvös dolog-e, afelől mindenestre lehet vitatkozni. Egyelőre bele kell nyugodnunk, ha még oly nehezünkre esik is.

Ebben a végletekig feszült politikai légkörben éli meg I. Ferenc József uralkodásának hatvanadik évfordulóját. Oly kivételes jubileum ez, amelyre csak nagyrítkán adódik példa a történelemben. A XIX. században mindenestre két ilyen évfordulóra is sor kerül, mert Victoria királynő is megülhette ugyanezt az ünnepet (1897-ben.) Ferenc József azonban négy esztendővel felülmúlja a nagy királynő uralkodási idejét.

Az agg császárt még egyszer megörvendeztetheti a hódolat egész különleges formája, ami meggyőzi, mily fontosnak tartja német szövetségese, hogy tiszteletét kifejezésre juttassa. 1908 május hetedikén délelőtt valamennyi német fejedelem kíséretében — akiknek sorából csupán a hesseni nagyherceg hiányzik, — Schönbrunnba érkezik II. Vilmos császár, hogy atyai barátjának a német birodalom szerencsekívánatait tolmácsolja.

— Lélekemelő pillanat volt, — meséli később Ferenc József Schratt Katalinnak, — a német fejedelmek gyülekezését magam előtt látnom. Egyike volt utolsó boldog napjaimnak, mert azután már csak rosszban volt részem.

A császár csak egészen ritkán hagyja el Schönbrunn. Az ily kivételes alkalmakat reprezentációs kötelezettségek szolgálatják, mint például az évről-évre megisméltendő úrnapi körmenet. Ebben az évben különösen megerőlteti a Szent

István-templom körüli lassú menetelés. Egészen kimerülten tér haza és csak estefelé kéreti magához Schratt aszszonyt.

Jóllehet csak ketten ülnek az asztalnál, ugyanolyan pompásan van megterítve, mint a nagy bankettek alkalmával. Étkezés közben a délelőtti úrnapi körmenet lefolyásáról mesél a császár:

— Egy ifjúkori olvasmányomra kellett ma gondolnom. Annak idején kívülről megtanultam. Goethe *Dichtung und Wahrheit-jének* egy részlete ez, amely a frankfurti császárkoronázást írja le. Nagyon jól emlékszem, mint tér vissza gyönyörű koronázási díszben a dómból Ferenc István, akinek láttán az erkélyen várakozó Mária Terézia császárnő Nagy Károly szellemét véli maga előtt látni. Sójajtvá emeli fel a császár csodaszép kesztyűkbe bujtatott kezét a jogarral és az országalmával, hogy megmutassa Mária Teréziának, aki erre szünni nem akaró kacagásba tör ki. Ugyanígy tűntem ma önmagamnak pompás öltözékemben, csak éppen nem volt senki, akire a Szent István dómból kilépve feltekinthettem volna.

Minden látogatásáról, amelyeket még vállal a császár, beszámol barátnőjének. Így Henriette főhercegnőnek Schratt Katalin szülővárosában, Badenben tartott esküvőjéről is.

Nem sokkal ezután maga Schratt Katalin is felkeresi szülővárosát, ahol súlyos betegen fekszik régi barátnője, Pauline Lucca. Feledhetetlen órákat töltött vele annak idején Berlinben 1872-ben, majd később Ischlben, amelynek közelében először találkozott a császárral a frauensteini kastélyban. A berlini udvari opera egykori primadonnája, — azóta Rhaden-Walhofen báróné — most bénán ül karosszékében.

Mínthogy Baden sem szerez már neki gyógyulást, visszaviteti magát városi palotájába, a Jaquirlogasseba, ahol 1908 február 28-án meghal. Halála súlyos veszteség Schratt Katalin számára. Mindinkább ritkul a régi pályatársak sora.

Lucca utolsó gondolatai a kedves Ischlbe szálltak. Közvetlenül a halála előtt mondotta még Schratt Katalinnak:

— Ha még csak egyszer ott lehetnék. Úgy vágyom a nyár, a zöld Traun után, az ischli dombos, tarkavirágos rétek után. Sehol nem illatoznak úgy a virágok, mint Ischlben.

A Felicitas-villában töltött nyári idő Schratt asszonynak is Eldorádót jelentett a hosszú téli városi hónapok után.

1910-ben megint jubileumot ülnék és Ischl buzgón készül is rá: a császár nyolcvanadik születésnapját. A nagy nap előestéjén felavatják az óriási Ferenc József-keresztet az Elferkogelen. Azután megalakul a parkban a hódoló fáklyásmenet, hogy a császárvilla agg lakóját üdvözölje.

Ezekben az ünnepi napokban Ischl tele van vendégekkel. Egyedül a császári házat hetvenkét személy képviseli. Megérkezik továbbá rövid tartózkodásra a német császár, feleségével, Viktória Augusztia császárnéval és három fiával, hogy személyesen adja át szerencsekívánatait. Ezután távoli rokonok egész sora következik, mint például a schleswig-holsteini hercegi pár, Bourbon Alfonz, feleségével Mária de la Nieveszel. Ezek a vendégek sűrűn keresik fel a Felicitas-villát is és így e napokban, augusztus 18-a körül, Schratt asszony is meglehetősen mozgalmas életet él.

A születésnap estéjén ünnepi előadást tartanak az ischli városi színházban. *Az elvarázsolt kastély* című operettet játsszák, amelyben egy ismeretlen szubrett is fellép: a brünni Jeritza Mária kisasszony, aki ezzel a szereplésével indul diadalmas útjára.

A nyolcvanéves császár még most is kínosan ügyel az udvari etikett szigorú betartására, még ha kényelmetlenségekkel jár is. Így például Gizella lányát, aki erre az alkalomra Ischlbe érkezik, úgy kezeli, mint egy idegen uralkodóház tagját és ezt úgy juttatja kifejezésre, hogy feltűzi a bajor

Szent Hubertus-rendet és kíséretétől is megköveteli, hogy ez alkalommal bajor érdemrendjeiket viseljék.

Vadászöltözetétől eltekintve egyetlen egy alkalommal látja csak Schratt asszony polgári ruhában a császárt, még pedig amikor a bajor hercegi pár látogatásának viszonzására inkognitóban Münchenbe utazik és elutazása előtt felkeresi, hogy elbúcsúzzék tőle.

A jubileum után csend áll be. Ami még következik, behúzódot élet csupán a schönbrunni kastély néhány szobájában, Schratt asszony, a két szárnysegéd, a két komornyik és mindenekelőtt a császár kezelőorvosának, dr. Josef Kerzl udvari tanácsos, vezérfőtörzsorvosnak oltalmában.

Közöttük Schratt asszony az egyetlen, aki még innen van a hatvanadik évén. Amikor Botho von Hülsen-Haeseler gróf, berlini főintendáns, — annak a Botho von Hülsennek leszármazottja és utóda, aki Schratt Kati kisasszonyt tizenhétéves korában a berlini *Königliches Schauspielhaus* tagjául szerződtette, — a kámtneringi palotában tett egyik látogatása *alkalmival* megemlíti a császár környezetében élő emberek magas korát, Schratt asszony ezzel a magyarázattal szolgál:

— Gondolja csak meg, excellenciád, hiszen a császár maga is öreg ember már és így igazán érthető, hogy a fiatalabb segédezők kevésbé kellemesek a számára. Egyébként az Ön császárat, I. Vilmost öregúrkorában szintén csak öreg generálisok vették körül és igazat kell adnia nekem, amikor azt állítom, hogy mindhárom háborúban egészen jól csinálták a dolgukat. Mire Hülsen Haeseler így válaszol:

— Igaza van, nagyságos asszonyom, de gondolja csak el, hogyan alakult volna a dolgok, ha fiatal tábornokaink lettek volna.

A hetvenévesek e schönbrunni gyülekezetében legfontosabb személyiség Kerzl dr. a császár udvari orvosa. Rendkívül művelt és tudományosan képzett ember, aki érti a módját, hogyan maradjon tapintatosan és óvatosan a császár közelében anélkül, hogy a terhére válnék. Mintaszerűen gondját viseli

az öregúrnak és megvalósítja életelvét, amely szerint »a jó orvosnak jó embernek is kell lennie«.

1911-ben súlyos bronchitisszel megbetegszik a császár. Schratt asszony e válságos időben több időt tölt a kastélyban, mint a saját házában. A császár legyőzi a betegséget, de ennekutána hosszabb ideig a legnagyobb gonddal kell ügyelnie magára.

Kerzl dr. csak vonakodva enged páciense kívánságának, hogy a karácsonyi ünnepeket — mint eddig is mindig tette, — lányának, Mária Valériának családjá körében, Wallseeben töltsse el.

Amikor azután visszatér Schönbrunnba, egész kocsi-rakomány karácsonyi ajándékot hoz magával, vázákat, szobrocskákat, kötött holmikat, gyöngyöket, batik-kendőket, mind, amivel megajándékozták és amikből már valóságos raktára van.

Hazatérésekor barátnöje ajándékait találja dolgozó-szobája asztalán: egy vastag, puha ágyelő-szőnyeget, mert a régi már kopott és elhasznált; azután egy vastag vörös filcből készült, erős, stabil spanyolfalat, amelyet munkaközben az íróasztal és az ablak közé állíthat, nehogy huzatot kapjon, — és egy új köpenyt, amilyent a reggeli kávézások közben szokott viselni. Mindezekért meghatottan mond köszönetet a császár.

Amikor este belép hozzá Paar gróf a főudvarnagyi hivatal iratmappájával, a császár rámutat ajándékaira:

— A nagyságos asszonytól ...

A két férfi, akik csaknem két emberöltön át dolgoztak együtt és egymás mellett, némán összenéz. Értik egymást szavak nélkül is. Aztán halkán megszólal a császár:

— Kérni akarom, nagyon kérni az Istent, hogy még soká megtartsa nekem.

63

REVOLVERLÖVÉSEK SZARAJEVÓBAN

A trónörökös harca »a múmiakamra« ellen akkor éri el tetőpontját, amikor ez az ősz Beck grófnak, a császár mind- eddig első katonai tanácsadójának nyugdíjazását követeli és keresztül viszi.

Schratt asszony, aki mindig és mindenről jól értesül, tud az indulatos trónörökös kitöréseiről is.

— De nekem az nem elég, hogy ez a hetvenhétéves aggastyán eltűnik, Paarnak is mennie kell és Bolfrasnak is és vele együtt az egész kiöregedett tábornoki karnak. Senki sem akar az utódjának helyet csinálni és akkor aztán persze olyasmik történnek, mint amit a legutóbbi hadgyakorlatokon magam tapasztaltam: az egyik dandár parancsnokát holtan találták szállásán. A halál oka — aggkori végelgyengülés. Hát kérem szépen! Egy aktív tábornok a hadgyakorlatok kellős közepén meghal végelgyengülésben!

Más forrásból szelídebb belvedereit hangokról is hall Schratt asszony:

— Őszintén szólva, megértem őfelségét. Tisztelettel meghajlok a császár előtt. Nyilván a legjobbat akarja. De hát lehetetlen, hogy ő legyen az egyetlen ember az egész világon, akire nem állanak az elhasználódás törvényei. Nyugalomra lenne szüksége, ápolnia kellene magát és a munkát a fiatalabb nemzedéknek átengednie, amelynek van ereje és érzéke a Jelenhez. Ezt az erőt és ezt az érzéket az öregúr nem tudja többé felmutatni. S ha egy-egy indítvánnyal akarok javítani valamin, a császár és az ősz tábornokok már jóelőre elutasítón csóválják a fejüket és megint csak ott állok a kínai fal előtt.

Berchtold a régi iskola diplomatája: földesúr, tökéletes társasági ember, de nem minden felületesség és póz nélkül való. Állandóan francia parfömök lengik körül. Ügyes és hajlékony ember, egyáltalában nem őszinte, sem a Ballhausplatzon, sem a magánéletben. Amellett birtokában van annak a csodálatos művészetnek, amellyel kétes helyzetekben udvariasan mosolyogva vissza tud vonulni. Ilyenkor valósággal belebújik magas állógallérijába.

Jóllehet a fiatalabb miniszterek közé tartozik, mégis titkos ellenfele a trónörökösnek és a háborús pártnak, miért is megkísérli, hogy e körök veszélyes mesterkedéseire felhívja Schratt asszony figyelmét. Aggodalma még növekedik, amikor a császár akarva-nemakarva »az összes haderők főfelügyelőjévé« nevezik ki a trónörököst.

Schratt asszony figyelmeztetései nyilván hatnak is az ősz császárra, mert bizalmatlansága a trónörökös és ennek környezete ellen megint fokozott mértékben nyilatkozik meg. Amikor Paar gróf Ferenc Ferdinándnak az 1913-i hadgyakorlatok befejezése alkalmából küldött hódoló táviratát a császár elé terjeszti, ez kiadja a rövid utasítást, hogy a táviratra csak szűkszavúan, formálisan, katonai hangnemben válaszoljanak.

Kevésbé illatos és kevésbé hajlékony, mint Berchtold, a hadügyminiszterre kinevezett lovag Auffenberg tábornok. Jóllehet, hosszú éveket töltött a szarajevói garnizonban, már akkoriban, hadtestparancsnok korában vendégeskedett a Schratt-házban. Auffenberg kistermetű ember és egyáltalában nem hat katonásan. Sokban hozzájárul ehhez a benyomáshoz, hogy orrcsipetője zsinórnját a füle mögé vezeti, valamint apró tipegő léptei és kifejezetten zsidós kézmozdulatai. Ez a hadügyminiszter inkább olyan, mint egy kritikus. És kritikus is valóban, aki kegyetlenül lerántja a leplet a hadsereg visszásságairól. A trónörökös vizsgálat tárgyává tette az első auffenbergi kifogásokat és helytállóknak találta azokat. Ez a körülmény nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Auffenberget a hadügyminisztérium élére kinevezték.

Schratt asszonynak Auffenberggel is alkalma nyílik a trónörökösről beszélni. A hadügyminiszter sokban csodálja Ferenc Ferdinándot, »szívós és csökönyös ember, de megközelíthetetlen, mint egy sziklafal» — mondja róla. Így állnak hát szemben egymással a sziklafal és a kínai fal.

Auffenbergnél lényegesen imponálóbb jelenség Hötzen-dorfi Conrad Ferenc báró, vezérkari főnök. Az ő kinevezése is a trónörökös műve. Schratt asszony még Ischlből ismeri Conradowat, ahol ez többször megfordult a Felicitas-villában. Mint Auffenberg, ő is cingártermetű, magashomlokú, felfeléfésült hajú, öszülő férfi. Világos szemei tisztaságról, de megvesztegethetetlen becsületről és elhatározó erőről beszélnek. Sovány arcához túl hosszúnak tűnik ezüstfém bajusza. Jelmondata, amelyet Schratt asszonynak mondott egyszer egyik együttlétük alkalmával, így szól: — »Ellensége vagyok a mindenki elleni viszályának és híve az erők Bécsben való egyesítésének.«

Minthogy Conradot a trónörökös támogatja, az öregúr előtt már eleve gyanús. Leplezetlen bizalmatlansággal, sőt ellenállással fogadja az új vezérkari főnököt. Schratt asszonynak mondja egy séta alkalmával:

— Conrad túl ideges és túlsokat ficáncol nekem. Mindig izgatott és van benne valami elsöprő erő, amellyel rá tud bírni a nekem nem nagyon tetsző dolgok aláírására is.

Ebben az évben már a szokottnál korábban, 1914 június 26-án kiköltözik a császár Ischlbe. Tulajdonképpen a trónörökös elől akar ezzel kitérni, aki ultimátumszerű követeléseivel és reformterveivel a terhére van. Amikor a császár először kocsizik ki a Traun völgyébe, elégedetten mondja Paar grófnak:

— Nagyszerű, hogy néhány nappal korábban jöttünk ki. Így majd most tovább élvezhetem Ischlt.

Ebben az évben a Felicitas-villa látogatói közé tartozik Spatenka dr. is, a bécsi *Tudományos Klub* vezértitkára. Arra kéri Schratt asszonyt, tegye lehetővé a számára, hogy Edison új találmányát, a *kinetofon-t* a császári villában bemutathassa. A császár beleegyezik és az előadás után nagy elismeréssel

nyilatkozik »a nagy találmányról«, amelyhez táviratban küldi Edisonnak üdvözlétét.

Egyébként azonban kevés alkalma nyílik a császárnak, hogy ilyen dolgokkal foglalkozzék. Berchtold és Tisza érkeznek Ischlbe, majd utánuk Stürgkh gróf az osztrák miniszterelnök és Pejacevics gróf horvát miniszter. Előterjesztések és tanácskozások követik egymást.

A Szerbiából és Boszniából érkező hírek nem teszik különösen tanácsossá, hogy a trónörökös az ott rendezendő hadgyakorlatokon résztvegyen. A császár 1910-ben volt utoljára Szarajevóban. Tulajdon tapasztalataiból ismeri a helyzetet és nem kívánja azt kihívásokkal súlyosbítani és felkavarni. A trónörökös boszniai utazását ilyen kihívásnak tekinti. De sokkal fáradtabb, semhogy az előretörtető trónörököst megállíthatná és minthogy kerülni akarja a nézeteltéréseket, útjára engedi.

Ez év tavaszán látta utoljára Schratt asszony a trónörökösöt. A schönbrunni kertben történt az utolsó találkozás. Akkoriban feltűnt neki, hogy a trónörökös mindinkább elhíz, hogy milyen egészségtelen színű, sápadt, likacsos az arca. Semmiben sem emlékeztetett a Habsburgokra. Sem a lelógó alsó ajkat, sem Miksának, »az utolsó lovagnak« kampós orrát nem lehetett arcán felfedezni. Amikor Schratt asszony egyszer felhívja erre a császár figyelmét, ez röviden válaszol:

— Hiszen őt is Este-nek hívják!

Schratt asszonynak a trónörökös ideges, sietős beszédmodora és mozgása is feltűnt. Valami erőltettség árad belőle, mintha csak erőszakkal hatást akarna kelteni és titkolt alacsonyrendűségi érzését így akarná elfojtani. Mindehhez a bizonytalansághoz sokban hozzájárul még nejének, Hohenberg hercegnőnek örökös kínos helyzeteket teremtő személye. Zsófia állandó áldozata lesz Montenuovónak, aki kötekedéseivel kínozza és lekicsinyelni igyekszik.

A császár nyilván tud főudvarmesterének e magatartásáról, de nem vet gátat elébe és nem akadályozza meg intézkedéseiben. Hagyja, hogy hadd gyötörjék »azt a nőt ott a

Belvedere«-ben, mint ahogy őt gyötörni igyekeznek mezekkel a mohó és meggondolatlan indítványokkal.

A trónörökös pár távollétében csupán a szárnysegéd, Ulirsch korvettkapitány marad a Belvedere-ben. Június 28-án délben 11 óra 30 perckor táviratot kézbesítenek neki, amely rövid pár szóban közli, hogy a trónörököst és feleségét Szarajevóban meggyilkolták.

Amikor Ulirsch telefonon érintkezésbe lép Ischllel, ott már értesültek a szarajevói merénylet híréről.

A hírt a szolgálattevő szárnysegéd, Paar gróf közli a császárral. A császárt a hír inkább megdöbbeníti, mint elszomorítja. Hideg nyugalommal adja ki rendelkezéseit, hogy készítsenek elő mindent a Bécsbe való visszautazásra, hogy a gyászünnepeket — mint elrendeli — már másnap megtarthassák Bécsben.

Délután 3 óra tájt Ischlben is ismeretessé válik a szarajevói hír. Schratt asszony éppen az Erzsébet-szállóból távozik, amikor látja, hogy a hirdetményt az időjelző házikóra kifüggesztik. Kocsit hozat és vissza akar térni a Felicitas-villába, amikor egy lakáj siet elébe és kéri, fáradjon azonnal a császári villába.

Mialatt az udvari vonat már befűtve áll, föl és alá sétál vele a császár a villa parkjában és rövid szavakkal magyarázza neki, hogy mi történt Szarajevóban. Aztán utal a várható következményekre, amelyek »nagyon komoly természetűek« lehetnek. Majd megáll és halkán elismétli, amit már Paar grófnak mondott:

— A Mindenható nem engedi, hogy megkísértsük. Egy magasabb hatalom íme helyreállította a rendet, amelyet én nem tudtam fenntartani.

Schratt asszony már elhatározta, hogy félbeszakítja ischli tartózkodását és követi a császárt Bécsbe, amikor Bolfras tábornok hangját hallja a lépcsőházban:

— Nos tehát, tudják az urak: az ischli tartózkodás ma félbeszakad, de csak néhány napra!

64

KITÖR A H Á B O R Ú

A császár már nyolc nap múltán, július 7-én visszatér Ischlbe.

Mozgalmas idők következnek és e napokban Schrott asszony csak ritkán látja a császárt. Rövid pársoros üzeneteiből értesül csupán a dolgok állásáról. Egyszer-egyszer meg is hívja a császár és kikocsiznak, miközben beszámol barátnőjének a nap eseményeiről.

A máskor oly csendes császári villába megérkezik Berchtold gróf, Bilinsky lovag pénzügyminiszter, Burián István, magyar királyi miniszter, Frigyes főherceg, gróf Czernin Ottokár és Krobotin lovag, az új hadügyminiszter. Mindez a nagy mozgolódás azt tanúsítja, hogy fontos megbeszélések folymatban.

A császár a kis szalonban fogadja a minisztereket, egy parányi Íróasztal mellett, amelyen minden egyes ceruzának, minden vonalzóknak megvan a maga szigorúan meghatározott helye. A császár nyugodt és mint hangoztatja, meg van győződve, hogy a szarajevói merényletnek nem lesznek komoly következményei. Ezt katonai irodájának főnöke Bolfras tábornok előtt is kijelenti, de mindenesetre hozzáfűzi, hogy ^Szerbiát meg kell rendszabályoznia

Bármennyire is ellenszenves volt számára a trónörökös, az a tény, hogy a nép egyszerű gyermeke fegyvert fogott az uralkodóház egyik tagjára, oly szörnyűnek tűnt előtte, hogy hite szerint csak a legszigorúbb büntetéssel lehet az ilyen gonosztettet megtorolni.

De most is megmutatkozik a császár végzetes tétovázása. Legelőbb is nem történik semmi, ami a tettenért Princip gyors megbüntetéséhez vezetne.

Annál inkább háborút viselnek — szavakkal. Hogy megfékezzék a háborús uszítókat, több oldalról rábeszéli Schrott asszonyt, hogy figyelmeztesse a császárt és bírja rá a közbelépésre. Mindezzel összefüggésben mindenekelőtt báró Tschirskynek, a német követnek nevét említik, aki — mint Schrott asszonyt biztosítják — Berlinton függetlenül dolgozik és elgondolásait a saját szakállára szándékozik keresztülvinni a Ballhausplatzon. E közlések szerint Tschirsky Szerbia ellen izgat, pontosan úgy mint 1908-ban tette és a legélesebb intézkedéseket követeli Belgrád ellen. Mindezt pedig azzal a látszattal teszi, mintha a Wilhelmstrasse beleegyezésével, sőt sugalmazására cselekednék. Ezzel szemben Schrott asszony előtt azt hangoztatják, hogy »ha a két császár Tschirsky kikapcsolásával közvetlenül lépne érintkezésbe egymással, teljességgel más légkört lehetne teremteni, amely a konfliktus békés megoldására vezethetne*.

A többi látogató aggodalmas kijelentéseiben is visszavisszatér Tschirsky neve, aki értette a módját, hogy néhány fontos személyiséget megnyerjen eljárásának és politikájának, így mindenekelőtt Berchtold munkatársát, Wiesner követet, Forgách és Hoyos grófokat, lovag Bilinsky pénzügyminisztert és különösen Conrad vezérkari főnököt.

Conrad — mint Schrott asszony értesül — bizalmas körben állítólag azzal okolta meg egy közeli háborúval kapcsolatos álláspontját, hogy Ausztria-Magyarország katonai helyzete évről-évre csak rosszabbodik és egy preventív háborúra való készenlét a legjobb eszköz lenne arra, hogy kifelé határozottságot mutassanak, befelé pedig a közös ügy érdekében minden erőt összefogjanak és így a monarchiát két irányban is megerősítsék.

Conrad e felfogásáról már Aerenthal is mesélt Schrott asszonynak, nem hallgatva el efelett az »útonállópolitika« felett érzett felháborodását. Amikor Schrott asszony erről a császárral beszél, ez helybenhagyóan bólint:

— Aerenthal tudta nyilván, hogy miért mondotta ezt.

Schratt asszonynak mindenesetre azt kell látnia, hogy a császár előtt két párt verseng és igyekeznek a döntését egyik vagy másik irányban befolyásolni és az uralkodót a háború vagy a béke politikájának megnyerni.

De a császár továbbra is kerülni akar minden erélyes lépést. A békét kívánja és erősen hisz benne, hogy meg is őrizheti, noha Schratt asszonynak meg is mondja, hogy »sötét erők azon dolgoznak, hogy a monarchiát háborúba sodorják«.

Megerősíti ezt Margutti, a császár katonai irodájába vezényelt szárnysegéd is:

— Schratt asszony sem nyilatkozott előttem másként, aki a császár közvetlen észrevételeire hivatkozhatott. Nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a császár a leghatározottabban ellene volt minden háborúnak, hogy erre soha semmiféle ürügyet nem keresett és nem is gondolt volna soha semmiféle ultimátumra, ha Németország, illetve Tschirsky úr erre nem szorítja. A császár határozottan kijelentette, hogy Németország kategorikusan követelte a Szerbia elleni ultimátum élehangú megszövegezését és végül is ez vezetett a háborúra. A minden engedékenységet kizáró német magatartásnak — így állítja Schratt asszony — Bécsben is erős hívei akadtak, élükön Montenuovoval, a mindenható császári főudvarmesterrel. Neki végre sikerült a császár rendíthetetlen békeszeretetét lassan-lassan megrendíteni.

A nyílt és tisztázatlan helyzet kellős közepén érkeznek meg — már jóval korábban július 25-ére jelzett látogatásukra — Ernő Ágost braunschweigi herceg és felesége, Viktória Augusta hercegnő, Vilmos császár egyetlen lánya. Ezt az egy évvel ezelőtt kötött házasságot örömmel látta Ferenc József, mert ezzel békés úton rendeződött a Welfek és Hohenzollernek régi viszálykodása.

Amennyire örült e látogatásnak a császár, oly alkalmatlannak találja vendégei érkezését most, ebben az órában, amikor a sorsdöntő elhatározás válik esedékessé.

A császár a parkba sétára kérte Schratt asszonyt ezen a vasárnap délutánon. Az ultimátumról beszél és igyekszik megnyugtatni magát, hogy adódott már egyszer hasonló eset. Hatvannégy évvel ezelőtt a poroszoknak küldött olmtüzi ultimátum. Akkoriban jól alakultak a dolgok. Miért alakulnának most másként?

Félhárom tájt elbúcsúzik barátnőjétől és a császári vilába indul. Az előcsarnokban már együtt van a kíséret, de a császár szokásától eltérően nem lép be, hanem kintmarad az előtérben. Nyugtalanul jár fel s alá, míg a Gmunden felől jövő cumberlandi kocsik láthatóvá válnak.

A császár az ebédlőterembe vezeti vendégeit, ahol azonban képtelen arra, hogy beszélgetésbe kezdjen. Magábamerülve ül az asztalnál, gondolatai az ultimátumnál járnak, amelyet most terjesztenek elő Belgrádban.

Alig távoztak el a braunschweigi herceg és felesége, — a park kapujában tömeg verődik össze és feszülten várakozik, hogy megtudjon valamit a döntésről — megjelenik a katonai irodában Berchtold gróf, hogy megvárja a belgrádi telefonhívást. Félhat óra. Hat óra. A döntés órája. Még mindig semmi válasz. Berchtold elhatározza, hogy átmegy a Bauer szállodába, mert »ma már nyilván nem jön semmi«.

Ekkor megszólal a telefon:

— Itt Bécs, hadügyminisztérium. E pillanatban kapjuk a telefonértesítést Budapesten át Szerbiából. Közvetlenül hat óra előtt átadták követünknek az ultimátumra adott szerb választ. A követ elfogadhatatlannak jelentette ki és személyzetével haladéktalanul elhagyta Belgrádot.

Schratt asszony este értesül, hogy a mozgósítást a »*a-formulán* (Balkán) szerint hajtják végre. »Első riadó-nap július 27-én, első mozgósítási nap július 28-án.«

A következő nap délelőttjén a parkba kéri a császár Schratt asszonyt sétára.

— Tegnap óta összetorlódtak az események, — magyarázza neki az elmúlt órák lefolyását — ha a háborúnak min-

den áron ki kell törnie, feltétlenül Szerbiára kell elhatárolódnia. Ma reggel nálam járt a trónörökös és megkísérelt rábeszélni, hogy térjek vissza Bécsbe. De ezt nem akarom megtenni. Olyan színben tűnnék fel, mintha *feladnám* a reményt a béke fenntartására. — Majd megáll egy pillanatra: — De ne hányják a szememre, hogy tétovázom. Magas koromnak semmi-kép sem szabad a dolgok folyását akadályoznia.

Ezen a délutánon a császár rövid látogatást tesz a Felicitas-villában. Lehangolt, de igyekszik leleplezni levertségét:

— Berchtold még tegnap este is biztosított, hogy egyedül csak Szerbiával van dolgunk és Berchtoldnak csak tudnia kell ...

A berchtoldi felfogást vallja gieslingeni Giesl Vladimír báró altábornagy, a volt belgrádi osztrák-magyar követ és ennek katonai attaséja, Gellinek őrnagy is. Szilárd meggyőződésük, hogy a háború lokalizálható. A harci kilátások tekintetében is megegyeznek a követ és attaséja:

— Szerbiát úgy meggyengítették a balkánháborúk, hogy nem gondolhat komoly ellenállásra.

Ez megint kedvezően befolyásolja a kissé már ülepedett hangulatot. Paar gróf meg is jegyzi Schratt asszony előtt:

— Ez a közvetlen forrásból származó hír remélhetőleg végét veti a körünkben uralkodó macskajajos hangulatnak.

De Paar másnap megint pesszimista lesz:

— Minden, minden rohamléptekkel halad a háború felé. Még jó, hogy egy nyolcvannégyéves ember nem egyhamar ír alá egy háborús kiáltványt.

De végül is Montenuovo erős befolyására és hitelesen még nem igazolt, de már hitelesként elébetárt hírek hatása alatt sóhajtva adja nagykihatású aláírását:

— Hát ide jutottunk! ...

Csak másnap, július 29-én adja ki a császár a rendelkezést a visszautazásra. A búcsúzásnál, másnap reggel gondterhesen mondja Schratt asszonynak:

— Mi történik majd ezután?

Az utazásnál a fiatal trónörökös huszáregyenruhában ül nagybátyja mellett. Rövid ischli tartózkodása alatt szerény viselkedéséért mind az udvar, mind a lakosság nagyon megkedvelte.

A kedves, vidám üdülőhelyen így indul útjára Ausztria tragédiája. Olyan most Ischl, mintha még egyszer ki akarná bontani az ősz császár előtt a táj minden pompáját. A nap ragyog a sétány felett, népviseletbe öltözött ischliek sietnek a pályaudvarra virággal a kezükben, hogy elbúcsúztassák az öregurat. Mozsarak durrognak, fekete-sárga zászlók lengenek az árbocokon, felharsan a »generálmars«, megjelenik a császár és mosolyogva integet mindenfelé.

Az udvari váróteremben elbúcsúzik a császártól a helység papja, Stadler plébános úr, áldón kiterjesztett kézzel vet keresztét a császárra, hogy utána hangot adjon kívánságának:

— A viszontlátásra, felség!

Ferenc József nem látja többé viszont Ischlt.

65

A VISSZAUTASÍTOTT MEGBÍZÁS

A fiatal trónörökös-főherceggel, Károlyyal szemben hasonlíthatatlanul több rokonszenvet tanúsít a császár, mint Ferenc Ferdinánd iránt mutatott, noha unokaöccsének házassága dinasztikus okokból nem is elégíti ki minden tekintetben. Zita pármái hercegnő ugyanis egy immár nem uralkodó fejedelmi ház sarja. Mindamellett — és ezt tartja a császár a legfontosabbnak — a trónörökös hitvese egyenrangú és ez eloszlatja az öregúr többi kifogását.

Három évvel ezelőtt, a schwarzaui esküvőn, szabadban készített csoportfelvétel alkalmával meghűlt és kínzó gégehurutot szerzett a császár. Ha erre az esküvőre emlékezik, sóhajtva teszi hozzá:

— Oh, az a szerencsétlen schwarzaui nap!

De Károly főherceg schwarzauban megkötött házassága boldog. Erről a császárnak is módjában áll meggyőződnie, mert a trónörökös pár gyakran heteken át vendégeskedik Schönbrunnban.

Természetesen elkerülhetetlen, hogy a »nagyságos asszony« és Zita főhercegnő ne találkozzanak a schönbrunni kastélyban. Jóllehet a két asszonynak sok közös jellemvonása van, — szigorúan hívő katolikusok mindketten — mégis csaknem teljesen idegenek maradnak egymás számára. Ennek nyilván Zita főhercegnő büszke magatartásában keresendő a legfőbb oka, ami már az első futó megismerkedésnél meggyőzi Schratt asszonyt, hogy ajánlatosabb a szívélyesebb kapcsolatokra irányuló törekvésekkel felhagyni.

Ezzel szemben a fiatal trónörökös figyelmes és udvarias magatartást tanúsít és igyekszik kifejezést adni Schratt asszony iránti tiszteletének.

A trónörökös családján kívül mostanában már kevés vendég érkezik csak Schönbrunnba. Mind nagyobb lesz a csend az ősz császár körül, aki csaknem fogoly módjára él Schönbrunnban; kiváltképpen amióta Montenuovónak esetleges tüntetésekre« való hivatkozással sikerült rábírnia urát, hogy a schönbrunni kastély parkjának még nyitott részét lezárassa. Ebben a csaknem légmentes elzártságban legendás alakká lesz a még élő, de népe számára mégis láthatatlan I. Ferenc József.

Mint hogy a császár lakosztályai sürgős átalakításra szorulnak, amelynek rendjén az északi szárny szobáit a naposabb oldalakra kell áthelyezni, Kerzl dr., az udvari orvos, karácsony táján maga is helyesli, hogy a császár az ünnepekre megint Wallseebe szándékszik utazni. De az orvos készsége

meglepi a gyanakvó öregembert és amikor megtudja, miért akarják eltávolítani Schönbrunnból, erősen vonakodik Wallseebe utazni. Maradjon csak minden úgy, ahogy van. S hogy ezt elérje, nem hagyja el megszokott szobáit.

Diadalmasan közli aztán Schratt asszonnyal, hogy ebben a harcban győzelmet aratott Kerzl doktor és cimborái felett.

Mindazt, ami eközben a harctereken történik, Krobotin hadügyminiszter, Georgi Landwehrminiszter, Hazai Samu báró magyar honvédelmi miniszter és Haus tengernagy mindennapos jelentései alapján élénk figyelemmel kíséri a császár.

A hadseregfőparancsnokság kezdetben Przemyslben, majd Neusandecben, végül pedig Teschenben székel, ahol a hadseregfőparancsnoki tisztséggel felruházott Frigyes főhercegnek kastélya áll. A hadseregfőparancsnokság merő kényelemszeretetből még akkor is Teschenben marad, amikor már a front az oroszországi előnyomulás következtében annyira távolesik, hogy a jelentések odajuttatása és a parancsok kiadása mind hosszadalmasabbá és nehezebbé válik.

Frigyes főherceg e magatartása ellen felszólal Conrad vezérkari főnök és kereken megmondja a császárnak, hogy nem lehet tovább Teschenből háborút viselni.

A császár, akit nagyon bosszant, hogy egy tábornok bírálni merészel egy nála idősebb főherceget, meglehetősen dühösen nyilatkozik Schratt asszony előtt vezérkari főnökéről:

— Ilyen emberre, mint ez a fellengzős terveket szövögető Conrad, nem ruházhatok teljes önálló hatáskört. Jobb szeretném, ha olyan vezérkari főnököm lenne, aki ahhoz is ért, hogyan kell vízzel főzni.

A császár ilyen kijelentései Zita főhercegnő füléhez is eljutnak, aki pedig semmit sem áhít erősebben, mint az általa annyira gyűlölt Conrad bukását.

A keleti megtorpanás és a szerb ellenállás pesszimistává hangolják a császárt. Amikor Frank tábornok a belgrádi bevonulás alkalmával hódoló táviratot intéz hozzá, bosszusan mondja Paar grófnak:

— Frank tábornok ne küldjön táviratokat, inkább vigyázzon jobban a hadseregére.

Amikor azután Potiorek visszavonulásának és Belgrád feladásának híre megérkezik, rezignáltan jegyzi meg a császár:

— Hogyan űzzön az ember ilyen gyalázatos hadvezetés mellett még csak félig-meddig is okos külpolitikát?

A kastélyban tett látogatásai alkalmával meg kell állapítania Schratt asszonynak, hogy nemcsak Paar, de az egész kíséret mindinkább pesszimistává lesz. Az előszobákban csak suttognak és alig merik elővenni a térképeket, hogy a csapatok által elfoglalt új állások helyét megállapítsák. Schiessl báró, a kabinetiroda igazgatója újra meg újra e szavakkal fogadja »a nagyságos asszonyt«:

— Rossz hírek, megint csak rossz hírek.

Montenuevo pedig megfélekedzik néhány pillanatra régi gyűlöletéről, amikor fejével a fiatalabb szárnysegédek felé intve odasúgja Schratt asszonynak:

— Ezek még mindig meg akarják nyerni a háborút!

Ezek közé az optimisták közé tartozik a fiatal Károly trónörökös is. Ha hazajön a frontról, jókedvűen és mosolyogva járkál az előszobákban, mulat az öreg urak aggodalmas arc-kifejezésén:

— Mennél távolabb kerül az ember a fronttól, annál inkább csökken a hadiszerencsénkbe vetett bizalom.

Károly román királynak, a császár személyes és megbízható jóbarátjának halálhíre nagyon lehangolja és gondterhessé teszi az öregurat, mert »mi történik, ha Ferdinánd, az új király szövetséget köt az antanttal és oldalbatámadja Ausztria-Magyarországot? «

Schratt asszonnyal közös sétáin a harcterekről érkező jelentések szükszavúságára panaszkodik. E jelentéseket a miniszterek terjesztik elébe.

— Ez pedig meglehetősen szűkös és nem is mindig tiszta forrás, ahonnan egyedül megtudhatok valamit.

Ha viszont olyan híreket hall, amelyeknek nem kellene eljutniok *hozzá*, mint például a cseh ezredek átpártolása az ellenséghez, ezt Schrott asszonynak köszönheti, aki szükégesnek tartja a császárt ilyen eseményekről is tájékoztatni.

Mackensen tábornagy Bécsen keresztülatutaztában kihallgatásra jelentkezik a császárnál. E kihallgatás után mondja Schrott asszonynak:

— Az ilyen emberekben sohssem lehet csalódni.

Olyan nagy hatással vannak rá a német sikerek, hogy ha nehéz szívvel is, de szeretné hadseregét német parancsnokság alatt látni. — Igen, ha nekünk is német vezetőink lennének — sóhajtja többször is és közben tábornokára Potiorekre gondol, akinek magatartását különösképp szánalmasnak tartja. Róla mondja Schrott asszonynak:

— A szarajevói merénylet óta állítólag úgy fél Potiorek, hogy még a házát sem hagyja el. Így azután mások jelentéseire van utalva, ahelyett, hogy kilovagolna és maga győződnék meg a dolgok állásáról. És egy ilyen ember vezeteti hadseregemet Szerbiában.

Tábornoki karának e fogyatékosága zavarba hozza a császárt, ha II. Vilmos közlgő látogatására gondol. De az öregúrnak kellemes meglepetésben van része, mert a feltűnően megöregedett Vilmos császár már nem beszél annyit és olyan hangosan, mint eddig és higgadtabbnak, megközelíthetőbbnek látszik. Amellett igyekszik a háború szerencsés kimenetelére vetett hitét hangsúlyozni, miközben azonban az öregúr nagy csalódására egyetlen szót sem ejt a békéről.

1914 decemberében Bécsbe érkezik II. Abbas Hilmi, az egyiptomi khedive. A háború kitörésekor a Boszporuszba futott be yachtjával, a *Niloufer-rél* és lehorgonyzott anyja kastélya előtt. Minthogy Wangenheim báró, a német követ nem bízott meg a khedivében és a követség therapiiai nyári épületéből figyeltette a yachtot, Abbas Hilmi engedélyt kért, hogy elhagyhassa Konstatinápolyt és Bécsbe utazhassák.

Imperial-szállóbeli lakásáról minden követ megmozgat a gazdag khedive, hogy Bécsben maradjon. Néhány barátja ajánlására — és közvetítésével is egyben — Schratt asszonyt is támogatásra kéri. Schratt Katalin fogadja a khedivét és lehetővé teszi, hogy későbbi genfi utazásáig zavartalanul Bécsben maradjon.

Szívesen látott vendége a Schratt-háznak Pál mecklenburgi herceg és felesége, aki született Windisch-Graetz hercegnő. A szélesszálló, vörösszöke oldalszakállas lovassági tábornok annyira tetszik Schratt asszonynak, hogy egy pezsgőzés alkalmával nevetve vallja meg neki:

— Ha fiatalabb lennék, fenség, nem haboznék!

Ugyancsak Schratt asszony viszi keresztül, hogy a beteges császár Kerzl dr. aggodalmai ellenére is fogadja a herceget Schönbrunnban.

De egyebekben csak nehezen bírható rá, hogy bármiféle ügyben is közbenjárjon a császárnál. Mindamelltt 1915 januárjában kényes politikai kérdésben fontos kéréssel fordul hozzá.

Az olasz kormány követeléséről van szó, amelynek értelmében Ausztria-Magyarországnak az osztrák Friault, Tiroli egész a Brennerig, valamint néhány dalmáciai szigetet Olaszországnak kellene átengednie, Triesztet szabad állammá nyilvánítania és Albániával kapcsolatban érdektelenségét kijelentenie.

E »követelés« kigondolója, mint Bécsben tudni vélik, Bülow herceg, római német követ.

Sonnino báró, olasz külügyminiszter ragaszkodik hozzá, hogy a Ballhausplatz határozzon, mert egyébként Olaszország kénytelen lenne jogos érdekei megvédésére fegyvert ragadni.

Schratt asszonnyal folytatott beszélgetései során a császár felháborodással beszél ezekről a követelésekről. Mit sem akar tudni az országrészek átadásáról, amelyeket elődeitől kapott örökségbe. Amikor a Rómából jövő nyomás erősödik, »valósággal beteg a dühtől«.

— Óh, csak elmúlt volna már a karácsony, hogy ne kellene rá emlékezni, hogy' éltem át tavaly ezt az ünnepet.

A Rómából jövő nyomáshoz még a Berlinből jövő nyomás is járul. Rendkívüli követként Berlinbe érkezik Wedel gróf, II. Vilmos főhadsegéde, hogy az öregurat az olasz kormány követeléseinek teljesítésére rábírja.

De Ferenc József, aki egyébként könnyen enged a német tábornokoknak, a »kívánságot« elutasítja és Wedelnek eredmény nélkül kell Schönbrunnból eltávoznia. Weedel távozása után elkeseredetten mondja barátnőjének a császár:

— A németeknek csak Elzász-Lotharingiát kellene átadniuk és ezzel nemcsak Olaszország hadbalépését akadályoznánk meg, hanem a legszebb békességben élhetnénk.

Az olasz követelések következtében megbukik Berchtold Lipót gróf külügyminiszter. Utóda Burián István gróf, aki hajlandó az olasz követelések egy részét teljesíteni, ha ennek az áldozatnak révén az Olaszország elleni háború elkerülhető. De a császár kijelenti Buriánnak, hogy amíg ő uralkodik, egyetlen egy várost sem enged át Olaszországnak.

Minthogy a Wilhelmstrassen belátják, hogy így nem mennek semmire — Bethmann-Hollweg birodalmi kancellár dolgavégzetlenül tért vissza és Bülow olasz hadikészülődésekre hívja fel a figyelmet Rómából, — II. Vilmos a sürgősségre való tekintettel gyors cselekvésre szánja el magát és ismét Bécsbe küldi Wedel grófot, ezúttal azonban Schrat asszonyhoz, azzal a kéréssel, hogy »a missziót a három állam üdve érdekében« vállalja magára.

Radziwill hercegnő írja erről 1915 február 24-én Robilant tábornoknak: »Tegnap óta nagy a nyugtalanság Berlinben. Úgy látszik, nem érnek el Bécsben semmit. Bethmann-Hollweg kancellár üres kézzel tért vissza, Ferenc József mit sem akar tudni Trentino elcsatolásáról és úgy látszik, párt alakul Ausztriában a német birodalom ellen. Most utolsó erőfeszítéssel Madame de Schratthoz fordulnak és ebből a célból Bécsbe küldték Wedel herceget, remélve, hogy majd rá tudja bírni

Madame de Schrattot, hogy barátját az elcsatolás ügyében meggyőzze.« — 1915 március 14-én ugyanennek a tábornoknak szóló levelében írja Radziwill hercegnő: »Ferenc József kedvelt barátója nem volt hajlandó a kívánt módon hatást gyakorolni a császárra.«

Schratt asszony nyilván nagyon jól tudta, miért nem engedett Wedel sürgetésének. Ismeri a császárt és tudja, hogy kitart ebben a kérdésben. Egyébként sem lát semmi indokot arra, hogy ebbe a tisztán politikai természetű ügybe beleavatkozzék, kiváltképpen pedig azért, mert egyébként sem kedvére való, hogy egy Berlinből kiinduló nyomással kapcsolatban igyekezzék hatni a császárra, amikor éppen Berlin semmiféle tekintettel sincs Ausztriára, az osztrák nemzeti érzésre és magára a császárra sem.

Újévre Nikita montenegrói király kénytelen békét kérni. A császár lehangoltságán ez mit sem változtat:

— Öreg ember ő is. Sorsa őszinte sajnálkozással tölt el. *Hodie mihi, cras tibi.*

Néhány héttel később látogatóba Schönbrunnba érkezik az osztrák-magyar tábornaggyá kinevezett Ferdinánd bolgár cár. Felkeresi a Kärntnerring 4. szám alatti palotát is és itt is megismétli ugyanazt, amit meggyőződéseként a császárnak mondott, tudniillik, hogy békét kell kötni; mennél előbb, annál jobb. A Verdun elleni ostromról nem sokat tart a cár. Ez csupán mérhetetlen áldozatokba fog kerülni, de a háború kimenetelén mit sem változtat.

Az olasz és a román hadüzenet után bizonyossággá válik a császárban, hogy a háborút nem lehet megnyerni többé. Schratt asszony igyekszik elosztatni az öregúr pesszimizmusát és a keleti és délkeleti német sikerekre hivatkozik, de a császár fáradtan legyint:

— Rosszul állunk. Rosszabbul, mintsem gondolnók. A nép éhezik és nem akar többé a háborúról tudni. Hogy fogjuk a telet kihúzni, nem tudom. Tavasszal békét kell kötnöm. Nem akarom, hogy egészen és menthetetlenül tönkremenjünk.

66

A CSÁSZÁR HALÁLA

1916 augusztus 18-án nyolcvanhatodik születésnapját ünnepelheti a császár. A tiszti kaszinókban megemlékeznek a ritka évfordulókról és éljent kiáltanak a legfelsőbb hadúrra, utána pedig eljátsszák a központi hatalmak négy himnuszát. Amikor a hadügyminisztériumban tartott ünnepély után a bolgár himnusz, a »*Sumi Marica*« is elhangzik, rezignáltan mondja Krobotin a társaságában lévő urak egyikének:

— Ha ezt az antant odaát utánozni akarná, órákhosszat állniok kellene, hogy valamennyi szövetségesük himnuszát meghallgathassák.

Az események további alakulását teljes apátiával veszi tudomásul a császár. — Erőim végéhez értem, — mondja Schratt asszonynak — mit remélhetek még? Hatvan évvel ezelőtt Európa leghatalmasabb uralkodója voltam. Most itt a pillanat, amikor be kell látnom, hogy egyáltalában semmi hatalmam nincs többé.

Schratt asszony legközelebbi látogatása alkalmával kis cédulát mutat neki a császár:

— Ezt az idézetet egy névtelenül benyújtott beadványban találtam

Schwarz-gelb war ich einst selber,
 doch scheu ich Pech und Harz,
 ich bin nur noch ein Gelber,
 seit unser Fahne schwarz.*

Kerzl dr. tanácsára Schratt asszony megkísérli rábírní, hogy maradjon hosszabb ideig ágyban, de a makacs öregúr

* Fekete-sárga voltam egykor, de félek a szuroktól és a gyantától. Amióta a zászlónk fekete, sárga vagyok csupán.

tudni sem akar erről. Íróasztala mellé akar ülni és kipirul az izgalomtól, ha valaki akadályozni merészeli ebben. Csak a legnagyobb művészettel lehet rábeszélni, hogy ágyba fekdjék:

— Na de miért kellene lefeküdnöm. Hiszen annyi elintéznivalóm van még!

Ferenc József utolsó intézkedéseinek egyike a gondnokság alá helyezési törvény aláírása. Amikor Schratt asszonynak mesél róla, ez meggyőződhet, hogy milyen jól emlékszik a császár a múlt kevésbé jelentős eseményeire is.

— Hiszen emlékszik még a Girardi-féle históriára — mondja Schratt asszonynak. — Meg kellett végre alkotnunk ezt a törvényt és ezzel elejét vettük minden jogtalanságnak gondnokság alá helyezési kérdésekben.

Nehezebb politikai kérdéseket azonban már nem képes fel fogni a császár. Eltéveszti az eseményeket, összecseréli a személyeket, de a harctereket, a győzelmeket és a vereségeket is. Egyetlen egy ponton azonban tévedhetetlen: semmi körülmények között nem enged a német szövetséges iránti hűségből és nem hajlandó a németeket cserbenhagyni.

— Túlkomoly idők ezek az öregúr számára, — mondja Lammasch dr. — a császár nem meri kihasználni a hatalmát, hogy ma minden csürés-csavarás nélkül áruolvá és ezzel holnap Németország megmentőjévé válják.

Októberben rosszabbodik a hurut. Lázak és testi erőbeli fogyatkozások jelentkeznek, olyannyira, hogy Kerzl dr. elhatározza, hogy az elkövetkező éjszakákon az előszobában alszik. Ha éjnek idején a császár ágyához szólítják, sietve kell öltözködni, hogy tekintet nélkül arra, hogyan áll rajta a frakk, megjelenhessen pacienségénél. Amikor aztán Schratt asszony másnap reggel felkeresi a császárt, panaszkodva mondja barátnőjének:

— Elloposodik ez a Kerzl is már ... ma éjjel mellény és nyakkendő nélkül jött be hozzám.

Míthogy a kezelőorvos egyedül nem akarja vállalni a felelősséget, segítségül maga mellé veszi dr. Ortner egyetemi

tanár, udvari tanácsost. Hosszabb vizsgálat után közli Schratt asszonnyal, hogy rövid időn belül a legrosszabbtól lehet tartani. A testi erő romlását már nem lehet tovább feltartóztatni.

Paar gróf, az ősz császár hű társa november 10-én hozzáfog ö felsége eltávovása esetére szükséges első intézkedések végrehajtásához.

De a császár a láz és fáradtsága ellenére is már kora reggel íróasztalánál ül és bosszankodik, ha az orvosok vagy a szárnysegédek tekintettel vannak állapotára és változtatásokat akarnak kierőszakolni.

November 20-án reggel annyira rosszul érzi magát, hogy ágyba kell fektetni. Aztán az udvari lelkészt, Seydl doktort kéri, aki megáldoztatja. De még ezután is felkeresi íróasztalát és még másnap is dolgozik.

Közben értesítették a nagybeteg császár lányait, valamint unokáját, Windisch-Graetz Erzsébet hercegnét és Károly trónörökös is.

Egész nap a befutó aktákat intézi a császár, aláír és szokás szerint délután öt órakor kéri a feldolgozott anyagot. De erre már nem kerül sor többé.

A császár lefeküdt és már nem képes többé az aktákat aláírni. A nagyságos asszonyt kívánja látni, akit azonnal elhívatnak. A kezét szorongatja, a beszéd már nehezeére esik. Jelt ad neki, hogy lépjen közelebb. Schratt asszony föléléhajol, úgyhogy alig hallható hangon fülébe suttoghatja a császár: — Köszönöm! Köszönöm! — Aztán nyilván hirtelen eszébejut valami, mert az íróasztalra mutat. Schratt asszony odamegy, de nem lát semmit, nem tudja, mire gondol a császár. Újabb kézmozdulattal jelt ad neki, hogy emelje fel az íróasztal üveglapját és ez alatt négy leprévelt négylevelű lóherét talál Schratt asszony. Egy emberöltővel ezelőtt a Jainzenen találták ezeket a lóheréket egy közös sétájuk alkalmával. A császár megnyugodva látja, hogy Schratt asszony magához veszi a lóheréket.

A szárnysegédi szobában eközben Paar gróf és Montenuovo herceg a véget várják, amely az orvosok véleménye szerint már nem késhet soká.

Hét óra tájt megérkezik Károly főherceg. Paar gróf csodálkozással látja, hogy vezérezredesi egyenruha van rajta az összes rendjelekkel. De a trónörökösnek még két teljes órát kell várakoznia, amíg császár lehet. Mindenesetre könnyebb dolga van, mint elődeinek, akiknek évtizedekig kellett várniok és végül mégis mint trónörökösök haltak meg.

Kevéssel kilenc óra után elkövetkezik a nyolcvanhatéves öregember megváltása. Lassan belépnek a császári ház tagjai, hogy halk imát mondjanak a halottas ágynál. I. Károly császár — ezután így nevezi magát — szintén megjelenik. Időközben átöltözött és most tengernagyi egyenruha van rajta.

Nyomban értesítik a nagyságos asszonyt is. Belép a szobába, amelyben ott állnak most a halott császár rokonai. Senki sem törődik vele. Zita császárné, aki íme elérte célját, hátat fordít »a szín észnőnek«, sőt még maga Mária Valéria főhercegnő sem vesz tudomást apja barátnőjéről. Senki sem tesz semmit, hogy a kínos helyzetet eloszlassa.

Montenuovo herceg nincs jelen e pillanatban. Nyilván meg lenne elégedve a felséges ház magatartásával. De mindenesetre sokkal kevésbé tetszenék neki a fiatal Károly császár cselekedete, aki Schratt asszony belépésekor felismeri a helyzetet és meghajtva magát, elébelép. Karját nyújtja neki és odavezeti a császár halottas ágyához.

Schratt Katalin sír. Ő az egyetlen, akinek itt szabad sírnia.

Két fehér rózsát tesz a halott kezébe. Ezek a rózsák egyedüli virágként maradnak a császár koporsójában.

Régi spanyol ceremóniák szerint viszik át a halott császárt az udvari kápolnába, hogy ott felravatalozzák. A díszágyon ravatalozzák fel Ferenc Józsefet, aki tizennyolcesztendőskorában lépett a trónra és még nyolcvanadik életévén túl is uralkodott. Fekete és vörös selyemkárpittal vonták be a fala-

kat. A vörös régi gyász-színe Spanyolországnak. A kápolna égő viaszgyertyák fénytengerében úszik. Ezrek vonulnak el a díszágy előtt, míg az egyetlen ember, aki ismerte — immár magányossá váltan — egyedül ül házában és gyászolja eltávozott barátját.

Értesül róla, hogy vonult ünnepélyes menetben a halott császár a Ringen át a Szent István-templomba és onnan a kapucinusok sírboltjába. Hangtalanul nyílik a vaspántos ajtó, hogy Ferenc József szarkofágját is befogadja a Habsburgok kriptájába. Így teszi sírba Bécs a monarchiát.

Schönbrunn elárvult. Itt született Ferenc József. A túlsó szárnyon pedig meghalt. Élete utazás volt a kastély egyik szárnyától a másikig.

67

A MAGÁNYOS ASSZONY

A gyorsan egymásra következő háborús események következtében az emberek hamar elfelejtik Ferenc Józsefet. A császár agg tanácsadóit sietősen és türelmetlenül elbocsátják. Károly császár azzal okolja meg ezeket az elbocsátásokat, hogy tulajdonképpen ők voltak okai a sikerek elmaradásának.

Az ősz császárral együtt Schratt Katalin is meghalt a nép számára. Még életében ugyanazzá a legendás alakká emelkedik, mint maga a császár. Eddig sem nagyon mutatkozott a nyilvánosság előtt, most jóformán teljesen visszahúzódik, csak minden hétfőn hajtat régimódi kocsiján az Ágoston-rendiek vagy a pálosok templomába misére. Ilyenkor régi barátnői kísérik, a már ugyancsak matrónakorban lévő Grosinger Pipsi asszony, az egykori »Kaiserdirnd« vagy az egymástól annyira különböző két Rosen-testvér, akiknek idősebbike,

Katalin, valamikor operaénekesnő volt Breslauban és az első német Santuzza. Minden ilyen templomlátogatás alkalmával egy ezüstkoronásokkal teli kis zacskót hoz magával, amelynek tartalmát bőkezűen szétosztogatja a templom lépcsőjén már várakozó szegények között.

A háború után csak növekszik a nyomor s a szegénység a »haldokló mesevárosban«. Schratt asszonyt különösen a szegényebb néposztályok nyomora ragadja meg s hogy élelmi-szereken szüksége szenvednek. Megint csak Grillparzerre kell gondolnia, aki száz évvel előbb megjósolta az osztrák nemzeti banknak:

Asztalunkhoz, jámbor lélek,
Krisztus lelke úr ma itt,
Tizennégy hal csak az étek
S negyvenezer jóllakik.

Csak kevesen találják el, kicsoda a jól tevőjük, hogy kicsoda ez a jómódú öreg hölgy, akinek még mindig valami huncutság bujkál égszínkének szemében. Vörösésbarna haj keretezi még eléggé élénk arcát, mozgása azonban fáradt már s nehézkes. Egykor annyit dicsért arcbőre ráncos már és rizsporral kendőzött. Gyakran kis csokrot visel a mellén, mint ahogy amúgy öregasszonymódra egyébként is szereti ezeket a nem minden kacérság híjával való apró jellegzetességeket.

Kevéssel a császár halála után elhagyja a Gloriettegasse 9. szám alatti házat. Nem akar mindennap az elsüllyedt boldogság idejére emlékezni. A ház fenntartása is jelentős költséggel jár, úgyhogy eladja. De az új tulajdonos, Koett operett-énekesnő sem lakik soká az elhíresedett villában. Agyonlövi magát a szalonban, ahol annyiszor reggelizett Ferenc József Schratt Katalin társaságában. A következő tulajdonos sorsa sem különb.

A császár alkalmasint sok ajándékban és juttatásban részesítette barátnőjét. De halála után kiderült, hogy végrendeletében nem tett róla említést. Hogyan is tehetne volna?

Milyen címen és milyen minőségben? Megoldhatatlan etikettkérdés volt ez a számára és így utolsó akaratában meg sem említette Schratt Katalint.

Néhány alkalommal mint szavalóművésznő kísérletezik pénzkereséssel, de csakhamar abbahagyja. Így kénytelen megválni ékszereitől és egyiket a másik után eladogatni. A vevőknek azonban nem hajlandó felvilágosítást adni származásukról, noha ezáltal értékben és nevezetességben jelentősen emelkednének.

A múlt értékes emlékei vitrinekben és polcokon hevernek, amelyek akárcsak a glorietegassei villában, itt a városi palotában is, asztalok, székek, szekrények válogatás nélküli összevisszaságában megtöltik a szobákat. A képekkel és gobelinekkel teleaggatott első emelet úgy hat mint egy múzeum és ezt a hatást emeli még a világ különböző hatalmasságait ábrázoló nagyszámú fénykép.

Barátsága e hatalmasságokkal, de különösen Ferenc Józseffel, mindmegújra felbátorítja az újságírókat, hogy betolakodjanak hozzá és interjúkat kérjenek tőle. Schratt Katalin gyűlöli a »*journalle*«-t, — az általa is ismert Karl Kraus szava ez — gyűlöli a fényképészeket és mindenekfelett gyűlöli a filmembereket. Méltán háborodik fel, amiért merő szenzációhajhászásból meg akarják hamisítani életét és »öreg kokott«-ként akarják beállítani.

S mint ahogy hallgatott Ferenc József oldalán eltöltött egész életében, most hallgat csak igazán. Újságírók keresztkérdéseire jeges hallgatással válaszol. Hallgat akkor is, amikor egy chicagói napilap »egyedül jogosított« interjúkat közöl tőle. Nem cáfol soha.

Amikor kiadók jönnek Amerikából, felkeresik és mérhetetlen összegeket kínálnak emlékirataiért, kedvezőtlen anyagi helyzete ellenére is szilárdan kitart és elutasítja az ajánlatot.

Elutasítón mondja Francis Cramernek, az amerikai újságírónak:

— Sokat *beszéltem* a Burgban, de *irni*? Soha!*

Majd más alkalommal Berger bárónak:

— Sok mindent tudok, de soha senki nem tud meg tőlem semmit. Az ember nem teszi pénzzé a múltját és eltemetett boldogságát.

Berger báró három évig a *Burgtheater* igazgatója volt. Ebben az időben halt meg Josef Kainz. Nemsokára senki sem él már a régi színházi világból. Ami a Burgszínházban történik, nem érdekli többé Schratt Katalint.

— Nyilván más a világ most ott, mint az én időmben. Húsz év alatt legalább tucatnyi igazgatója volt, de nem volt közöttük egyetlen egy Laube vagy Dingelstedt sem.

Egyszer elhajat a *Burgtheater-be*, hogy megnézzze Wüllnert Lear király szerepében, de alakítása hidegen hagyja:

— A párbeszédben is csak monologizál.

Azután Thimig lesz az ideiglenes Burg-igazgató, majd pedig Max von Millenkovich. Amikor a színház átépítéséről és kibővítéséről mesél Schratt Katalinnak, ez csaknem sértődötten mondja:

— Kedves udvari tanácsos uram, *nekünk* úgy is megfelelt a színház.

Utolsó burgszínházi látogatása az újonnan szerződött Alexander Girardinak szól. Ritkán fordul elő, hogy egy operett-énekes az első német klasszikus színpad színészévé emelkedjék. A fordítottja sokkal inkább. Raimund *Tékozló* című darabjában látja és fájdalmasan kell visszagondolnia az időre, amikor vele együtt lépett fel ebben a darabban. Hermann Bahr már éppen indítványozza, hogy léptessék fel Girardit a Lear bolondjának szerepében, hogy Malvoliót, sőt Mefisztót játsszassák vele, amikor Girardit elszólítja az élet színpadáról a Nagy Rendező.

Ami ezután következik, idegen már Schratt Katalinnak. Itt-ott hall még egy-egy új burgszínházi előadásról, a *Tell*

* Lefordíthatatlanul bájos szójáték. Megérdemli, hogy eredetiben ideírjam:» *I wara Redstellerin an der Burg, aber nie a Schriftstellerin*«. - (Ford.)

Vilmos új bemutatójáról, amelyre készülöben díszletfestőket küldtek Svájcba, hogy élethű színpadképet tervezhessenek:

— Mintha csak ezen fordulna meg a dolog! Schiller versei a fontosak! Azért a pénzért inkább jobb előadó-erőket kellene szerződtetni. Laubenkat kellene mintaképpül tekinteni, Ő le tudott mondani mindenfajta kulisszáról, sőt még az élethűségről is!

Szánalomból és hogy a fizetett belépődíjjal egy kolléganőjén segítsen, enged a rábeszélésnek, hogy egy előadóestén a *Drehersall*-ban megjelenjék. Triangi birodalmi grófnő — született Rindskopf — »előadóművésznő« tartja itt fel-lépését. A közönség vegyes. A hátsó sarokban néhány ismert bécsi személyiség foglal helyet, akik itt akarnak szórakozni, az előkelőbb helyeken (tiszteletjegyekkel) fiatal fiúk, kereskedő-gegédek ülnek babáikkal.

A grófnő hófehér ruhába öltözött, erősen testes hölgy, özönvízelőtti fátylas kalapban, hamis ékszerekkel és egy csokor papírvirággal, amelyet időnként megszagol.

Először is a jelenlévő előkelőségeket üdvözi — ezek a tisztelet jegyes kereskedőgegédek: Alba herceg, Luna gróf, Monté Christo báró. Ekkor a színpadra lép az egyik ilyen fickó, bemutatkozik mint Honolulu hercege és egy tízezer-dolláros csekket nyújt át neki, amit az »előadóművésznő« egy meghajlással megköszön:

— Igazán fejedelmi ajándék, kegyelmes herceg — mondja és keblébe rejti az ajándékot.

Az opera első fuvolása, van Lier tanár némi késéssel lép a terembe. Schratt asszony finom, csendes embernek ismeri a professzort. Amikor az »előadóművésznő« megpillantja van Liert, feldühödik:

— Maga szélhámos, szándékosan későn jön, hogy ne kelljen megfizetnie a belépődíját. — Aztán a nevét kérdi. — Maga csaló, nagyon jól ismerem az igazi van Liert. Amikor azután a teljesen megzavarodott tanár bizonyítékul magasra emeli belépőjegyét, kissé megenyhülten mondja a »művésznő«:

— A szélhámost visszavonom. A csalót fenntartom. És megkezdődik az előadás. Először énekszámokat ad elő. »Udvarhölgye«, egy sovány, feketébe öltözött kisasszony kíséri. A zongora rossz, lehangolt állapotban van, a grófnő hamisan és éles hangon énekel. A fejedelmi vendégek« füttykoncertbe kezdenek.

Az énekesnő félbeszakítja előadását:

— Akkor is ilyen lármát csapnak, ha Jeritza énekel az udvari operában?

Aztán »élőképeket« áll: a Szemérem és a Csábítás élőképeit. Az utóbbit »táncsal« kíséri.

Schratt asszony feltűnés nélkül elhagyja a termet.

— Mi lett a mi Bécsünkéből? — mondja megindultan. Szegény asszonyt inkább zárt intézetbe kellene vinni, ahelyett hogy így kiteszik az emberek gúnyjának. Úgy látszik, a háború valóban megváltoztatta a bécsieket. Ezelőtt még a legalacsonyabbrendű közönség sem lett volna képes ilyen szívtelenségre.

Schratt asszony elvágyódik Bécsből. Franciaországba és Itáliába szeretne utazni. Amellett kifejezi ama kívánságát is, hogy repülőgépet szeretne igénybe venni. Élete ez első repülőútja után lelkesen emlékezik nagy élményére:

— Az ember úgy érzi magát a repülőgépen, mintha elszakadna a világtól, amelyen nincs már boldogság, legalább is a számomra nincs.

Párizsba érkezve csalódottnak érzi magát:

— Szerettem ezt a várost, de Párizs most más. A háborúval elvesztette varázsát.

A »repülő futárral« Firenzét és Rómát is felkeresi, hogy »halála előtt még egyszer lássa Itáliát«.

Bécsbe visszatérve kétszeresen érzi, mennyire megváltozott a császárváros a háború utáni időkben. A fennálló állapotokkal nem tud többé kibékülni. A *Gotterhalte* helyett az *Internacionálé-t* hallja, később pedig idegen indulókat és számára semmitmondó neveket. Megint csak Grillparzert, az osztrák költőt idézhetné:

Das ist die wahre Republik,
mit Gleichheit bis zum Weinen!
Kein Oberhaus trifft hier der Blick,
nur Kammern der Gemeinen.

68

EZ VOLT SCHRATT KATALIN

Schratt Katalin huszonöt évvel túléli Ferenc Józsefet, így érik el a császár életében fennállott különbség ellenére mindketten ugyanazt az életkort.

1935 szeptember 11-én nyolcvanadik születésnapját ünnepelheti Schratt asszony. A legnagyobb csendben üli meg az ünnepet.

— Az álom boldogságot ad, még ha a valóság szét is porlasztja — mondja valakinek e napon szalonja emléktárgyaira, boldogabb ideje bizonyítékaira mutatva.

Itt él a kärntnerringi házban, e holt világ közepette, csak kisszámú szolgaszemélyzet környezetében, Tóni fiának és orosz származású feleségének, Vera Lindesnek oltalmában. Kiss Antal 1911-ben csak személyére érvényes bárói címet nyert. Mint követségi tanácsost kevéssel a békekötés után megbízzák, dolgozza fel levéltári kutatások alapján a háborút megelőző évek történetét. Kiss Antalt szeretetreméltó, csendes embernek ismerik, akinek nincs mindig könnyű dolga beteges feleségével és gyakran különösen viselkedő édesanyjával.

Mind ritkábban hagyja el házát a magányos asszony. Bizonyos időközökben felkeresi a kapucinusok sírboltját, hogy ott a császári pár koporsójánál imádkozzék. — Itt a habsburgi kriptában az emlékezés jó néhány fantomja lebbenhet eléje: Rudolf, aki önkezével vetett véget életének,

János Szalvátor, aki eltűnt a tengeren, Ferenc Ferdinánd, akit meggyilkoltak és Károly császár, aki menekültként halt meg egy atlantióceáni szigeten. Közvetlen közelből kellett látnia, hogyan hull szét a monarchia, hogyan bukik el a Habsburgok birodalma. Ligne hercegével elmondhatja ő is: »Az én világom meghalt«.

Egyszer kimegy Schönbrunnba. Anélkül hogy felismernék, csatlakozik egy turistacsoporthoz, hogy így még egyszer lássa a kastélyt. De korábban eltávozik, mert már mit sem mond a számára. Egy *öreg* szolga kíséretében elmegy a kis kapuig, amely átvezet a Gloriettegasseba és a kis kulcsot, amelyből csak neki és a császárnak volt példánya, bedugja az évek során teljesen berozsdásodott zárba. Az ajtót nem tudja kinyitni többé.

Ischl is szeretné még egyszer felkeresni. Mint maga is többször állítja, itt töltötte élete legszebb óráit. De a Felicitas-villában idegenek lagnak, a császári villa egy részét pedig gyermekothonná alakították át. Amikor erről hall, lemond az utazásról.

Minden esztendővel meg kell állapítania, hogy utolsó barátai és ismerősei is eltávoznak. A sacherbeli asztaltársaság feloszlott. Szemere, Sternberg és Kinsky nem élnek már és halott már Sacher Anna is.

A császárok és királyok közül, akiket ismert, ketten élnek már csupán; a császár bizalmasai közül már senki sem. »Este« kedveltjei sincsenek már az élők sorában: Conrad tizenöt éve halott már és követték mások is.

Az egyetlen, ami az öreg hölgynek elvonultságában még örömet szerez: a ragyogóan megterített asztal, válogatott ételek, italok, virágok, ezüstök és porcellánok. Pontosan úgy főznek és úgy terítenek, mint azelőtt, még ha további ékszer-eladásokba kerül is.

Pontosan 2 óra 45 perckor kezdődik az ebéd. Ritkán ülnek hatnál többen az asztalnál. Minden hétfőn — ez a pontosan visszatérő programhoz tartozik — látogatóba

jön a húgával Katharina Rosen. A »szörnyű jelenről« olyan keveset beszélnek, amennyire csak lehetséges, ezzel szemben kicserélik szép emlékeiket a múltból. Ha egy-egy nevet kiejtenek, mosoly fut a ház asszonyának arcára: — Igen, igen, Papier Róza, ő is Badenből származik, akárcsak én ...

Soha a ház asszonya Ferenc József nevét maga meg nem említi. Nagyon is közelálló személynek kell lennie, aki vele kapcsolatban kérdést intézhet hozzá és akinek e kérdésére egyáltalában válaszol. Egyébként sem szereti a sok kérdészködést és nagyon tud haragudni, ha egy-egy vendég nem hagyja abba a kérdéseket.

Az ebédlő mellett két szalon van még telisdedteli emlékekkel. Itt szolgálják fel a kávékat. Ha megkérdezik, kit ábrázol ez vagy az a kép, maga elé mormolva feleli:

— Milán szerb király — vagy: — Ezt tulajdonképpen tudnia kellene, hogy kicsoda: Zsófia főhercegnő ... (És közben elfelejti, hogy hatvan éve meghalt már.)

1939 karácsonyán már nagyon beteg a nyolcvanötéves asszony. Miként a Gloriettegasseban, itt is három karácsonyfát állítanak, alájuk finommívű jászol kerül a napkeleti három királlyal, de edényeik, amelyek valamikor valódi drágakövekkel voltak megrakva, most üresek. Egyik utolsó ékszerként briliánsfoglalatú rózsaszín korállokat ad el.

Márciusban már nincs több remény. Schratt Katalin elsorvad. Már nem tud egy összefüggő mondatot kiejteni. Már korábban gondoskodott róla, hogy minden irománya és dokumentuma, főleg pedig a császárra vonatkozó anyag megsemmisíttessék. A legfontosabb csomagokat, félévszázad levelezését — köztük a császár és a császárné kezétől származó számos írást — maga dobja a tűzbe.

A szívgyengeség fokozódik. Kiss báró és felesége nem hagyják el többé a betegszobát és ott állnak a halálos ágy mellett, amikor Schratt Katalin 1940 április 17-én örökre lezárja szemét. Utolsó szavai ezek:

— Végre! Most majd újra találkozom Vele!

A schönbrunni nagyságos asszonyt, Ferenc József barát-nőjét a legnagyobb csendben helyezik örök nyugalomra. A Szt. Ágoston templomban szentelik be a koporsót és utána a hitzingeri sírkertben temetik el. Sok kisember jelenik meg a temetésen, köztük a templomok koldusai is, hogy megadják neki a végtisztességet.

Itt nyugszik Schratt Katalin, Schönbrunn és Hitzing közelében, ahol annyi boldog évet töltött földi élete nyolcvanöt évében. Közelében nyugosznak Franz Grillparzer, Fanny Elssler és Charlotte Wolter. Eulenburg herceg, a bécsi német követ, aki nagyon jól ismerte Schratt asszonyt, mondja róla:

— Ez volt Schratt Katalin, akire nem engedek egyetlen gonosz szót sem mondani. Igazi, derék, becsületes, töröl-metszett alsóausztriai gyerek volt. Éppen ezért hatott a színpadon is oly természetesen ilyen szerepekben. De még tovább kell dicsérnem: Keresztül-kasul nemes ember volt. Tagadhatatlanul volt benne valami előkelő. Ezt ismerte fel benne Ferenc József is és határtalan bizalmával egyetlen meghitt barátjává emelte. Az úgynevezett jó társaság igen kevés hölgyénél láttam az előkelőséget így minden tekintetben megnyilatkozni, mint Schratt Katalinnál.

U T Ó S Z Ó

Schratt Katalin halálhírét az egész világon mély részvétellel fogadják. Jóllehet az utolsó húsz évben teljes visszavonultságban élt, halála pillanatában mégis alakjára és életére irányul a világ szeme. A lapok széles, többhasábos címekben hozzák a halálhírt: *Die gnädige Frau von Schönbrunn gestorben* — *Ferenc József bizalmasa* — *La Schratt est morte* — *L'impératrice sans couronne* — *La conseillère intime de Francois Joseph* — *Amore e fedeltà di Catherina Schratt* — *E morta la con-*

fidente di Francesco Giuseppe — La graziosa signora di Schönbunn.

Senki sem meri szemrehányással illetni. Kivétel nélkül mindenki elismeri, hogy előkelő gondolkodású asszony volt, a magányos uralkodónak harminc éven át vigasztalója, a tulajdonképpeni közvetítő császár és népe közt.

Dicsérik titoktartását, tapintatát és rámutatnak, hogy az elkapatott és jelentéktelen udvari társasággal szemben mindig megmaradt egyszerűnek.

Rang nélkül hal meg, cím és rendjelek nélkül. Emlékiratokat sem hagy hátra.

Az irodalomban Arthur Schnitzler állított neki emléket *Amourette-jében*.

De Bécsben még mindig mint a Komédia múzsája látható a *Burgtheater* függönyén. Onnan kacag le a bécsiekre, mint ahogy Kati-korában a színpadról kacagott le rájuk.

A nagy várakozásokat, amelyekkel pályája elé nézett, messze felülmúlta a valóság. Fejlődését egyedülvalóan nagy életúttá alakította: Schratt Katalin ragyogóan felszökő pályájává, egy bécsi asszony regényévé.

FORRÁSOK ÉS FORRÁSMUNKÁK

Schratt Katalin személyes jóismerősei közül, akik e munka megírásánál segítségemre voltak, csak azokat említem meg, akik különösen értékes anyaggal szolgáltak.

Mindenekelőtt megemlítendő azonban, hogy sok minden még e könyv szerzőjének személyes élménye. A könyv két főalakját, Schratt Katalint és I. Ferenc Józsefet személyesen ismerte. Schratt asszonyt 1915-től 1938-ig, a császárt különböző alkalmakból, így egy külön kihallgatás idejéből, amely 1915 február 18-án folyt le Schönbrunnban. Ez idő alatt alkalma volt a habsburgi udvarral és a bécsi társasággal is megismerkedni.

A császári udvar tagjai közül főleg a: alábbiak nyújtottak a szerzőnek betekintést Schönbrunn belső életébe:

Paar gróf, a császár főhadsegéde.

báró Bolfras tábornok,

a császári udvarhoz beosztott gróf Hoyos,

gróf Stauffenberg, a Ferenc József-huszárok ezredese

és mindenekfelett

dr. Kerzl. udvari tanácsos, vezérfőtörzsorvos, a császár udvari orvosa

Udvari körökből a szerző segítségére voltak többek közt;

Pál mecklenburgi herceg, lovassági tábornok,

Mária mecklenburgi hercegné, született Windisch-Graetz hercegnő.

Metternich Paula hercegnő,

Tschirsky báró és Bögendorf német követek,

Schratt Katalin Daráti köréből többek közti

Szemere Miklós osztrák-magyar kamarás,

Saohér Anna,

Thurn-Taxis Sándor herceg.

Sternberg Adalbert gróf,

II. Abbas Hilmi egyiptomi khedive.

A színházi világból többek közt:

Dr. Max von Millenkovich, udvari tanácsos, a Burgtheater igazgatója
Anni Rosar, Burgtheater,
Hedwig Bleibtreu, Burgtheater.
Else Bland, Hofoper,
Marié Gutheil Schoder, Hofoper,
Katharina Rosen és húga.

Különleges kérdésekben;

Prof. Julius von Wagner Jauregg,
Wurmbrand-Stuppach-Baltazzi birodalmi grófnő,
Dr. Franz Vetter von der Lille gróf
Hugo von Hofmannsthal,
Dr. R. Badenhauser (A porosz állami színházak múzeuma, Berlini
a Brandenburg-Preussischer Hausarchiv igazgatósága, Berlin
a bécsi Burgtheater igazgatósága és még sokan mások

Nyomatott művek és kéziratok:

a bécsi főudvarmesteri hivatal aktái,
a bécsi cs. és kir. Burgszínház egykori főintendanturájának atái
a bécsi cs. és kir. udvari színházak évkönyve, é. n.,
Anschütz, Heinrich, Emlékezések életéből és működéséből, Bécs 1866.
a Burgtheater évkönyve
Bagger, Eugene: Franz Joseph, Wien, 1928.
Bahr, Hermann: Burgtheater, Wien, 1920.
Bahr, Hermann: Austria, Wien, 1911.
Bang, Hermann: Joseph Kainz, Berlin, 1910.
Berger, Alfréd von: Gesammelte Schhften. Wien, é. n.
Bettelheim, Anton: Ludwig Anzengruber. Dresden, 1891.
Bettelheim Gabilon, Helene: In; Zeichen des alten Burgtheaters. Wien, 1921
Bibi, Viktor: Kronprinz Rudolf. Leipzig, 1939.
Binder, M.: Die Familie Schrott in Konstanz und in Baden bei V/ien
Konstanz, 1940.
Birch-Pfeiffer: Charlotte. Dört und Stadt. Leipzig, é. n.
Böhm, Gottfried von: Ludwig II., König von Bayern. Leipzig, 1922.
Burckhard, Max: Theater. Wien, 1905.
Chambrun, Marié de: La café au lait de Francois-Joseph. Paris, 1940
Christomanos, Konstantin: Tagebuchblätter Wien. 1899.
Chronik der Stadt Baden. Baden, é. n.
Cloeter, Hermine: Häuser und Menschen von Wien. 1916.
Crouquet, Roger: Katherine Schrott. Bruxelles. 1940.
Czech, Stan: Franz Lehár. Berlin, 1940.
Decsey, Ernst: Johann Strauss. Stuttgart, é. n.
Dingelstedt, Franz von: Literarische Bilderbogen, é. és h. n
Dingelstedt, Franz von: Münchener Bilderbogen. é. és h. n.
Ernst, Ottó: Intimé. Paris, 1928.
Eulenburg-Hertefeld, Fürst Philipp zu: Aus 50 Jahren. Berlin, 1925.
Flury Nencini, Bianca: Amore e fedelta. di Caterina Schrott. Livorno, 1940.
Fugger, Fürstin Nóra: Im Glanz der Kaiserzeit. Wien, é. n.
Glossy, Carl: Aus der Briefmappe eines Burgtheaterdirektors. Wien
1925.

- Gouraua*, Marié d'Ablaucourt: La Duchesse d'Alencon et son temps Paris, 1906.
- Groner*, Richárd: Wien, wie es war. Wien, 1919.
- Heinrich*, P.: Erzherzog Johann. Wien, 1901.
- Hipp*, Ottó: Alt-Wiener Porträts. Graz 1927.
- Journal de Shanghai*, Catherine Schrott. Sanghai 25. 5. 1940.
- Kaim*, Joseph: Briefe von. Wien, 1922.
- Kindermann*, Heinz: Das Burgtheater. Wien, 1939.
- Kobald*, Kari: Schloss Schönbrunn. Zürich, 1924.
- Laube*, Heinrich; Das Burgtheater. Leipzig, 1909.
- Laube*, Heinrich: Das Stadttheater. Leipzig, 1909.
- Laube*, Heinrich: Briefe über das deutsche Theater. Leipzig, 1909
- Leitich*, Ann Tizia: Die Wienerin. Stuttgart, 1939.
- Lothar*, Rudolf: Das Wiener Burgtheater. Wien, 1899.
- Margutti*, Albert Freiherr von: Vom alten Kaiser. Leipzig. 1921.
- Metternich-Sándor* Fürstin Pauline: Geschehenes. Geschenes und Erlebtes.
- Müllenkovich-MoroLa*, Max von: Als ich Burgtheaterdirektor war. Wien, 1920. *Reichsbühne*. Jahrgang 1938.
- Minor*, Jákob: Aus dem alten und neuen Burgtheater. Wien, 1920.
- Mitis*, Oscar. Freiherr von: Das Leben des Kronprinzen Rudolf. Lepzig 1928
- Nottowitch*, Nicolas: Alexander íll. und seme Umgebung. Leipzig é. n
- Novak*, Karl Friedrich: Alexander Girardi. Berlin, 1905.
- Onciul*, Aurél: Gráf Albert (Sol) heissen: Adalbert) Sternberg. Czer nowitz, 1906.
- Prohaska*. Heinrich; Geschichte des Badeortes íschl, 1823—1923 Linz, 1924.
- Radziwül* Prinzessin Anton: Briefe an Generai Mario de Robilant Paris, é. n.
- Redlich*, Josef: Kaiser Fianz joseph von österreich. Leipzig. 1929.
- Redwitz*, Marié. Freiin von: Hofchronik 1888—1921. Wien. 1924
- Rosner*, Leopold: Schatten aus dem alten Wien. Berlin, é. n.
- Rossi*, Corrado: La graziosa Signora di Schoenbrunn. Torino, 1940.
- Rub*, Ottó: Das Burgtheater. Statistischer Rückblick Wien, 1913.
- Savinio*, Alberto: Amiche Confidenti di Francesco Giuseppe. Roma, 1941
- Schlögel*, Friedrich: Aus Alt- und Neu-Wien. Wien, 1882.
- Schönholz*, Friedrich Anton von: Traditionen und Charakteristik öster reichs. München, é. n.
- Seeliger*, Emil: Hotel Sacher. Berlin, 1939.
- Smekal*, Richárd (als Herausgeber): Das alté Burgtheater. Wien, 1916
- Speidel*, Ludwig: Schauspieler. Berlin, 1911.
- Spitzer*, Dániel: Wiener Spaziergänge, München, 1912.
- Sternberg*, Gráf Adalbert: Die Agonie des Habsburgerhofes. (Befejezetlen kézirat.)
- Szana*, Bernhard: Kaiserin Elisabeth und die Wiener Geheimpolizei Prag, 1924.
- Sztáray*, Irma, Gráfin: Aus den letzten Jahren der Kaiserin Elisabeth. Wien, 1909.
- Sztáray*, Irma Gráfin: Aufzeichnungen. (Kiadatlan kézirat.) Budapest, 1940.
- Szeps*, Zuckerkandl. Berta: Ich erlebte fünfzig Jahre Weltgeschichte. Stockholm 1939.

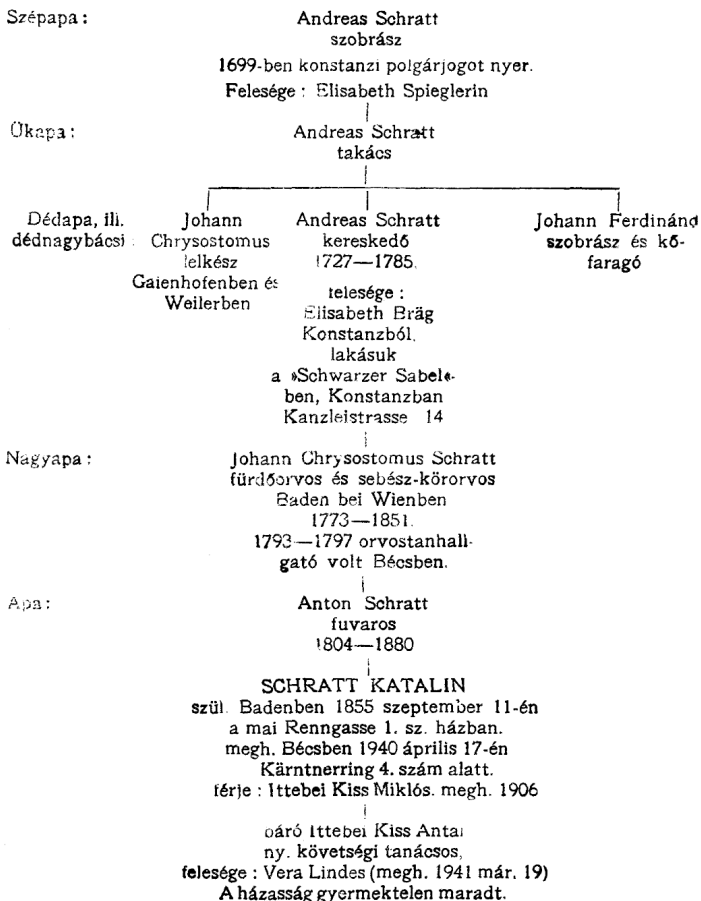
- Taussig*, Paul: Berühmte Besucher Badens. Wien, 1912.
Taussig, Paul: Zur Geschichte des Badener Stadttheaters, Neue Freie Presse. Wien, 1. 8. 1908.
Teubner, Oskar und Alexander von Weilen: Das Burgtheater seit seiner Begründung. Wien, 1897—1906.
Tschudy, Clara: Elisabeth, Kaiserin von Österreich und Königin von Ungarn. Leipzig, é. n.
Tschuppik, Kari: Franz Joseph, Kaiser von Österreich. Wien, 1928.
Tschuppik, Kari: Elisabeth, Kaiserin von Österreich. Wien, 1930.
Vasili, Gráf Paul: Die Wiener Gesellschaft. Leipzig, 1885.
Verne, Maurice: L'impératrice sans couronne. Paris, 1940.
Vincent, Vincent: Quelques souvenirs sur Mme Catherine Schrott. Genève, 1940.
Wagner-Jauregg, Július: Erinnerung an die Afiäre Girardi. 1940.
Wertheimer, Eduárd von: Franz Joseph und Elisabeth nach dem Tode des Kronprinzen Rudolf. Wien, 1928.
Wilbrandt, Adolf: Erinnerungen. Wien, é. n.
Winder, Ludwig: Der Thronfolger. Zürich, 1938.
Wlassak, Eduárd: Chronik des k. k. Hofburgtheaters. Wien. 1876.
Wolf, Wilhelm: Hundert Jahre österreich. Salzburg, 1940.

KÉPEK JEGYZÉKE

	Oldal
Schratt Katalin egy osztrák népszínmű szubrettszerepében	64—65
Schratt Katalin 1879-ben	64—65
Schratt Katalin utolsó szerepében: »Mária Terézia« 1901	128—129
Gloriettegasse 9 — Schratt Katalin bécsi háza	128—129
Villa Felicitas — Schratt Katalin nyaralója Ischlben	128—129
Ferenc József 1910-ben	192—193
Erzsébet királyné	192—193
Rudolf trónörökös	266—267
Vetsera Mária bárónő	266—267

SCHRATT KATALIN CSALÁDFÁJA

A Schrattok az allgáui Rubi faluból származnak és 1680 táján vándoroltak ki
Konstanzba.

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés.....	Oldal 5
----------------	------------

I.

KATI

1. Anton Schratt	11
2. A dolgozat	14
3. Kratschky-Batschky	18
4. A Jammerpeppinél.....	23
5. »Egy előkelő hölgy Messinából«	27
6. Az ősanya	31
7. Alexander Strakosch.....	35
8. Stoss im Himmel	37
9. Dünkelstets	40
10. A harmadik úr Berlinből.....	44
11. Gustl von Blasewitz	47
12. Négyezer Katharina	50
13. Út Amerikába.....	56
14. Kati Frank, Richard Wagnerer, Liszt Ferenc	59
15. Ittebei Kiss Miklós	64
16. Az ünnepi felvonulás	66
17. Az előzetes szerződés	70

II.

AZ UDVARI SZÍNÉSZNŐ

18. A Hofburgtheaterben	77
19. A bemutatkozó kihallgatás.....	81
20. Szentivánéji álom Kremsierben	85
21. Meluzina a főzőkanállal.....	94
22. Első találkozás Erzsébet császárnéval	97
23. Ischlben	101
24. A frauensteini kastély	105
25. Séta Lainzben.....	109
26. Búcsú a Michaelerplatztól	117
27. Reggeli a szabadban	121
28. A hideg szőkeség	126
29. A »második« Lajos	131

	Oldal
30. Bál a német követségen	134
31. A császárné borús sejtelmei	139
32. Hírek Mayerlingből	143
33. Rudolfot meggyilkolták	148
34. »L'impératrice errante«	152

III

A CSÁSZÁR BIZALMASA

35. Gloriettegasse 9	159
36. »'s gibt nur a Kaiserstadt«	162
37. Híresztelések	168
38. A reggeli kávé	171
39. Egy főherceg világgá megy	173
40. A tereiére	181
41. Le renard de l'Europe	188
42. Villa Felicitas	193
43. Monte Carlo	196
44. A Girardi-ügy	202
45. Strauss János dicsősége	208
46. Erzsébet császárné elbűcsúzik	215
47. A genfi gyilkosság	217
48. »A sors semmitől sem kímél«	220
49. A kapucinusok sírboltjában	222
50. Táviratok	225
51. Búcsú a Burgtheatertől	227

IV.

A NAGYSÁGOS ASSZONY

52. A Schratt -szalon	235
53. »Második Mayerlinget akar, felség?«	239
54. Tarokk	245
55. Josef Kainz — Dyonisos	249
56. Sacher Annánál	254
57. Császárné korona nélkül	259
58. A bonviván	263
59. Séta Schönbrunnban	268
60. Montschi megtérése	275
61. Kärntnering 4	281
62. Az öregúr	286
63. Revolverlövés Szarajevóban	293
64. Kötör a háború	298
65. A visszautasított megbízás	303
66. A császár halála	311
67. A magányos asszony	315
68. Ez volt Schratt Katalin	321
Utószó	324
Források és forrásmunkák	326
Képek jegyzéke	329
Schratt Katalin családfája	330